”KIRJAT KAIVOON”
Evijärven ja Kortesjärven kuntien kansakoulutaistelujen taustat, muodot ja seuraukset 1800-luvun lopulla

Tuija Kultalahti
Suomen historian pro gradu -tutkielma
Suomen historia
Historian ja etnologian laitos
Jyväskylän yliopisto
Huhtikuu 2009

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

Tiedekunta – Faculty Humanistinen tiedekunta	Laitos – Department Historian ja etnologian laitos
Tekijä – Author Kultalahti Tuija Kristiina	
Työn nimi – Title ”KIRJAT KAIVOON”. Evijärven ja Kortesjärven kuntien kansakoulutaistelujen taustat, muodot ja seuraukset 1800-luvun lopulla	
Oppiaine – Subject Suomen historia	Työn laji – Level Pro gradu -tutkielma
Aika – Month and year Huhtikuu 2009	Sivumäärä – Number of pages 163

Tiivistelmä – Abstract

Tutkielman kohteena on talonpoikien ja eliitin välinen kansakoulutaistelu Evijärven ja Kortesjärven kunnissa 1800-luvun lopulla. Kansakoulutaisteluja käytiin Suomessa tänä aikana laajasti ja ne ajoittuivat suomalaisen yhteiskunnan voimakkaaseen muutosvaiheeseen, modernisaation aikakauteen.

Tutkielmassa on selvitetty, miten tutkimusalueen kansakoulun vastustajat osallistuivat eliitin aloittamaan keskusteluun kansakoulujen perustamisesta, minkälaisia muotoja kansakoulujen vastustaminen sai ja miksi, sekä miten eliitti reagoi fennomaanisten ihanteiden pohjalle rakennetun kansakouluaatteen vastustamiseen. Kansakoulutaistelujen seurausten tarkastelussa on menty 1900-luvun puolelle. Erityistä huomiota työssä on kiinnitetty sanomalehdistön ja kuntakokouspöytäkirjojen välittämiin tietoihin muodostuneiden kansakoulupuolueiden diskursseista. Uutta tietoa tutkimusalueen kansakoulutaisteluista antoivat lisäksi viinaverorahoista muodostettujen koulukassojen tarkastelu Kultalahden talon kotiarkiston asiakirjojen ja Vaasan läänin kuvernöörien vuosikertomusten avulla.

Kansakouluasetus (1866) ei tehnyt kansakoulujen perustamista pakolliseksi, mihin kansakoulujen vastustajat tulivat usein vetoamaan. Paikallinen kansakoulun vastustaminen sai voimaa luterilaisen yhtenäiskulttuurin perinteisiin sitoutuneista käytännöistä, joiden tarkoitus oli ylläpitää yhteiskunnan harmoniaa. Näihin perinteen luomiin esteisiin törmäsivät niin kirkkoherrojen, kuvernöörien kuin nimismiestenkin kansakoulujen edistämistyö. Sekä kansakoulujen kannattajat että vastustajat järjestäytyivät ajan kuluessa jo aikalaisten mainitsemiksi kansakoulupuolueiksi. Näille puolueille annettiin monenlaisia nimiä, mutta etenkin kansakoulun vastustajista pyrittiin luomaan negatiivinen kuva, ’ilkiödiskurssi’, mikä onnistui osittain siksi, että sanomalehdistö oli eliitin hallussa ja eliitin valvoma. Kansakoulun vastustajien mustamaalauksella luotiin yhteishenkeä kannattajien keskuuteen. Tästä hegemonisen diskurssin osasta tuli myöhemmin osa historiankirjoitusta.

Kansakoulu sopi tutkimusalueen kansakoulun vastustajien mukaan kunnan taloudelliseen järjestelmään, jos sitä ei vain tarvinnut käytännössä toteuttaa. Viinaverorahoina kuntaan tulleet varat laitettiin koulukassaan ja osa rahoista lainattiin niin yksityisille kuin kunnallekin. Varoja ei aluksi käytetty kansakoulujen perustamiseen, kuten eliitti toivoi, vaan rahat olivat kuntalaisille tärkeitä lainarahoja. Koulukassan avulla ylläpidettiin kansakoulua huomattavasti halvempaa kiertokoulua ja ostettiin myös lainakirjastoon kirjoja. Taloudelliset syyt olivat kansakoulun vastustajien yleisimpiä syitä vastustaa kansakoulua. Köyhyys oli ajoittain todellista, mutta köyhyyteen vetoaminen oli myös eliitin ymmärtämä ja hyväksymä kansakouluvastaisuuden perustelu. Kansakoulun vastustajat oppivat mukauttamaan kansakouluvastustuksensa muotoja johtavan eliitin kielelle ja toimintatapoihin. He loivat ’tietämättömyysdiskurssin’, mikä perustui siihen ajatukseen, että eliitti salasi heiltä tärkeitä tietoja tai yritti johtaa heitä harhaan. ’Tietämättömyysdiskurssi’ rakentui osittain eliitin käsityksille rahvaasta, mutta sen sisältö oli silti usein kapinallinen ja voimakkaasti muutosvastainen.

Asiasanat – Keywords kansakoulutaistelu, talonpojat, eliitti, sanomalehdistö, kansakoulupuolueet, uusi sosiaalihistoria (mikrohistoria), diskurssit, diskurssianalyysi, modernisaatio.

Säilytyspaikka – Depository Historian ja etnologian laitos

Muita tietoja – Additional information

SISÄLLYSLUETTELO

1. TUTKIMUKSEN TAVOITTEET 1

1.1 Johdanto 1

1.2 Tutkimustehtävä ja -menetelmä 4

1.3 Tutkimusaika ja -alue 11

1.4 Aikaisempi tutkimus 20

1.5 Lähteet 24

2. OPETUS ENNEN KANSAKOULUA 31

2.1 Kirkon ja kansakoululaitoksen välinen vuoropuhelu kansan opetuksesta 31

2.2 Lukkarin koulun heikkenevä asema 33

2.3 Kinkerit, rippikoulu ja pyhäkoulu 37

2.4 Kiertokoulu rahvaan kouluna 41

3. ESIVALLAN OTE KOULUTUKSEEN KIRISTYY 49

3.1 Kansakoulu valtion ohjauskeinona 49

3.2 Kirkkoherrat ja papit kansakouluaatteen takana 54

3.3 Kansakoulukuvernööri A. A. Järnefelt 66

3.4 Nimismiehet sivistysaatteiden välittäjinä 71

3.5 Kansakoulua kannattavat yksityishenkilöt, yhdistykset ja seurat 76

4. EVIJÄRVEN JA KORTESJÄRVEN KUNTIEN KANSAKOULUVASTAISUUS 83

4.1 Kansakoulun vastustajien kova tahto ja pahat tavat 83

4.2 Sanomalehdet ja aikakauslehdet kansakoulutaistelun areenana 93

4.3 Kansakouluasia kuntakokouksissa 104

5. KUNNAN KANSAKOULUJEN TULO TUTKIMUSALUEELLE 113

5.1 Evijärven kansakoulu syntyy kansakouluseuran tukemana 113

5.2 Kortesjärven kansakoulun synty 121

5.3 Kansakouluvastustajien lopullinen häviö 127

6. PÄÄTÄNTÖ 135

LIITTEET 144

LIITE 1. Tili siltavouti Kaarle Forsberg vainajan hallussa olleista Evijärven kouluseuran viinaverorahoista

LIITE 2. Velkakirjat lautamies K. Forsbergin ja vaimo vainajan kuolinpesässä. (Koulukassan rahat)

LIITE 3. Vaasan Sanomat 3.1.1881. Maaseutukirje Evijärveltä

LIITE 4. Evijärven viinaverokassan rahojen käyttökohteita vuosina 1874–1887

LIITE 5. Sanomalehti Pohjalaisessa 3.2.1893 julkaistu maaseutukirje Kortesjärveltä *Vihdoinkin kansakoulu kortesjärvelle.*

LIITE 6. Kartta Järviseudun kunnista. Karttaan merkitty sekä ensimmäiset yksityiset että kunnalliset kansakoulut tällä alueella

LÄHDELUETTELO JA KIRJALLISUUS 154

Kannen kuva: KTKA, Evijärveläisen talokas Kaarle Forsbergin tekemät harjoitusaakkoset 1800-luvun lopulta

1. TUTKIMUKSEN TAVOITTEET

1.1 Johdanto

Seuraava nimimerkin ”evijärveläinen” kirjoittama runo julkaistiin Waasan Lehdessä kesäkuussa 1887. Kyseessä on kuvaus Evijärvellä 12.4.1887 pidetystä kuntakokouksesta, jonka pöytäkirjamerkinnöistäkin on aistittavissa kokouksen kuohuva tunnelma[1].

> ”Kunnan ukot kokoontuivat/ Itse astuivat isännät/ Asioita aprikoiden/ Monin miehin miettimähän/ Kunnan yhteistä etua./ Siellä sitte sävyisästi/ Parahimmin pakinoiden/ Yksin mielin mietittihin/ Arvattihin asioita./ Mutt’ei saanunna sovinto/ Kauan olla keskellämme/ Kun jo tora tupahamme/ Saapui sotku seurahamme/ Riita rietas rinnallemme.
>
> Kansakoulu tarjottihin/ Kunnan onneksi omaksi/ Valistuksen vartijaksi/ Pienokaisten paimeneksi/ Ikäpuolien iloksi./ Mutta sitä moitittihin,/ Oikein miehin mässättihin,/ Syytettihin, soimattihin,/ Turman suuren tuottajaksi/ Laiskurien laitokseksi/ Rahakullan kuivaajaksi/ Nälkätaudin tuottajaksi.
>
> Mutt’ ei siinä kyllin ollut,/ Että koulu kirottihin/ Paljon syyttä parjattihin,/ Olipa siellä tuomionsa/ Innokkahin isännistä/ koulun puolesta puhuja./ Yksi ilkeä isäntä/ Nosti päänsä penkin luota/ Täynnä kiukun kuvausta,/ Sanoi sanalla tuolla,/ Lausui tuolla lausehella:/ ”Mikä ihme miehissämme/ Kiusa kurja kunnassamme,/ Kun ei tuota oo tapettu,/ Möksittykään mietteinensä,/ Joka tahtovi tavarat/ Kunnastamme kulutella/ Kansakoulunsa hyväksi!
>
> Siihen miehet mietteinensä/ Suurin kielin soittelivat/ Päättelivät päinsä vielä:/ ”Niinpä taitaa tapahtua,/ Aikanansa arvatenkin,/ Kunnes aika kulunevi./ Päivät siksi päättynevi.”
>
> Silloin pyysi partaniekka/ Äänestystä asiasta;/ Oli hällä puoltajoita,/ Asiassa arvatenkin,/ Vaikk’ei saanehet sanoille/ Sohinassa sortajien.”[2]

---

[1] EKA, Evijärven kkpk. 12.4.1887; Waasan Lehti 4.6.1887, 3.

[2] Waasan Lehti 4.6.1887, 3. Nimimerkki (evijärveläinen). Runon ”innokkahin isäntä” oli hyvin todennäköisesti talokas Matti Åqvist. Ks. EKA, kkpk. 13.6.1887. Tässä pöytäkirjassa Åqvistia syytettiin etenkin Evijärven jokikyläläisten harhaanjohtamisesta. Åqvist oli kerännyt kuvernöörille yksityisen kansakoulun puolesta tehtyä valitusta varten nimiä pöytäkirjan mukaan lupaamalla, ettei koulun kannattajilta tultaisi vaatimaan kansakoulun vuoksi muita uhrauksia. Itse runo on muotoiltu vanhan Petraeuksen runousopin mallin mukaisilla alku- ja loppusoinnuilla, joita papit käyttivät 1600- ja 1700-luvuilla arkkiveisuissa sekä rahvaalle kirjoitetuissa historiaesityksissä. Muotoilu tunnetaan myös kalevalamittaan riimitettynä tekstinä, jonka kansa hyvin tunsi, ja jota fennomaanit yleisesti käyttivät 1800-luvun alkupuolelta alkaen ”taistelurunoissaan”. Runojen tehtävä oli antaa mielikuva rikkaasta suomalaisesta kulttuurista. Rantanen 1997, 41, 173; Ylönen 2001, 27. Tutkitussa sanomalehtiaineistossa ”evijärveläisen” runo oli ainoa laatuaan kansakoulun puolesta julkaistuna ”taistelurunona”. Runouden esiintyminen sanomalehdissä alkoi 1800-luvun lopulla käydä harvinaisemmaksi. Tommila 1988, 229.

Runossa vastakkain ovat innokas ja ilkeä isäntä. Innokas isäntä kannattaa fennomaanien[3] tukemaa kansakoulua ja ilkeä isäntä on runon mukaan valmis turvautumaan vaikka laittomuuksiin estääkseen kunnan ”tavaroiden” tuhlaamisen kansakouluun. Tämä runo ja sen taustalla ollut kuntakokous liitetään tutkimuksessa siihen monivaiheiseen tapahtumaketjuun, joka lopulta johti Evijärven ensimmäisen kunnallisen kansakoulun perustamiseen.

Kaunokirjallisuudessakin kuvattiin 1800-luvun lopun kansakoulutaisteluja[4] kahden isännän erimielisyyden kautta. Arvid Järnefelt[5] loi vuonna 1893[6] julkaistussa ensimmäisessä teoksessaan *Isänmaa* kuvan kansakoulutaistelusta Niemelän ja Vuorelan isäntien välisten riitojen avulla. Kylään muualta muuttanut Niemelän isäntä hakeutui rovastin suosioon ja sai tätä kautta uskallusta esittää kuntakokouksissa mielipiteitä kansakoulun puolesta, kutsuipa rovasti Niemelää saarnastuolista[7] käsin jopa ”edistyksen mieheksi”. Kylän ahkera ja arvostettu sekä kantasukuihin kuulunut Vuorelan isäntä puolestaan vastusti kansakoulua ja sai mukaansa muita, jotka ilman Vuorelan esimerkkiä eivät varmaankaan olisi asiaa vastustaneet. Näin Vuorelan vaikutuksesta kunnallisen kansakoulun perustaminen aluksi epäonnistui, mutta Niemelän isäntä ei luovuttanut, vaan kirjoitti kansakouluja tukevan maaseutukirjeen[8] sanomalehti

---

[3] Fennomania eli suomenmielisyys kohdistui 1800-luvulta alkaen etenkin kulttuuriin, kieleen ja sosiaalipoliittisten reformien vaatimiseen. Kieli ja kasvatus olivat fennomaaneille tärkeimpiä asioita. Tähtäimenä oli luoda yhteinen kansa, kansalaisyhteiskunta. Klinge 2002, 255–258.

[4] Kansakoulutaistelu on tutkimuksen tekijän käyttämä käsite, joka tarkemmin esitellään tutkimustehtävää ja -menetelmää esiteltäessä. Vrt. esimerkiksi Halila 1949b, 43, 49.

[5] Arvid Järnefelt (1861–1932) oli August Alexander Järnefeltin toiseksi vanhin poika. Vaikkei hän muuttanut 1884 perheen mukana Kuopioon tai sittemmin Vaasaan, seurasi hän ainakin kerran Vaasan vierailunsa aikana isäänsä maakuntamatkalle. On täten hyvin todennäköistä, että hän oli tietoinen ”kansakoulukuvernöörinä” ja suomenkielen ystävänä tunnetun isänsä sekä muiden fennomaanien ajatuksista, kokemuksista ja ponnisteluista kansakouluunkin liittyen. 1800-luvun lopulla Arvidista tuli Suomen kuuluisin tolstoilainen. Järnefelt 1998 [1928–1930], 492; Julkunen 2000; Moilanen 2008, 36; Kopponen 2004, 586–590.

[6] Uusi Suometar 17.12.1893, 1. ”Arvid Järnefelt: Isänmaa. Hauska, herättävä, hyvä ja sisältörikas kirja!”. Klassikko *Isänmaa* -teosta mainostetaan: ”…heijastaa vaiheissaan vanhakantaisen maaseudun syrjäytymistä uusien sivistysihanteiden tieltä, koululaitoksen ja teollisuuden leviämistä sinne missä niistä ei ennen tiedetty mitään, rahatalouden vakiintumista, kansallishengen hehkua ja hiipumista, vanhan ja uuden sivistyneistön välisiä jännitteitä, idealismin ja realismin ristiriitaa, kaupungin ja maaseudun suhteita…”. Ks. http://granum.uta.fi/granum/kirjanTiedot.php?tuote_id=8193. 27.3.2009.

[7] Saarnastuolista annetuilla kehuilla ja moitteilla oli suuri merkitys seurakuntalaisille. Kivipelto 1983, 635.

[8] Maaseutukirjeitä kirjoitettiin sanomalehtiin maaseudulta. Esimerkiksi Vaasan Sanomat pyysi vuonna 1878 lukijoita *”…lähettämään lehteemme kirjeitä paikkakuntansa oloista, elämästä ja pyrinnöistä, jotka olemme sangen kiitolliset, jos vaan oikeutta ja totuutta noudattaen meille tietonsa toimittavat...”* Vaasan Sanomat 5.2.1878, 1. Seuraavassa maaseutukirje on yleisnimi suomenkielisten sanomalehtien lukijakirjeille, ellei toisin mainita.

Suomettareen[9]. Niemelän sanomalehtikirjoituksessa kerrottiin katkerasti viimeisestä kuntakokouksesta, ylistettiin rovastin valistuneita pyrkimyksiä ja puhuttiin ivallisesti ”vanhoillaolijoista”[10], jotka valvoivat mieluiten omaa kuin kunnan etua. Tietämättömänä kirjeen kirjoittajasta Vuorela kuitenkin sen luettuaan suuttui ja totesi:

> ”Hänkö oli kunnan eduille kylmänä ollut, hän, sen ensimmäinen ja toimeliain jäsen, vuorelaisten päämies, jotka olivat tämän kunnan kanta-asukkaita ja sen ensimmäisiä maanmuokkaajia ennen kuin uusniemeläisten nimestä mitään tiedettiinkään – noitten niemeläisten, jotka olivat kaarnapalasina tänne tulleet, jätteinä suurista tukinuitoista!”[11]

Arvid Järnefeltin (1861–1932) *Isänmaa* on hyvin mielenkiintoinen kuvaus kansakoulutaisteluista tutkimusalueen kannalta[12]. Teosta pidetään kulttuurihistoriallisena monumenttina ja suurena ajan romaanina Suomen kansallisen kulttuurin käänteentekevistä hetkistä. Kyseistä teosta Arvid valmisteli koko 1880-luvun eli lähes koko sen ajan, kun hänen isänsä, kansakoulujen perustamiseen merkittävästi vaikuttanut August Alexander Järnefelt, oli ensin Kuopion läänin kuvernöörinä (1884–1888) ja sitten Vaasan läänin kuvernöörinä (1888–1894).[13]

---

[9] Sanomalehti Suometar ilmestyi vuosina 1847–1866. Vuodesta 1851 lähtien maaseutukirjeiden määrä alkoi lehdessä kasvaa ja saavutti vuonna 1855 huipun, 386 kirjettä. Uusi Suometar ilmestyi vuosina 1869–1918 ja siitä tuli levikkinsä puolesta johtava suomenkielinen lehti. Maaseutukirjeidenkin määrä kasvoi Suomettaren aikaisista luvuista merkittävästi. Tommila 1988, 179. Kirjan yksityiskohdista johtuen Järnefelt lienee tarkoittanut tässä juuri Uutta Suometarta.

[10] 1800-luvun sanomalehdistössä kirjoitettiin sivistyskysymyksiä käsiteltäessä usein ”vanhoillaolijoista” tai ”kirkon vanhoillaolijoista”. Sitä mitä he edustivat ja keitä he tarkalleen ottaen olivat, ei aineistossa määritelty. Usein heitä käytettiin vain kuvaamaan jonkin edistyksellisenä pidetyn asian vastustajia. Joskus myös hyvin uskonnolliset ihmiset liitettiin ”vanhoillaoloon”. Ks. esimerkiksi Waasan Lehti 7.3.1888. *Waasasta, maaliskuun 7 p. Kansakoulu ja sen tarkastuksen vaikutus*. Nimimerkki (-en). Ks. myös Halila 1949b, 43.

[11] Järnefelt 1991 [1893], 21–27. Katso tukkien uittoon liittyen esimerkiksi Vaasan Sanomat 29.4.1878. Lappajärveltä nimimerkki (M. K.) kirjoitti: ”…Irtonainen kansa odottaa tukkiaarteen avausta, nimittäin uittoa, mutta siinä ensin kysymys: kuinka saapi saappaat? Näitä hirsiä kuljetetaan järvemme läpi Pietarsaaren satamaan…”. Tukkeja uitettiin Suomen vesistöissä 1860-luvulta alkaen lisääntyvissä määrin. Esimerkiksi Lappajärven ja Evijärven kautta kulki 1800-luvun lopulla miljoonittain tukkeja Pietarsaareen. Ihmiset liikkuivat kuljettamiensa tukkien mukana ja yöpyivät jokien varsilla, taloissa ja taivasallakin. Viitaniemi 1983, 246–254; Ala-kulju et al. 1965, 481.

[12] Arvid Järnefelt oli kirjailija Ilmari Kiannon (aik. Calamnius) hyvä ystävä ja aatetoveri. Ilmari Kianto (1874–1970) oli usein vieraana Evijärven pappilassa setänsä kirkkoherra C. A. Calamniuksen luona. Todennäköisesti Järnefelt vaikutti nuoremman Kiannon kirjailijauraan. Molemmista tuli maaseudun köyhälistön kuvaajia, jotka tunsivat hyvin myös säätyläisten tapoja. Etenkin Järnefeltille maanviljely oli yksi arvokkaimpia töitä – mielipide, mikä herrasluokkaan kuuluville oli 1800-luvulla harvinaista. Ala-kulju et al. 1963, 198; Laurila 1944, 17; Lyytikäinen 2003, 296–297.

[13] Vänttinen Katariina 1991, Oman todentunnon edessä. Arvid Järnefelt 1861–1932. Prologi Arvid Järnefeltin teoksiin *’Isänmaa* ja *Greta ja hänen herransa’*, Gummerus 1991. Julkunen 2000, 2, 7, 27.

Kuvernöörinä A. A. Järnefelt joutui usein todistamaan etenkin talonpoikien vastahakoisuutta kansakouluhanketta kohtaan.[14] Arvid tuskin olisi voinut välttää tätä aihetta, joka oli yksi sanomalehtien suosituimmista teemoista 1880–1890-luvulla sekä sivistyneistön suuri puheenaihe oppikoulujen ja muiden opetuslaitosten ohella. Merkittävä ero ”evijärveläisen” runon ja Arvid Järnefeltin *Isänmaa* teoksen kansakoulunäkemysten välillä on se, ettei Arvid kuvannut Vuorelan isäntää väkivaltaisena kansakoulun vastustajana eli toisin sanoen ”ilkeänä isäntänä”. Pikemminkin Järnefelt asettui kansakoulun vastustajien asemaan ja näki heidän toiminnalleen perustellut syyt[15]. Toisaalta hän ei tyrmännyt innokasta Niemelän isäntääkään, vaan antoi hänen toimia rauhassa. Niemelän isännän kirjoittama maaseutukirje muistutti itse asiassa pääpiirteissään hyvin paljon niitä kansakoulua ja kansakoulutaisteluja koskevia maaseutukirjeitä, joita sanomalehtiin tutkimusalueelta, sen lähiympäristöstä ja laajemminkin Suomesta lähetettiin.[16]

1.2 Tutkimustehtävä ja -menetelmä

Maaseutukirjeiden, kaunokirjallisuuden ja runojen kuvaamat kansakoulutaistelut on lähes unohdettu. Taistelut jäivät jo monelta 1800-luvun lopun aikalaiseltakin huomiotta tai lähes huomiotta. Vuonna 1866 annettu kansakouluasetus ei tehnyt kansakoulusta pakollista koulutusmuotoa, kun taas esivalta asetti pakkoja muualle. Samana vuonna annettu paloviinan kotipolton kielto muutti jo olemassa olleita rakenteita merkittävästi: ”Vuonna kuuskytkuus tuli Suomeen laki uus,/ viinaa kiellettiin keittämästä,/ juomapäiviä viettämästä.” Viinan lainmukainen polttaminen, sen valvonta, salapolttimoiden etsiminen, viinanjuonnin ja -myynnin rajoitukset koskettivat tutkimusalueen asukkaita aluksi enemmän kuin kansakouluasetus. Esivalta kiinnitti juuri paloviinaan liittyvän asetuksen valvontaan paljon huomiota ja vuonna 1865 annettu kunnallisasetus sai toimia paikallistasolla valvonnan tukena[17]. Kuitenkin

[14] Kopponen 2004, 583–585.
[15] 1890-luvun alussa aikalaiskriitikko Kasimir Leino totesi Arvid Järnefeltin olleen kirjassaan jokseenkin selvästi Vuorelaisten puolella. Häkli 1955, 207–218.
[16] Ks. esimerkiksi Vaasan Sanomat 14.2.1881. *Evijärveltä tammikuulla 1881*. Nimimerkki (Kokouksessa läsnä ollut). Waasan Lehti 20.10.1886. *Evijärveltä, 14. p. lokakuuta.* Nimimerkki (Osmo), Waasan Lehti 4.6.1887. *Evijärveltä toukokuun lopulla 1887.* Nimimerkki (kirvesmies). Waasan Lehti 6.11.1886. Lappajärveltä marraskuulla 1886. Nimimerkki (Me).
[17] Heikkilä 2001, eri kohdin.

samaan aikaan kansakoulutaisteluja käytiin laajasti eri intensiteeteillä. Nämä taistelut on mainittu lähes kaikissa kansakoulujen historiaa käsittelevissä teoksissa ja tutkimuksissa, mutta niitä on silti analysoitu ja problematisoitu yllättävän vähän. **Millaisia taistelut oikeastaan olivat? Ketkä olivat paikallisesti katsottuna taistelujen osapuolia? Miten ja miksi taisteluja käytiin?** Tuntuu kuin lopputulos, kansakoulujen voitto, olisi pyyhkinyt pois osan kansakoulutaistelujen merkityksestä, ja kansakoulu näyttäytyy nopean ja väistämättömän kehityksen tuloksena. Näin ei todellisuudessa tapahtunut. Vuoden 1866 kansakouluasetuksen jälkeen vasta vuonna 1906 kaikissa Suomen kunnissa oli ainakin yksi kansakoulu eikä oppivelvollisuutta nykypäivän käsitteenä tunnettu[18].

Tutkimuksessa on yritetty pitää huolta siitä, ettei nykypäivänä jo selvänä nähty kansakoulujen suuri merkitys suodatu liikaa työn rakenteeseen. Tätä pyritään estämään etenkin termistön avulla. Aikaisempi tutkimus on käyttänyt kansakoulujen kannattajien ja vastustajien riidoista lähinnä käsitettä kulttuuritaistelu tai maininnut ”taistelevan kansakoulun”.[19] Vältettäessä niihin ja etenkin kulttuuritaisteluun piilotettuja käsityksiä, kuten sitä, että kansakoulujen edistäminen oli oikeutettu, järkevä ja sivistynyt suunnitelma, käytetään sanan kulttuuritaistelu sijaan sekä kansakoulun vastustajat että kannattajat tasapuolisesti huomioivaa käsitettä kansakoulutaistelu[20]. Laajemmissa yhteyksissä käsitteen kansakoulutaistelu ohella käytetään lisäksi modernisaation käsitettä[21]. Toisaalta ei voida sivuuttaa ajatusta, että eliitin piirissä todella käytiin kansakoulun puolesta kulttuuritaistelua ja ”taisteleva kansakoulukin” oli heille todellisuutta, mutta sellaisena tapahtunutta ei välttämättä nähty kansakoulujen vastustajien näkökulmasta.

---

[18] Landgren 1988, 270. SVT X. Kansanopetuksen 5-vuotiskertomukset 1865–1905. Velkua oli Suomen viimeinen kunta, josta puuttui kansakoulu. SSAK, Kansakouluasetus 11.5.1866.

[19] Halila 1949b, 43, 49.

[20] Kansakoulutaistelu esiintyy käsitteenä tutkimuksissa ja artikkeleissa harvoin. Ainoa tutkitun aineiston lähde, josta käsite löytyi, oli Irma Vilkunan vuonna 1958 laatima artikkeli *Kuvernöörien osuus kansakoulutaistelussa Etelä-Pohjanmaalla*. Tosin Vilkuna käytti artikkelissaan myös kulttuuritaistelu -käsitettä. Vilkuna 1958, 111–125.

[21] Käsite modernisaatio pitää sisällään modernin elämäntavan leviämisen yhteiskuntaan. Modernisaatio pyrki yhdenmukaistamaan sekä korosti muutoksen ja ennustettavuuden tärkeyttä. Tuomaala 2006, 268. Toisaalta modernisaatio muodosti yksilön, jonka oli mahdollista tehdä omia henkilökohtaisia suunnitelmia sekä myös hallita jossain määrin omaan elämäänsä. Stark 2006, 58. Rapolan mukaan sana yksilöllisyys esiintyi ensimmäistä kertaa vuonna 1899. Rapola 1960, 80.

Kansakoulujen hyväksymistä ja perustamista hidastavia tekijöitä oli lain suoman perustamisvapauden lisäksi koko joukko. Pienimpänä hidasteena ei ollut se, että kansakoulut koettiin yleisesti tarpeettomiksi ja kirkon opetusmuodot riittäviksi. Lisäksi vanhempien antama opetus oli käytäntö, jolla pitkät perinteet. Kansanrunoilija Paavo Korhonen kirjoitti 1700-luvun lopulla runon, joka heijasti vielä pitkään Suomen rahvaan opintietä kinkereiden ja rippikoulujen lisäksi:

> ”En ole etäällä käynyt/ hakemassa harjoitusta/ piisaapi kotoinen koulu/ Talonpojan tarpehiksi;/ Isä ennen i:tä neuvoi,/ Ä:tä äitini opetti.”[22]

Muita kansakoulujen kohtaamia vastuksia olivat taloudelliset kysymykset, kuten kansakoulun kalleus entisiin opetusmuotoihin nähden, kansan yleinen köyhyys ja työvoimantarve kotona, mutta myös sosiaaliset tekijät. Maaseudun eriarvoisuus heijastui siten, että varakkaimmilla talollisilla oli valta sekä halu kontrolloida työväkeään ja maaseudun muita asukkaita[23]. Tähän vaikutti vuosisatoja eläneet patriarkaalisuuden[24] piirteet, jotka johtivat käsitykseen holhottavasta kansasta laajemminkin kuin valtiollisella tasolla. Kun kunnallisasetus vuodelta 1865 antoi paikallistason holhoukseen ja valvontaan vielä suuremmat mahdollisuudet kuin ennen, saattoivat riidat vallasta näkyä myös kansakoulujen perustamisriidoissa. Oman lisänsä kansakoulutaisteluihin toivat vanhoillisuus, herätysliikkeet, kylien väliset riidat, mutta mikä tärkeintä, aina ainutlaatuinen ihmissuhdeverkosto.

Maaseudun asukkaista tulkinnan kohteina ovat lähinnä talonpojat, sillä maalaisväestön välillä oli säätyraja ja aikalaiset käyttivät käsitettä talonpoika yleisesti vain talollisista.[25] Talonpojilla oli lisäksi suurin valta vaikuttaa kunnan päätöksiin, johtuen vuoden 1865 kunnallisasetuksen äänivallan jakautumisesta maanomistuksen mukaan. Jokaisen

---

[22] Laurila 1956, 137.

[23] Peltonen 1997, 45–59.

[24] Patriarkaalisuuden ilmenemismuodot olivat monimuotoisia ja yhtä ainoaa totuutta sen olemuksesta tuskin on löydettävissä. Harmoniaan pyrkivä yhteiskunta ylläpiti patriarkaalisuutta, isännän ja palvelijan epätasa-arvoa, joka ilmeni niin kollektiivisella kuin henkilötasolla. Einonen–Karonen 2002, 13, 255. Kaarlo Wirilander määrittelee patriarkaalisuuden isä- ja isäntäjohtoisuuden piirteeksi. Wirilander 1974, 25–27.

[25] Nygård 1983, 143–147. Nygårdin mukaan maata omistava väestö oli vanhan maaseutuyhteiskunnan selkäranka. Talollisväestö maksoi kauan lähes kaikki valtion- ja osan kunnankin veroista. Ks. myös Wirilander 1974, 20–21. Wirilanderin mukaan talonpoikaissäätyyn kuuluivat perintötilojen omistajat ja kruununtilojen hallitsijat. Säädyn ulkopuolelle jäivät rälssitalonpojat, maanvuokraajat sekä muu epäitsenäisessä asemassa ollut rahvas. Kun säätyvaltiopäivien kieli oli ruotsi, ja kun edustus liittyi kiinteästi maanomistukseen, jäi monien laita-alueiden säätyvaltiopäiväedustus hyvin vaatimattomaksi. Talonpoikaissäätyyn oli lisäksi 1800-luvulla tullut joukko niin sanottuja ”pyrkyreitä”, säätyläisiä, jotka halusivat talonpoikaissäädyn kautta päästä valtiopäiville ajamaan omia etujaan. Näin talonpoikaissäädyn puhtaus oli vain nimellistä. Talonpojat eivät siis olleet yhtä kuin talonpoikaissääty.

kuntalaisen äänimäärä oli sidottu hänen maksamiinsa veroäyreihin, minkä vuoksi tilattomat pystyivät vaikuttamaan kunnan päätöksiin vähän, jos ollenkaan.[26] Äänestyksissä osoitettua valtaa, kuten valtaa yleensäkin, on tässä tutkimuksessa tutkittu talonpoikien ja eliitin diskurssien[27] kautta. Eliitiksi tutkimuksessa lasketaan maaseudun pieni, mutta vaikutusvaltainen säätyläistö eli lähinnä kirkkoherra, pappi, lukkari, kansakouluopettaja, nimismies ja siltavouti. Laajemmin eliittiä kuvaavat kuvernööri, senaatti ja pääosin myös sanoma- ja aikakauslehtien toimituskunta. Talonpoikaisto ei, kuten eliittikään, edusta tutkimuksessa homogeenista, yhtenäistä ryhmää, vaan sen sisäisiä eroja nostetaan esille. Osa talonpojista kannatti ja osa eliitistä vastusti kansakoulua.

Tutkimuksen tehtävä on muodostaa kuva tutkimusalueen kansakoulutaisteluista yhteiskunnan muuttuneita oloja vasten. Aikaisemman tutkimuksen löytämiä kansakoulun perustamista hidastavia tekijöitä verrataan tutkimusalueen kansakoulutaisteluihin. Taustoittavan osuuden jälkeen ensimmäisenä (1.) tutkimuksessa selvitetään sitä, miten ja millaisilla näkemyksillä ja ajatuksilla tutkimusalueen kansakoulun vastustajat osallistuivat kansakoulua koskevaan julkiseen keskusteluun. **Oliko olemassa perusteltuja syitä vastustaa kansakoulua, joihin esimerkiksi Arvid Järnefelt kirjassaan *Isänmaa* viittasi? Mikä oli se oma etu, joka oli vaarassa kadota, jos kuntaan olisi tullut kansakoulu?** Toisena (2.) kysymysalueena on selvittää miten näitä näkemyksiä määriteltiin tai yritettiin muuttaa kansakoulua suosivan eliitin taholta. **Millaisina vastustajat ja heidän ajatuksensa kuvattiin ja miksi?** Työn kolmantena (3.) kysymysalueena on selvittää mitä kansakouluvastaisuudelle tutkimusalueella tapahtui ensimmäisten kunnallisten kansakoulujen perustamisen jälkeen 1890-luvulla ja myös hieman pidemmällä aikavälillä. Tutkimuksessa halutaan nostaa enemmän esille kansakoulun vastustajinakin olleiden, ”ukkojen”, isäntien ja talonpoikien mielipiteitä sekä antaa kansakoulutaisteluihin näkökulma, joka ei nouse ainoastaan suurmieshistoriasta ja Helsinki-keskeisestä historiakuvasta, vaan ennen

[26] SSAK. Kunnallisasetus 6.2.1865. Jutikkala 1958, 398–399. Esko Koskelan mukaan useimmat kuntakokousten käsittelemät asiat ratkaistiin yksimielisesti. Äänestettäessä tilallisten ja tilattomien vaikutusmahdollisuudet vaihtelivat suuresti eri kunnissa, koska yhtä manttaalia vastaava äyri- ja samalla äänimäärä vaihteli yhdestä sataan äyriin. Kuntakokous sai muuttaa äänet veroäyreiksi haluamallaan tavalla. Vuoden 1865 kunnallisasetuksessa yhden ihmisen vaikutusmahdollisuus rajattiin kuudesosaan kokouksen äänimäärän summasta ja vuoden 1898 kunnallisasetuksessa 1/15 osaan. Koskela 1983, 421.

[27] Diskurssit ovat ”verrattain eheitä säännönmukaisia systeemejä, jotka rakentuvat sosiaalisissa käytännöissä ja samalla rakentavat sosiaalista todellisuutta”. Jokinen et al. 2004, 27. Niitä voi kutsua myös puhetavoiksi. Moilanen 2008, 17.

kaikkea talonpoikien arjen historiasta. **Millaisen kuvan tutkimuksessa käytetty sanomalehti-, aikakauslehti-, ja asiakirja-aineisto antavat tutkimusalueen kansakoulutaisteluista ja talonpoikien suhteista kansakouluun?**

Kysymysalueiden ja tutkimuskysymysten vuoksi tutkimushaasteet ovat suuria. Tutkimusalueen kansakoulun vastustajat eivät ole jättäneet jälkeensä painettua tai kirjoitettua ohjelmajulistusta kansakouluja vastaan. Syinä voivat olla mahdollinen kirjoitustaidottomuus, ”maailmasta kieltäytyminen” tai sensuuriasetukset. Heidän oma äänensä ei kuulu sanomalehdissä yhtä voimakkaana kuin kannattajien eikä heistä juurikaan tiedetä muuta kuin kansakoulun kannattajien kertomana. Voidaankin kysyä **millaiseksi kuva vihollisista muodostui, jos kertojana oli kiihkeä kansakouluaatteen puolustaja?** Mykkinä näyttäytyviä kansakoulun vastustajia voidaan kuitenkin tutkia eliitin kertomusten avulla[28]. Kansakoulua suosineen eliitin diskursseja tarkoin tutkimalla voidaan paljastaa jotain myös kansakoulun vastustajista. Onhan selvää, että jos eliitin taholta kansakoulun vastustajia kauan moitittiin tai yritettiin parantaa, on heistä välittynyt tieto esimerkiksi sanomalehtiin mahdollista ainakin osittain riisua arvolatautuneista yleistyksistä tai oletuksista. Etenkin, jos on mahdollista hyödyntää myös muuta kuin eliitin tuottamaa aineistoa.

Käytetyn lähdeaineiston vuoksi tutkimus on lähinnä kvalitatiivista, aineiston laadullista tutkimista ja inhimillisen toiminnan tarkastelua. Kansakoulutaisteluja tutkitaan seuraavassa lähinnä uuden sosiaalihistorian (mikrohistorian[29]) näkökulmasta. Paikallisia sosiaalisia suhteita on pyritty tuomaan mahdollisimman hyvin esille, mistä syystä tutkimuksessa on paljon henkilöiden nimiä sekä biografisia tietoja. Näitä tietoja on enemmän tai vähemmän sidottu lähdeaineistoon, mikä puolestaan avaa uusia näkökulmia sekä paikallisiin kansakoulutaisteluihin että yleensä tutkimusalueen sosiaalihistoriaan. Tutkimuksessa käytettyjen suorien lainausten tarkoitus on välittää lukijalle kansakoulutaistelujen osapuolten välillä ’kipinöivätkin’ mielipiteet referoivaa tulkintaa aidoimpina.

---

[28] Hobsbawn 1994, 90–91. ’Mykät’ ihmiset ovat Hobsbawnin mukaan kuitenkin vaarallinen tutkimuskohde. Tutkijan tulee tiedostaa se vaara, että hän saattaa antaa ”ihmisille arvosanoja aineista, joita he eivät ole opiskelleet ja tenteistä, joita he eivät ole suorittaneet.”

[29] Mikrohistoria on nähty ihmisinä pienyhteisössään. Heikkinen 1992, 21.

Yksinkertaistaen kansakoulutaisteluiden tutkiminen on etenkin oikeus- ja sosiaalihistorioitsijoita paljon kiehtoneen vallan tutkimista[30]. **Kuka on saanut päättää kansakoulun perustamisesta tai perustamatta jättämisestä ja kenellä tai keillä on ollut edellytyksiä vaikuttaa päätöksiin?** Vastauksia etsitään puhunnoista tekstianalyysin avulla, minkä vuoksi eräänlaisena tutkimuksen viitekehyksenä[31] hyödynnetään diskurssianalyysiä. Tutkimuksessa käytetään diskurssianalyysin mallina Päivi Rantasen muotoilemaa tiivistystä, johon on merkittävästi vaikuttanut diskursseja paljon tutkinut ranskalainen tieteen historioitsija ja filosofi Michel Foucault. Diskurssit käsitetään Rantasen tiivistelmän mukaan 1.) merkityksellistämisen järjestelmäksi, joiden avulla representoidaan todellisuutta, 2.) erilaisiksi diskursseiksi, joita aina tuotetaan yhteiskunnassa, ja jotka väittelevät keskenään yhteiskunnan sisäisestä organisaatiosta, vallanjaosta ja maailmankuvasta. Lisäksi 3.) diskurssit ovat myös kamppailua hallitsevasta asemasta, mutta saavutettuaan sen, diskurssit menettävät ehdollisen luonteensa; niissä representoitu näyttää seuraavan yksinkertaisesti sitä, miten asiat todellisuudessa ovat. Lopuksi 4.) hallitsevat diskurssit ja niiden pohjalta tuotetut representaatiot vaikuttavat sosiaalisiin käytäntöihin ja saavat käytännöllisiä seuraamuksia.[32]

Diskurssitutkimuksen painopistealueeksi muodostuu sen selvittäminen, miten ja miksi puhunnat varioivat eri aikoina. Tutkimuksessa käytetyistä teksteistä haetaan piirteitä, jotka usein toistuessaan muodostavat puhunnan, joka voidaan nimetä ja jota pystytään tulkitsemaan totuutena. Puhunnat ovat todiste kielen sosiaalisesta luonteesta, mikä pitää sisällään monenlaisia rinnakkaisia ja keskenään kilpailevia merkityksiä.[33] Tässä tutkimuksessa kilpailevia merkityssysteemejä tutkitaan kansakoulun kannattajien ja vastustajien puhuntojen osalta. Kuitenkaan puhuntoja ei pyritä täydellisesti kansakoulutaisteluiden osalta selittämään. Työekonomisista syistä oli tämän

[30] Wirilander 1974. Sosiaalihistorioitsija Wirilander ei tutkinut kansakoulutaisteluja, mutta toi laajasti esille teoksessaan *Herrasväkeä. Suomen säätyläistö 1721–1870* sääty-yhteiskunnan vallan rakenteita. Kaarlo Wirilander oli yksi niistä monista opiskelijoista, jotka saivat opettajaltaan professori Gunnar Suolahdelta (1876–1933) virikkeitä sosiaalihistorian tutkimiseen, vaikka Suolahtea itseään on pääasiassa pidetty kulttuurihistorian tutkijana. Heikkinen 1996, 36–37.

[31] Diskurssianalyysiä ei ole mielekästä luonnehtia selkeärajaiseksi tutkimusmenetelmäksi, vaan pikemmin väljäksi teoreettiseksi viitekehykseksi, jossa valtasuhteiden analyysi on yksi tulkinnan kohde. Mitä itsestään selvempänä ja vaihtoehdottomampana joku diskurssi esiintyy, sitä vahvempi se on. Jokinen et al. 2004, 17, 27, 81.

[32] Rantanen 1997, 20–21; Foucault 2005b, luku 3. Tieto; Jokinen et al. 2004, eri kohdin.

[33] Jokinen et al. 2004, 17, 75.

tutkimuksen puitteissa mahdotonta käydä läpi kaikkea Suomessa kansakouluvastustukseen liittynyttä materiaalia, sillä myös kannattajien materiaalit olisi täytynyt huomioida. Sanomalehdissä aiheesta käyty kansakoulukeskustelu tai -puhunta oli tutkimusajanjaksolla hyvin vilkasta. Vaasan läänin tilatuimpiin sanomalehtiin kuuluneessa Uudessa Suomettaressa oli Kansalliskirjaston digitoidun sanomalehtiarkiston mukaan ajanjaksolla 1.1.1880–5.4.1891 perusteella vähintään noin 6 572 artikkelia tai ilmoitusta koskien kansakoulua. Pienin hakutulos oli vuodelta 1882, 465 osumaa ja suurin vuodelta 1890, 672 osumaa.[34] Uusi Suometar oli vuonna 1885 maan luetuin sanomalehti 5 000 kappaleen levikillään[35]. Kansakoulu oli selvästi tärkeä asia, joka sai sanomalehdissä paljon palstatilaa. Sanomalehdet olivatkin selvästi yleensä kansakoulun kannattajien puolella. Sanomalehtiin kirjoitetulla aineistolla oli lisäksi jonkinlainen, vaikkakin vaikeasti määriteltävissä oleva vaikutus yleiseen käsitykseen kansakouluista.

Tutkimus on inhimillistä toimintaa koskevaa tutkimusta paikallistason toimijoista, joita ohjattiin tai joihin pyrittiin vaikuttamaan sekä valtion taholta että valtion tukeman eliitin taholta[36]. Hedelmällistä tutkimusasetelmaa on etsitty hyödyntämällä yleistäviä, laajoja kysymyksiä, jotka on sijoitettu paikallisesti rajattuun tutkimuskohteeseen. Paikoitellen tutkielmassa on pyritty eläytymään, kuvittelemaan menneisyyden toimijoiden ajattelua pyrkimättä ehdottomaan varmuuteen. Historiallista narratiivia rakennettaessa ei muuta vaihtoehtoa löydykään, sillä vaikka olisi mahdollista käyttää kaikkia olemassa olevia lähdetietoja, tutkimusmenetelmiä ja teoreettisia viitekehyksiä, lopputuloksena olisi silti vain se, mitä todennäköisesti on tapahtunut.[37] Kerrottu menneisyys tekee tulkinnan tutkimuksen tärkeimmäksi tehtäväksi[38]. Mahdollisimman suuren todennäköisyyden saavuttamiseksi tutkimusmetodina käytetään myös sosiaali- ja mikrohistoriallisessa tutkimuksessa paljon hyödynnettyä vertailua: mitä löytyy, mitä ei löydy, mitkä asiat muodostuvat erottaviksi ja/tai yhdistäviksi tekijöiksi sekä mitkä ovat tutkimusaineiston tyypillisimmät ja yleisimmät piirteet[39].

[34] Haku on tehty Kansalliskirjaston digitoitujen sanomalehtien arkistohaun avulla 4.5.2008.
[35] Landgren 1988, 286.
[36] Foucault 2005b, 95–100.
[37] Burke 1992, 28.
[38] Hyrkkänen 1995, 51.
[39] Anttila 2005, 204.

Kansakoululaitoksen yleistä historiaa käsitellään tutkielmassa vain sen verran kuin on tarpeen kokonaiskuvan muodostamiseksi. Työssä ei ole myöskään selvitetty tarkoin kansakoulun eri vaiheita, sillä ne tunnetaan yleisesti ja niistä on laadittu lukuisia seikkaperäisiä tutkimuksia ja kirjoitelmia[40]. Lisäksi siihen, koveniko kansakouluvastustus tutkimusalueella fyysiseksi väkivallaksi tai muuksi rikolliseksi toiminnaksi, ei seuraavassa haeta tarkkaa vastausta, vaikka aihetta ohimennen sivutaankin. Oletuksena on myös se, ettei käräjillä käsitelty kansakouluun liittyviä riitoja. Evijärveläisen lautamiehen käräjämuistiinpanojen mukaan käräjillä käsiteltiin 1880-luvun lopulla etenkin sekä velka- että paloviinan polttoon ja myymiseen liittyneitä asioita[41]. Tutkielman ulkopuolelle jää lisäksi se valtapeli, jota kansakoulun vuoksi valtiopäivillä käytiin sekä sanomalehtiaineiston maaseutukirjeiden kirjoittajien henkilöllisyyden selvittäminen, ellei tieto selviä suoraan kirjeestä. Pelkkien nimimerkkien pohjalta, sikäli kun niitä edes oli, kirjoittajien tunnistaminen olisi ollut työlästä tai jopa mahdotonta[42].

1.3 Tutkimusaika ja -alue

> ”…Ken vähänkään Suomen vesistöjä tuntee, tietää, että Evijärvi on suurenlainen järvi, jonka Ähtävänjoki yhdeltä puolen yhdistää mereen, toiselta puolelta Lappa- ja Alajärveen. Sopinee siis otaksua, että kuntamme ”nimi” pitemmittä selityksittä on useimmille tuttu. Minkä tähden ja mistä järvemme on tuon nimen saanut, on ainakin allekirjoittaneelle salaisuus. Kumminkin olen joskus mietiskellyt, että jos nimi on johtunut – joka otaksuminen lienee liian epätieteellinen – ruotsalaisesta sanasta ”evig” (=ijankaikkinen), olisi se ehkä joku synkkä ennustus siitä, että kuntamme ijäti tulee pysymään samalla sivistysasteella, joka meidän päiviimme on ihmeellisen tarkasti toteutunutkin…”[43]

Mielenkiintoni on kohdistunut niihin Etelä-Pohjanmaan maaseudun alueisiin, joissa kunnan ylläpitämää kansakoulua vastaan kestänyt taistelu kesti pisimpään vuoden 1866 kansakouluasetuksen jälkeen[44]. Tutkimuskohteiksi valitut naapurikunnat Evijärvi ja

---

[40] Ks. luku 1.4.
[41] KTKA, lautamies Kaarle Forsbergin käräjämuistiinpanot vuosilta 1888–1889; Kortesjärvelläkin viinaan liittyvät aiheet olivat 1800-luvulla yleisimpiä käräjöintisyitä. Laukkonen 1966, 229–230.
[42] Tommila 1988, 201.
[43] Vaasan Sanomat 3.1.1881. *Evijärveltä marraskuun lopulta.* Ei nimimerkkiä. Ks. liite 3.
[44] Soikkanen 1966, 331.

Kortesjärvi[45] täyttävät ehdon. Pinta-alaltaan vuonna 1890 yhteensä 644 neliökilometriä[46] kattaneen tutkimusalueen valinnan taustalla on myös henkilökohtaisia syitä. Isoisäni Aleksi Kultalahden (1903–1983) muistelmaäänitteitä[47] kuunnellessani sain muun muassa tietää, kuinka 1910-luvun alkupuolella kansakouluun meno tai pääsy ei Evijärvellä ollut lainkaan itsestään selvää. Tämä seurasi myös tutkimuskirjallisuudesta löytämääni linjaa, minkä mukaan kansakoulujen myöhäinen juurtuminen tutkimusalueelle, ja sitä kautta vuosikymmeniä voimaansa kerännyt kansakouluvastaisuus vaikutti tutkimusalueella pitkälle 1900-luvun puolelle[48]. Myöhemmin tutkimusaiheen kiinnostavuus lisääntyi, kun löysin aiheeseen liittyviä asiakirjoja Kultalahden talon kotiarkistosta, kuten kouluseuraan kuuluneen siltavouti Kaarle Forsbergin[49] kirjeitä sekä koulukassan ja -seuran asiakirjoja.

Evijärvellä kouluseuran tukema ja kunnan ylläpitämä kansakoulu aloitti toimintansa 1892 ja Kortesjärvellä avattiin viimeisenä Etelä-Pohjanmaan suomenkielisistä kunnista kunnallinen kansakoulu vuonna 1894[50]. Tutkielman aikarajaus ei kuitenkaan pääty näihin vuosiin, koska kansakouluvastaisuus eli vahvana näiden vuosien molemmin puolin. Tutkielmassa pysytellään pääasiassa kuitenkin 1800-luvun loppupuolella, jolloin kiivaimmin taisteltiin ensimmäisten kunnallisten kansakoulujen vuoksi. Vaikka alun perin kiinnostukseni tutkimusaiheeseen lähti Evijärven kansakoulusta, halusin laajentaa tutkimuksen koskemaan myös jotain toista lähialueen kuntaa. Kortesjärvi oli jo osittain edellä mainituista syistä hyvä valinta. Lisäksi tutkimusaikana kunnilla oli yhteisiä virkamiehiä, kuten nimismies ja läänin kuvernööri sekä paljon yhteistoimintaa. Muita lähialueiden kuntia on käsitelty vain, jos primaarilähteitä on haluttu täydentää tai saada niille vertailuaineistoa.

---

[45] Vuoden 2009 alusta alkaen Kortesjärvestä tuli osa Kauhavan kaupunkia.

[46] Evijärven ja Kortesjärven pinta-ala vuonna 1890 oli sama 322 neliökilometriä eli yhteensä 644 neliökilometriä. Nygård 1983, 19, 21.

[47] KTKA, äänitearkisto. Aleksi Kultalahden lapsuus, nuoruus, miehuus. Äänitetty 6.12.1978. (Puhujaäänenä vain Kultalahti). Litteroitu 17.2.2009.

[48] Kivipelto 1983, 656.

[49] Kaarle Forsberg (1846–1890) oli isoisäni isoisä, minkä vuoksi Kultalahden talon kotiarkistossa (KTKA) on myös Kaarle Forsbergin jäämistöä. Talokas Kaarle Forsberg toimi muun muassa siltavoutina, lautamiehenä, kirjaston, koulukassan ja lainajyvästön rahastonhoitajana sekä kunnallislautakunnan esimiehenä. Häneltä on säilynyt näistä toimista joitakin asiakirjoja Kultalahden talon kotiarkistoon, kuten muun muassa Suomen suuriruhtinaanmaan *Asetus-kokoukset 1–42*. Arkistosta löytyy erikoisempiakin asiakirjoja, kuten vuoden 1878 kirkon tapulin rakentamiseen liittynyt päivätyöluettelo, lainajyvästön velkakirjoja sekä Kaarlen henkilökohtaisia kirjeitä, muistiinpanoja sekä kuulutuksia, sanomalehtiä, kuten Suomen Wirallisia Lehtiä ym. Tarkkaa luettelointia ei arkistolle ole vielä tehty.

[50] Kivipelto 1983, 643, 647. Liitteessä 6 on kartta Järviseudun kunnista. Karttaan on merkitty ensimmäisten yksityisten sekä kunnallisten kansakoulujen perustamisvuodet tällä alueella.

Tutkimusalueella oli asukkaita vuonna 1870 yhteensä 5 238 mikä tuona vuonna oli koko Suomen asukasluvusta (1 769 000) noin 0,3 prosenttia. Vuonna 1890 yhteenlaskettu asukasluku oli 7 643 ja osuus Suomen väestöstä (2 380 140) noin 0,32 prosenttia.[51] Kehitys kuvaa kuinka tutkimusalueen väestö lisääntyi keskimäärin samalla vauhdilla kuin muuallakin Suomessa, mutta tästä huolimatta voidaan sanoa, että alue oli Etelä-Pohjanmaan ja koko Suomen periferiaa[52] koko tutkimusajan. Pohjanmaa oli 1800-luvun alkupuolella varsin eristäytynyt maakunta, sillä sen talous oli taantunut yhteyksien katkettua Ruotsiin Suomen sodan seurauksena. Osittain myös tästä seuranneen eristäytymisen johdosta monet vanhat ja perinteisen talonpoikaisen yhtenäiskulttuurin piirteet säilyivät alueella vahvoina.[53] 1800-luvun lopulla talousnäkymät kuitenkin kohenivat koko Pohjanmaalla. Rahaa alueelle toivat muun muassa meijerit, joista Evijärveltä kerrottiin vuonna 1889:

> ”…Rahaliikenne on täällä ollut vähän vilkkaampi tämän talven aikana entisen suhteen. Sen tekevät suurimmaksi osaksi meijerit, jotka tuottavat kuntaamme puhdasta rahaa tuhansia markkoja…”[54]

Kansakoulutaisteluja on tärkeää pohtia myös talouden muutoksista käsin, sillä kansakoulujen perustaminen edellytti aikaisempaa suurempia tuloja.[55] Talonpojat eivät olleet etenkään tiukkoina aikoina myönteisiä uusia rasituksia kohtaan, jollaisia kansakoulutkin olivat. Etelä-Pohjanmaan osalta voidaan toisaalta tehdä sellainen havainto, ettei huono taloustilanne välttämättä estänyt kansakoulun perustamista. Esimerkiksi suurina nälkävuosina 1860-luvulla perustettiin kansakoulu muun muassa Laihialle (1867), Kauhavalle (1868), Alahärmään (1868), Alavudelle (1868) ja Lapualle (1869).[56] Näistä Alahärmä ja Kauhava olivat Kortesjärven naapurikuntia. Alahärmässä oli vuonna 1877 asukkaita 4 152 ja Kauhavalla 5 891, kun Kortesjärvellä oli samoihin aikoihin 2 491 ja Evijärvellä 3 147 asukasta. Tilastoista on havaittavissa, että usein

---

[51] Järviseutu 12/1943, 3; Vainionpää 1994, 174; Wirilander 1974, 27; SVT VI, Väestö 16–19 (1887–1890); SVT X. Kansanopetus 16–22 (1889–1895).

[52] Perifeerisyys on kulttuurista, taloudellista ja/tai poliittista riippuvuutta jostain keskuksesta. Perifeerisyyttä kuvaavat etäisyys, erilaisuus ja riippuvuus. Periferian ihmiset ovat osa jotain systeemiä, mutta kuitenkin sen marginaalissa. Heillä on tietty identiteettinsä, mutta he ovat materiaalisesti ja kulttuurisesti heikosti varustautuneita keskustan tunkeutumiselle ja hallinnalle. Keskustan ja periferian suhde on aina jännitteinen. Yhtäältä yritys hallintaan, yhdentymiseen ja standardisointiin – toisaalta sen vastustusta, separatismia ja identiteetin säilytysyrityksiä. Rokkan & Urwin 1983, 1–18; Ylikangas 1984, 158.

[53] Alapuro 1988, 57–58, 74–77.

[54] Waasan Lehti 23.3.1889.

[55] Jutikkala 1958, 401.

[56] Vilkuna 1954, 217.

1870-luvulla noin 4 000 asukasta oli se raja, jonka jälkeen kansakoulun perustaminen oli kunnassa todennäköisempää.[57]

Ajanjaksolla 1887–1900 Evijärvi ja Kortesjärvi olivat Etelä-Pohjanmaan pohjoisosan suomenkielisistä kunnista[58] väkilukuun suhteutettuina väkivaltaisimpia kuntia.[59] Syitä väkivaltaan voidaan etsiä esimerkiksi kateudesta parempiosaisia kohtaan, puukkojunkkarikauden myöhäisistä vaikutteista, mutta etenkin runsaasta alkoholin käytöstä. Waasan Lehdessä kuvattiin 1880-luvun lopulla evijärveläiset viinahäät[60], jossa talollisen poika Sironen haavoitti pahoin renkimies Heikki Kniivilää. Puukkotappeluun oli todennäköisesti vaikuttanut humalatila, joka kuului oleellisena osana viinahäihin. Kyseistä häätilaisuutta kirjoittaja kuvasi paheksunnan ohella ”mainioina häinä”, jossa 63 kannua viinaa oli kätketty lumihankeen[61].

Vuonna 1881 Evijärveltä kirjoitettiin, että pitäjän asukkaat olivat hyvin samankaltaisia kortesjärveläisten ja lappajärveläisten kanssa, ja että he toivat näkymättömän ”Kiinan muurin” takaa kaupungeissa käydessään ”vain viinaa, suolaa, tupakkaa ja rautaa”, muttei vahingossakaan ”herrastyyliä”[62]. Kirjoittaja myös halveksi[63] pitäjänmiesten tapaa kantaa puukkoa mukanaan todeten:

---

[57] SVT X. Kansanopetus 1–8 1872–1888. Evijärvellä oli vuonna 1917 kuusi työväentaloa ja vain yksi kunnallinen kansakoulu, mikä kuvannee myös tahdon merkitystä. Muita kansakoulun perustamiseen vaikuttaneita asioita olivat muun muassa asukastiheys ja asutuksen keskittyminen. Ks. esimerkiksi Kivipelto 1962, 1–8. Liitteessä 6 on kartta, johon on liitetty Järviseudun ensimmäisten yksityisten ja kunnallisten kansakoulujen perustamisvuodet.

[58] Näitä kuntia olivat Lapua, Nurmo, Alahärmä, Ylihärmä, Kauhava, Kuortane, Lappajärvi, Alajärvi, Soini, Lehtimäki, Evijärvi, Kortesjärvi ja Vimpeli. Huttunen 1958, 124–174.

[59] Huttunen 1958, 124–174. Vaasan Sanomat 3.1.1881, 3–4.

[60] Waasan Lehti 27.3.1889. ”Evijärvellä vielä vallitsee se tapa, että tuommoisiin juhlallisiin tilaisuuksiin hankitaan paloviinaa suunnattomat määrät. Tätä morsiuspari vähittäin myy siten, että erityinen kolmas henkilö ottaa maksun vastaan lahjain muodossa. Sillä tavoin vältetään, ettei ainakaan itse kuherruskuukautena tulla kanteeseen viinan myynnistä.”

[61] Waasan Lehti 27.3.1889. Viinan käytön mahdollisuus oli talonpojalle syy tietynlaiseen ylpeyteen, sillä kaikilla ei ollut siihen varaa. Viinan katsottiin kuuluvan ahkeralle ja työnsä hyvin tehneelle miehelle eli humalatila oli eräänlainen todiste miehen kunniasta. Stark 2006, 94.

[62] Vaasan Sanomat 3.1.1881. *Evijärveltä marraskuun lopulta.* Ei nimimerkkiä.

[63] Keisari Nikolai I:n aikana vuonna 1850 oli annettu ”puukonkantokielto” Vaasan läänin alueelle. Säännös salli rahvaan kuljettaa puukkoa mukanaan vain välttämättömiä töitä varten. Säännös aiheutti paljon tulkintavaikeuksia vielä 1880-luvun lopulla. Käytännössä säännöstä ei etenkään maaseudulla noudatettu. Sitä oli myös vaikea valvoa. Erään sanomalehtikirjoittajan mukaan ”…kielto näet ei ole muuta vaikuttanut kuin että puukko on tuppivyöstä pistetty housujen taskuun…”. Waasan Lehti 12.3.1889, 2–3. *Puukonkantokielto Vaasan läänissä.* Ei nimimerkkiä.

> ”…Epäilemättä kuuluvat evijärveläiset tuohon kuuluisaan pohjalaiseen ”puukkojunkkari”-sukuun[64]. Täällä vielä löytyy tuota sukua, vaan ei pohjoisempana. Jo Tervajärvestä, Ylivetelistä ja Kaustisissa ja niin poispäin pohjoiseen pidetään suurena häpeänä puolustaa itseänsä puukolla, ja aivan tavatointa on kantaa sitä muassa, varsinkin juhlatiloissa ja yleisissä kokouspaikoissa. Vaan täällä on se välttämätöin kapine kaikilla miehenpuolilla, poikanulikasta aina harmaapää-ukkoon saakka. Ei ainoasti tappeluissa, vaan joka paikassa, niin kirkossa kuin muuallakin, on puukko eriämättömänä toverina (– –) Minkälaista inhoa ja kauhua nuo julmat, suuret puukot yleensä oudoissa herättävät, on helppo arvata. Varsinkin, kun muistaa, kuinka vähästäkin syystä niitä käytetään…”[65]

Kirjoittaja lienee kirjoituksessaan hieman värittänyt todellisuutta, mutta sanomalehtiaineiston ja tutkimuskirjallisuudenkin[66] mukaan väkivalta ja viina näyttelivät merkittävää roolia alueen ihmisten arkielämässä. Ristiriitoja lisäsivät Etelä-Pohjanmaalla kylien asukkaiden väliset erimielisyydet. Kun syrjäkyläläiset vaurastuivat muokkaamansa ja viljelemänsä maan ansiosta, jouduttiin keskuskylissä usein jakamaan maata perillisten kesken ja tilat pienenivät. Kuitenkaan vaikutusvalta ei jakautunut aina todellisen vaurauden eli maatilan tuottavuuden mukaan, vaan kirkonkylien esivallan suojelema säätyläisväki sai pitkään vaikuttaa kunnan asioihin. Kirkonkylässä asuneet talolliset, kirkonisännät, herastuomarit sekä lautamiehet ikään kuin sulkeutuivat säätyläisten sisäpiirin vaikutusalueelle.[67]

Tutkimusalueella oli vuonna 1890 kuvernöörin vuosikertomuksen mukaan yhteensä 959 puista taloa, jotka oli varustettu tulisijoilla. Evijärvellä taloja oli 480 ja Kortesjärvellä 479. Maatalousvaltaisuutta kuvastaa hyvin se, että tilaston perusteella tutkimusalueella

---

[64] Ylikankaan teoksessa *Puukkojunkkareitten esiinmarssi. Väkivaltarikollisuus Etelä-Pohjanmaalla 1790–1825* väkivallan syyksi esitetään Etelä-Pohjanmaan alimpien sosiaaliryhmien menestyspaine, mikä syntyi Pohjanmaan omaperäisestä arvojärjestelmästä. Sen mukaan mies oli oman onnensa seppä eli vastuussa niin tappioistaan kuin voitoistaan. Tämä ankara ja arvottava arvojärjestelmä korosti yritteliäisyyttä, mutta ei säälinyt miestä silloinkaan, kun onnen tavoittelu näytti mahdottomalta. Turhautuneisuus korostui vahvan yhteisön epävirallisen kontrollin otteessa. Alkoholi yhdistettynä huono-osaisuuteen aiheutti väkivaltarikollisuutta, mutta sen voimakkuus siis piili ankarassa yksilöjen välisessä kilpailussa. Ylikangas 1976, 282, 322–324, 286–287.

[65] Vaasan Sanomat 3.1.1881. *Evijärveltä marraskuun lopulta.* Ei nimimerkkiä.

[66] Ylikangas 1976, 282, 286–287, 322–324; Ylikangas 1984, 145–238; Heikkilä 2001. Åbo Tidning. 12.8.1884, 1–2. Nimimerkki (W:s.). *”…Ty vanligen, när Kortesjärvi omnämnts längre bort, än någon gång i länets lokalblad, är det fråga om någon slagsmåls- och knifhistoria, dervid bränvinet spelat sin inflytelserika rol…”* Tieto alueen väkivaltaisuudesta levisi sanomalehdistön kautta jo ainakin 1850-luvun lopulla Etelä-Suomea myöten. Väitettiin Evijärven ja Kortesjärven pitäjien olevan ”mitä raaimpia Suomesta löytyy.” Suometar 16.9.1859. Nimimerkki (Y. K.). Kyseistä nimimerkkiä on käyttänyt Georg Zacharias Forsman eli Yrjö Koskinen. Hänestä tuli muun muassa senaattori, historian professori, toimittaja ja vapaaherra.

[67] Ylikangas 1984, 158.

oli tuolloin jokaista taloa kohden noin 0,8 hevosta, 3,6 lehmää ja 5,9 lammasta. Myös perheiden koot olivat suurehkoja, sillä jokaista tulisijalla varustettua puutaloa kohden oli Evijärvellä vuonna 1890 noin 8,3 asukasta ja Kortesjärvellä noin 7,6 asukasta.[68] Kirjoitustaito oli sen sijaan vaatimatonta, sillä vuonna 1890 Evijärven 4 015 asukkaasta kirjoitustaitoisia oli vain 282 (noin 7 prosenttia) ja lukutaitoisia 2 801 (noin 69,7 prosenttia). Kortesjärven 3 633 asukkaasta kirjoitustaitoisia oli 80 (noin 2,2 prosenttia) ja lukutaitoisia 2 602 (noin 71,6 prosenttia).[69] Näin Evijärvellä oli vuonna 1890 noin 4,8 prosenttia enemmän kirjoitustaitoisia. Kirjoitustaitoisten määrää Evijärvellä kasvatti todennäköisesti se, että kuntaan oli perustettu yksityinen kansakoulu vuonna 1886. Evijärvellä oli lisäksi viisi henkilöä enemmän niitä, jotka olivat saaneet kansakoulua korkeamman sivistyksen.[70] Nämä Evijärven yhteensä 11 ”korkeamman sivistyksen” omannutta henkilöä saattoivat levittää ympärilleen tai ainakin perheensä jäsenille kirjoitustaitoa.

Lisäksi Evijärven ruotsinkielinen väestö saattoi hieman nostaa kirjoitustaitoisten määrää. Kyseessä eivät silti voineet olla merkittävät luvut, sillä Evijärvellä oli vuonna 1880 yhteensä 134 ruotsinkielistä, kun Kortesjärvellä heitä oli kyseisenä vuonna vain 25. Ilmeisesti ruotsinkielisistä ei ollut fennomaanisille sivistyspyrinnöille haittaa ainakaan tutkimusalueella. Naapurikunnasta Lappajärveltä tosin valitettiin 1882 ruotsinkielisistä herroista ja ”lipilaari”[71]-säätyläisistä, jotka eivät kannattaneet ”kansallisia pyrintöjä”.[72] Ruotsinkielisyys ei toisaalta tehnyt tutkimusalueella ihmistä heti säätyläiseksi, kuten helposti muualla Suomessa. Ruotsinkielisen Pohjanmaan läheisyys tarkoitti sitä, että osa asukkaista oli aikaisemmin ollut ruotsinkielisiä ja kieli,

---

[68] VMA, Vaasan lääninhallituksen lääninkanslian 1852–1938 arkisto. Toisteet. Dfa:36. Maaherran vuosikertomukset tilastollisine yhteenvetoineen 1889–1892.

[69] Yhtenäisiä tilastotietoja luku- ja kirjoitustaidon kehityksestä ei ennen 1800-luvun loppua ole saatavissa. Vuodesta 1880 lähtien seurakuntien papisto kokosi tietoja väestön sivistyksestä. Lukutaitoa mitattiin 1800-luvun lopulla eri mittareilla kuin nykypäivänä ja lukutaidon määritelmä todennäköisesti vaihteli seurakunnasta toiseen. Maaseudulla kirjoitustaito yleistyi vasta kansakouluopintojen myötä. Ks. esimerkiksi Kallio 1988, 50–53; Nygård 1983, 138.

[70] Kallio 1988, 51–53. Kivipelto 1983, 642–643. Waasan Lehti 20.10.1886. *Evijärveltä 14. p. lokakuuta.* Nimimerkki (Osmo). EKA, kirkonkokouksen pöytäkirja 29.8.1886. Kirkonkokous Evijärven seurakunnan pappilassa elokuun 29 päivänä 1886. Evijärven ensimmäinen kansakoulu perustettiin kyseisessä kirkonkokouksessa eikä kuntakokouksessa.

[71] Lipilaari -sanaa käytettiin kirjoituksessa kuvaamaan kansakouluasiassa ”puolueettomia”. Lipilaari voidaan ymmärtää myös lipeväksi ihmiseksi. Ks. esimerkiksi http://www.nivalaseura.fi/nivalaisia_murresanoja/. 9.3.2009. Waasan Lehti 6.3.1882, 3–4. *Lappajärveltä, helmik. 20 p*. Nimimerkki (Koulua mielivät: J. W. ja E. R.).

[72] Kansakoulua ei Lappajärvelle kirjoituksen mukaan halunnut kunnan varakkain väki. Waasan Lehti 6.3.1882, 3–4. *Lappajärveltä, helmik. 20 p*. Nimimerkki (Koulua mielivät: J. W. ja E. R.). Nygård 1983, 101, 138.

jos ruotsia puhuttiinkin, ei aina ollut säätyläisyyden merkki.[73] Näin vanha suomalainen sananlasku ”kaikki ne herroja, jotka ruotsia puhuu” ei tutkimusalueelle täysin sopinut.

Tutkimusalue edustaa Länsi-Suomen aluetta, jonne kansakoulu Itä-Suomeen verrattuna juurtui varsin myöhään. Syyksi on perinteisesti nähty kirkon vahvempi vaikutusvalta Länsi-Suomessa sekä alueen vanhaluterilaisuus.[74] Vanhemmissa tutkimuksissa on tehty myös viittauksia alueiden erilaisiin kansanluonteisiin, länsisuomalaisten itäsuomalaisiin verrattuna vakavampiin ja hitaammin syttyvämpiin luonteisiin[75]. Herätysliikkeistä herännäisyydellä oli vahvin kannatus 1850-luvun puolivälissä juuri Etelä-Pohjanmaalla, kun muualla Suomessa pietismin kannatus ei yltänyt läheskään samoihin mittasuhteisiin[76]. Arvid Järnefelt on kuvannut herännäisyyttä ”pitkien talvihämärien kasvattamana kulttuuriliikkeenä”, joka tuotti ”jäykkiä uskonnollisuuteen vajonneita sydämiä”[77]. Herännäisyydellä ja muilla herätysliikkeillä oli oma, joskin hankalasti määriteltävissä ja kuvattavissa oleva vaikutus tutkimusalueen kansakoulutaisteluihin vielä 1800-luvun lopulla. Herätysliikkeiden vaikutukset kansakoulutaisteluihin eivät olleet kansakoulun kannattajien kannalta pelkästään kielteisiä.[78]

Kirkon asema oli tutkimusalueella 1800-luvun lopulla hyvin vahva. Vanhoillisuutta kuvaa esimerkiksi se, että Evijärvellä otettiin vuoden 1886 virsikirja käyttöön adventtina 1889, vaikka aikaisemmin oli päätetty olla käyttämättä sitä ”ennen kuin on pakko”. Tämä saattaa viitata myös herännäisyyden tai muun herätysliikkeen, kuten lestadiolaisuuden, vahvaan läsnäoloon, sillä useiden herätysliikkeiden jäsenet mielellään pitäytyivät vanhoissa virsikirjoissa.[79] Uudistusten vastustaminen kumpusi näin varmasti osaltaan myös seurakunnan toimenpiteistä, vaikka kirkkoherra olisi ollut kuinka

---

[73] Vuonna 1900 Evijärvellä oli 140 ruotsinkielistä, mutta heidän suhteellinen osuus väestöstä (4 521) oli vähentynyt. Nygård 1983, 138.
[74] Halila 1949a, 53, 203,
[75] Ks. esimerkiksi Helppolainen 1957, 37. Tässä tutkimuksessa aihetta ei käsitellä, sillä kyseessä on kansatieteen tutkimusalue, ja itse aihe vaikeasti tutkittavissa.
[76] Murtorinne 2002, 294; Lampola 1937, 226.
[77] Järnefelt 1991 [1893], 28–29.
[78] Holma 1983, 825. Ylikangas 1984, 120. Ylikankaan mukaan herännäisyyden korkein tavoite oli ”talonpoikainen yksinkertaisuus”, joka oli myös armon saamisen ehto. Oppineisuus oli jopa vahingollista. Toisaalta heränneiden yhteistoiminta ja ajatus uskonnollisten tekstien omakohtaisesta lukemisesta ja kokemisesta lähensivät heitä eliitin ihanteisiin. Varpio 2002, 393. Myös Juhani Aho on kirjoittanut heränneistä. Kirjoitus *Herännäisyyden hedelmistä* julkaistiin sanomalehti Pohjalaisessa 29.5.1891 sivuilla 1–2. Aho näki herännäisyyden muun muassa lisänneen kansan sivistystä.
[79] Lampola 1937, 196. Järviseutu 7/1943, 3. Pohjalainen 18.12.1890. Nimimerkki (Pesosen poika) kirjoitti: ”…Uutta virsikirjaa on Evijärven kirkossa veisattu viime adventtisunnuntaista asti, joten saa sanoa, että vanhat ovat kadonneet ja katso, kaikki ovat uudeksi tulleet…”.

uudistusmielinen tahansa. Tavallinen talonpoika katseli asioita useimmiten vain paikallisesta näkökulmasta. Hänen päätöksiään eivät värittäneet tiedot esimerkiksi naapurimaiden kansakouluista. Ruotsissa kansakoulu oli tullut pakolliseksi nelivuotiseksi kouluksi jo 1840-luvulla[80]. Suomalainen ”kunnan isäntä” omavaraistalouden ehdoista käsin todennäköisesti pohti lähinnä tulevia kylvö- ja satonäkymiä, karjan tarvitseman heinän riittävyyttä ja yleensäkin jokapäiväisen leivän varmistamista.

Vuosien 1890–1894 välillä Suomeen perustettiin 393 kansakoulua ja vuosina 1895–1900 jo 600 koulua, mikä oli enemmän kuin koskaan ennen tai jälkeen tarkastelluissa viisivuotisjaksoissa oppivelvollisuuden asettamiseen saakka. Kansakouluja oli vuoden 1890 lopussa 880 ja kymmenen vuotta myöhemmin 1 873.[81] Viimeistään 1880-luvulta alkaen modernisaation mukanaan tuomat yhteiskunnan muutokset sekä uudistukset alkoivat tuntua tutkimusalueenkin ihmisten arjessa. Kortesjärveltä kerrottiin vuonna 1884:

> ”…De gamla märkerna, dera tid tyckes vara förbi, ohjälpligen förbi. En och annan gubbe här förmodar, att orsaken härtill månde egentligen sökas uti telegrafens och järnvägarnes inflytande. Deri ligger nog den riktiga aning, att telegraf och järnvägar i många hänseenden beteckna en ny tidsepok, om de och intet hafva att skaffa med väderleken…”[82]

[80] Harju 1988, 71.

[81] Harju 1988, 435. Kuviossa 1 sivulla 128 on kuvattu Vaasan läänin kansakoululaisten määrän vaihtelut lukuvuosina 1886–1903. Määrissä ei ole huomioitu ikäluokkien suhteellisia muutoksia, joten kuvio antaa vain suuntaviivoja kehityksestä.

[82] Åbo Tidning 12.8.1884. *Korrespond. till Å. T. Kortesjärvi den 2 augusti.* Nimimerkki (W.s.). Kirjoittaja saattoi olla kirkkoherra Gustaf von Essen, koska maaseutukirjeessä tehtiin tarkkoja havaintoja kirkosta, seurakuntalaisista ja myös kansakoulu sekä kiertokoulu (von Essenin suuresti tukemat) nousivat kirjeessä voimakkaasti esille. ”…Vanhat merkit, niiden aika näyttää olevan ohi, auttamattomasti ohi. Yksi jos toinenkin ukko täällä olettaa, että syytä tähän pitäisi oikeastaan etsiä lennättimestä ja rautateiden vaikutuksesta. Siinä on toki oikea aavistus, että lennättimet ja rautatiet ovat monessa suhteessa merkkejä uudesta aikakaudesta, vaikkei niillä toki ole mitään tekemistä sään kanssa…” (Tutkimuksen tekijän käännös).

KARTTA 1.[83]

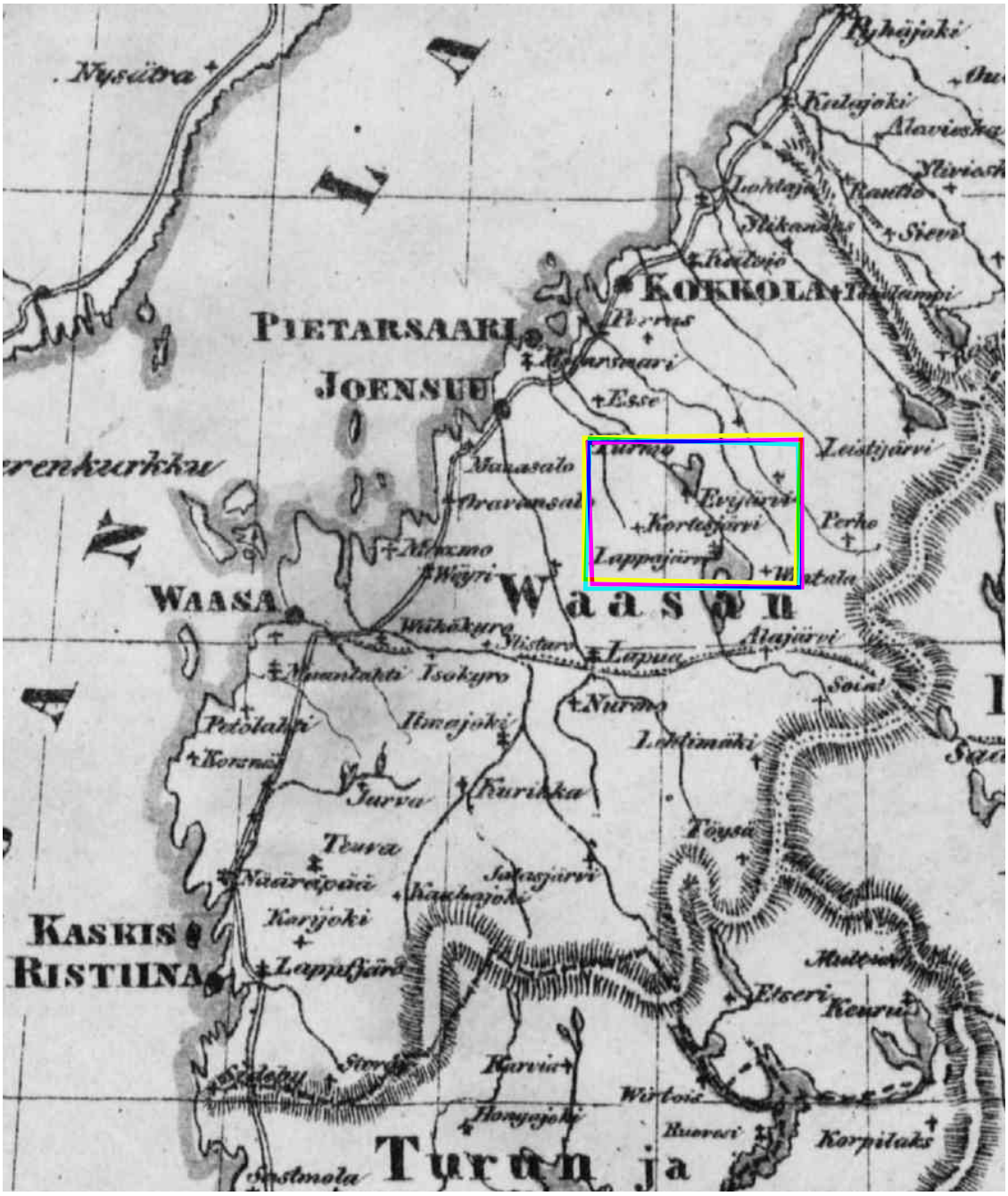

[83] Maamiehen ystävä 17.8.1844, 5. Lähikuva lehden Suomen kartasta. Kuvassa näkyvät kehyksen sisällä myös tutkimusalueen pitäjät. Maamiehen ystävä oli J. V. Snellmanin 1844 perustama sanomalehti. Snellman asui vuosina 1820–1822 isänsä luona Kortesjärven naapurikunnassa Alahärmässä ja tutustui siellä talonpoikaiseen elämänmenoon. Tällä saattoi myöhemmin olla vaikutuksia hänen käsityksiinsä rahvaasta, vaikkei hän nuoruusvuosiensa jälkeen käynyt kuin muutaman kerran Alahärmässä ja lähialueilla. J. V. Snellmania on vaikea ohittaa, kun kerrotaan suomalaisuuteen ja kansansivistykseen vaikuttaneista merkkihenkilöistä. Ala-Kulju et al. 1965, 722–724. Alahärmässä tehtiin kansakoulualoite jo 1845. Ks. esimerkiksi Parkkonen 2008, 16. Liitteessä 6 on tutkimusalueesta ajanmukaisempi kartta.

1.4 Aikaisempi tutkimus

Kansakoulujen kohtaama epäsuosio etenkin maaseutukunnissa on tutkimustulos, joka löytyy useista eri paikallishistorioista[84]. Laajemmin aihetta on käsitelty Aimo Halilan kirjoittamassa teossarjassa *Suomen kansakoululaitoksen historia* I–IV (1949–1950), jossa kansakoulun kohtaama vastustus mainitaan useaan kertaan ja sen taustoja on selvitelty. Kuitenkin tarkka alueellinen ja/tai paikallinen tutkimus kansakouluvastaisuudesta mahdollisine syineen ja sävyineen ei laajempia linjoja hakevaan teossarjaan ole kuulunut. Teosten yleisnäkemyksen voisi tiivistää siten, että niiden mukaan kansakoulu tuli kansalle tarpeelliseksi vasta sitten, kun se alkoi sopia väestön sosiaaliseen ja taloudelliseen järjestelmään. *Suomen kansakoululaitoksen historia* teoksia kuvaa lisäksi kauttaaltaan vahva, lähes kritiikitön kansakoulumyönteisyys, ja kansakoulu esitetään väistämättömänä sekä tärkeänä edistysaskeleena.[85]

F. A. Heporaudan *Suomen kansakoululaitoksen historia* (1945) sekä Halilan samannimisen teossarjan välillä ei aiheen käsittelytavoissa ole suurta eroa. Halilan teossarja tuli kuitenkin edustamaan tutkimukselle tärkeämpää taustoittavaa tutkimusta, koska työn kannalta sen tarkemmilla lähdeviittauksilla oli merkitystä.[86] Uudempaa historiatieteen kokoavaa tutkimusta kansakoululaitoksen menneisyydestä on lähiaikoina vasta tulossa, joten edellä mainitut teokset edustavat kansakoululaitoksen yleisen historian osalta tutkimuksen runkoa.[87]

Etelä-Pohjanmaan kansakoulukäyntiä on tutkittu Heikki Isolaurin vuonna 1973 tarkastetussa kasvatustieteen väitöskirjassa *Kansakoulunkäynti Etelä-Pohjanmaalla 1875–1921. Tutkimus kansakoulunkäynnistä väestön yhteiskunnallis-taloudellisesta tilasta riippuvana ilmiönä kansakoulun kokonaiskehityksen valossa suomenkielisellä*

---

[84] Parkkonen 2008, eri kohdin.
[85] Halila 1949b, 45, 28, 426. Halilan kansakoululaitoksen historia on niin sanottu tilaushistoria, mikä on saattanut vaikuttaa teoksen kysymysten asetteluun ja teeman rajaukseen. Ajatus sivistyksen liittymisestä ”ajan parhaimmistoon” näkyy myös muissa tutkimuksissa. Ks. myös esimerkiksi Numminen 1961, 69.
[86] Halila 1949b, 120–121. Heporauta 1945, 126.
[87] Parhaillaan on käynnissä Suomen historiallisen seuran ja SKS:n kirjahanke kolmiosaisesta Suomen kansakoulujen historiaa käsittelevästä teossarjasta. Teosten on kaavailtu ilmestyvän osa kerrallaan vuosina 2009–2011. Kasvatus & Aika 1/2007. Pirkko Leino–Kaukiainen, *Kasvatuksen historiaa. Instituutioiden tutkimisesta kokonaiskuvan rakentamiseen.* http://www.kasvatus-ja-aika.fi/site/?page_id=65. 16.4.2009.

Etelä-Pohjanmaalla. Väitöskirjassa ei kuitenkaan käsitellä Ähtävänjoen seutua, jolla tutkimusalue sijaitsee, koska tutkimuksen mukaan sitä ei 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa laskettu Etelä-Pohjanmaahan kuuluvaksi.[88] Yleisesti ottaen Evijärvi ja Kortesjärvi mielletään tutkimuskirjallisuudessa kuitenkin Etelä-Pohjanmaan alueeseen[89] jo tuonkin ajan osalta, vaikka varsinaisiin Etelä-Pohjanmaan rintapitäjiin alue ei kuulunutkaan. Teos antaa silti hyvän osittaiskäsityksen maakunnan kansakoulujen perustamisesta ja suosiosta. Irma Vilkunan Kytösavut VI -julkaisuun vuonna 1954 kirjoittama artikkeli aiheesta *Kansakouluaatteen toteuttaminen suomalaisella Etelä-Pohjanmaalla* käsittelee myös Evijärven ja Kortesjärven kansakoulujen perustamista. Artikkelin mukaan taistelu kansakoulusta oli juuri näissä Etelä-Pohjanmaan kunnissa voimakkainta, mikä on vaikuttanut osaltaan myös tutkimusalueen rajaukseen.[90] Alueen lähikuntien Lappajärven ja Alajärven kansakouluista on tehty pro gradu -tutkielmat, mutta Lappajärven kansakoululaitoksen syntyvaiheista tehty työ vuodelta 1954 on todennäköisesti kadonnut[91]. Toivo Kivipellon vuonna 1962 valmistunut tutkielma *Kansanopetuksen siirtyminen seurakunnalta kunnan huostaan Alajärvellä* kuitenkin löytyy ja on jossain määrin antanut näkökulmia myös tähän tutkimukseen[92].

Kolmiosainen *Järviseudun historia* (1983) edustaa merkittävintä paikallishistorian tutkimuskirjallisuutta työn kannalta. Kirjasarja käsittelee laajasti Järviseudun[93], johon myös Evijärvi ja Kortesjärvi kuuluvat, yhteiskunnallisia oloja. Toivo Kivipellon laatima sivistyslaitoksia ja aatteellisesta kansalaistoimintaa *Järviseudun historiassa* käsittelevä osuus ei tosin yksityiskohtaisesti erittele tai analysoi kunkin kunnan kansakouluvastaisuutta, mikä ei yleiskuvan antamiseksi laajassa tutkimuksessa ole tarpeenkaan[94]. Tässä tutkimuksessa käytetyt uudet lähteen antavat etenkin Evijärven osalta kansakoulun perustamisvaiheisiin lisätietoa.[95] Kortesjärven kouluoloja

---

[88] Isolauri 1973, 3.
[89] *Etelä-Pohjanmaan historia V* (1988), 4. Kartta Etelä-Pohjanmaan kunnista.
[90] Vilkuna 1954, 219.
[91] Käydessäni etsimässä 20.10.2008 kyseistä pro gradu -tutkielmaa Helsingin yliopiston kirjastosta, työn sijaintipaikkaa ei kokoelmamerkinnöistä ja kirjaston henkilökunnan etsinnöistä huolimatta löytynyt. Vuonna 1954 tehdyn tutkielman *Kansakoululaitoksen syntyvaiheet Lappajärven pitäjässä 1859–1896* tekijäksi oli merkitty Tauno Kuusimäki.
[92] Kivipelto 1962.
[93] *Järviseudun historiassa* (1983) Järviseudun kunniksi on laskettu Alajärvi, Evijärvi, Kortesjärvi, Lappajärvi, Lehtimäki, Soini ja Vimpeli. Liitteessä 6 on kartta alueesta.
[94] Kivipelto 1983, 640–647.
[95] Kivipelto 1983, 642–643. Ks. liite 1. Kivipellolla ei ollut tätä asiakirjaa kirjoittaessaan kansakouluista *Järviseudun historiaan*. Uuden lähdeaineiston mukaan yksityisen kansakoulun koulutiloista maksettiin vuokraa. Toisaalta 1.6.1890 kouluseuran kokouksessa Forsberg pöytäkirjan mukaan ”hyväntahtoisesti”

käsitteleviä teoksia ovat Ilmari Laukkosen *Kortesjärven historia* (1966) ja Jaakko Vainionpään *Kortesjärven kirkonkylän koulu 1894–1994* (1994), jotka laajuutensa vuoksi olivat tutkimuskirjallisuutena edustavia. Evijärven kansakoulujen vaiheita on sivuttu *Järviseudun historian* lisäksi vain muutamassa historiikissa, joista vanhinta edustaa kirkkoherra Rurik Calamniuksen *Poimintoja Evijärven seurakunnan historiasta*[96] (1918) ja uusinta julkaisemattomana monisteena ilmestynyt *Evijärven kunnan koululaitos 1886–1986*[97] (1986). Jälkimmäinen ei käsitellyt kansakouluvastustuksen syitä ollenkaan ja edellinen kuvasi kansakoulujen vaiheita vain suppeasti.

Poimintoja Evijärven seurakunnan historiasta ei korostanut kirkkoherra C. A. Calamniuksen osuutta kansakoulun perustamisessa. Mainitsematta jäi myös kouluseuran ylläpitämä yksityinen kansakoulu ja vain sitä edeltänyt yksityisen kansakoulu tuotiin esille. Kirjoitus antaa kaikesta huolimatta muutamia mielenkiintoisia lähtökohtia tutkimukselle, sillä sen mukaan kansakoulusta eivät keskustelleet kuntalaiset vaan seurakuntalaiset ja vain papisto sekä ”yleiset tarkastukset” pyrkivät vaikuttamaan kansakoulun perustamisen hyväksi. Tekstissä kansakoulun vastustamisen syiksi mainittiin kansakoulun herroja kasvattava ominaisuus sekä talonpoikien pelko sen johtamisesta työn vieroksumiseen.[98] *Piirteitä Evijärven seurakunnan historiasta* tältä osin ohitti täysin monia mielenkiintoisia yksityiskohtia, mutta samaistaessaan kunnan ja seurakunnan, kirjoituksen tekijä ei kauas todellisuudesta harhautunut.

Edellä mainittujen lisäksi tutkimusalueen kansakoulujen perustamisvaiheista löytyy tietoa artikkelista *Kuvernööri A. A. Järnefeltin toiminta kansakoulujen perustamisessa Vaasan läänissä 1890–1894*[99] (1983). Artikkeli antaa hyvän yleiskuvan kuvernööri

---

lupasi luovuttaa kansakoululle tilat vuokratta vuoden ajaksi. EKA, Kouluseuran kokouspöytäkirja 1.6.1890. Myös viinaverorahojen käytön osalta uudet lähteet tuovat uusia näkökulmia. Ks. liite 2.

[96] Calamnius 1918. Järviseutu 1943–1944. *Poimintoja Evijärven seurakunnan historiasta* julkaistiin jatkokertomuksena vuosina 1943–1944 useassa eri Järviseutu -lehden numerossa. Alkuperäinen kirjoitus lienee kadonnut.

[97] Jokela et al. 1986. Julkaisemattoman historiikin on laatinut Evijärven historiatoimikunta.

[98] Järviseutu 10/1943, 3. Kansakoulusta kirjoitettiin: ”Kansakoulun perustamiseen olivat seurakuntalaiset vieläkin vastahakoisempia kuin kiertokoulujen asettamiseen. Milloin siihen papiston puolelta ja yleisissä tarkastuksissa kehotettiin, hyljättiin esitykset aina sillä ontolla ja tyhmällä perusteella, että kansakoulu kasvattaa herroja ja vierottaa pois talonpojan töistä. …Koulu (yksityinen) toimi kuitenkin ainoastaan vähemmän aikaa. Nykyisen kirkonkylän kansakoulun perustamispäätös tehtiin. Koulu valmistui ja alkoi toimintansa kahden opettajan kouluna”. Järviseutu 10/1943, 3.

[99] Rapila 1983, 85–86, 98–103.

Järnefeltin toiminnasta kansakoulujen hyväksi Vaasan läänissä[100]. Tutkimuskirjallisuudesta ja sen puutteista johtuen tutkimuksen painopiste on erityisesti Evijärven kansakoulutaistelujen selvittämisessä. Käytetyn sanomalehtiaineiston vuoksi on kirjallisuuslähteenä käytetty Hilkka Laamasen teosta *Kenen koulu, sen kansa. Lehdistökeskustelu kansakoulun muodosta ja sisällöstä kansakouluasetuksesta piirijakoasetukseen (1866–1898)* (2002). Taustatutkimuksen kannalta teos oli työn kannalta hyödyllinen, vaikka se selvitti lähinnä Helsingin osalta eri intressiryhmien välisiä konflikteja kansakoulun muotoon ja sisältöön liittyen. Päälähteinä kyseisessä väitöskirjassa oli käytetty vuosina 1866–1898 Helsingissä ilmestyneitä sanomalehtiä eikä niinkään maakuntalehtiä, jotka ovat tämän tutkimuksen tärkeimpiä lähteitä. Sanomalehdistöä on laajemmin tutkittu teoksessa *Suomen sanomalehdistön historia I. Sanomalehdistön vaiheet vuoteen 1905* (1988), jonka ovat kirjoittaneet Päiviö Tommila, Lars Landgren ja Pirkko Leino–Kaukiainen. Tutkimuskirjallisuutena käytetyistä teoksista voisi mainita vielä Päivi Lipposen *Kansakouluhanke valtion, kunnan ja kyläyhteisöjen vallanjaon haasteena. Kansakoulujen perustaminen Kuopion maalaiskunnassa vuoteen 1917 mennessä* (2006) ja Laura-Kristiina Moilasen *Talonpoikaisuus, säädyllisyys ja suomalaisuus 1800-lukujen vaihteen suomenkielisen proosan kertomana* (2008). Ensiksi mainittu oli tälle työlle lähinnä taustoituksen kannalta tärkeä, kun taas jälkimmäinen avasi uudenlaisia näkökulmia talonpoikaisuuteen ja etenkin kirjallisuuteen sen kuvaajana.

Tutkimuskysymykset johdattelivatkin monenlaisen tutkimuskirjallisuuden äärelle, joista vain osa tulee tässä mainituksi. Tärkeintä tutkimusmetodeihin vaikuttanutta tutkimuskirjallisuutta edusti Kaarlo Wirilanderin *Herrasväkeä. Suomen säätyläistö 1721–1870* (1974), Gunnar Suolahden *Suomen papisto 1600- ja 1700-luvuilla* (1919) sekä E. P. Thompsonin *Herrojen valta ja rahvaan kulttuuri. Valta, kulttuuri ja perinnäistavat 1700–1800-luvun Englannissa* (1996). Niiden kautta vahvistui tutkimuksen sosiaalihistoriallinen näkökulma, jota täydensi uudempikin tutkimus, kuten Aino–Maria Savolaisen kirkkoherrojen merkitystä kansansivistykseen valaiseva

[100] Kuitenkin Rapilan mukaan väliaikainen kansakoulu aloitti toimintansa 29.1.1890 siltavouti Forsseenin talossa, vaikka kyseessä oli Kaarle Forsbergin omistama Söderkultalahden talo. Rapila 1983, 85; Vrt. liite 1. Tili siltavouti Kaarle Forsberg vainajan hallussa olleista Evijärven kouluseuran viinaverorahoista; EKA, Pöytäkirja valmistavassa kansakoulukokouksessa Kultalahden talossa Evijärven seurakunnassa ja kylässä 29.12.1889. Eräässä sanomalehdessä tosin harhaanjohtavasti mainittiin, että yksityinen kansakoulu oli aloittanut toiminnan siltavouti Forsenin talossa. Pohjalainen 18.12.1890. *Ewijärveltä helmikuun 12 p:nä.* …"Täältä toiskielisten rajamailta…". Nimimerkki (Pesosen poika).

tutkimus *Näkyvä työ – näkymätön tekijä* (2008) sekä pienen paikkakunnan ja sen vaikuttajien tutkimisen mielekkyyttä avannut Matti Peltosen teos *Lukkari Saxbergin rikos ja herännäisyyden etiikka: mikrohistoriallinen tutkimus 1800-luvun Keuruulta* (2006). Ajattelemisen aihetta lähestymistavan suhteen antoivat niin ikään Matti Peltosen *Matala katse. Kirjoituksia mentaliteettien historiasta* (1992), Päivi Rantasen *Suolatut säkeet: Suomen ja suomalaisten diskurssiivinen muotoutuminen 1600-luvulta Topeliukseen* (1997) sekä esimerkiksi Markku Hyrkkäsen *Aatehistorian mieli* (2002).

Tutkimuksesta olisi todennäköisesti tullut hyvin erilainen myös ilman tutkimusalueen ja Etelä-Pohjanmaan erityispiirteitä laajemminkin koskevaa tutkimusta. Etelä-Pohjanmaan yhteiskuntaa, sen väkivallan ja alkoholin yhteyksiä on tutkittu muun muassa Lassi Huttusen artikkelissa *Etelä-Pohjanmaan henkirikollisuudesta v. 1749–1900* (1958), Heikki Ylikankaan teoksissa *Puukkojunkkareitten esiinmarssi. Väkivaltarikollisuus Etelä-Pohjanmaalla 1790–1825* (1976), *Wallesmanni. Kuusi vuosisataa kansan ja esivallan välissä* (1996) ja *Murtuva säätyvalta* (1984). Myös Juhani Heikkilän pro gradu -tutkielma *Lukuisia salapolttimoita löydetty ja hävitetty. Luvaton paloviinanvalmistus ja -myynti Ilmajoen, Kauhajoen ja Jalasjärven pitäjien käräjäkunnassa vuosina 1863–1872* (2001) havainnollisti paikallistasolla käräjillä käsiteltyjen tapausten lisäksi lautamiesten ja nimismiesten sekä nimismiesten ja rahvaan välistä suhdetta. Lopuksi mainituksi tulee *Etelä-Pohjanmaan historia V*, jossa Reino Kallion kirjoittama osuus *Uuden sivistyksen nousu* toimi hyvänä lähteenä muun muassa tutkimusalueen luku- ja kirjoitustaidon leviämisen hahmottelemisessa.

1.5 Lähteet

Tutkimuksen lähdeaineisto on pääosin kertovaa, kuten esimerkiksi maakuntalehtiin lähetetyt maaseutukirjeet, ilmoitukset ja yleensä mielipiteet. Sanomalehtiä onkin hyödynnetty historiantutkimuksessa paljon johtuen niiden kyvystä kuvata aikansa tapahtumia monipuolisesti[101]. Sanomalehtien maaseutukirjeitä on silti arvosteltu siitä, että ne eivät välttämättä kertoneet maaseutuväestön todellisista mielipiteistä, vaan saattoivat jopa olla eräänlaisia ”opinnäytteitä” eli kirjeitä, joiden haluttiin miellyttävän

[101] Tommila 1988, 18, 201.

sekä eliittiä että opillisia auktoriteetteja.[102] Maaseutukirjeistä on löydettävissä mahdollisesta puolueellisuudesta huolimatta myös todellisia henkilökohtaisia mielipiteitä ja ajankuvauksia. Huolimatta siitä, että kirjeitä muokattiin usein julkaisukuntoon ja kirjoituksen tuli läpäistä niin kustantajan, toimittajan kuin sensuurinkin seula, kansan käsityksiä voidaan tietyin varauksin löytää myös maaseutukirjeistä[103].

Asiakirjalähteinä käytetään kuntakokousten pöytäkirjoja, kuvernöörin vuosikertomuksia tilastoineen sekä Vaasan lääninhallituksen että konttorin anomus- ja kirjediaareja. Mukana on lisäksi sellaisia asiakirjoja Kultalahden talon kotiarkistosta, joihin ei ole ennen tätä tutkimusta tehty viittauksia. Näitä lähteitä ovat muun muassa Kaarle Forsbergin kirjeaineisto sekä koulukassan velkakirjaluettelo. Kyseinen arkisto syntyi jo 1800-luvun lopulla, jolloin Kaarle Forsberg keräsi ja tallensi tärkeäksi näkemäänsä aineistoa. Myöhemmin aineistoa on saatettu siirtää, sitä on mahdollisesti tuhoutunut tai siitä on poistettu kiusallista aineistoa, mutta kuitenkin sen avulla on mahdollista päästä lähemmäksi 1800-luvun lopun evijärveläisiä ja menneitä tapahtumia. Tällaiset kotiarkistot, joita saattaa olla vielä paljonkin, tarjoavat uudenlaisia mahdollisuuksia paikallishistorialliseen ja mikrohistorialliseen tutkimukseen. Monien henkilöiden yksityisiin papereihin sisältyykin aarteita, jotka tutkijoiden pihteihin päästessään paljastuvat arvokkaiksi.

Kultalahden talon kotiarkiston arvo kasvaa muun aineiston yhteydessä. Erityisesti kuntakokouspöytäkirjojen tärkeys korostuu, koska läsnä oli juuri niitä talonpoikia, jotka tekivät päätöksiä kunnan tulevaisuudesta. Tutkimuskirjallisuuteen on usein jopa liiaksi asti suodattunut esimerkiksi kuvernöörien, nimismiesten ja oikeuslaitosten tietoja, kun kuntakokouspöytäkirjojen päätöksille ei ole ehkä aina annettu riittävää arvoa[104]. Tästä huolimatta kuntakokouspöytäkirjoihinkin on syytä suhtautua kriittisesti. Ne eivät olleet useinkaan keskustelupöytäkirjoja ja äänestystuloksiin ei kirjattu yleensä kuin vain lopputulos. Kaikki asiat eivät edes päätyneet pöytäkirjoihin saakka ja keskustelu saattoi joskus harhautua kauaksi käsiteltäviksi aiotuista asioista. Kuntakokouspöytäkirjoihin

[102] Norrena 1993, 256–257.
[103] Laamanen 2002, 22.
[104] Peltonen 2006, 29.

välittyi lisäksi lähinnä hallitsevan talonpoikaisryhmän mielipide[105]. Sanomalehtiaineistoon verrattuna kuntakokouspöytäkirjat ovat kuitenkin lähempänä myös niitä kunnan asukkaita, joilla ei ollut valtaa tai jotka taistelivat hallitsevaa ryhmää vastaan. Näin kuntakokouspöytäkirjoista voi olla löydettävissä myös 'mykkien' ääni. Lisäksi tutkimuksessa on kiinnitetty huomiota pöytäkirjoissa esiintyvien henkilöiden nimiin. Avainhenkilöiden elämänkaaren selvittäminen on oleellista, minkä lisäksi tutkimus on pyrkinyt selvittämään heidän ajatuksiaan yhteiskunnallisista asioista. Apuna ovat olleet henkilöiden mahdolliset kirjalliset työt ja kirjeet, kuin myös biografiat ja pöytäkirjat eri kokouksista. Evijärven osalta kuntakokouspöytäkirjoja on hävinnyt[106] harmillisen pitkältä ajanjaksolta vuosien 1881–1886 väliltä, siksikin kertovan aineiston arvo kasvaa.

Kertovien lähteiden, kuten kirjeiden, pohjalta luotettavan kuvan muodostaminen ei välttämättä ole yksinkertaista. Tämä johtuu siitä, että kirje on aina osoitettu jollekin henkilölle tai kohderyhmälle. Kirjeiden saattaminen oikeaan kontekstiinsa voikin osoittautua yllättävän vaikeaksi, koska ne sisälsivät paljon intressiryhmien näkemyksiä ja mielipiteitä. Lisäksi usein sanomalehdissä julkaistiin 1800-luvulla vain eliitin mielipiteitä ja itse kentän ajatukset jäivät pimentoon. Vastauksia voi kuitenkin etsiä kiertoteitse, kuten esimerkiksi vertaamalla eri lähteistä saatuja tietoja ja diskursseja keskenään ja pohtimalla esimerkiksi miksi kansakoulua suosiva eliitti halusi nostaa tiettyjä asioita julkisuuteen. Tällä tavalla menetellen voi virhepäätelmät minimoida ja kertovatkin lähdeaineistot muodostuvat arvokkaiksi.

Tutkimuksessa käytetyt lähteet antavat mahdollisuuden tarkastella kansakouluvastaisuutta vain tiettyyn pisteeseen saakka. Oletettavasti saadut tulokset kuitenkin antavat sangen hyvän kuvan kuntalaisten ajatuksista kansakoulua kohtaan, sillä rahvaan parissa mielipiteet olivat usein ryhmässä tehtyjä ja ryhmässä voimistuneita. Tähän vaikutti osaltaan vanha ryhmäkylä- ja kyläkuriperinne[107].

---

[105] Heikkilä 2001, 89.

[106] Useimpien kuntakokouspöytäkirjojen säilyminen näihin päiviin on onnekasten sattumusten summa. Ennen varsinaisia kunnan arkistoja ei nykymielessä ollut. Kuntakokousten kokouspöytäkirjat olivat usein kuntakokouksen puheenjohtajan hallussa esimerkiksi hänen kotonaan. Monet vaarat uhkasivat näitä asiakirjoja, ei vähiten tulipalot. Esimerkiksi Evijärven naapurikunnan Lappajärven kuntakokouspöytäkirjat ovat ilmeisesti kokonaan kadonneet. Koskela 1983, 409.

[107] Kylät hoitivat perinteisesti monia yhteisiä asioita. Esimerkiksi vielä 1800-luvun alussa oltermanni eli 'kylän vanhin' kutsui kylän miehet koolle palojen sammuttamiseen, petojahtiin ym. yhteistoimintaa vaativiin tehtäviin. Vuorela 1981, 306. Kyläkurista löytyy hyviä esimerkkejä Evijärven kunnan

Havainto tulee sitäkin tärkeämmäksi, kun kansakoulun vastustajilta jääneen kirjallisen materiaalin pienuus tulee todistetuksi. Toisaalta ei voi olettaa, ettei ryhmien sisällä olisi ilmennyt jonkinlaista erimielisyyttä. Aina on ollut oman tiensä kulkijoita, yhteistyötä ja äänestämistä vastustaneita ihmisiä[108]. On myös huomioitava se, että kunnan kokouksia varten ei kirkon lisäksi ollut yleensä löydettävissä tarpeeksi suurta tilaa, johon kaikki äänivaltaiset olisivat voineet kokoontua. Yleensä, kun kuntakokous oli jonkun talollisen kotona, osallistujamäärät eivät voineet nousta kovin suuriksi.

Tätä tutkimusta varten on valittu ja luettu useita sanomalehtiä, joista tärkeimpiä ovat Uusi Suometar (1869–1918), Vaasan Sanomat (1878–1881), Waasan Lehti (1881–1893) ja Pohjalainen (1889–1901). Nämä lehdet on käyty läpi ainakin ajanjaksolta 1870–1894, mikäli ne ovat vain ilmestyneet. Tutkimuksessa on hyödynnetty Kansalliskirjaston digitoituja sanomalehtiaineistoja.[109] Vaasan Sanomista, kuten muistakaan sanomalehdistä, levikkitietoja ei yleensä ole kovin hyvin säilynyt. Vaasan Sanomien runsaista maaseutukirjeistä on kuitenkin päätelty, että sitä luettiin paljon Etelä-Pohjanmaan rintapitäjissä ja kauempanakin[110]. Tämä koskee myös Waasan Lehteä ja Pohjalaista, sillä ainakin tutkitusta sanomalehtiaineistosta löytyi edellä mainituista lehdistä useita tutkimusalueelta ja lähikunnista lähetettyjä informatiivisia maaseutukirjeitä. Uudesta Suomettaresta ei löytynyt osuvia ja tutkielmaan sopivia maaseutukirjeitä. Kirjeitä Uuteen Suomettareen lähetettiin etenkin 1880-luvun

---

kuntakokousten pöytäkirjoista. Esimerkiksi 21.12.1874 pidetyn kuntakokouksen pöytäkirjan neljännessä pykälässä mainitaan seuraavaa:

> ”…Salaviinan myymisestä, joka nyt on seurakunnassa valla päällä, ja josta kaikki jumalaton elämä ja paha meno tulee, niin tämän huonon ja pahan tavan ja jumalattoman elämän estämiseksi yksimielisesti järjestettiin niin että joka kylään valittiin ensiksi kunnan lautamies kustakin kylästä ja niille useampia apumiehiä, (– –) jotka samat miehet myöskin ovat velvollisia estämään ja hävettämän jo mainittua viinan myymistä, sekä korttipeliä kuin myöskin joutotanssia, ja kaikkea pahaa…”

[108] Aronsson 1992, 9, 256–257, 261. Aronssonin teos käsittelee paikallisyhteisöjen talonpoikien mahdollisuuksia osallistua paikallispoliittiseen vaikuttamiseen Ruotsin Kronobergin läänin kolmessa seurakunnassa ennen 1800-luvun puoliväliä. Aronsson tarkastelee muun muassa poliittista kamppailua paikallisella tasolla, jatkuvuutta, paikallisten tapahtumien suhdetta yleiseen kehitykseen sekä sosiaalisen ja poliittisen identiteetin löytymistä. Myös Ruotsissa talonpojat olivat vastahakoisia perustamaan kansakouluja.

[109] Sanomalehdet on luettu lehti lehdeltä ilmestymistiheyden mukaan niin, että tutkittavien lehtien vuosikerrat on luettu peräjälkeen. Esimerkiksi vuoden 1880 sanomalehdet luettiin niin, että ensiksi mentiin läpi tiheimmin ilmestyneet Uuden Suomettaren lehdet, sitten Vaasan Sanomien numerot kyseiseltä vuodelta. Kuitenkaan sanomalehtiä ei ole luettu aivan sanasta sanaan, vaan lähinnä vain maaseutua koskevat palstat, kuten esimerkiksi *Uutisia maaseudulta* -palstat, on huomioitu. Muuten on silmäilty vain pääotsikoita ja etsitty aihetta koskevia tai sivuavia teemoja. Kansakouluaiheisten aikakauslehtien kanssa samanlaista valintaa ei voinut tehdä ja aikakauslehdet onkin luettu kannesta kanteen.

[110] Korpela 1956, 167–175.

alkupuolelle saakka, mutta myöhemmin, kun kansakoulutaistelu kärjistyi sekä Evijärvellä että Kortesjärvellä, maaseutukirjeiden määrä lehdessä väheni. Tutkimusalue mainittiin vain muutaman kerran ”Uutisia maaseudulta” -palstalla. Usein vieläpä niin, että lähteeksi mainittiin Waasan Lehti tai Pohjalainen. Uusi Suometar ei saanut Evijärveltä 1900-luvun alkuun mennessä kuin muutaman tilaajan, joiden on arveltu olleen todennäköisesti kirkkoherra ja kansakouluopettaja. He olivat kuitenkin sellaisessa asemassa, että heidän välittämillään tiedoilla oli merkitystä. Vuonna 1901 Evijärvelle tilattiin tiettynä aikana yhteensä 47 sanomalehteä.[111] Sanomalehtien tilausmäärät lienevät olleen väestöpohjaan suhteutettuna vastaavanlaisia myös sosio-ekonomisesti hyvin samankaltaisessa Kortesjärven kunnassa[112].

O. Wallinin Weilin & Göösin tukemana julkaistua ja toimitettua Kansakoulu -lehteä (1875–1881) ja tarkastaja A. Bernerin julkaisemaa ja toimittamaa Kansakoulun lehteä (1883–1924) ei ole digitoitu tai mikrofilmattu, joten näiden aikakauslehtien vuosikerrat on luettu alkuperäisinä vuosilta 1875–1894.[113] Lisäksi hakusanoilla Evijärvi, Kortesjärvi, kansakoulu ja näiden sanojen yhdistelmillä on tehty hakuja Kansalliskirjaston digitoitujen sanomalehtien tietokannasta, minkä vuoksi aineistoa on muistakin kuin edellä mainituista lehdistä.[114] Samaa hakumenetelmää on käytetty myös etsittäessä tietoja tutkielmassa mainituista henkilöistä. Tavoitteena on ollut lukea mahdollisimman laaja otos sanomalehtikirjoituksia tutkimusalueen kunnista, mutta etenkin ne, joissa alueen kansakouluasia on esillä. Tärkeimpänä aineistona pidetään Evijärveä ja Kortesjärveä käsitteleviä tai sivuavia mielipidekirjoituksia sekä kirjeitä. Sanomalehtien materiaali on huomioitu myös sikäli, jos se tarjosi aluetta muuten koskevaa tietoa. Erityisesti sellaiset tiedot olivat tutkielman kannalta tärkeitä, jotka käsittelivät alueen taloutta tai yhdistystoimintaa.

---

[111] Kansalliskirjaston digitoidut sanomalehtiaineistot. Uusi Suometar (1870–1894), Vaasan Sanomat (1878–1881), Waasan Lehti (1881–1893) ja Pohjalainen (1889–1901). Leino–Kaukiainen 1988, 451, 457, 460–461, 493; Landgren 1988, 281, 297, 338, 373, 389–390.

[112] Kortesjärven osalta ei tutkimuskirjallisuudesta löytynyt tietoja kuntaan tulleista sanomalehdistä tai niiden määristä.

[113] Tutkimuksessa käytetään näistä lehdistä lyhennettyjä nimiä. Kansakoulun lehden koko nimi on Kansakoulun lehti: kasvatusopillinen aikakauskirja kodille ja kouluille ja Kansakoulu -lehden Kansakoulu: kasvatus-opillinen sanomalehti. Lehdet löytyvät niteinä Jyväskylän yliopiston kirjaston kokoelmista.

[114] Muita lähteinä käytettyjä sanomalehtiä ovat Åbo Tidning, Maamiehen ystävä, Tampereen Sanomat, Maamme, Suomen Wirallinen Lehti, Oulun Ilmoituslehti, Suupohjan Työmies, Sanomia Turusta, Suometar, Satakunta, Savo-Karjala, Lounas, Hämäläinen, Kansan Lehti, Kokkolan Lehti, Pohjan-Tähti ja Aamulehti. Sanomalehtiä Järviseutu ja Ilkka ei ole digitoitu ainakaan kokonaisuudessaan, joten niistä tarvitsemani aineiston olen lukenut alkuperäisistä sanomalehdistä.

Sanomalehtien tarkastelu kuuluu välttämättömänä osana tutkielmaan, sillä 1800-luvulla sanomalehti oli yksi tärkeä modernin ajan joukkoviestintäväline, jonka kautta suuriruhtinaskunnan asiat saattoivat välittyä asukkaille. Viestintää toki hoidettiin papin avulla sunnuntain jumalanpalvelusten aikana ja tärkeä viesti kiiri maalaiskylissä nopeasti suusta suuhun[115], mutta sanomalehdissä kerrottiin todennäköisesti sellaisiakin asioita, joita papit eivät saarnojensa ohessa maininneet. Tällaisia olivat todennäköisesti esimerkiksi pappien asemaa horjuttavat mielipidekirjoitukset. Aikavälillä 1860–1885 sanomalehtitilausten määrä nelinkertaistui ja suomenkielinen lehdistö kasvoi nopeammin kuin ruotsinkielinen.[116] Sanomalehtitilausten kasvettua monenlainen tietoisuus kasvoi. Ihmiset huomasivat sanomalehtien olevan erinomainen väylä mielipiteiden ilmaisuun ja vaikuttamiseen. Sensuuri ei 1800-luvun lopulla merkittävästi vaikuttanut kansakoulua koskevaan kirjoitteluun. Painoesteet koskivat 1880-luvulla pääasiassa keisaria ja venäläisiä koskevaa kirjoittelua ja 1890-luvun alussa lisäksi posti-, tulli-, ja rahalaitosta koskeneita uudistuskysymyksiä. Bobrikovin kuvernöörikaudella päivänkohtaisten poliittisten asioiden (kuten hallintojärjestelmän arvostelun ja suomalaisten mielialoja koskeneiden kirjoitusten) sensurointi lisääntyi huomattavasti. Kuitenkin koulutuskysymyksistä pystyttiin kirjoittamaan vapaammin.[117]

Käytyjä keskusteluja ja väittelyjä eli diskursseja tutkittaessa hyödynnetään mahdollisuus verrata kansakouluopettajille ja yleensäkin kansakoulua suosivalle eliitille suunnattujen aikakauslehtien näkemyksiä laajemmin kansalaisille suunnattujen sanomalehtien näkökulmiin. Lehdet olivat tuolloin ajatusten laajempaan ilmaisemiseen lähes ainoa keino, ja siksi tärkeä tutkimuskohde. Huolimatta siitä, että tutkimusalue sijaitsee ruotsinkielisen Pohjanmaan tuntumassa, tutkimuksessa käytetään suomenkielisiä asiakirjoja ja lehtiä muutamia poikkeuksia lukuun ottamatta. Lähteiden erityispiirteitä esitellään myöhemmin eri lukujen yhteydessä. Esimerkiksi lähteenä käytetty muistelmaäänite, jota on pidettävä subjektiivisena elämäkertana[118], esitellään tarkemmin vasta myöhemmin. Koska äänitteen totuusarvo saa tukea sekä

[115] Heikkinen 1993.
[116] Ylönen 2001, 29.
[117] Leino–Kaukiainen 1988, 554–555.
[118] KTKA, äämitearkisto. Aleksi Kultalahden lapsuus, nuoruus, miehuus. Äänitetty 6.12.1978. Litteroitu 17.2.2009. Antikainen 1991, 297–320.

tutkimuskirjallisuudelta että lähdeaineistolta, on se kuvauksellisuutensa vuoksi otettu tutkielman yhdeksi lähteeksi.

2. OPETUS ENNEN KANSAKOULUA

2.1 Kirkon ja kansakoululaitoksen välinen vuoropuhelu kansan opetuksesta

Monet kansakoulun vastustajat pitivät kirkon ylläpitämiä koulutusmuotoja pitkään riittävinä. Kansakoulun kannattajillekin ne olivat kauan tärkeitä. Kokonaisuuden kannalta on olennaista ymmärtää, minkälaista opetusperinnettä kansakoulu pyrki muuttamaan. Näkemys ”Jokainen voi olla lapsen vanhempi, mutta harva oikea kasvattaja”[119], velvoitti niin kirkkoa kuin kansakouluakin ottamaan osaa lasten kasvatukseen. Ongelmaksi kirkon ja kansakoululaitoksen välille muodostui näitä tukevien tahojen erimielisyys lasten oikeasta kasvattajasta, opettajasta sekä koulumuodosta. Pohjimmiltaan kyse oli siitä, kasvatetaanko lapsia enemmän Herralle vai valtiolle ja ketkä ovat siihen kykeneviä. Suomen pappissääty ei koskaan päässyt tässä kysymyksessä yksimielisyyteen. Pappissäädyssä oli 1800-luvun lopulla yhä enemmän oppisäädyn[120] edustajia, mutta erimielisyyttä lisäsivät myös sukupolvien väliset ristiriidat.[121]

”Kansakoulun isäksi” kutsuttu Uno Cygnaeus[122] osasi taitavasti iskeä kiilaa papiston väliin. Hän propagoi puheissaan nuoremman papiston suurempaa tietomäärää: nuoret papit sentään ymmärsivät olla pyrkimättä kansakoulun johtoon, ja osasivat pikemminkin keskittyä kansakoulun edistämiseen omissa seurakunnissaan[123]. Tästä huolimatta Uno Cygnaeus piti vuonna 1878 Carl Gustaf von Esseniä ensimmäisenä kansakoulusuunnitelmiinsa myönteisesti suhtautuneena pappina. Toteamus perustuu siihen, että von Essen oli tiettävästi ensimmäinen korkeampi kansakoulun itsenäisyyden kirkkoon nähden tunnustanut pappi, joka myös arvosteli kinkereillä vaadittua ”ajatuksetonta ulkolukua”. Cygnaeukselle tällainen kehitys sopi. Hänen tehtäväkseen kansakoulun edistämistyössä jäi etenkin kirkon johtohahmojen käännyttäminen, kun

[119] Waasan Lehti 16.4.1887. *Kurikasta huhtikuulla 1887*.
[120] Oppisäädyn edustajat olivat muun muassa yliopistojen professoreita ja oppikoulujen opettajia.
[121] Wirilander 1974, 207–211. Österbladh 1933, 511.
[122] Uno Cygnaeus (1810–1888) vihittiin papiksi 1837, pappina Alaskassa 1839–1844, pappina Pietarissa 1844–1856, vuosina 1858–1859 teki laajan opintomatkan valtion stipendin turvin Pohjoismaihin ja Keski-Eurooppaan. Vanhaan koulujärjestelmään verrattuna Cygnaeuksen ehdotus uudeksi koulujärjestelmäksi oli vallankumouksellinen. Siinä esitettiin, että kansakoulun tulee olla valtion koulu ja antaa kaikkien yhteiskuntaluokkien lapsille yhteinen pohjakoulutus. Hänen ajatuksensa olivat aikaansa edellä ja herättivät paljon arvostelua. Useimmat kansakoulut perustettiin vasta vuoden 1898 jälkeen. Luukkanen 2003, 310–314.
[123] Halila 1949a, 250.

Jyväskylässä aluksi hänen johdollaan koulutettujen kansakouluopettajien tehtävä oli hyvien suhteiden luominen seurakuntien papistoon.[124] On esitetty, että herännäispappien johtohahmona pidetyn von Essenin ansiosta etenkin herännäismieliset papit alkoivat suhtautua myönteisemmin kansakouluun.[125] Se ei olisi ollut vähäpätöinen seikka, sillä esimerkiksi ainakin nuorempana syvästi körttihenkinen Lars Stenbäck oli suhtautunut Cygnaeuksen kansakouluehdotukseen vuonna 1861 täysin kielteisesti. Stenbäck painotti aikalaiskeskusteluissa, että ”Jumalan ihmisten yhteiselämän säätämät muodot ovat kirkko, valtio ja perhe, eikä epäkristillinen kansakoulu voi niitä korvata.”[126] Ajan mittaan muuttuneista käsityksistä huolimatta Cygnaeukseen suhtauduttiin kirkon piirissä kuitenkin kauan epäilevästi. Etenkin kun vuoden 1875 jälkeen Cygnaeus toi julkisemmin esille käsityksensä kirkollisten koulujen turhuudesta ja jopa haitallisuudesta.[127]

Kierto- tai kansakouluasioita edistettiin komiteoissa, valtiopäivillä, senaatissa, pappiskokouksissa ja tuomiokapitulin kokouksissa. Se, tulisiko ehdotelmaksi kansakoulu, kiertokoulu tai peräti nelivuotinen rippikoulu, ei ollut 1800-luvulla tavallisen rahvaan[128] päätettävissä, vaikka koulumuotojen menestys käytännössä heistä riippuikin. Talonpoikaissäädyn enemmistön halu vastustaa kansakoulusta koituvia kuluja ja pitäytyä perinteissä merkitsi lähentymistä pappissäädyn kanssa etenkin vuoden 1872 valtiopäivistä alkaen. Myös pappissäädylle talonpoikaissäädyn tuki oli tärkeää ja ohjasi ainakin jollain tavalla pappissäädyn mielipiteenmuodostusta. Kun kansakoulujen paikallistarkastus haluttiin 1870-luvun lopulla siirtää täysin pois seurakuntapapistolta, syntyi pitkällinen riita kirkon ja kansakoululaitoksen kannattajien välille, mikä kulminoitui 1880-luvun puolivälissä, mutta näkyi vielä 1890-luvun alkupuolella.[129] Epäilemättä kansakoulun kannattajille oli eduksi pyrkiä erottamaan tätä koulumuotoa koskevissa äänestyksissä talonpoikais- ja pappissääty toisistaan, ellei heidän

[124] Cygnaeus toimi vuodet 1861–1888 kansakoulujen ylitarkastajana. Hän käytti tarkastusmatkojaan myös kansakoulupropagandan hyväksi. Harju 1988, 92, 97.
[125] Sainio 1953, 79–80.
[126] Sainio 1953, 52; Wirilander 1974, 197; Halila 1949a, 250; Halila 1949b, 22. Stenbäck on kuin malliesimerkki etenkin siitä vanhemmasta papistosta, joka ei Uno Cygnaeuksen kansakoulusuunnitelmille ainakaan aluksi lämmennyt.
[127] Harju 1988, 166.
[128] 1800-luvun puolivälin jälkeen sana rahvas ei ollut enää yhtä hyväksytty kuin ennen. Talonpojatkaan eivät aina pitäneet kyseisestä sanasta ja muun muassa sanomalehti Suometar tuomitsi rahvas -sanan alentavaksi. Tommila 1984a, 117. Tässä tutkimuksessa sanaa kuitenkin käytetään kuvaamaan eliitin näkökulmaa Suomen kansasta.
[129] Österbladh 1933, 333, 341–342.

käännyttämisensä muuten onnistunut. Toisaalta kansakoulujen saama myönteinen julkisuus etenkin lehdistössä vaikutti ennen pitkään ennakkokäsityksiä muokkaavasti kaikissa säädyissä.

Kansakouluvastustuksen viimeinen rintama löytyi tavallisen kansan parista. Kansan vastahakoisuus kansakoulua kohtaan selittyi osaksi sen kirkon perinteisiä opetusmuotoja kohtaan tuntemalla arvostuksella. Ne koettiin, ellei jopa ikuisina, niin ainakin riittävinä:

> ”…Kotipitäjässäni ei ollut kansakoulua eikä ollut toivoa saadakaan, koska näyttiin niin erinomaisen hyvin tultavan toimeen ilmakin, jonka vakuutuksena, todistuksena vielä olivat nuo monta vuosisataa, jotka jo olivat vierineet, vaikka kansakoulusta ei liene kukaan milloinkaan uneksinutkaan…”[130]

2.2 Lukkarin koulun heikkenevä asema

Suomessa ja muissa pohjoismaissa luku- ja kirjoitustaito käsitettiin vuosisatojen ajan erillisiksi. Tämä johti Suomessa siihen, että lukutaidosta tuli arvostetumpi taito kuin kirjoitustaidosta, sillä kirkolle oli tärkeämpää, että seurakuntalaiset osallistuivat ”kyselevän muodon” kautta Raamatun ja katekismuksen läpikäyntiin ja opiskeluun. Kirjoitustaito jäi pääasiassa papiston ja muiden säätyläisten erityistaidoksi, mikä osaltaan muodosti sen henkisen vallan alueen, mistä käsin kansalaisten ohjaaminen nähtiin välttämättömäksi.[131]

Lukkarin koulussakaan ei näin ollen kirjoitustaitoa opiskeltu, vaikka 1600-luvulta alkaen lukkarien tuli olla luku- ja kirjoitustaitoisia[132]. Tästä vaatimuksesta huolimatta Evijärvellä oli 1700-luvun lopulla ainakin yksi lukutaidoton lukkari. Yleensä seurakunnan omista rahvaanpojista valitun lukkarin palkka ei tuolloin ollut houkutteleva. Se vähä mikä tuli, riippui paljon seurakuntalaisten varakkuudesta ja

---

[130] Kansakoulu 15.1.1880. *Käyntini kansakoulussa*. Nimimerkki (-n Rm).
[131] Wirilander 1974, 366. Englanninkielessä luku- ja kirjoitustaito on yhdistetty sanassa *literacy*. Kilven mukaan kyselevää muotoa taikka ulkolukua voi kutsua kirkolliseksi lukutaidoksi. Kilpi 1987, 393.
[132] Holma 1983, 783. Kircko-Laki ja Ordningi 1984 [1686] § 31, 124–125. ”Luckari pitä samalla muoto Kirckoherrald ja Seuracunnald walittaman; waan ei ilman Tacausmiehiä wastan otettaman. Hänenn pitää oleman cunniallisen/ uscollisen ja wiriän/ Kirjantaitavan/ ja taiman weisata ja kirjoitta/ nijn että hän sijnä Seuracunnasa Nuorta Cansa opetta taita.”

tahdosta.[133] Aleksis Kivi on kuvannut *Seitsemässä veljeksessä* 1800-luvun alun lukkarin koulua. Kiven lukkari ojentaa sekä ruumiillisesti että sanallisesti ja käyttääpä vielä häpeärangaistuksiakin.[134] Tosin suhtautumisesta Evijärven ja Kortesjärven lukkarinkouluihin ei ole lähteissä mainintoja, muttei niitä kylläkään rakastettu. Useimmiten niissä käytiin vain pakosta, kun muuta mahdollisuutta lukutaidon oppimiseen ei ollut, kuten esimerkiksi silloin, jos molemmat vanhemmat olivat kuolleet tai lukutaidon oppiminen muusta syystä oli vaikeaa.[135]

Evijärven lukkarin taidot olivat jo 1800-luvun alussa paremmat, sillä lukkarien ilmoitettiin tuolloin sekä Evijärvellä että Kortesjärvellä tyydyttävällä tavalla pitäneen lastenkoulua. Vähitellen lukkarien osuus varsinaiseen luvunopetukseen jäi vähemmälle. Tähän vaikutti osaksi se, ettei lukkarien antamaan opetukseen oltu tyytyväisiä, osaksi myös se, etteivät vanhemmat halunneet kasvaneen yleisen väkivallan pelon vuoksi laittaa lapsiaan kouluun. Kun lukkarinkouluun mentiin vapaaehtoisesti, vanhemmat tai huoltajat pystyivät tekemään sen valinnan.[136]

Lukkareilta odotettiin kaikesta vapaaehtoisuudesta huolimatta jonkinlaista panosta opetuksen hyväksi. Evijärven kappalainen Gustaf Erik Forsman[137] oli 1844 tyytymätön vähtärin[138] ja lukkarin antamaan opetukseen, sillä vain vähtäri oli tehtävään vaivautunut. Vuonna 1847 opetus oli jäänyt jo kokonaan kotiopetuksen varaan, mistä Lappajärven kappeliseurakuntien[139] yhteinen kirkkoherra Jakob Fellman sai piispantarkastuksessa varoituksen. Fellman yritti saamiensa moitteiden seurauksena parantaa lastenopetusta ja vuodelta 1856 löytyvätkin esimerkiksi maininnat Evijärven lukkarin heikkolukuisten koulusta ja koulumestari vähtäri Antti Näsmanin lastenkoulusta[140]. Näiden tietojen perusteella voidaan silti päätellä, etteivät Evijärven

---

[133] Halila 1949a, 44. Wirilander 1974, 98.
[134] Kivi 1953 [1870], eri kohdin.
[135] Halila 1949a, 45.
[136] Lampola 1937, 183.
[137] Gustaf Erik Forsmanista (1811–1866) kerrotaan lisää luvussa 3.2.
[138] Vähtäri eli kirkonvartija tai suntio oli seurakunnan palkkaama apulainen. Hän huolehti niin kirkon ympäristön siisteydestä, järjestyksestä kirkossa kuin opetti lukutaitoakin. Nimitys vähtäri muodostettiin ruotsinkielen unilukkaria tarkoittavasta sanasta väckare. Unilukkarin alkuperäinen tarkoitus oli herätellä kirkon penkkiin nukahtaneita. Kivipelto 1962, 8.
[139] Lappajärven kappeliseurakunta oli muodostettu 1812. Siihen kuului vuoteen 1875 saakka Alajärvi, Evijärvi, Kortesjärvi, Soini, Lappajärvi, Lehtimäki ja Vimpeli. Nämä kunnat on laskettu kuuluvan Järviseutuun ja niitä käsitellään *Järviseudun historia* teoksissa. Lampola 1937, 233–267; Holma 1983, 722.
[140] Lampola 1937, 186, 251; Holma 1983, 803–806.

lukkarit olleet 1800-luvun puolivälissä erityisen halukkaita konkreettiseen opetustyöhön, jos olivat olleet sitä aikaisemminkaan. Syy ei ollut vain haluttomissa vanhemmissa tai lukkareissa, sillä Fellman velvoitti 1840-luvun lopulla kaikki vähtärit lastenopettajiksi[141]. Se oli päätös, jonka lukkarit saattoivat tulkita jonkinlaiseksi vapautukseksi opetustyöstä tai ainakin se herätti toiveita siitä, ettei heikkoja lukijoita tulisi enää samalla tavalla heidän opetettavakseen.

Viimeistään 1800-luvun lopulle tultaessa lukkarin antama lastenopetus alkoi työtehtävien monipuolistuessa jäädä muiden tehtävien varjoon. Virren veisuun johto jumalanpalveluksissa ja vuonna 1869 kirkkolain säännösten mukainen kanttorin tehtävä tekivät lukkarista huomattavasti arvostetumman henkilön kirkon virkamieskunnassa. Kyseinen ammatti alkoi kiehtoa herrasväkeäkin, sillä lukkarin virka alkoi olla säädyn mukainen. Ammatin arvostusta lisäsivät lukkareille annetut virkatilat eli puustellit ja lukkarien sosiaalisen aseman arvonnousu näkyi siinäkin, että saatettiin pohtia, oliko kansakoulun opettaja sopiva puoliso lukkarin tai papin tyttärelle. Tytär kun ei voinut ”naida alaspäin”, koska perheen säätyasema arvioitiin miehen mukaan.[142]

Evijärven lukkari oli 1800-luvulla pitkään Henrik Ågren. Hän oli luomassa kunnallishallintoa Evijärvelle vuonna 1867, joten hän oli ”kunnan ensimmäisiä isäntiä”[143]. Aluksi 1700-luvun alussa lukkarin tehtävä ei Evijärvellä ollut päätoiminen eikä viranhaltijalla ollut virkataloa. Ensimmäinen lukkarin puustellissa asunut lukkari oli Virroilta Evijärvelle muuttanut Gabriel Melender[144]. Hän oli lukkarina vuosina 1784–1824. Hänen seuraajansa oli ensin väliaikainen, sitten vuodesta 1826 vakinaiseksi

---

[141] Holma 1983, 803.

[142] Wirilander 1974, 98–99; Kansakoulu. 2.2.1880. *Käyntini kansakoulussa*. Nimimerkki (-n Rm). Peltonen 2006, 133.

[143] Koskela 1983, 408. Kuntakokouskauden alussa Ågren esiintyy muun muassa seuraavissa pöytäkirjoissa. EKA, Pöytäkirja yhteisestä kappelikokouksesta Evijärven seurakunnan kanssa, Helmikuun 5 nä päivänä 1865. Edellä mainitun pöytäkirjan allekirjoittivat tai merkitsivät siihen puumerkkinsä kappalainen Cajanus, Antti Antinpoika Lassila, Erkki Erkinpoika Kautiainen, Henrik Ågren ja Antti Antinpoika Lassila. EKA, Pöytäkirja yhteistyössä kahdeksan päivää ennen ilmoitusta kuntakokouksessa Evijärven seurakunnan kanssa kirkon sakaristossa Marraskuun 21 pnä 1869.

[144] Lukkari Melenderin pojanpojasta, talollinen Konstantin Melenderistä, tuli Evijärvellä arvostettu kunnallismies. Hän sai Pietarsaaressa ”korkeampaa koulutusta”, minkä vuoksi hän sai Evijärvelle palattuaan monia luottamustehtäviä. Melender valittiin vuonna 1867 Evijärven ensimmäiseksi kirjuriksi ja ”ylöskantomieheksi”. Kunnallislautakunnan esimiehenä hän oli 1870–1879. Muitakin luottamustehtäviä hänellä oli lukuisasti. Esimerkiksi lainakirjaston hoitajana ja kunnan tilientarkastajan hän oli vuodesta 1877 lähtien kuolemaansa saakka. Hänen jälkeensä lainakirjaston hoitajaksi tuli Kaarle Forsberg, jolta Kultalahden talon kotiarkistoon on säilynyt lainakirjaston lainaluettelo vuosilta 1883–1884. Ala-kulju et al. 1965, 481.

valittu Kustaa Berlin, joka muutti vuonna 1831 Lohtajalle. Berlinin jälkeen tuli lukkariksi Henrik Ågren, joka toimi virassa 45 vuoden ajan.[145]

Kortesjärven lukkareista tutkimuskirjallisuus kertoo vielä vähemmän kuin Evijärven lukkareista. Kortesjärvellä lukkari toimi 1800-luvun puolivälin jälkeen ennen muuta laulunjohtajana eikä opettajana. Vähtärin koululleakaan ei Kortesjärvellä liene annettu suurta arvoa, sillä tutkimuskirjallisuus mainitsee Kortesjärven 1800-luvun vähtäreistä nimeltä lähinnä vain J. Kankkosen[146] ja Elias Harjulinin[147], mutta ei kerro heidän opetustyöstään juuri mitään. Kun Evijärvellä vähtäri J. H. Enqvististä tuli pitkäaikainen kiertokouluopettaja (1874–1890) ja kuntakokouksen esimies (1867–1890)[148], tuli Kortesjärvellä Juho Kustaa Lahtisesta ensin lukkarin apulainen (1866–1877) ja lukkari (1877–1922). Enqvistin tavoin Lahtinenkin toimi kuntakokouksen pitkäaikaisena esimiehenä, mutta opettajana hän ehti toimia 1860-luvun lopulla vain muutaman vuoden, minkä jälkeen lastenopettajiksi valittiin rahvaanmiehiä. Opettajina toimivat eri aikoina itselliset Elias Nuottimäki, Antti Lahtinen, Elias Paalanen ja talollisen poika Taavetti Palojärvi. Kortesjärveläiset eivät kuitenkaan kauan tyytyneet edellä mainittuihin opettajiin, ja vuonna 1877 kunnan vakinaiseksi opettajaksi valittiin Kauvatsan lukkarin apulainen Juha Rindell. Koulumuoto muuttui selkeästi kyläkoulusta kiertokouluksi. Lukkarikoulua onkin Suomessa pidetty kiertokoulun alkuna.[149]

---

[145] Lampola 1937, 251–252; Ala-kulju et al. 1965, 481.

[146] Ala-kuju et al. 1965, 740–741. Juho Juhonpoika Kankkonen mainitaan poikansa Juho Surma-ahon elämäkerrassa. J. Kankkonen muutti Kortesjärven Purmojärven kylältä Evijärvelle vuonna 1868. Hän oli sivistysmyönteinen ja hänen kodistaan tuli sivistyneistön kyläpaikka. Papit, nimismiehet ja muut virkamiehet olivat isännän tuttavia ja metsästystovereita. Hän antoi poikansa J. Surma-ahon käydä kansakoulun Kauhavalla.

[147] Harjulin toimi Kortesjärven vähtärinä vuoteen 1888, minkä jälkeen toimeen valittiin kiertokouluop. E. Kiviniemi. Lampola 1937, 787.

[148] Pitkäaikainen toiminta luottamusmiehenä oli ennenkin omiaan luomaan turvallisuuden tunnetta ja pitkäjänteisyyttä kunnalliselämään. Laukkonen 1966, 50.

[149] Laukkonen 1966, 133–134, 244; Vainionpää 1994, 21; Ala-kulju et al. 1965, 905; Ala-kulju et al. 1963, 385; Kilpi 1987, 28. Lukkari Lahtisen merkitys kortesjärveläisille ilmeni myös sanomalehtiaineistossa. Kortesjärveläiset päättivät juhannuksena 1891 lahjoittaa Lahtiselle hopeisen ”ankkurikellon perineen” kiitoksena toimista, ”joita lukkari on runsaasti uhrannut hoitaessaan kunnan yhteisiä ja yksityisiä asioita pitkällä oloajallaan”. Pohjalainen 30.6.1891.

2.3 Kinkerit, rippikoulu ja pyhäkoulu

Lukkarin- ja vähtärinkoulun saavutuksia täydennettiin lukukinkereillä[150] ja rippikoulussa, jotka olivat ainoat pakolliset opetusmuodot. Kinkereistä kerrottiin vuonna 1880:

> ”…hiukseni olivat vähällä pystyyn nousta, kun astuin lukuhuoneeseen ja näin papin, lukkarin ja suntion, jotka vakavina, uhkaavina silmäilivät lammaslaumaansa, jota taas olivat aikomuksessa johdattaa tavauttamisella, sisältä ja ulkoa luettamisella viheriäiselle niitylle ja virvoittaville vesilähteille...”[151]

Vuonna 1804 Evijärvellä ja Kortesjärvellä oli molemmissa kaksi kinkeripiiriä. Tuomiokapituli määräsi vuonna 1825 kinkeripiirien jaosta niin, että kuhunkin piiriin kokoontuva väkijoukko ei saanut nousta yli sadan hengen. Tämän seurauksena 1830-luvulla kinkeripiirejä oli Evijärvellä viisi ja Kortesjärvellä kolme. Kinkereille kokoontui noin 100–150 henkeä kerrallaan. Myöhemmin kinkeripiirejä muodostettiin lisää. Vuoden 1852 piispantarkastuksen jälkeen Kortesjärvi sai kuusi kinkeripiiriä. Piispantarkastuksen pitäjä arkkipiispa Edvard Bergenheim olisi halunnut lisätä Evijärvelle väkilukuun suhteutettuna kahdeksan kinkeripiiriä, mutta papisto ja seurakunta vakuuttivat tarkan kuulustelun onnistuvan kuudellakin piirillä ja esittivät toivomuksen, ettei piirien määrää tarvitsisi lisätä.[152]

Kinkereillä kävivät yleensä kaikki seurakuntalaiset vapaaehtoisesti. Ne olivat vuoteen 1869 eli uuden kirkkolain voimaantuloon saakka niitä harvoja luvallisia tilaisuuksia kokoontua yhteen. Kinkerit aloitettiin polvirukouksella ja lopetettiin siunauksella sekä virren värssyllä. Tärkeimmäksi vaiheeksi muodostui sisä- ja ulkoluvun kuulustelu sekä ”katekiseeraus”. Kinkereillä ei jäänytkään epäselväksi, olivatko vanhemmat huolehtineet lastensa opetuksesta.[153]

---

[150] Waasan Lehti 30.10.1889, 1. Kinkereillä papit keräsivät ”katekiseeraamisen” lisäksi palkkojaan, mitä arvosteltiin: ”…ettei ajattelematon ulkoluku ja rahain ja juustoin ylöskanto ole pääasia…”.
[151] Kansakoulu. 15.1.1880. *Käyntini kansakoulussa*. Nimimerkki (-n Rm); Waasan Lehti 30.10.1889, 1.
[152] Vuonna 1892 Kortesjärvelle muodostettiin 14 kinkeripiiriä. Taloja kinkeripiireissä oli yhteensä 288, minkä lisäksi tulivat kruununtorpat. Lampola 1937, 180–181; Laukkonen 1966, 242.
[153] Lampola 1937, 182; Peltonen 2006, 111.

Papistolla niin kuin muillakin oli kinkereillä aikaa tehdä huomioita läsnäolijoiden siveellisyydestä ja elinoloista. Vuonna 1883 Waasan Lehteen huomionsa lähettänyt kuvailee:

> ”…Kenen ovat nuo näppärät, hyvän lukuiset ja siivon näköiset lapset, kysynet lukukinkereillä, nähdessäs lasten joukossa tällaisia. Tähän vastaan umpimähkään, ja harvoin siinä eksyn: ne ovat talollisten lapsia. Kenen on nämä lukua taitamaton, puolivillin näköinen lapsi? Tavallisesti saat tämän vastauksen: se on erään itsellisen lapsi. Isän kuoltua käypi kerjuulla, sillä äiti paralla on niin paljon lapsia, ettei taida heitä elättää…”[154]

Kirjoitus antaa kuvan maaseudun eriarvoisuudesta, mutta kinkereillä oli silti kaikkien vanhempien mahdollisuus olla ylpeitä lapsistaan, etenkin, jos lapset olivat hyvin oppineet lukemaan tai muistamaan ulkoa tarvittavia tekstejä. Tähän ulkoa oppimiseen suhtauduttiin usein negatiivisesti ja pelonsekaisin tuntein, sillä puhuttiin jopa ”hevosen muistia”[155] vaativasta tehtävästä. Jos lapsi kuitenkin osasi kinkereillä hyvin vaaditut asiat, pääsi hän, kuten aikalaiset totesivat, ”hyviin kirjoihin”. Lapsi saattoi saada taidoistaan palkkioksi uskonnollisen kirjan. Mikäli kävi huonosti, rangaistuksena saattoi olla joutuminen pöydän alle tai tuleminen muuten julkisesti häväistyksi.[156] Kansakoulujen vuositutkintotilaisuuteen jäi vielä moniksi vuosiksi katekismuskuulustelun piirteitä, koska vanhemmat kerääntyivät vuositutkintoon kuulemaan omien ja muiden lapsien taitoja ja odottivat totuttua ulkolukua, jota eliitti kutsui myös ”kyseleväksi muodoksi”.[157] Seuraava Athanasiuksen tunnustus monille ”ainoasta autuuteen johdattavasta”[158] Svebiliuksen katekismuksesta antaa hieman kuvaa siitä, minkälaisia asioita kinkereillä opeteltiin:

> ”Joka ikänänsä tahtoo autuaaksi tulla, niin ennen kaikkea tarvitaan, että hänellä on oikea kristillinen usko. Joka ei sitä täydellisenä ja puhtaana pidä, se ilman epäilystä kadotetuksi tulee iankaikkisesti.”[159]

---

[154] Waasan Lehti 25.3.1883. *Irtonaisen kansan tilan parantamisesta.*

[155] Kansakoulu. 15.1.1880. *Käyntini kansakoulussa*. Nimimerkki (-n Rm.).

[156] Kansakoulu 15.1.1880, 13. EKA, Pöytäkirja tehty yhteisessä kuntakokouksessa Evijärven seurakunnan kanssa Norrkniivilän talossa 7.11.1880. Kansakoulu. 15.1.1880. *Käyntini kansakoulussa*. Nimimerkki (-n Rm.).

[157] Waasan Lehti 16.4.1887. *Kurikasta, huhtikuulla 1887.* Nimimerkki (R. W. Länsilaakso). Kansakoulun lehti 31.8.1887. *Mitä toivomuksia asettaa kansakoulu aiotun uuden katekismuksen suhteen?* Nimimerkki (E. Kauppinen). Kyselevä muoto tarkoitti sitä, että kuulustelija saattoi sanoa esim. katekismuksesta jonkun kohdan, josta kuulusteltavan piti jatkaa. Kansakoulu. 15.1.1880. *Käyntini kansakoulussa*. Nimimerkki (-n Rm.).

[158] Waasan Lehti 24.7.1889, 1. *Kumpiako tulee kuntain harrastaa, etupäässä perustaa kunnallisia kiertokouluja vai lisää kansakouluja?* Kirjoittaja kansakouluopettaja A. Tarkkanen totesi muun muassa, että ”Kinkerit ovat vanhanaikaisia” ja että ”Papisto voi toki ystävyydellä valvoa uskonnonopetusta”.

[159] http://www.mangusti.com/Katekismus/Katekismus?main=Svebelius&sub=open&title=Svebelius. 13.3.2009. Svebiliuksen katekismus julkaistiin vuonna 1689 arkkipiispa Swebiliuksen toimesta.

Katekismuskuulustelut saivat eliitin piirissä 1880-luvulta alkaen yhä enemmän vastustajia, vaikka kansa yleensä ottaen piti niitä vielä tarpeellisina. Erään katekismuskuulustelun vastustajan mielestä oli turhaa, että katekismusta ”jauhetaan yötä päivää 10 tai 12 vuotta ja tästä huolimatta se jää ulkoa opettelun vuoksi rippikoulussa yhtä hämäräksi kuin 8-vuotiaalle”. Tällaista opiskelua hän piti ”hirveän yksitoikkoisena”.[160] Papisto koetti puolustella kinkereiden tärkeyttä painottamalla, etteivät ne olleet pelkkiä kuulustelutilaisuuksia, vaan tärkeitä hartaushetkiä. Ajateltiin myös, että kinkereiden pakollisuuden loppuminen johtaisi pahimmillaan siihen, etteivät kansakoulussa ”sivistyneet” enää kävisi kirkossakaan, koska tietäisivät ”ilmankin, mitä pappi saarnaa”.[161] Katekismuskuulustelut kuitenkin hyväksyttiin rahvaan piirissä etenkin siitä syystä, että kinkerit olivat kiertokoulun ohella eräänlaisia väliportaita kohti rippikoulua, joka puolestaan muodostui erittäin tärkeäksi siirtymäriitiksi aikuisuuteen. Se oli avioliittoon pääsemisen ehto.[162]

Rippikoululaitos, joka sai alkunsa papiston pitämistä ehtoolliskuulusteluista, toimi tutkimusalueella 1700-luvun puolivälistä lähtien. Sen huipentuma oli konfirmaatio, jolloin nuori osallistui ensimmäistä kertaa ehtoolliselle. Rippikoulun kestoaika vaihteli alussa paljon pappien tahdon mukaan. Evijärvellä rippikoulu kesti vuonna 1836 viikon sekä keväällä että syksyllä, Kortesjärvellä neljä päivää syksyllä ja viikon keväällä. Rovastintarkastusten lausuntojen johdosta tuomiokapituli tosin jakoi määräyksiä myös rippikouluista. Se määräsi, ettei lukutaidottomia saa päästää ehtoolliselle. Vuoden 1852 piispantarkastuksen mukaan rippikoulua oli kaikissa Lappajärven kappeliseurakunnissa pidetty 14–16 päivää vuodessa, mitä arkkipiispa Bergenheim piti riittävän pitkänä aikana. Bergenheim lisäksi halusi, että kirkkoherra laskisi itse rippikoululaiset ripille. Arkkipiispan auktoriteetti olikin omiaan muotoilemaan monen kirkkoherran ja seurakuntapapin käsityksiä. Ahkerasti 1850–1860-luvulla tarkastusmatkoja tehnyt Bergenheim suositteli myös pyhäkoulujen pitämistä. Niiden perustamista oli ehdottanut jo piispa Jakob Tengström vuoden 1807 Turun pappeinkokouksessa.[163]

Kansanopetukseen panostettiin Ruotsi-Suomessa 1600-luvun lopulta alkaen aikaisempaa enemmän. Ambjörnsson 1980, 141.

[160] Waasan Lehti 16.4.1887. *Kurikasta huhtikuulla 1887*. Nimimerkki (R. W. Länsilaakso).

[161] Kansakoulun lehti 15.12.1890. *Kansakoulun lasten kinkereillä käynti*.

[162] Ahonen 2002, 269.

[163] Lampola 1937, 188–190; Holma 1980, 21; Kilpi 1987, 14, 18.

Varsinaisesti pyhäkoulutoiminnan laittoi Pohjanmaalla alkuun keisari Aleksanteri II:n kansanopetusta koskeva julistus vuodelta 1858 ja piispa Bergenheimin seuraavana vuonna papeille antama kehotus pyhäkoulujen perustamisesta. Keisarin julistus nosti 1700-luvun lopun uuden opetusmuodon eli pyhäkoulun arvoa ja sai kirkkoherra Jaakko Fellmanin Bergenheimin tukemana ehdottamaan kappeliseurakunnilleen vuonna 1859 niin pyhäkoulujen kuin kansakoulujenkin perustamista. Lappajärvellä 1859 pidetyssä kokouksessa kappelien edustajien enemmistö ei kansakoulua kannattanut, mutta pyhä- ja kyläkoulujen tarpeellisuus tunnustettiin. Keisarin julistus ja mahdollisesti kirkon johtomiesten kehotukset eivät kuitenkaan aiheuttaneet suuria muutoksia vallinneeseen tilanteeseen. Vanhempien tehtävä oli yhä opettaa lapsensa tuntemaan aakkoset ja lukemaan[164] sekä seurakunta sai perustaa kouluja tukemaan vanhempien opetustyötä. Useissa kappeliseurakunnissa pappi määräsi haluamansa henkilön pitämään pyhäkoulua ja vanhemmat päättivät milloin heidän lapsensa sinne menivät, jos lapset kotitöiltään ylipäänsä ehtivät. [165]

Pyhäkoulun oli tarkoitus toimia sunnuntaisin kirkonmenojen jälkeen lukutaidon edistämiseksi sekä maallikoiden aktivoimiseksi opettamiseen ja hartauden harjoittamiseen. Haluttiin, ettei kansa vietä lepopäivää täysin joutilaana pahuuksia keksien. Pyhäkoulu kokosi monen ikäisiä ihmisiä yhteen, ei pelkästään lapsia. Yleensä osallistujat olivat kuitenkin 8–21-vuotiaita.[166] Pyhäkoulua, kuten kiertokouluakaan, ei kuitenkaan määrätty pakolliseksi, mikä selittyy osittain kolmisäätyopin kautta. Perhe muodosti eräänlaisen huoneenhallituksen, jossa isä oli se johtaja, jota vaimon, lasten ja palkollisten oli toteltava. Hengellisellä ja maallisella hallituksella ei ollut oikeutta päättää perheenisän puolesta miten hän halusi esimerkiksi lapsensa opettaa lukemaan, etenkään, jos isä ei muuten ollut rikkonut muita hallituksia vastaan.[167] Osittain myös tästä syystä seurasi myöhemmin se, ettei koulupakkoa hyväksytty Uno Cygnaeuksen suunnitelmien ja toiveiden mukaan. Kirkon sisällä heräsi ajatus, että jos kirkko alkaa

[164] Ks. työn etusivun taustalla oleva kuva. Kuvassa on Kaarle Forsbergin (hänen käsialaansa) tekemät harjoitusaakkoset todennäköisesti joko lapselleen Johannalle, Kaarlolle tai Aleksanderille. Mallia aakkosten tekemiseen oli mahdollisesti saatu kansakoulusta. Harjoitusaakkoset ajoittuvat 1880-luvun lopulle tai 1890-luvun alkuun. (KTKA).
[165] SSAK, Asetus kansanopetuksen järjestämisestä Suomessa 19.4.1858. Kilpi 1987, 17; Laukkonen 1966, 245; Holma 1983, 812–814.
[166] Kilpi 1987, 23.
[167] Wirilander 1974, 27–29.

murentaa jostain kohtaa Jumalan järkkymättömiä lakeja, niin myös heidän omalta vallaltaan pahimmassa tapauksessa katoaisi pohja.

Evijärven ja Kortesjärven pyhäkouluista ei ole säilynyt paljon tietoja, koska opettajina oli todennäköisesti vapaaehtoisia maallikoita, jotka eivät pitäneet päiväkirjoja opetuksestaan. Pyhäkouluja perustettiin Lappajärven emäseurakunnan alueelle pääasiassa vasta sen seurakuntien itsenäistyttyä 1860-luvun puolivälin jälkeen, mutta siitä lähtien sunnuntaikoulujen vaikutus voimistui etenkin Lappajärvellä ja Alajärvellä. Tutkimusalueella ei päästy alkuinnostusta pidemmälle ja 1870-luvun alussa toiminta hiipui kunnissa kokonaan opettaja- ja oppilaspulan seurauksena. Vasta 1880-luvulla pyhäkoulutoiminta vilkastui uudelleen. Kortesjärvellä kävi pyhäkoulua vuonna 1886 kaikista 7–16-vuotiaista lapsista noin 37,3 prosenttia (302), kun vastaava luku Evijärvellä oli noin 48 prosenttia (416). Taustalla vaikutti laajemmin kirkon halu vahvistaa omia opetusmuotoja. 1800-luvun lopulla edellä mainituissa kunnissa ei kuitenkaan jaksettu enää pitää samalla voimalla toimintaa yllä ja pyhäkouluja lakkautettiin. Pyhäkoulutoiminta jäi silti vielä vaatimattomammaksi muualla Suomessa, joten Pohjanmaasta muodostui pyhäkoulutoiminnan tuon ajan vahvimpia alueita. Tosin lähinnä vain siksi, että muita kouluja oli vähän.[168]

2.4 Kiertokoulu rahvaan kouluna

Jo 1600-luvun puolivälin jälkeen syntynyt ajatus kiertokoulusta toteutui konkreettisesti vasta sata vuotta myöhemmin. Tällöin hallitus velvoitti papiston huolehtimaan, että lukkareiden avuksi oli palkattu erillisiä lastenopettajia. Etelä-Pohjanmaalla tätä ei katsottu tarpeelliseksi ja opetusta annettiin kuten ennenkin, eli vanhempien, kummien ja lukkareiden avulla. Lukkareiden taitotaso oli alueella korkeampi kuin esimerkiksi Itä-Suomessa, mutta lastenopettajien vähyyteen vaikutti Etelä-Pohjanmaalla myös kirkon vahva asema sekä papiston käsitys siitä, että kansa saa riittävät tiedot muutenkin. Kirkon piirissä ei myöskään pidetty vielä 1820-luvulla mahdollisena, että valtio ylläpitäisi maaseudulla muita kuin kiertokouluja. Kansalla ei ollut varaa perustaa ”kiinteitä kouluja”, koska seurakunnat olivat laajoja, sopivia koulurakennuksia ei juuri

[168] Holma 1983, 811–812; Kilpi 1987, 26–27, 395.

ollut ja vaatteista kuten ruoastakin oli puutetta.[169] Negatiivinen ja ehkä myös osittain realistinen suhtautuminen koulutuksen lisäämiseen oli näin todellisuutta Etelä-Pohjanmaalla jo 1800-luvun alussa.

Valtiovallan kiinnostus kouluasioihin herätti myös papiston tarkastelemaan 1800-luvun puolivälistä alkaen kansanopetusta. Osaksi esivallan päämääristä nousevien etujen, osaksi kirkon valtapoliittisten tavoitteiden vuoksi kansanopetuskysymyksestä kasvoi kilpailutilanne kahden voimakkaan instituution välille. Sekä esivalta että kirkko alkoivat tutkia koulukysymystä. Vuonna 1864 Turun hiippakunnassa juuri suomenkielisellä Pohjanmaalla ja Satakunnassa todettiin olevan huonoja ”ulkoa lukijoita”.[170] Kirkko näki ratkaisuksi vahvan kiertokoulun, vaikka ei täysin tyrmännyt ajatusta kansakoulustakaan, jos se vain olisi kristillinen ja papiston valvonnan alainen. Kirkon voimasta vaikuttaa kansanopetukseen on hyvänä esimerkkinä Turun arkkihiippakunnan kiertokoululaitos, joka oli 1800-luvun lopulla koko Suomen kehittynein. Aluksi näyttikin siltä, että kirkko saa keskittyä perustamaan rauhassa uusia kiertokouluja maaseudulle, kun kansakouluja perustettiin ensimmäiseksi lähinnä vain kaupunkeihin.[171]

1870-luvulla oltiin tilanteessa, jossa esivalta alkoi kiinnittää yhä enemmän huomiota maaseudun opetusmuotoihin. Kierto- ja pikkukoulut aiheuttivat sekä kirkon että kansakoulujen etupiirissä laajenevaa keskustelua. Keskustelun ytimessä oli kysymys siitä, tulisiko kiertokoulut lakkauttaa kansakoulun kehittämiseksi.[172] Kansakouluopettajien parissa kysymys herätti sekä kannatusta että vastustusta. Pikkukoulut eli eräänlaiset ”kiinteät kyläkoulut” ja kiertokoulut nähtiin aluksi pääasiassa hyödyllisinä kouluina, joita voitaisiin perustaa enemmänkin. Toivottiin jopa, että sekä kansakoulu että edellä mainitut muut koulut tehtäisiin pakollisiksi, ja että kierto- ja pikkukouluista tulisi valmistava luokka kansakouluun. Kansakoulun kalleutta verrattuna kirkollisiin kouluihin perusteltiin muun muassa sillä, että kansakoulussa opettaja pystyi opettamaan kaksi kertaa suurempaa ryhmää kuin kiertokoulussa, joiden 6–7-vuotiaat oppilaat ”eivät vielä kykene olemaan tarpeeksi tarkkaavaisia”.[173]

---

[169] Kilpi 1987, 11–17, 211; Halila 1949a, 53.
[170] Kilpi 1987, 22.
[171] Halila 1949b, 134.
[172] Halila 1949b, 119–120; Heporauta 1945, 125.
[173] Kansakoulu 1.2.1878. Ote *Lammilla lokakuun 3 p. 1877* pidetyn kansakouluopettajain piirikuntakokouksen pöytäkirjasta. Mielipiteestä on luettavissa, että kiertokoulu oli vain aivan pienten

Kiertokoulu toimi eri kunnissa monin eri tavoin. Vasta 1893 laadittiin tuomiokapitulin ohjesääntö, joka opetussuunnitelman lisäksi vakiinnutti kiertokoulussa kävijöiden iäksi 8–14-vuotta.[174] Kiertokoulupiirit oli yleensä jaettu kyläkuntien tai kinkeripiirien mukaan ja opettajana toimi useimmiten henkilö, jolla oli jonkinlainen kirjoitus- ja lukutaito. 1800-luvun lopulla alkoi myös olla eduksi, jos opettajaksi haluavalla oli kansakoulun päästötodistus. Palkaksi kiertokoulun opettaja sai 1870-luvulla yleensä muutaman tynnyrin viljaa ja ruokaa varakkaimpien oppilaiden kotoa. Kun palkkaa ryhdyttiin maksamaan viinaverorahoista[175], ”mahapalkkaa” ei välttämättä enää annettu. Kuitenkin esimerkiksi vielä vuonna 1889 Evijärvelle haettiin kiertokouluopettajaa ilmoituksella, jossa palkaksi luvattiin 6,5 kuukauden opetusajalta 200 markkaa ja viisi tynnyriä jyviä[176]. Kiertokoulu oli kyläkunnassa yleensä muutamasta viikosta noin kuukauteen ja opetus oli lähinnä katekismuksen ulkoa opettelua kinkereitä varten. Sisälukutaito oli hyvin heikkoa[177]. Kiertokouluun tulleiden oppilaiden tosin oletettiin tuntevan ainakin kirjaimet ja osalla lapsista oli myös kokemusta jonkun lähitalon vanhemman naisen antamasta opetuksesta.[178]

Kortesjärven naapurikunnassa Alahärmässä oli vuonna 1878 yksi kansakoulu ja alkuopetusta antavia kiertokouluja. Alahärmän tilanne muistutti alkuopetuksen suhteen sekä Evijärven että Kortesjärven tilannetta 1870-luvun alkupuolella. Alahärmästä kirjoitettiin Kansakoulu -lehteen vuonna 1878:

> ”…melkein kaikenkin opetuksen lapsilleen ovat antaneet itse vanhemmat kukin taitonsa mukaan. Seurakunnassamme on tosin kiertokoulun tapaisiakin, joita ei vielä ole oikein järjestetty ja varsinaisiin piirikuntiin järjestetty. Toisinaan on niissä opettanut yksi ja toisinaan taas kaksi opettajaa, jotka eivät ole mitään erityistä oppia sitä varten saaneet eivätkä sen tähden voi tyydyttävästi virkaansa toimittaa. He ovat opettaneet

---

lasten koulu, mitä se ei ollut kiertokouluopettajille, jotka yleensä pitivät kaikkia alle rippikouluikäisiä ja vähintään noin 7-vuotiaita lapsia sopivina kiertokouluoppilaina. Tarkkoja ikärajoituksia ei aluksi ollut.

[174] Kilpi 1987, 217, 293.

[175] Vuonna 1866 talonpojilta vietiin paloviinanpoltto-oikeus. Siitä lähtien toiminta oli luvanvaraista ja maksullista. Siitä tulikin valtiolle tuottoisa ja tärkeä tulonlähde. Talonpojilta vietyä poltto-oikeutta kompensoitiin valtion kunnille myöntämillä viinaverorahoilla, joiden käyttöä kuvernöörit valvoivat. Rahat piti kuntakokousten päätöksellä käyttää esim. sivistysmenoihin tai säästöpankkien pohjakassan luomiseen. Kuusterä 1990, 82. Viinaveroja käsitellään laajemmin luvuissa 4.3 ja 5.1.

[176] Waasan Lehti 31.10.1889. *Ilmoituksia.*

[177] J. W. Snellmanin mukaan tästä selvänä todisteena oli se, että talonpoikaiston aikuiset miehet pystyivät lukemaan tai tavailemaan sanoja vain ääneen eikä äänettömästi. Ahonen 2002, 269.

[178] Kansakoulu 15.2.1877. *Kansakouluehdotuksia. Laihia*. Waasan Lehti 31.10.1889. *Ilmoituksia.*

lukemaan vanhan tavan mukaan. Mielestäni olisi seurakuntamme sopivin jakaa kyläkuntain mukaan neljään kiertokoulupiiriin...”[179]

Vuonna 1870 pidettiin Evijärvellä kuntakokous yhteistyössä Evijärven seurakunnan kanssa. Kokouksessa päätettiin lukutaidon edistämiseksi maksaa seurakunnan lainamakasiinista kaksi tynnyriä viljaa, joka päätettiin veron jälkeen jakaa kunnan kyliin ja kukin kylä sai pitää koulua missä halusi.[180] Kokouksen päätös antaa kuvan vahvasta kylien itsehallinnosta. Siitä miten lukutaidon opetus käytännössä eri kylissä järjestettiin, ei ole mitään tietoa. Määräys kuitenkin mahdollisti esimerkiksi sen, että jonkun halukkaan ja sopivaksi opettajaksi katsotun kodissa saatettiin pitää koulua muutamina päivinä tai viikkoina. Kylien järjestämää opetusta annettiin myös Kortesjärvellä[181].

Ensimmäiset kuntakokouspöytäkirjojen antamat tiedot kuvernöörin puuttumisesta koulutuskysymykseen löytyvät Evijärveltä vuodelta 1874. Se, mitä kuvernöörin lähettämä kirje sisälsi, ei kuntakokouspöytäkirjasta selviä, mutta kirjeen pohjalta päätettiin yksimielisesti ”korkialta kruunulta” saadut viinaverorahat siirtää kiertokouluopettajien palkkoihin. Samalla todettiin kiertokoulun tulleen perustetuksi ”mainituilla viinaverorahoilla”.[182] Samana vuonna valittiin kiertokoulun opettajiksi vähtäri Juho Heikki Enqvist ja torppari Matti Haapalin. Kiertokoulun opetusajaksi määrättiin 1,5 viikkoa kussakin kinkerikunnassa ja palkkaa maksettiin molemmille 100 mk viinaverorahoista. Seuraavana vuonna palkka nostettiin 110 markkaan, mikä pysyi kauan samana.[183] Vuodeksi 1890 kahdelle kiertokouluopettajalle oli varattu palkkaa varten yhteensä 310 markkaa[184]. ”Lahjallinen lasten opettaja”[185] J. H. Enqvist toimi

---

[179] Kansakoulu 1.4.1878. Kirjoittajan mukaan Alahärmä tarvitsi vähintään kaksi kansakoulua lisää sekä uusia kiertokouluja.
[180] EKA, Pöytäkirja yhteisessä kuntakokouksessa Evijärven seurakunnan kanssa Söderkultalahden talossa joulukuun 27 na päivänä 1870.
[181] Laukkonen 1966, 244.
[182] EKA, Pöytäkirja yhteisessä kokouksessa Evijärven seurakunnan kanssa kirkon sakaristossa heinäkuun 26 na päivänä 1874.
[183] Lampola 1937, 186. EKA, Pöytäkirja yhteisessä kokouksessa Evijärven seurakunnan kanssa kirkon sakaristossa heinäkuun 26 na päivänä 1874. EKA, Pöytäkirja yhteisessä kirkonkokouksessa Evijärven seurakunnan kanssa kirkon sakaristossa toukokuun 9 nä päivänä 1875. Rahan lisäksi kierokouluopettajan palkaksi annettiin Evijärvellä viljaa seurakunnan lainamakasiinista. Ala-kulju et al. 1965, 905.
[184] EKA, kkpk. 16.12.1889. Oletettavasti oli tarkoitus antaa vuonna 1890 toiselle kiertokouluopettajalle 200 markkaa ja toiselle 110 markkaa. Varsinkin, kun Waasan Lehdessä oli lokakuussa 1889 haettu uutta kiertokouluopettajaa 200 markan palkkaeduin. Todennäköisesti kävi kuitenkin niin, että opettajana jatkoi vielä vanhalla 110 markan palkalla Enqvist ja uudeksi kiertokouluopettajaksi valittiin opettajatar Ida Kniper, jolle maksettiin vähemmän kuin 200 markkaa. Liitteestä 1. selviävät palkkatiedot, mutta vain osittain, sillä se ei kerro koko vuoden tilannetta. Oletettavasti palkat oli kuitenkin maksettu kerralla.
[185] Ala-kulju et al. 1965, 905.

lähes kuolemaansa[186] saakka kiertokoulunopettajana, mutta torppari Matti Haapalin ei ollut toimessa kauan. Hänen tilalleen kirkonkokous valitsi vuonna 1875 lukkarin oppilaan Leander Ågrenin. Myöhemmin Evijärven kiertokouluopettajattarena esiintyy Ida Kniper, vaikka ajoittain Enqvist hoiti tehtävää yksin 20 viikkoa vuodessa ainakin vuosina 1888 ja 1889.[187] On esitetty, että 1870-luvulla Evijärvellä viinaverorahoista perustettu koulukassa olisi ollut periaatteellinen voitto kouluasialle[188]. Aluksi viinaverorahoista tuettiin kuitenkin vain kiertokoulua, joten kansakouluasiaa kassan varat eivät edistäneet. Kiertokoulu oli lisä kirkon opetusmuotoihin, mitä kuvastaa hyvin se, että vuonna 1875 kunnan ja seurakunnan kokous päätti ostaa 30 Uutta testamenttia kiertokoulun tarpeisiin. Muusta opetusmateriaalista ei ole mainintoja.[189]

Kortesjärvellä kuvernöörin vuonna 1874 lähettämä kiertokirje vaikutti koulutuksen kehittämiseen. Sekä Evijärvelle että Kortesjärvelle perustettiin kaksi kiertokoulua. Kortesjärvelle opettajaksi kelpuutettiin itsellinen Elias Paalanen ja talokkaan poika Taavetti Palojärvi. Kun kuntaan saapui kirkkoherraksi 1877 Gustaf von Essen, kiertokouluja oli enää yksi, jota piti lukkarin apulainen Juha Rindell. Kiertokoulutoiminta kehittyi erityisesti kirkkoherra Gustaf von Essenin toiminnan ansiosta. Hän toimi aktiivisesti kiertokoulujen perustamiseksi ja valitti tuomiokapituliin, kun kuntalaiset vuodesta toiseen kieltäytyivät toisen kiertokoulun perustamisesta. Vuonna 1886 kuntaan perustettiin tuomiokapitulin määräyksen vuoksi toinen kiertokoulu[190]. Tosin sanomalehti Åbo Tidningissä olleen maaseutukirjeen perusteella kiertokouluja oli kunnassa jo vuonna 1884 kaksi. Joka tapauksessa kirkkoherra von Essenin oma-aloitteisuus oli sikäli poikkeuksellista, että yleensä kiertokouluja perustettiin rovastin tai piispantarkastuksen yhteydessä annettujen kehotusten jälkeen tai kuten tutkimusalueella, kuvernöörin kehottamana.[191]

---

[186] Enqvistin kuolinilmoituksessa lukee: ”Kirkonvartija ja kunnan esimies Johan Henrik Enqvist vaipui kuoleman uneen Kultalahden tilalla Evijärven pitäjässä syyskuun 26 pnä 1890, elettyään 61 v, 11 kk ja 4 vrk.” Pohjalainen 7.10.1890.

[187] Ala-kulju et al. 1965, 905. Järviseutu 10/1943, 3. *Poimintoja Evijärven seurakunnan historiasta.*; VMA, Dfa:35, Kuvernöörin vuosikertomus vuodelta 1889.

[188] Rapila 1983, 85.

[189] EKA, Pöytäkirja yhteisessä kirkonkokouksessa Evijärven seurakunnan kanssa kirkon sakaristossa toukokuun 9 nä päivänä 1875.

[190] Holma 1983, 805–807.

[191] Åbo Tidning. 12.8.1884. Korrespond. till Å. T. Kortesjärvi den 2 augusti. Nimimerkki (W:s.). *”…Först och främst saknar Kortesjärvi folkskola, och de två ambulatoriska skolor, som finnas, kunna naturligtvis icke hinna med att ens tillfredsställa billiga anspråk på kunskaper i en kommun, som här, med öfver sexhundra barn i skolåldern…”.* Waasan Lehti 21.11.1883. Kirjeitä maaseudulta. *Kortesjärveltä marrask. alkupuolelta*. Nimimerkki (kehno kynäilijä) kirjoitti Waasan Lehteen, että

Kiertokouluun ryhdyttiin Kortesjärvellä panostamaan Evijärveä enemmän juuri 1880-luvun puolivälin jälkeen. Tämä näkyy erityisesti siinä, että Kortesjärven kiertokouluopettajat osallistuivat aktiivisesti alueen kiertokouluopettajien kokouksiin ja niissä käytyihin keskusteluihin ainakin vuosina 1887 ja 1888. Evijärven kiertokouluopettajat joko eivät osallistuneet lainkaan näihin kokouksiin tai ainakaan heidän nimiään tai mielipiteitään ei löydy edellä mainittujen kokousten keskustelupöytäkirjoista. Alajärvellä pidetty ensimmäinen kiertokouluopettajain kokous vuonna 1887 sai ehkä von Essenin vaikutteen ansiosta Kortesjärven kiertokouluopettajat osallistumaan kyseiseen kokoukseen. G. von Essen oli muuttanut Isojoelle jo toukokuussa 1887 ja pääasiassa vain kiertokoulumyönteinen kirkkoherra Karl Gustaf Krohn aloitti virassaan maaliskuussa 1888.[192]

Alajärvellä kirkkoherra, rovasti Jonatan Johansson halusi ensimmäisessä kiertokouluopettajien kokouksessa laatia kiertokoulujen ohjesääntöehdotuksen, mikä onnistuikin. Toisessa kiertokouluopettajien kokouksessa Kauhavalla kyseinen ehdotus hyväksyttiin esityksen mukaisena sellaisenaan, mikä oli eräänlainen voitto kiertokouluasialle.[193] Kirkkoherra J. Johanssonin mielestä kiertokoululaitoksen piti olla ”kokonaan kirkollinen valtiosta erillään pidettävä laitos”, jonka tuli valmistaa mielellään katekismuksen opetukseen suunnitellulla ”oppijärjestelmällä”, kaikkia yli 7-vuotiaita lapsia ja nuoria rippikoulua varten. Hän kuitenkin kehotti kaikkia kiertokouluopettajia tukemaan etevämpien lapsien menoa kansakouluun.[194] Tähän kaikki ensimmäisen kokouksen osanottajat suostuivat, mikä kuvasi osaltaan Johanssonin kokouksessa osoittamaa auktoriteettia. Hänen valtansa heijastui myös pöytäkirjan muihin kohtiin.

Kortesjärvellä on ”…yksi kiertokoulu, joka antaa opetusta 32 viikkoa vuodessa ja seurakunnan vähtäri pitää 7 viikkoa…”. Lisäksi kirjoittajan mukaan kesällä oli pidetty ahkerasti pyhäkoulua, mitä hän piti lukutaidon kannalta hyvänä asiana. Kilpi 1987, 222; Holma 1983, 805–807.

[192] Neovius 1898. Suomen evankelis-luterilaisen kirkon matrikkeli, *Biograafillinen osasto*, K. G. Krohn.

[193] Waasan Lehti 18.7.1888; Waasan Lehti 21.7.1888.

[194] Toivo Kivipelto ei vuonna 1962 tehdyssä pro gradu -tutkielmassaan pidä Jonatan Johanssonia kansakouluvastaisena. Hän ei näe Alajärvellä lainkaan kansakoulun ja seurakunnan välistä vastakkainasettelua. Oman tulkintani mukaan Johansson oli kuitenkin jossain määrin kansakoulukriittinen, ellei -vastainen. Kansakouluakin hän Kivipellon mainitussa tutkielmassa kannatti vain, mikäli koulu pysyisi uskollisena kirkolle. Ja sanomalehtiaineiston mukaan kansakoulu kuului Johanssonin mukaan vain etevimmille eli ei siis Cygnaeuksen kansakouluihanteen mukaisesti kaikille. On myös huomattava, että Johansson valitsi itse Alajärven ensimmäisen kansakouluopettajan, joten hänen ei tarvinnut taistella paikallisesti kansakoulua vastaan. Kivipelto 1962, 27–29, 49–53. Waasan Lehti 24.8.1887; Waasan Lehti 27.8.1887; Waasan Lehti 31.8.1887; Waasan Lehti 16.6.1888; Waasan Lehti 18.7.1888; Waasan Lehti 21.7.1888. Laamasen mukaan J. Johanssonin veli arkkipiispa Gustaf Johansson oli yksi innokkaimmista ja vaikutusvaltaisimmista kiertokoulun kannattajista. Mikseipä siis veljen ajattelu olisi voinut vaikuttaa myös Jonatan Johanssonin maailmankuvaan. Laamanen 2002, 168–169.

Kokouksessa ainoa läsnä ollut kansakouluopettaja, Alajärven kansakouluopettaja Kosti Pesola[195], otti esille selvästi aran aiheen, kun hän esitti kysymyksen: ”Onko syytä otaksua, että kuten joskus valitetaan, kiertokoulu tekisi estettä kansakoululle ja kotiopetukselle?” Seuranneessa keskustelussa yksikään kiertokouluopettaja saati läsnä ollut papisto ei myöntänyt eikä kieltänyt asiaa. Pöytäkirjaan kirjattu keskustelu aiheesta oli lyhyt. Ainoastaan lähinnä todettiin, ettei kotiopetus kärsi kiertokoulusta. Kortesjärven kiertokouluopettajat Antti Lahtinen ja Emanuel Yliniemi[196] toivat vain muutamissa kohdissa mielipiteensä esiin. Yliniemi esitti kouluviikon pituudeksi kuusi päivää. Lisäksi hän olisi halunnut sisällyttää lukujärjestykseen tunnin verran voimistelua. Lahtinen vaati päivittäiseksi opetusajaksi arkisin kuusi tuntia ja lauantaisin kolme ehdotetun viiden tunnin sijaan.[197]

Toisessa kiertokouluopettajien kokouksessa vuonna 1888 rovasti Johansson ei ollut läsnä, vaikka ikään kuin kauempaa ohjasi kokouksen kulkua, kun hänet valittiin poikansa maisteri E. Johanssonin kanssa tulevan kiertokouluopettajien käsikirjan tarkastajiksi. Kiertokouluopettajia oli saapuvilla enemmän kuin edellisessä kokouksessa, mutta kansakouluopettajia oli edellisen kokouksen tapaan vain yksi. Hän oli Kauhavan kansakouluopettaja David Efraim Heman[198]. Kokouksessa yhdeksi tärkeimmistä aiheista nousi kiertokouluopettajien aseman parantaminen. Opettajien ja opettajattarien palkkausta haluttiin parantaa. Tähän keskusteluun otti osaa Kortesjärven ainoa osallistuja, kiertokoulunopettaja Yliniemi, joka ei pitänyt mahdollisena vähintään 500 markan vuotuista palkkaa, jota rovasti Johansson oli jo edellisessä kokouksessa ehdottanut. Hänen mukaansa vain opettajien ”suosiollisuus” ja ”vaatimattomuus” saisi kuntalaiset innokkaammin parantamaan opettajien taloudellista asemaa. Evijärvellä ja Kortesjärvellä kiertokouluopettajien palkat eivät nousseet ainakaan vuoteen 1894 mennessä yli 350 markan.[199] Kiertokouluopettajien palkka pikemminkin laski.

---

[195] Kosti Pesola (1849–1922). Pesola oli talonpojan poika, joka käveli noin 150 km osallistuakseen 1871 Jyväskylän seminaarin pääsytutkintoon. Valmistui kansakouluopettajaksi 1875 ja oli Alajärvellä opettajana vuosina 1883–1894. Pääasiassa Pesolan pitkäjänteisen työn tuloksena Soiniin saatiin kansakoulu 1890. Hän oli Soinin ”kansakoulun isä”. Ala-kulju et al. 1965, 588–589.

[196] Laukkonen 1966, 244, 252. *Eteläpohjalaisia elämäkertoja* teoksista ei löydy tietoja kiertokouluopettaja Yliniemestä tai Lahtisesta, mikä osaltaan kuvaa kansakoulun suurempaa arvostusta kiertokouluun nähden.

[197] Waasan Lehti 24.8.1887; Waasan Lehti 27.8.1887; Waasan Lehti 31.8.1887; Waasan Lehti 16.6.1888; Waasan Lehti 18.7.1888 ja Waasan Lehti 21.7.1888.

[198] D. E. Heman (1861–1932) toimi Kauhavalla kansakoulunopettajana 1886–1927. Ala-kulju et al. 1963, 177.

[199] Waasan Lehti 16.6.1888; Waasan Lehti 18.7.1888; Waasan Lehti 21.7.1888.

Evijärvelle J. H. Enqvistin jälkeen vuonna 1891 valittu uusi kiertokouluopettaja vähtäri Antti Haapaniemi sai palkkansa luonnontuotteina aina vuoteen 1923 saakka. Vuonna 1891 kiertokouluopettajan palkka oli yksi kappa rukiita jokaisesta talosta. Sekä Evijärvellä että Kortesjärvellä kiertokoulutoiminta loppui 1920-luvun alussa.[200]

Kirkkoherra Jakob Fellmanin alulle laittama kansanopetuksen tehostaminen vaikutti kauan tutkimusalueen kirkollisen opetustoimen muotoihin: lasten vanhemmat, lukkarit, vähtärit ja 1860-luvulta alkaen pyhäkoulunopettajat huolehtivat alkuopetuksesta ja papisto kinkereistä ja rippikouluista.[201] Evijärven ja Kortesjärven kappeliseurakuntien itsenäistyessä, Fellmanin vaikutus näihin kappeliseurakuntiin ei aluksi juuri vähentynyt. Tästä kertoo se, että vasta Fellmanin kuoleman 1875 jälkeen saapuivat ensimmäiset kirkkoherrat molempiin seurakuntiin[202]. 1800-luvun lopulle tultaessa alkoi näyttää siltä, ettei kansakoulun suosio voi tehdä lopullista läpimurtoa kiertokoulujärjestelmää lakkauttamatta. Vuonna 1891 yli puolet maan kiertokouluista löytyi Turun hiippakunnasta, mikä johti kiertokoulujen ja kansakoulujen välien kärjistymiseen erityisesti tällä alueella. Kiertokoulujen asema pysyi erittäin vahvana tutkimusalueella pitkälle 1900-luvun puolelle. Tästä on esimerkkinä beckiläis-pietistisiä[203] aatteita suosineen Arkkipiispa Gustaf Johanssonin piispantarkastus sekä Evijärveltä että Kortesjärveltä vuodelta 1900. Tarkastuksessa käy ilmi kuntalaisten ”auttava” ja ”välttävä” kristinopin taito sekä kiertokoulujen vahvuus verrattuna kansakoulujen vähäisiin oppilasmääriin. Johansson ei tätä valtasuhdetta halunnut muuttaa, sillä hänen mukaansa ”Jumalan valtakunnan toteuttamista, mitä ei mikään maallinen, kuten kansakoulu, saanut estää”. Hän tosin hyväksyi kansakoulun piirteitä myös kiertokouluun ja oli valmis muuttamaan uskonnonopetusta elämyksellisempään suuntaan. Kiertokoulusta tuli 1800-luvun lopulla tutkimusalueen tärkein kirkon koulutusmuoto rippikoulun lisäksi.[204] Esivalta ei kuitenkaan halunnut luovuttaa kirkolle yksinoikeutta kansanopetukseen.

---

[200] Holma 1983, 787; Waasan Lehti 31.10.1889. *Ilmoituksia*.
[201] Holma 1983, 803–810; Lampola 1937, 186; Calamnius 1918; Halila 1949a, 85.
[202] 1800-luvulla oli yleistä, että uusi seurakunta ei ottanut omaa kirkkoherraa ennen kuin emäseurakunnan kirkkoherra oli kuollut. Kivipelto 1962, 6–7.
[203] Beckiläis-pietistiset aatteet pohjautuivat herännäisyyteen, mutta beckiläinen suuntaus oli armollisempi. Herännäiskäsityksen mukaan synnintunto kuului uskoon ja uskon kehittyessä sen piti syventyä ja suurentua. Beckiläisen suuntauksen mukaan uskon kehittyessä synnintunto päinvastoin pieneni. Lampola 1937, 227.
[204] Holma 1980, 21–22; Kilpi 1987, 28, 392.

3. ESIVALLAN OTE KOULUTUKSEEN KIRISTYY

3.1 Kansakoulu valtion ohjauskeinona

J. V. Snellman loi 1840-luvulla Hegelin ideoiden pohjalta fennomanian[205]. Hän muun muassa esitti, että kansanopetus oli erityisesti valtion eikä kirkon asia. Tällaisia ajatuksia oli virinnyt 1800-luvun alkupuolelta saakka eliitin keskuuteen[206]. Valtion johdolla ryhdyttiin modernisaation ajamana rajankäyntiin yksityisen ja kollektiivisen välillä[207]. Kirkon piirissä ajateltiin 1840–1850-luvulla, että tuomiokapitulit olivat parhaita valvomaan kansanopetusta. Asiaa ei saatu etenemään ennen seuraavia valtiopäiviä. Valtiopäivät alkoivat uudestaan vuoden 1809 jälkeen vasta vuonna 1863, koska 1800-luvun alussa valtaan päässeen virkamiehistön etu oli sitä vaatinut. Virkamiehistö siirsi vastuun ”valtiollisesta yöstä” keisarille samoin kuin vuoden 1850 kieliasetuksestakin. Suomenkielisten teosten julkaisemista rajoittavista asetuksistakin tehtiin venäläisen hallitusvallan tuotos. Tätä on kutsuttu senaatin poliittiseksi neroudeksi, joka käänsi kaikki ikävät asiat muiden kuin hyötyjien harteille. Senaatin taholta kansan suuren enemmistön etua ei erityisemmin ajateltu. Muutos tapahtui, kun Venäjän keisariksi nousi valistunut itsevaltias Aleksanteri II. Hän nimitti kenraalikuvernööriksi liberaalin F. W. Bergin (1855–1861), joka suosi Snellmanin kaltaisia ”kansan asianajajia” ja uudistajia.[208]

Kunnallis- ja kansakouluasetukset olivat vain eräitä 1860-luvun liberaaleja reformeja, mutta niistä lähti kuitenkin kehitys kohti valtiojohtoisempaa kansanopetusta. Vuonna 1869 yliopisto- ja koulumiehille myönnettiin valtiollinen äänioikeus pappissäädyssä ja vuonna 1870 voimaan tulleen kirkkolain sekä koulutoimenylihallitusta koskevan julistuksen perusteella koulun ja kirkon hallinto erotettiin toisistaan.[209] Vaikka koulutoimenylihallitus näin muodostettiin, se ei johtunut ainakaan kansakoulun kannatuksen kasvusta. Turhautuneisuus vallitsevaan tilanteeseen purkautui 1870-luvulla tavalla, josta seuraava ote on hyvä esimerkki.

---

[205] Filosofi ja valtiomies J. V. Snellmanin näkemykset perustuivat Hegelin opeille, mutta hänen hegelisminsä oli omaperäistä ja oppi-isän teorioista poikkeavaakin. Tommila 1988, 133.
[206] Savolainen 2008, 26–27, 31. Kuikka 2005, 23–25.
[207] Heikkinen 1996, 46.
[208] Ylikangas 1986, 106–115; Ylikangas 1984, 135; Rommi & Pohls 1989, 87.
[209] Harju 1988, 78–85.

> ”…Suomen kansa on hidas omistamaan oloihinsa uusia, varsinkin vieraista oloista syntyneitä toimia ja tapoja. Sen tähden tarvitsee kansakoululaitoskin oikein omaksemme päästäkseen hallituksen suoraa käskyä ja valvontaa, että ne käskyt kohdasta kohtaan tarkoin noudatetaan. (– –) Määrätään kunnat perustamaan kansakouluja semmoisilla ehdoilla, jotka muuttavat laitoksemme nykyisestä hoipertelevasta sairaasta terveeksi mieheksi, millä ovat täydet elämä ehdot ja tarkoin määrätty työn päämäärä…”[210]

Vuonna 1870 toimintansa aloittaneen koulutoimenylihallituksen puheenjohtaja kenraaliluutnantti Casimir von Kothen ei ollut oikea mies edistämään kansakouluasiaa. Fennomaanit arvostelivat hänen valintaansa rajusti, sillä hänellä ei ollut lainkaan kokemusta koulumaailmasta. Vastustuksen suurimpana syynä oli kuitenkin se, että hän suhtautui penseästi suomalaiskansallisiin pyrkimyksiin[211]. Hän piti ruotsinkielisen säätyläistön oikeutena toimia Suomen kansan lähentämiseksi Venäjään ja ajatteli fennomanian edustavan sosialismia ja antivenäläisyyttä. Hänen vaikutuksestaan suomenkielisten oppikoulujen asema heikkeni entisestään ja fennomaanien suhteet Pietariin kylmenivät. Lisäksi hänen ”valtakautensa” ensimmäisillä valtiopäivillä vuonna 1872 kansakoululaitoksen määrärahoja säätyjen päätöksellä hieman pienennettiin. Hallituksen pyytämästä 316 000 markasta saatiin lopulta 270 000 markkaa, kun samalla kansakoulurahojen saanti muuhun kuin kunnan ensimmäiseen kansakouluun vaikeutui. Kothen ei ainakaan omalla toiminnallaan ollut luonut kansakoulumyönteisempää ilmapiiriä. Vuonna 1877 kansakoululle osoitettiin suostuntavaroista[212] jo 3 425 000 markkaa.[213]

---

[210] Kansakoulu 16.4.1877. *Kansakoulumme edistymisen esteitä*. Nimimerkitön kirjoitus. Kirjoituksessa Suomen kansa esitetään ikään kuin yhtenäisenä massana. Kansakoulupakko oli useasti esillä kyseisessä lehdessä. Esimerkiksi 15.6.1875; 1.10.1875; 15.11.1875; 1.3.1877 ja 15.5.1879.

[211] Kansakoulun lehti 15.7.1887. *Kansakouluasiat viime valtiopäivillä*. ”…Kenraali Kothen’in, virkavallan röyhkeimmän ja kansantunteista välinpitämättömimmän edustajan…”. Nimimerkki ”O. H.”. Härkönen 1982, 6–7, 19–20, 317. Härkösen mukaan Kothenin kaltaista vahvaa johtajaa tarvittiin tekemään muutos koulupolitiikkaan. Sen toteuttamiseksi koulupolitiikka keskitettiin hänen ”sotilaallisiin” käsiinsä.

[212] Suostunta eli suostuntavero oli aiemmin käytetty määräaikainen vero, jonka tuottoa käytettiin kattamaan sellaisia menoja, joihin valtion vakinaiset tulot eivät riittäneet. Suostunnasta päätettäessä valtiopäivät päätti myös mihin sen tuotto oli käytettävä. Suostavarat koostuivat muun muassa leimaverosta, mallasverosta ja paloviinaverosta.

[213] Rommi & Pohls 1989, 87–90; Österbladh 1933, 279–280, 333; Harju 1988, 78–85; SSAK 1873 n:o 10.

Suomen kansakoululaitoksesta tuli osa valtion reformiohjelmaa, jonka tehtäviksi nähtiin muun muassa työvoiman kasvattaminen isänmaalliseksi[214]. Ohjelman toteuttaminen annettiin sivistyneistön tehtäväksi. Topeliuksen 1800-luvun lopun kansankuvauksissa kansa yhdistettiin milloin vahvarakenteiseen mutta yksinkertaiseen Mattiin, milloin suomalaiseen työhevoseen.[215] Sivistyneistön tarkoituksena ei kuitenkaan ollut tuottaa kansakoulun avulla teollisuuden työvoimaa, sillä tehtaiden ja muiden tuotantolaitosten työvoima rekrytoitiin ennen kaikkea kouluja käymättömästä väestönosasta. Kansakoulu ei orientoinut oppilaita työhön.[216] Uno Cygnaeuksen suunnitelmissa koulu olikin lähinnä eettis-sosiaalinen luomus, jonka vaatima ehdoton kuuliaisuus oli muun muassa jalostavaa itsekieltäytymistä, mikä alisti oman tahdon korkeamman tahdon alle. Korkeammalla tahdolla Cygnaeus ei tarkoittanut ainoastaan kirkon tahtoa ja valtaa.[217] Cygnaeuksen toivomasta koulupakosta keskusteltiin ohimennen vuoden 1872 valtiopäivillä, mutta vasta vuoden 1877–1878 valtiopäivillä asiasta tehtiin useita aloitteita niin pappis-, porvaris-, kuin talonpoikaissäädyssäkin. Lopulta pappis- ja talonpoikaissääty hylkäsivät kaikki asian pohjalta tehdyt mietinnöt.[218]

Käytännössä vuoden 1869 kirkkolaki ja vuoden 1865 kunnallisasetus merkitsivät sitä, että kirkko ei enää ollut vastuussa pitäjän hallinnosta eikä kansa- ja oppikouluopetuksesta. Valtionkirkkojärjestelmä oli näin lakkautettu. Liberalistiset aatteet saavuttivat kirkon ja kirkonmiehet, joista osa hyväksyi tuolloin nämä muutokset, kuten myös uskonnonvapauden ja maallikkojen osuuden kirkon hallintoon. Muutostarpeen taustalla on nähtävä 1860-luvun suuret nälkävuodet, jotka osoittivat

---

[214] Rantanen 1997, 212–214, 223; Wallin 1883, 88, 138–139. Wallinin mukaan kasvatus johdatti nuorison Jumalan tahdon mukaiseen elämään, mutta yhtä tärkeää oli herättää lapsissa myös isänmaan rakkautta. Valtiolla oli oikeus vaatia kansalaisilta sivistystä, koska isänmaan turvallisuus olisi aikanaan jätettävä seuraavan sukupolven käsiin. Ks. myös Kansakoulun lehti 15.5.1879. *Kansakoulu ja valtio*. ”…Jokaisen lapsen kallehin inhimillinen oikeus on saada kasvatusta voidakseen siveelliseksi olennoksi kohota, ja etupäässä se on valtion velvollisuus katsoa, että se todellakin tapahtuu…”.

[215] Rantanen 1997, 216–217, 219. Rantasen mukaan Topelius samaisti Suomen kirkkoon, kouluun, hallitukseen, oikeuslaitokseen ja työnantajiin eli niihin, jotka tuottivat yhteiskunnan hallitsevia diskursseja. Kunnon isänmaallisuus merkitsi näiden diskurssien sisäistämistä ja hyväksymistä.

[216] Ylikangas 1987, 118.

[217] Rapila 1983, 69; Rantanen 2007, 221–222; Ylikangas 1987, 118. Kansakoulusta tuli 1880-luvulla ohjelmallisempi. Uno Cygnaeus oli luonut ”kansakoulun hengen” ja antanut opettajille selkeitä toimintaohjeita, mutta vasta Olai Wallinin vuonna 1883 julkaistu *Kansakoulun yleinen kasvatus- ja opetusoppi* loi selkeitä ja yhtenäisiä käytäntöjä muun muassa siihen, miten eri oppiaineita tuli opettaa. Wallinin kirja vaikutti kansakouluopetukseen ja niiden valvontaan 1890-luvun lopulle asti. Wallin 1883, 88, 138–139.

[218] Österbladh 1933, 383.

päätöksentekijöille, että hätäaputyöt eivät olleet riittävä keino kansan tukemiseen. Valtiokin hyötyisi, jos sen kansa osaisi auttaa itse itseään.[219]

J. V. Snellman, kuten edellä todetaan, kannatti kansanopetuksen valtiollistamista, mutta hänen ei tiedetä vaikuttaneen suoraan Aleksanteri II:n mielipiteisiin. Venäjällä oli kuitenkin omat syynsä tukea suomalaiskansallista liikettä. Taustalla oli halu eristää Suomi Ruotsista ja pitää maa uskollisena Venäjän kruunulle. Venäjän tavoitteena ei silti ollut Suomen valtiollisen aseman vahvistaminen, minkä toteutuminen 1800-luvun lopussa johti venäläistämiskauteen.[220] Tästä 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun ”venäläistämisestä” ja sen vastustamisesta löytyy kuvaus Evijärven kuntakokouspöytäkirjasta:

> ” …Suomen säädyt, jotka yksin voivat edustaa Suomen kansaa, alamaisissa vastauksissaan, armollisissa esityksissään, väliaikaisilla valtiopäivillä v. 1899 selittivät, että jos asevelvollisuuslaki tahi muita asetuksia annetaan muussa järjestyksessä kuin maan perustuslaki säätää, ei semmoisia asetuksia voida tunnustaa lain mukaisiksi; vaan Suomen kansa, joka lain pyhyyden on säilyttänyt polvesta polveen, tulee pitämään niitä ainoastaan Mahtikäskyinä. Jokaisen kansalaisen tässä maassa tulee niin yksityisesti kuin yhteisesti oikeuttansa ja maan oikeutta suojella; eikä avustaa senkaltaisia mahtikäskyjä, antamalla niille lain arvoa.”[221]

Mielipide on eräänlainen todiste valtion otteen tiivistymisestä maaseudulla ja ”suomenmielisten” aatteiden vahvistumisesta. Vielä vuonna 1881 oli Evijärveltä kirjoitettu Vaasan Sanomiin:

> ”…Sanaa ”suomitietoisuus” ei kansa täällä edes ole kuullut, sitä vähemmin ymmärtää se sen sisältöä, jos ei joku jung- eli ultrafennomaani satu näille seuduille, jää kuntamme, kuka ties kuinka kauaksi, kaikessa sovussa kulkemaan tuota ”Dagblad’in” kultaista keskitietä. Ja kummallista on, että täällä Pohjanmaan sydämessä löytyy tällainen ruotsikiihkoisten ”ideaali-kunta”, mitä kansallisiin harrastuksiin ja yleensä edistymiseen tulee…”[222]

---

[219] Halila 1949a, 174; Jutikkala 1958, 396–399; Nikander 1984, 101–102; K. M:n Armollinen julistus 24.11.1869; Isosaari 1961, 98–99.
[220] Jussila 1989, 123–131. Jussila 2004, eri kohdin.
[221] EKA, kkpk. 24.2.1902. Kauppias L. Rudbäck halusi pöytäkirjaan merkittävän hänen mielipiteensä Suomen sotaväen sitomisesta Venäjän sotaväkeen.
[222] Vaasan Sanomat 3.1.1881, 3–4.

Kuvauksessa kärjistettiin, sillä Suomen talonpoikien parissa alkoi esiintyä jonkinlaista sivistystarvetta jo 1800-luvun puolivälissä. Eliitti kuitenkin kiiruhti määrittelemään talonpoikien kyvyt ja sen, minkälaiseen oppimiseen kyvyt riittävät. Kansallisuusaatteen ja romantiikan ajan Euroopassa talonpoika toki nähtiin oppimiskykyisenä ja vastuullisena, mutta myös vaarallisena ilman sopivaa ohjausta, minkä Ranskan vallankumous ja Euroopan hullu vuosi 1848 olivat eliitin mielestä hyvin osoittaneet. Kasvatuksesta tuli osa päämäärähakuista politiikkaa, jolla haluttiin ennakoida yksilöiden kehitystä ja kehitellä keinoja heidän parantamiseensa. Kansalta ei kysyttykään mielipidettä kansakouluasetuksesta ennen sen vahvistamista senaatissa 1866 ja suurin osa kansasta tuli tietämään siitä vasta paljon myöhemmin varsinkin Suomen laita-alueiksi katsotuilla seuduilla.[223]

Vuoden 1872 valtiopäivillä Snellman ja A. A. Järnefelt toivat esille suomenkielisen koulutuksen tärkeyden. He halusivat raskaaseen työhön ja köyhyyteen tottuneelle rahvaalle kansalaisoikeuksia. Etuoikeutettu rikas eliitti oli heidän mielestään velvollinen auttamaan rahvasta, joka oli kauan raatanut parempiosaisten puolesta.[224] Kyseessä ei ollut pelkästään oikeus koulutukseen, vaan esimerkiksi myös täydelliseen elinkeinovapauteen, mikä toteutettiin vuonna 1879. Kansakoulusta tuli monelle fennomaanille tärkeä asia, vaikka sitä pidettiin kauan varakkaiden piirissä köyhien kouluna ja oppikoulua vain rikkaampien kouluna. Tietyn sivistystason halusi osa fennomaaneistakin säilyttää vain pienen piirin etuoikeutena. Kuvaavaa on, että vielä vuonna 1880 Suomen luterilaisesta väestöstä vain 10 % oli kirjoitustaitoisia. [225]

Valtion kasvanut varallisuus auttoi sivistystavoitteiden toteuttamisessa. Verotulot olivat jääneet 1800-luvun alkupuolelta lähtien lähinnä vain Suomen käyttöön. Kaiken kaikkiaan kansan kasvanut varallisuus merkitsi valtiolle suurempia verotuloja, mikä oli toivottavaa. Valtion 'kassakirstun' tulopuolelle oli kansan taloudellinen menestys ja samalla henkinen menestys tärkeää. Tällainen ajattelu oli saamassa sijaa jo 1800-luvun alkupuolella, kun valtion arvostelija A. I. Arwidsson esitti puu-vertausta hyväksikäyttäen, ettei latva (sivistyneistö) tule toimeen ilman juuria (rahvasta).[226]

---

[223] Foucault 2005b, 30–45, 107, 148; Wirilander 1974, 18; Jutikkala 1958, 390–393.
[224] Laamanen 2002, 50.
[225] Isolauri, 1973, 2. SVT VI, Suomen väestötilastot 1750–1890.
[226] Arwidsson 1931 [1821], 108. Savolainen 2008, 26. Puuvertausta käytettiin tutkimusalueen naapurikunnassa Lappajärvellä vuonna 1886 kuvaamaan myös kansakouluvastustajien käsitystä

Reinhold von Becker oli kuitenkin ensimmäisiä, joka julkisesti piti kansanvalistusta välttämättömänä sivistystyönä. Hänen mielestään oli tärkeää, että Suomen nuoret pystyisivät hankkimaan sisälukutaidon ja voisivat sen avulla hankkia tarpeellisia tietoja menestyäkseen paremmin. Tosin hänkään ei halunnut kansan muuttuvan omatoimiseksi saati hylkäävän perinteiset tavat.[227]

Vaikka fennomaanien voima 1880-luvulla kasvoi, olivat he edelleen tiukoissa äänestyksissä vähemmistönä. Ruotsinmielinen ryhmittymä alkoi nopeasti kiinteytyä 1880-luvun alkuvuosina, kun fennomaanit olivat samoihin aikoihin hakeneet tukea Venäjän suunnalta. Fennomaanien ja venäläisten välille syntyi vastavuoroisuuden kehä, jossa edelliset saivat virkoja sekä myönnytyksiä kieliohjelmalleen, kun jälkimmäiset saivat ohjata tarvittaessa fennomaanien toimintaa. Esimerkiksi A. A. Järnefelt sai kuvernöörin virkansa venäläiseltä ystävältään, joten hän oli tavallaan yksi ”venäläisistä fennomaaneista”.[228] Seuraavia virkoja tarkastellaankin lähinnä siksi, että 1800-luvulla ajateltiin yhä useammin virkojen olevan valtion omaisuutta. Lisäksi virkamiehistön tuli palvella esivaltaa käyttämällä julkista valtaa. Näin oli silloinkin, kun kyseessä oli siviilihallinnon lisäksi kirkollishallinto.[229]

3.2 Kirkkoherrat ja papit kansakouluaatteen takana

Valtiovaltaa edustivat maaseudulla nimismiesten ohella lähinnä kirkkoherrat ja papit, jotka toimivat paikallisesti sääty-yhteiskunnan tukipylväinä.[230] Kansanrunoilija Paavo Korhonen kuvasi 1800-luvun alussa herrojen ja kansan välistä suhdetta:

> ”Sitä miestä mielellänsä/ Herratkin hyvin pitävät,/ jolta saavat saatavansa,/ Vähät viemiset välistä./ Sille vielä viipymättä/ Kirkkoherrankin kotona/ kahvikuppi kannetahan,/ luona lukkarin samate/ Aamuryyppy annetahan.”[231]

---

kansakoulusta. Waasan Lehti 6.11.1886. Nimimerkki (Me.) kirjoitti: *”…Tällaiset kuivettuneet viikunapuut eivät ollenkaan huomaa, että kuivettuvasta juurakosta puhennut vesa ei voi kauan menestyä ilman ulkopuolista hoitoa…”.* Puu -metafora kantaa raamatullista merkitystä viitatessaan Jeesuksen vertaukseen ”Minä olen viikunapuu ja te olette oksat”. (Joh. evankeliumi 15:5).

[227] Von Becker 1932 [1820], 155; Rantanen 1997, 152. Von Becker loi muun muassa suomenkieliset sanat valistunut ja valistumaton 1820-luvun alussa. Rapola 1960, 80.

[228] Rommi & Pohls 1989, 111–112; Ylikangas 1986, 132.

[229] Wirilander 1974, 101, 109.

[230] Jutikkala 1958, 397. Vaikka valtionkirkkojärjestelmä purettiin vuoden 1869 kirkkolaissa, kirkon yhteys esivaltaan pysyi kauan tiiviinä.

Kansan ja kirkkoherran välinen riippuvuussuhde oli pitkälti sidottavissa lakien, uskonnon ja patriarkaalisuuden muodostamaan kokonaisuuteen. Kirkkoherrat olivat riippuvaisia rahvaalta saamistaan palkoista ja palkan vastineeksi rahvaalle tarjottiin muun muassa pelastusta, mutta usein myös monenlaista käytännön apua[232]. Saarnoissaan kirkkoherrat usein korostivat talonpoikien työn suurta merkitystä. Työ oli Jumalan antama armolahja, jonka kautta suurin onni oli saavutettavissa. Tämän onnen luvattiin tulevan kohdalle, ellei lähiaikoina, niin viimeistään tuonpuoleisessa.[233] Säätyyhteiskunnan pysyvyys syntyikin siitä, että rahvas koki asemansa tärkeäksi, ja että he näkivät olemassaololleen yleviä syitä, joiden kautta he pystyivät halveksimaan herroja.[234] Senaatti tuki ja ohjasi tätä papiston yhteiskuntarauhaa säilyttävää työtä sekä antoi sille ohjeita muun muassa rukouspäivinä luettavista teksteistä.[235]

Myöhemmin, kun papistolta odotettiin senaatin taholta yhä voimakkaampaa uudistusmielisyyttä, papisto joutui tiiviimmin puun ja kuoren väliin. Toisaalta he kannattivat vanhoja perinteisiä malleja uskollisuudesta papiston ja kansan välillä, mutta silti heiltä odotettiin uudistuksia, jotka mahdollisesti olisivat heikentäneet heidän asemaansa seurakuntiensa henkisinä johtajina. Papisto ei yhdessä rintamassa puolustanutkaan kansakoulua, vaan heillä oli hyvin erilaisia käsityksiä kansakoulun merkityksestä, sisällöstä ja valvonnasta. Turun hiippakunnan papit olivat kuitenkin usein innokkaina perustamassa kansakouluja, ja yleensä he hankkivat myös puheenjohtajan aseman koulujen johtokunnissa[236]. Monenlaiset todellisuudet ja tavoitteet elivät näin lomittain, ja juuri pappilassa tilanne konkretisoitui, kun pappi sekä palveli kansaa että oli osa säätyläistöä.[237]

---

[231] Korhonen 1933 [1831], 41.
[232] Savolainen 2008, 124–156.
[233] Vilkuna 2005, 423. Pappien puhevallan taustalla oli vuoden 1686 kirkkolaki, jonka mukaan seurakuntalaisten piti nöyrinä ja hiljaisina kuunnella papin saarnaa. Vaasan Sanomat 26.2.1878, 1. *Kansan sivistyksestä*. ”…Työ on ijankaikkisen wiisauden aikain aamun säätämä laki ihmiselle. Ilman työtä eihän tässä elämässä woi mitään totista onnea ja rauhaa saavuttaa (– –) Sitä wastoin uuttera ja rehellinen työ ei koskaan jätä tekijäänsä palkitsematta…”
[234] Vaasan Sanomat 26.2.1878, 1. *Kansan sivistyksestä*; Moilanen 2008, 47–56, 62–65.
[235] SSAK 1880, Keisarillisen Majesteetin Korkeassa Nimessä hänen Suomen Senaattinsa ulosantama Plakaatti neljästä kiitos-, katumus- ja rukouspäivästä, jotka koko Suomen Suuriruhtinaanmaassa ovat juhlallisesti pidettävät vuonna 1880. Annettu Helsingissä 13. päivänä lokakuuta 1879.
[236] Isolauri 1973, 52.
[237] Peltonen 2006, 109; Moilanen 2008, 74; Suolahti 1919, 64–67. Suolahti on tutkinut Suomen papiston historiaa syvällisesti etenkin 1700-luvun osalta. Hän kuvasi seuraavalla tavalla kansan ja papiston välisiä suhteita: ”… Mutta aluksi on kansa aina pitänyt jokaista outoa, ulkoapäin tulevaa uudistusta pahana, ja

Kansakoulua ehdotettiin perustettavaksi ensimmäisen kerran Evijärvellä 24.3.1869, jolloin varapastori Gustaf Adolf Cajanus[238] esitti perustamisajatuksen kuntakokouksessa. On mahdollista, että kansakoulusta keskusteltiin jopa aikaisemmin, sillä Evijärven kappalainen Gustaf Erik Forsman oli osallistunut Lappajärvellä syksyllä 1859 pidettyyn kappeliseurakuntien kokoukseen, jossa ”suuremmat koulut” olivat olleet esillä. Lappajärven kokous päätyi pitämään kansakoulua tarpeettomana ja tämä lienee ollut myös Forsmanin mielipide. Herännäishenkinen Forsman ehti vaikuttaa Evijärvellä yhteensä noin 26 vuotta.[239] Hänen jälkeensä vakinaisina kappalaisina toimivat G. A. Cajanus (1864–1872), Johan Oskar Bergroth 1875 ja Anders Kustaa Heikkilä (1875–1877). Cajanus aloitti kirkonkirjojen pidon suomeksi, joten häntä voi pitää fennomaanisia ajatuksia omaksuneena pappina. Hänet on lisäksi muistettu ankarana kurinpitäjänä, joka teki kaikkensa seurakuntalaisten tapojen sivistämiseksi. Esimerkiksi rippikouluun ei ollut asiaa, jos ei osannut riittävän hyvin lukea. Cajanuksen 1869 ehdottama kansakouluhanke tosin hylättiin köyhyyteen vedoten.[240]

J. O. Bergroth saapui Evijärvelle kappalaiseksi toukokuussa 1875, kun Cajanus oli jo keväällä 1872 muuttanut Koivulahdelle. Kuntalaiset olivat anoneet tuomiokapitulilta Cajanuksen tilalle ”rakastettua Provastin apulaista Johannes Bäckiä” eli kirkkoherra Jakob Fellmanin apulaista, mutta tuomiokapituli määräsi vt. kappalaiseksi Wilhem Wigeliuksen[241]. Wigelius muutti Evijärveltä pois todennäköisesti keväällä tai syksyllä 1874, kun Bergroth saapui kuntaan vasta toukokuussa 1875. Bergroth puolestaan ehti hädin tuskin asettua pappilaan ja kappalaisen virkaan ennen kuolemaansa.

---

sisimmässään se sielunpaimeneltaan sittenkin toivoi myötämielistä ymmärrystä, sopeutumista seurakuntalaisten oloihin ja olemukseen…”.

[238] Gustaf Adolf Cajanus (1820–1873) syntyi Teuvalla ja kuoli Koivulahdella. http://matrikkeli.helsinki.fi/ylioppilasmatrikkeli/henkilo.php?id=16081. 1.4.2009.

[239] Gustaf Erik Forsmanin (1811–1866) puoliso oli Katarina Sofia Vilhelmina Fagerdahl. He saivat pojan Gustaf Gideon Forsmanin (1841–1915. Hän vietti lapsuutensa ja nuoruutensa Evijärvellä, minkä vuoksi hänen vaiheitaan on kiinnostava seurata. G. G. Forsman oli Turun tuomiokapitulin asessorina 1882–1890. Rovastin arvonimen hän sai 1882 ja oli muun muassa Turun hiippakunnan papiston valitsemana vuosien 1885 ja 1888 valtiopäivillä. Hänen isänsä Gustaf Erik oli erittäin herännäishenkinen ja levitti herännäisyyttä Evijärvellä vuosina 1834–1847 ja 1850–1863. Hän muun muassa saarnasi synnintunnosta ja parannuksesta erittäin voimakkaasti. Vielä 1919 hänen rippilapsensa muistelivat Forsmanin olleen ”erinomainen opettaja, joka sai väkisinkin neuvot painumaan muistiin”. Voidaan pohtia kuinka paljon suvun herännäisyystausta näkyi G. G. Forsmanin mielipiteissä ja teoissa hänen vaikuttaessaan kirkon korkeissa viroissa. Österbladh 1934, 620; Järviseutu 34/1943, 3; Rurik Calamnius 1918. *Poimintoja Evijärven seurakunnan historiasta;* Ala-kulju et al. 1963, 112; Lampola 1937, 227–228.

[240] EKA, kkpk. 24.3.1869; Ala-kulju et al. 1965, 79; Lampola 1937, 250, 252.

[241] *Järviseudun historia* ei mainitse Wigeliusta Evijärven virkaa tekevänä kappalaisena. Holma 1983, 782. Kuntakokouspöytäkirjoissa hänen nimensä tulee esille. EKA, kkpk. 18.2.1872.

Kuntakokouksessa ”opettajan”[242], kuten pöytäkirjoissa pappiin usein viitattiin, äkillinen kuolema sai kunnan isännät pohtimaan Bergrothin leskirouvan ja kolmen alaikäisen lapsen kohtaloa. Kunnan kokouksessa päätettiin ”Korkiasti kunnioitettavalta Tuomiokapitlumilta[243]” pyytää vuodeksi selkeitä ohjeita seuraavan papin palkkaukseen, jotta Bergrothin perhe tulisi pappilassa kohtuullisesti toimeen. Seuraava kappalainen A. K. Heikkilä aloitti työnsä Evijärvellä 1875, joten uusi pappi saatiin varsin nopeasti.[244] Evijärvellä oli näinä vuosina 1872–1876 ainakin neljä eri kappalaista ja myös ajanjaksoja ilman ”opettajaa”[245]. Nämä vuodet eivät tarjonneet pysyvyyttä, kuten Forsmanin yhteensä yli kaksi vuosikymmentä kestänyt toimi- ja virkakausi oli tehnyt. Kaksi kiertokoulua silti perustettiin heinäkuussa 1874, joten seurakunnan toiminta edistyi ”opettajavaihdoksista” huolimatta. Eräs kuntakokouksen pöytäkirjamerkintä antaa ymmärtää kuinka tärkeä tai arvostettu henkilö kappalainen seurakuntalaisille oli. Bergroth oli kuntakokouksen merkinnän mukaan: ”…meille määrätty ja nyt vasta tullut opettajamme Herra Pastori”.[246]

Heikkilän jälkeen Evijärvi sai ensimmäisen kirkkoherransa Carl Alfred Calamniuksen, jonka virkakausi kesti yhteensä 31 vuotta (1877–1908). Hän tosin useamman kerran haki kirkkoherran virkaa muualta, muttei tullut valituksi hakemiinsa virkatehtäviin. Hänen kaipuunsa muualle on jätetty aikaisemmassa tutkimuksessa mainitsematta, vaikka kirkkoherran pysyvyydellä oli omat merkittävät vaikutuksensa kunnan henkiseen ilmapiiriin. Evijärvellä kirkkoherran pysyvyys ei Calamniuksen aikana rakentunut kovinkaan vahvaan uskollisuussuhteeseen, sukulaissuhteisiin tai sisäiseen haluun toimia paikkakunnan sielunpaimenena. Hän oli pitkään lähdössä pois, mikä pappien virkakiertoa ajatellen ei ollut kovin erikoista.[247]

---

[242] Pappeihin ja virkamiehiin liitetty oppi, opettajuus toi rahvaan mieleen ylempien säätyjen sivistyksen, mikä ei sopinut talonpoikien säätykunnian osaksi ilman vastarintaa. Oppinut talonpoika eli ”puoliherra” oli vaarassa jäädä tavallaan ”säädyttä”. Moilanen 2008, 76.

[243] Ilmeisesti pöytäkirjan laatija ei osannut kirjoittaa sanaa tuomiokapituli, sillä muuten taitavasti kirjoitetussa pöytäkirjassa sana on kirjoitettu kahdesti samalla tavalla väärin. Osaltaan kuvaa, kuinka etäinen asia tuomiokapituli saattoi olla. EKA, kkpk. 9.5.1875.

[244] EKA, kkpk. 18.2.1872; kkpk. 7.12.1873; kkpk. 26.7.1874; kkpk. 9.5.1875; kkpk. 30.12.1876.

[245] EKA, kkpk. 9.5.1875.

[246] EKA, kkpk. 26.7.1874; kkpk. 9.5.1875.

[247] Carl Alfred Calamnius (1829–1908). Kruunupyyssä syntynyt Calamnius vihittiin 24-vuotiaana papiksi Kuopiossa arvosanalla approbatur cum laude ja ennen Evijärvelle tuloaan hän toimi kappalaisena ainakin Hailuodossa (1870–1873) ja Iissä (1873–1877). Varapastorin tittelin Calamnius sai 33-vuotiaana 1862 ja pastorin tutkinnon hän suoritti (kiit. hyväks.) 46-vuotiaana 1875. Neovius 1898, IV. *Biograafillinen osasto*, 15. Calamnius haki kirkkoherran virkaa vuonna 1880 Muhokselta, 1884 Vähästäkyröstä, 1886 Isostakyröstä, 1887 Pyhäjoelta ja 1891 Vöyriltä sekä Korppoosta, muttei tullut valituksi toivomiinsa virkatehtäviin. Vöyrin viran mentyä toiselle, hän ilmeisen turhautuneena teki asiasta valituksen Turun

Evijärven naapuripitäjässä Kruununkylässä eli nykyisessä Kruunupyyssä[248] syntynyt Calamnius kuului vanhaan Kalajoelta peräisin olevaan pappissukuun. Hänen isänsä Karl Gabriel Calamnius[249] oli myös pappismies. K. G. Calamnius toimi Kruununkylän kappalaisena ja myöhemmin ainakin Keuruun ja Iin kirkkoherrana. Carl Alfred toimi papiksi valmistuttuaan muun muassa Haukiputaalla kirkkoherran sijaisena, missä tehtävässä hän oli toimeenpanemassa pitäjän kunnallishallintoa. Tämän jälkeen hän toimi ylimääräisenä pappina ainakin Iissä, Pudasjärvellä ja Tervolassa, kunnes pääsi kappalaiseksi Hailuotoon sekä Iihin. Iistä Evijärvelle todennäköisesti himotun kirkkoherranviran vuoksi muuttanut Calamnius oli näin luonut virkauraa Oulun ja Rovaniemen välisellä alueella, joka kuului vuonna 1850 perustettuun Kuopion hiippakuntaan. Hän säilytti myöhemminkin läheiset suhteet entisiin virkapaikkoihinsa. Olihan hänellä myös sukulaisia muun muassa Iissä ja Oulussa.[250]

Suvun piiristä siirtyi Kuopion hiippakuntaan muitakin pappismiehiä, kuten hänen veljensä tohtori Johan Wiktor Calamnius, josta tuli vuonna 1885 Kuopion tuomiorovasti. Arvovaltainen piispa Gustaf Johansson sai väitellä Kuopion vuoden 1885 pappeinkokouksessa[251] J. W. Calamniuksen[252] kanssa ”siveellisyydestä”. Seuraava keskustelu kuvaa papiston sisäisiä erimielisyyksiä:

---

tuomiokapitulille. Ks. esimerkiksi Uusi Suometar 21.6.1884; Hämäläinen 1.3.1884; Sanomia Turusta 26.5.1886; Uusi Suometar 12.1.1887; Pohjalainen 5.6.1891; Aamulehti 14.11.1891; Uusi Suometar 15.1.1891; Ala-kulju et al. 1963, 79–80; Holma 1983, 779. C. A. Calamniuksen veljenpojasta kirjailija Ilmari Kiannosta tuli Arvid Järnefeltin hyvä ystävä, mikä osaltaan kuvaa säätyläistön pieniä piirejä Suomessa 1800-luvun lopulla. Laurila 1944, 17.

[248] Ks. kartta liitteessä 6.

[249] *Eteläpohjaisia Elämäkertoja* kirjasarjan mukaan C. A. Calamniuksen isä olisi ollut kihlakunnantuomari Fredrik Calamnius. Tämä ei kuitenkaan pidä paikkaansa. Fredrik Calamnius (1787–1840) oli Carl Alfredin (1829–1908) isän veli. Ala-kulju et al. 1963, 79. Vrt. http:www.jurvansuu.net/steniussuku_jeremias_stenius1707.htm. 13.3.2009 ja Rytkönen 1978, 399.

[250] Pohjan-Tähti 10.10.1866; Suomen Wirallinen Lehti 27.6.1891; Oulun Ilmoituslehti 17.8.1887; Oulun Ilmoituslehti 15.3.1890; Ala-Kulju et al. 1963, 79–80; Peltonen 2006, 122; http://jurvansuu.net/steniussuku_jeremias_stenius1707.htm. 13.3.2009.

[251] Pappiskokoukset olivat tärkeitä tilaisuuksia keskustella opillisista asioista kollegoiden kanssa ja jakaa kokemuksia. 1800-luvun lopulla kokouksissa luettiin esimerkiksi Suomen muiden pappiskokousten lähettämiä sähkeitä. Ks. esimerkiksi Uusi Suometar 22.9.1885, 2. *Pappeinkokous Kuopiossa*.

[252] J. W. Calamnius (1838–1891). Johan Wiktorista tuli Kuopion tuomiorovasti, mutta nuorena kirjailijana ja teologina hän oli suunnittelemassa suomenmielistä toimintaa Kuukausilehden tukemana ja innoittamana. Ryhmään kuului vielä Koskisen ja Calamniuksen lisäksi Suomalaisen teatterin Kaarlo Bergbom, pedagogi, filosofian tohtori ja journalisti J. J. F. Perander sekä kirjailijat Aleksis Kivi ja Julius Krohn (Suonio) sekä useita muita 1870-luvulta alkaen, kuten esimerkiksi kansakoulujen perustamiseen tutkimusalueella suuresti vaikuttanut A. A. Järnefelt. Rommi & Pohls 1989, 104.

> ”…*Hra Calamnius* väitti, että ihminen lopulta voi saavuttaa jotensakin korkean siveellisen kannan maailman kehittyessä eteenpäin ja kristinopin tunkiessa joka paikkaan. Siihen *Piispa* huomautti, että Kristuksen tulon sanotaan tapahtuvan yön aikaan[253]. Sitä paitsi sanoo raamattu vielä, että paha ennen maailman loppua saa suurimman kukoistuksensa. Antikristus anastaa vallan ja pyrkii Kristuksen sijaan. *Hra Calamnius*: Ovatko siis ihmisten kaikki pyrinnöt turhat? *Hra Piispa*: Eikö siinä toivossa ole kyllin, että Kristus kerran vielä tulee, niin kuin on ennenkin tullut. *Hra Calamnius*: Vaan eneneekö sitten paheet yhä? Luulisin, että epäusko vähenee, kun kristinusko sitä yhä on voittamassa? *Hra Piispa*: Maailma ei parane. Ilmestysraamattu sanoo toisin. Eikä enemmistö missään maassa ole muuttunut. Kokemus on osoittanut, että yhä kaikki turmeltuu. Ei olo muutu, ellei Jumala itse laita uskonpuhdistusta…”[254]

Voidaan sanoa, että Carl Alfred Calamniuksella oli veljensä kaltaisia ajatuksia. Ainakin hän suhtautui myönteisesti kierto- ja kansakouluun, joten hän ei ainakaan ollut taantumuksellisen klerikalismin edustaja, kuten piispa G. Johanssonista on väitetty[255]. C. A. Calamniukselle kansakoulu ei myöskään ollut uusi tai tuntematon asia, sillä noin 4 500 asukkaan Iissä, josta hän lähti Evijärvelle vuonna 1877, oli jo tuolloin kaksi kansakoulua. Lisäksi hänen vanhin veljensä oli perustanut jo 1852 ruotsinkielisen tyttökoulun Ouluun.[256] Erityisen rahvaanomainen kirkkoherra Calamnius ei ollut, sillä suomenkielen taidostaan huolimatta hän piti kiinni säädynmukaisista käytöstavoista ja ruotsinkielestä kotikielenä. Toisaalta hän kuitenkin kuului esimerkiksi Etelä-Pohjanmaan maanviljelysseuraan, joka pyrki valistamaan ja opastamaan alueen maatalousväestöä. Näin häntä voidaan pitää käytännönläheisenä kirkkoherrana. Lisäksi ystävällisen luonteensa vuoksi hänestä pidettiin, häneen luotettiin eikä hänen viranhoidostakaan ole jäänyt ikäviä kertomuksia.[257] Papit useinkin vaihtoivat

---

[253] Sanomia Turusta 1.9.1877, 1. *Muutamia ilmoituksia maaseurakuntiemme harrastuksesta kansakouluasiassa*. ”…Etenkin papiston velvollisuus on tässä kohden käydä valon puolustajien eturivissä…”. Sanomia Turusta 25.8.1877, 1–2. ”…Sotaa walkeuden ja pimeyden välillä on kestänyt maailman alusta, eikä se päätykään ennen kuin maailman loppu tulee...” Ks. myös Halila 1949b, 21.

[254] Uusi Suometar 22.9.1885. *Pappeinkokous Kuopiossa*.

[255] Sainio 1953, 82. Kansakoulun lehti 4/1888. Kansakouluasiat vuoden 1888 valtiopäivillä II. G. Johanssonin kerrottiin sanoneen: ”…Kun tässä tehtiin ehdotus, joka tahtoo tehdä kansakoulun pakolliseksi, vaikka ne kansan piirissä, jotka syvemmältä ajattelevat, osaksi tuntevat niitä epäkohtia, jotka nykyajan sivistystyössä vallitsee ja useassa on vastenmielisyyttä tästä syystä, sanon vääräksi tätä tuntoa polkea, sillä vaistomaisesti tämä viittaa oikeaan suuntaan, viittaa syvempään henkityöhön…”.

[256] SVT X, Kansanopetus 1–8 (1872–1888). *Luettelo lasten opetuksesta Suomenmaan Evankelis-Lutherilaisissa seurakunnissa v. 1877*. Koulutoimen ylihallituksen tekemä papiston kertomuksen mukaan.

[257] Holma 1983, 779; Viitaniemi 1983, 205; http://jurvansuu.net/steniussuku_jeremias_stenius 1707.htm. 13.3.2009. Myös C. A. Calamniuksen isä Carl Gabriel Calamnius joutui Iissä taistelemaan pitäjänmiesten säästäväisyyttä vastaan kouluhankkeiden toteuttamiseksi. Rytkönen 1978, 398. Kirkkoherrat olivat Ruotsin suurvaltakaudelta saakka tavallaan pitäjien ensimmäisiä talonpoikia, joiden isälliseen asiantuntemukseen talonpojat usein turvautuivat. Pappien tehtävä oli ohjata kansaa. Ambjörnsson 1980, 140, 154–155.

seurakuntaa, ja koska Pohjanmaan pappissuvut olivat usein sukua keskenään ja heillä oli tuttuja, sukulaisia sekä klaanin jäseniä laajalla alueella, oli virkakierto ja viroissa yleneminen varattu yleensä lähinnä sisäpiiriläisille. Esimerkkinä pappissukujen klaanista on muun muassa se, että kirkkoherra ja valtiomies Karl Stenbäckin isoäiti oli ollut Elisabeth Margareta Calamnius ja puoliso Emilia Ottilia Kristina von Essen[258]. Calamniuskin haikaili muualle. Kenties hän pettyi esimerkiksi kohtaamaansa edistysvastaisuuteen, vanhoillisuuteen ja mahdollisesti köyhän kunnan pienuuteen. C. A. Calamniuksen vaikeus saada virkaa muualta saattoi suhteista huolimatta kaatua siihen, että hän oli kauan vaikuttanut Pohjois-Suomen alueilla, jotka eivät kuuluneet tutkimusalueen tavoin Turun hiippakuntaan. Hän saapui Evijärven kirkkoherraksi 48-vuotiaana, ja vaikka hän osallistui myöhemmin muun muassa alueen pappien kokouksiin, hän ei ehtinyt muodostaa sellaisia siteitä Etelä-Pohjanmaan alueeseen kuin esimerkiksi 34-vuotiaana Alajärveltä Kortesjärven kirkkoherraksi valittu Gustaf von Essen[259]. Tuomiokapituli pystyi lähinnä vain nimittämään ehdokkaita kirkkoherran vaalia varten ja seurakuntalaiset äänestivät yleensä ehdokasta, jonka tunsivat ja joka saarnasi parhaiten. Ehdokkaiden esittämät vaalisaarnatkin olivat näin ratkaisevia.[260]

Kortesjärven kirkkoherrana vuosina 1877–1887 vaikuttanut Gustaf von Essen ehti ennen paikkakunnalle tuloaan olla monenlaisissa kirkon tehtävissä lähialueen kunnissa, kuten Lehtimäellä, Alajärvellä ja Soinissa. Hän oli hengellisen herätyksen kokenut aatelissuvun edustaja, jonka sukuun kuului myös muita perinteisen aatelismiehen urakehityksen hylänneitä, kuten esimerkiksi heränneiden johtajiin kuulunut luutnantin poika, pappi, Carl Gustaf von Essen ja pappi Otto Mauritz von Essen, joka oli Carl Gustafin serkku, mutta myös Kortesjärven kirkkoherra Gustaf von Essenin setä.[261] Carl Gustaf von Essen tunnetaan henkilönä, joka oli palauttamassa 1800-luvun puolivälissä herännäisyysliikkeen sisälle säätyeroa, jotta liikkeen talonpoikaisjohtajat erottautuisivat pappissäätyyn kuuluvista.[262] Kortesjärven kirkkoherra G. von Essenin herätysliike ei

[258] Ala-kulu et al. 1963, 728–729; Wirilander 1974, 297–296.
[259] G. von Essenistä (1843–1917) ei ole elämäkertaa *Eteläpohjalaisia elämäkertoja* kirjasarjassa eikä hänestä kovin monella sanalla kerrota *Järviseudun historiassakaan*.
[260] Suomen Wirallinen Lehti 8.10.1887. Suupohjan Työmies 22.9.1885. Pohjanmaalla oli erityisen tyypillistä kirkon virkojen pysyminen samoilla pappissuvuilla. Sama suku saattoikin hallita saman seurakunnan tai alueen virkoja polvesta polveen. 1730-luvulta alkaen myös seurakuntalaisten mieltymykset tietyin poikkeuksin vaikuttivat kirkkoherrojen valintaan. Kuitenkin yleensä tuttuja sukuja äänestettiin. Ks. esimerkiksi Rytkönen 1978, 396.
[261] Wirilander 1974, 196; Holma 1983, 781, 806.
[262] Peltonen 2006, 23, 25; Ylikangas 1984, 112–136.

ollut kuitenkaan herännäisyys vaan evankelisuus. Kortesjärveltä kirjoitettiin vuonna 1879:

> ”…Tämä pitäjä on ennen ollut kaiken juoppouden ja pahuuden pesä, eikä sitä ole parantanut mikään körttiläisyys eikä heidän tekopyhyytensä, vaan on pahuus levinnyt kahta suuremmaksi. Mutta nyt kun saimme oikean evankeliumisaarnaajan, ovat publikaanit ja syntiset uskoneet sanan, käsittäneet armon ja omistaneet autuuden Kristuksen ansion tähden uuden syntymisen pakossa, se on pyhässä kasteessa, jossa Jumala meitä jo olennoiksi synnytti lapsiksensa ja autuaiksi teki. Jumala lisätköön rakkaassa Suomessamme evankeliumi saarnaajoita...”[263]

Essen suhtautui sekä kiertokouluun että kansakouluun myönteisesti. G. von Essen oli yrittänyt perustaa kansakoulua Kortesjärvelle vuosia ja erityisesti 1880-luvun alkupuolella, jolloin asiaa käsiteltiin niin kuntakokouksissa kuin sanomalehtien palstoilla.[264] Ennen von Essenin kirkkoherrakautta kansakoulusta ei juuri ollut puhuttu ainakaan kuntakokouksissa. Kortesjärven kappalaisena toimi vuosina 1866–1872 Jakob Cederberg[265], joka vaikutti Kortesjärvellä kuuden vuoden ajan siihen, että herännäisyys sai pitää kunnassa vahvan aseman. Herännäisyys oli jo ’perintönä’ Kortesjärvellä kappalaisten Kaarle Aadolf Liliuksen (1841–1848), O. H. Helanderin (1849–1854) ja Erik Vilhelm Snellmanin (1854–1864) ajoista. Cederbergin lähdettyä tapahtui sama tilanne kuin Evijärvellä. Kappalaiset vaihtuivat, mutta toisin kuin Evijärvellä vakinaista kappalaista ei saatu. Vasta 1877 kirkkoherra von Essen tavallaan täytti eräänlaisen valtatyhjiön siinä missä C. A. Calamnius Evijärvellä.[266]

Kortesjärvellä kirkkoherrat vaikuttivat lähes ratkaisevasti kansakoulun perustamiseen samoin kuin C. A. Calamnius Evijärvellä. Näin tapahtui yleisesti Suomen muissakin kunnissa[267]. Tosin jo kunnallislain velvoittamina kirkkoherrat tarvitsivat talonpoikia tukemaan kansakouluaatetta. Samaa aatetta kannattaneet talonpojat tarvitsivat taas tukea kirkkoherroilta epäilijöiden, vahvojen vastustajien ja välinpitämättömien vakuuttamiseksi, mutta ajatuksen kansakoulusta esitti talonpojille kuvernöörien ohella papisto. Essenin ollessa lähdössä pois Kortesjärveltä Calamnius velvoitettiin

---

[263] Vaasan Sanomat 14.4.1879. Kortesjärweltä. Nimimerkki (J. L.). Kirjoittaja saattaa olla lukkari J. K. Lahtinen.
[264] Waasan Lehti 4.6.1887; Laukkonen 1966, 132. Vilkuna 1958, 117–118.
[265] Jaakko Cederberg syntyi Pietarsaaren maaseurakunnassa 1825 ja kuoli Helsingissä 1887. Hänen kerrotaan pysyneen pietistinä koko elämänsä, vaikka vanhemmiten pystyi suhtautumaan herännäisyyteen myös kriittisesti. Ala-kulju et al. 1963, 80–81.
[266] Holma 1983, 782; Lampola 1937, 256; Ylikangas 1984, 107–108.
[267] Halila 1949b, 17. Kirkkoherrojen aikaisemmasta kansansivistystyöstä ks. lisää esimerkiksi Savolainen 2008, 102–123.

toimitsijaksi Kortesjärven uuden kirkkoherran vaaliin. Vaalisaarnojen jälkeen valituksi tuli ylivoimaisella 4 236 äänen enemmistöllä Calamniukselle tutun pitäjän eli Iin kappalainen K. K. Krohn. Aikaisempi tutkimus ei yksimielisesti pidä Krohnia kansakoulumyönteisenä kirkkoherrana. Asialla on kaksi puolta. Krohnin tultua kirkkoherraksi vuonna 1887 keskustelu kansakouluaiheesta vaimeni Kortesjärven osalta muutamaksi vuodeksi niin sanomalehdissä kuin kuntakokouksissa, kun taas kiertokouluasia nousi selvästi näillä foorumeilla kansakoulun edelle.[268] Osittain taustalta on löydettävissä kirkon ja kansakoulun kiristyneet välit kyseisenä aikana, mutta mahdollisesti myös Krohnin omat mieltymykset. Hän ei yrittänyt perustaa kansakoulua yhtä kiivaasti kuin von Essen. Krohn lähti Kaustisen kirkkoherraksi 1.6.1891 ja hänen tilalleen vt. kirkkoherraksi tuomiokapituli nimesi Kaustisen vt. kirkkoherra J. A. Snellmanin. Essenin ja Snellmanin jälkeen seuraava kansakouluasiaan todella vauhtia laittanut kirkkoherra oli Karl Anders Troberg. Hän saapui Kortesjärvelle 1892. Sekä Trobergiä että von Esseniä aikaisempi tutkimus on kohdellut yksimielisesti ”koulukirkkoherroina”.[269]

Calamniuskin oli koulukirkkoherra, mutta tutkimusaineisto ei anna selvyyttä siitä, oliko Calamnius jonkun muun aatteen vahva kannattaja. G. von Essen saarnasi evankelisuuden opeista käsin jopa niin, että häntä tultiin kuuntelemaan kauempaakin ja asia huomioitiin sanomalehdistössä.[270] Calamniuksen kannatus kansakoululle käy ilmi kuntakokouspöytäkirjoista ja sanomalehtiaineistosta, mutta sellaista yritteliäisyyttä, jota ehkä on enemmän havaittavissa von Essenin ja myöhemmin Trobergin toiminnasta koulutuksen hyväksi, ei Calamniuksen osalta aineistosta löydy. Tuskin Calamnius pelkkä leipäpappi oli, mutta verrattaessa von Esseniin, hän vain vaikuttaa olleen rauhallisemman toiminnan ystävä. Kansakouluasiaa hän kannatti, vaikka voidaan pohtia kuinka voimakkaasti, sillä hänen kirkkoherrakautenaan rakennettiin ensin pappila, korjattiin tapuli ja kirkko ja lopulta rakennettiin kansakoulu[271]. Selvittämättä jäänee, noudatettiinko tässä järjestyksessä enemmän kuntalaisten kuin kirkkoherran tahtoa. Voidaan myös pohtia sitä, katuiko hän muuttoa Evijärvelle tai kaipasiko hän tutulle

[268] Kivipelto 1983, 647; Rapila 1983, 98; Laukkonen 1966, 242–248; Vainionpää 1994, 26–30; Suomen Wirallinen Lehti 8.10.1887; KKA, kkpk. (1887–1891).
[269] Uusi Suometar 5.4.1891. *Hiippakunnan Sanomia (Turun)*; Vainionpää 1994, 26–32; Laukkonen 1966, 244–248.
[270] Kivipelto 1983, 647; Holma 1983, 781; Vaasan Sanomat 14.4.1879. *Kortesjärweltä*. Nimimerkki (J. L.).
[271] EKA, Evijärven kunnan kuntakokouspöytäkirjat 1877–1880, 1887–1891.

seudulle, koska aika pian paikkakunnalle tulonsa jälkeen syksyllä 1880, hän haki kirkkoherran virkaa Muhoksesta eli tutulta Oulun seudulta. Kukapa tietää, vaikka hänen alkuperäinen ajatuksensa olisi ollut käydä Etelä-Pohjanmaalla vain hakemassa vauhtia uralleen.

Calamniuksen koulutuksen kehittämistavoitteet joutuivat hänen Muhoksen kirkkoherraksi pyrkimisensä aikoihin ensimmäisiä kertoja julkisesti vastatuuleen. Sen todisteena oli joulukuussa 1880 juuri uudistetussa pappilassa pidetty ”myrskyisä” koulukokous. Riitaisassa kokouksessa kansakoulua puolsi ainoastaan kirkkoherra, juuri virassaan aloittanut lukkari Antti Riippa sekä yksi isäntä.[272] Ei tiedetä kuka tämä isäntä oli, mutta ehkä hän oli juuri sellainen isäntä, jota Arvid Järnefelt kuvaa kirjassaan *Isänmaa.* Talonpoika, joka sai olemukseensa ylevyyttä ja voimaa, kun kirkkoherra antoi hänen aatteilleen tukensa sekä oli toisaalta myös sen verran varakas, ettei muiden kuntalaisten suututtaminen heti tuntunut toimeentulossa.[273]. Epäilemättä juuri tällaiset kokoukset antoivat kansakoulun kannattajille kimmokkeen kirjoittaa sanomalehtiin. Sanomalehtiaineiston pohjalta on mahdollista päätellä, että Calamnius oli jo ennen edellä kuvattua kokousta ottanut asian useamman kerran esille. Evijärveltä nimittäin kirjoitettiin Vaasan Sanomiin aihetta koskeva maaseutukirje, joka oli päivätty marraskuulle 1880. Kirjeen mukaan kirkkoherra oli ”Keisarin riemujuhlan aikaan” 2.3.1880 ”taaskin” epäonnistuen ehdottanut kansakoulua perustettavaksi. Kortesjärvellä von Essen oli myös samoihin aikoihin ehdottanut Aleksanteri II valtaannousun 25-vuotisjuhlien[274] kunniaksi yleistä varainkeräystä kansakoulun ja varattomien lasten koulunkäynnin hyväksi.[275]

---

[272] Holma, 1983, 784. Vaasan Sanomat 14.2.1881, 2–3. *Evijärveltä tammikuulla 1881*. Nimimerkki (Kokouksessa läsnä ollut).

[273] Järnefelt 1991 [1983], 22–23.

[274] Senaatti oli määrännyt, että kaikissa kunnissa oli 2.3.1880 vietettävä Aleksanteri II:n muistojuhlaa. Näissä juhlissa kannettiin tavallisesti pääsymaksu, joka oli alkupääoma ”Keisari Aleksanteri II:n muistorahastolle”. Yleistä oli, että varat laitettiin säästöön köyhien lasten kouluttamista varten. Helppolainen 1957, 58.

[275] Ks. liite 3. Liitteen maaseutukirjeeseen viitataan usein, ja koska vain koko kirjeen lukemalla voi muodostaa mahdollisesta kirjoittajasta kuvan, on se pituudestaan huolimatta liitteenä. Kirjoittaja saattaa olla C. A. Calamnius, koska kirjeen sävy on sellainen, että kirjoittaja ikään kuin ulkopuolisena tarkastelee ”kuntamme olevia oloja”. Kirjoittaja tekee sellaisia vertauksia, jotka paljastavat hänen oppineisuutensa. Myös kyky tehdä vertauksia Suomen muihin alueisiin viittaa matkustelleeseen ja sivistyneeseen henkilöön. Toisaalta kirjeen jyrkkä ”svekomanian” arvostelu laittaa pohtimaan oliko kirje sittenkään Calamniuksen kirjoittama. Hänhän säilytti ruotsinkielen kotikielenä ja piti kiinni säätyrajoista eikä hän edes kirjoittanut täydellistä suomea. Voi myös olla mahdollista, että kirje on ryhmän laatima. Todennäköisimpänä on ehkä silti pidettävä sitä vaihtoehtoa, että kirje on lukkari Riipan laatima. Hän oli juuri muuttanut kuntaan ja todennäköisesti innokkaasti lähti tutkimaan seurakuntaansa. Tämä mielikuva vahvistuu seuraavassa mahdollisesti siis hänen Vaasan Sanomiin lähettämässään maaseutukirjeessä. Ks.

Kirkkoherroilla ei ollut valtaa määrätä kierto- tai kansakoulua perustettavaksi, mutta heillä oli muunlaista valtaa. Valta perustui heidän oikeuteensa edustaa pappissäätyä säätyvaltiopäivillä. He tosin saattoivat 1700-luvun alkupuolelta saakka valtuuttaa tehtävään myös kappalaisia, mutta kappalaisten ei sallittu osallistua valtiopäivä-äänestyksiin. Täysin päätöksenteon ulkopuolelle jäivät apupapit, kotipapit, kirkon palvelusmiehet sekä muut kirkkoherrojen ja kappalaisten itselleen palkkaamat apulaiset.[276] 1870-luvulle tultaessa tilanne oli sikäli jo erilainen, että pappissääty ei enää koostunut lähinnä kirkkoherroista tai kappalaisista, vaan mukaan oli tullut yhä enemmän ”maallisen opetustoimen” edustajia. Käytännössä uudistus merkitsi sitä, että valtiopäivillä saattoi olla 8 miestä eli viidennes koko säädyn jäsenmäärästä ajamassa kirkon kannalta vieraita tai jopa sen vastaisiakin pyrkimyksiä.[277] Papiston tyytymättömyys tilanteeseen tuli 1870-luvulla selvästi esille, mutta tilanne ei muuttunut. Vuoden 1885 valtiopäivillä pappissäädyn maallikkoaineksella oli entistä enemmän vaikutusvaltaa, kun samaan aikaan 1880-luvun kuluessa pappissääty menetti kunnallisessakin päätöksentekoprosessissa valtaansa. Sekularisaatio eli maallistuminen alkoi näkyä kuntakokouksissa.[278]

Ilman kirkon myötävaikutusta kansakoulu ei kuitenkaan olisi monessakaan kunnassa voinut saada niin hyvää alkua kuin se sitten sai. Kun papit kehuivat lukukinkereillä ja rippikoulussa kansakoulua ja tunnustivat sen tärkeyden, nousi kansan silmissä kansakoulun arvo. Toisaalta taas niissä kunnissa, joissa papit eivät olleet kansakoulun puolella tai suhtautuivat siihen epäillen, koulun perustaminen vaikeutui huomattavasti.[279] Kirkkoherroilla ja papeilla oli arvovaltaa, vaikka liberalismi mursi auktoriteettiuskoa sekä kuuliaisuutta keisaria ja kirkkoa kohtaa. Pilalehdet tekivät 1800-luvun lopulla papeistakin naurettavia, mikä murensi lisää pappien ylläpitämää auktoriteettiuskoa.[280] Myös papiston piiristä nousi Waasan Lehden mukaan vaatimuksia papin ”kansaisuudesta” eli kansanomaisuudesta:

Vaasan Sanomat 14.2.1881, 2–3. *Evijärveltä tammikuulla 1881*. Nimimerkki (Kokouksessa läsnä ollut). KKA, kkpk. 28.2.1880.
[276] Wirilander, 1974, 18.
[277] Wirilander 1974, 394, 366.
[278] Österbladh 1933, 511.
[279] Kansakoulu 15.6.1875. *Ilmajoen kansakoulusta sekä sananen koulupakosta*. Nimimerkki (J. W.); Halila 1949 b, 16–25.
[280] Ylönen 2001, 28–29.

> ”…Kerran kysyin eräältä seurakuntalaiselta: ”Mitäs sinä siitä ja siitä papista pidät? – No, sen puheille ei tarvitse mennä, jos ei ole halko matkassa. (Naurua). Tämä häpäisee meitä virkaveljet. Eikä tämä ole mikään huvijuttu, vaan tosi tapaus, vaikka minä en persoonia nimitä...”[281]

Vaikka papisto olikin yleensä kansakoululle myönteinen, kirkonmiesten kansakoulumyönteisyydellä oli myös vähemmän huomioitu puolensa. Vähtäri ja lukkari saattoivat esimerkiksi varoitella kansakouluun lähtijöitä ”niistä turhista” oppiaineista, jotka veivät liikaa huomiota sisä- ja ulkoluvulta.[282] Kyseessä näyttää todella olleen eräänlainen arvovaltataistelu kirkon opetusjärjestelmän käytännön toimijoiden ja kansakouluopettajien välillä. Ajan kuluessa papisto menetti vaikutusvaltansa kansakoululaitoksessa, jonka pelättiin maallistuvan ja vieraantuvan kirkosta. Papiston katkeroituneet johtomiehet sekä vaikutusvaltaisimmat edustajat käänsivät ainakin osittain selkänsä kansakoululaitokselle ja alkoivat kehittää kirkollisia kierto- ja pikkukouluja aikaisempaa voimallisemmin, kuten Alajärven kirkkoherra Jonatan Johansson.[283]

Kirkolle huolestuttavampaa kuin kansakoulu oli kuitenkin vapaamielisten ja jopa kumouksellisten aatteiden leviäminen Suomeen 1880-luvulla. Vapaamielisyyden vaikutus näkyi jo muun muassa uudessa eriuskolaissa, ehtoollispakon poistamisessa ja naisasialiikkeessä. Lisäksi darwinistisia, naturalistisia ja materialistisia ajatuksia levisi yhä laajemmalle. Papisto pelkäsi niiden leviävän kansakouluihin turmelemaan kansaa. Huolestuneisuutta lisäsi Baltian maiden kohtalo ja niissä ilmaantuneet kansakoululaitostakin koskeneet venäläistämistoimenpiteet 1880-luvun alussa.[284] Venäjän kasvanut uhka 1890-luvun alkupuolella sai eri kieliryhmätkin lähentymään keskenään. Kansakoulusta todettiin: ”Varjelkoon Kaikkivaltias edelleenkin kansakouluamme joutumasta turmelevan politiikin käsiin.”[285]

---

[281] Waasan Lehti 14.9.1889, 3. *Papin kansaisuus*. Ei nimimerkkiä.
[282] Kansakoulu. 2.2.1880. *Käyntini Kansakoulussa.* Nimimerkki (-n Rm).
[283] Harju 1988, 156–170. Ks. myös luku 2.4.
[284] Harju 1988, 156–170.
[285] Kansakoulun lehti 2.1.1891. *Vakavana hetkenä*. Ei nimimerkkiä.

3.3 Kansakoulukuvernööri A. A. Järnefelt

Kuvernöörien ja kirkkoherrojen kansakouluasiaa edistävistä puheista tiedetään jotain muun muassa sanomalehtien kautta. Kuvernööri Järnefelt (1833–1896) piti seuraavan puheen Karijoella syyskuussa 1891:

> ”…Sanotaan taas, ”on ennenkin toimeen tultu ilman kouluja”, mutta, hyvät ystävät, nyt on ajat toiset kuin ennen ja ajan vaatimukset toiset kuin ennen. Kansallisuusaate kasvaa vuosi vuodelta meidänkin pienessä isänmaassamme[286]. Luoja on antanut meille ihmisille järjen valon ja meidän velvollisuus on sitä käyttää säilyttääksemme kansallisen onnemme, sillä valistus, oppi ja opintiellä eteenpäin pyrkiminen on meidänkin pienen kansan ja armaan isänmaamme varmin tulevaisuuden turva ja takaus…oppi, tieto ja valistus, niitä ei voi toinen ottaa pois…Siis kehoitan minä ystävänä teitä tekemään yksimielisesti oikean, komean päätöksen tänä ihanana Jumalan päivänä, Herran temppelistä tultuanne. Näin ei millään lain, maallisen velvoitteen pakolla vaan omantunnon lain vaatimuksesta. Miettikää tarkoin itse kukin asiaa ennen kuin lausutte siitä päätöstänne!”[287]

Arvatenkin jotain tällaista Järnefelt puhui aikaisemmin myös Evijärven kuntakokouksessa heinäkuussa 1890. Järnefelt käytti argumentoinnissaan taitavasti sanaa ystävä luomaan yhteenkuuluvaisuuden ja yhdenvertaisuuden tunnetta. Samoin hän yhdisti puheessaan Jumalan, ”Herran huoneen” ja oikean päätöksen sekä korosti, että kyseessä ei ole lain pakko, (talonpojat yleensä suhtautuivat nihkeästi lain velvoitteisiin ja veroihin) vaan omantunnon asia. Konsensuksen saamiseksi hän yritti myös hajottaa vastustajien rivit kehottamalla jokaista tekemään päätöksensä itsenäisesti. Lisäksi hän antoi kuulijoiden ymmärtää, että kasvava kansallisuusaate edellyttäisi ennemmin tai myöhemmin myönteistä kansakoulupäätöstä.[288] Arvid Järnefelt kuvasi teoksessa *Vanhempieni romaani* isäänsä ahkerana tarkastusmatkojen tekijänä, jonka ”suomalaisuus” sai aikaan suurta innostusta kaikkialla. Muistellessaan jälkeenpäin isäänsä hän näki tämän onnistuneen Vaasan läänissä etenkin kansakoulujen perustamisessa.[289]

---

[286] Isänmaa -sana on Agricolan vuonna 1548 luoma, mutta sanaa isänmaanrakkaus ryhdyttiin käyttämään asiakirja-aineistojen pohjalta vasta vuodesta 1772 lähtien. Rapola 1960, 34.
[287] Ote puheesta, jonka Järnefelt piti Karijoen kuntakokouksessa 13.9.1891. Rapila 1983, 92–93.
[288] Puhuntojen analyysistä ks. tarkemmin Jokinen et al. 2004, 86–92, 154–192. Puhunnan voimaa voidaan muun muassa vahvistaa faktuaalistamisstrategialla, vaihtoehdottomuuteen vetoamalla, voimakkaalla puolueellisuudella, ’common sense’-näkemyksillä, yksinkertaistamalla, auktoriteettiin ja/tai yhteiseen hyvään vetoamalla.
[289] Järnefelt 1998 [1928–1930], 492.

Nuorena fennomaanisia aatteita omaksunut August Alexander Järnefelt[290] nimitettiin vuonna 1883 Mikkelin, vuonna 1884 Kuopion sekä sittemmin vuonna 1888 Vaasan läänin kuvernööriksi. Nimitysten taustalla oli todennäköisesti hänen nuoruudenystävänsä kreivi Feodor Logginovitsh Heiden, josta tuli vuonna 1881 Suomen kenraalikuvernööri. Virallisissa määräyksissä kuvernööri oli ”Keisarin ja Suuriruhtinaan käskynhaltija”, mutta käytännössä kuvernööri palveli lääninhallituksensa kanssa ennen kaikkea senaattia ja sen siviilitoimituskuntaa, mutta myös maan kenraalikuvernööriä. Kuvernööri-instituution juuret eivät kuitenkaan olleet Venäjän vaan Ruotsin vallan aikaisissa laeissa, sillä maaherroille vuonna 1734 annetut tarkistetut toimintaohjeet korvattiin uudella johtosäännöllä vasta 1894. Maaherra nimitys tosin muutettiin vuonna 1837 kuvernööriksi.[291]

Ennen kuvernööriksi tuloaan Järnefelt ehti toimia everstinä, maanmittaustöiden päällikkönä, kenraalimajurina ja topograafikunnan päällikkönä. Helsinkiin hän muutti 1870-luvulla, jolloin hän tutustui suomenmielisten ryhmään. Hän halusi tehdä monien ”ensimmäisen tason” fennomaanien kanssa paljon suomen kielen hyväksi, mutta hänenkään tavoitteenaan ei ollut vanhojen säätyrajojen rikkominen. Tämä kuvastuu esimerkiksi siinä, kuinka tarkasti Järnefelt kuvernöörinä ollessaan (1883–1896) valvoi tai olisi halunnut valvoa perheensä sosiaalisia suhteita, jotta ne olisivat olleet sekä säädyn mukaisia että hänen arvolleen sopivia. Kannattaessaan kansakoulua hän ei ajatellut sen kouluttavan perinteisiä valtarakenteita uhkaavia voimia. Tämä ilmeni esimerkiksi Vaasassa vuonna 1891 pidetyssä kansakouluasetuksen 25-vuotis juhlassa, jossa suomalaisuusmiehen otsan kerrotaan rypistyneen, kun Santeri Alkio todennäköisesti sosialismin innoittamana vaati juhlapuheessaan kansalaisten yhdenvertaisuutta ja yleistä äänioikeutta. Järnefelt kutsui esiintyjät väliajalla puhutteluun todeten: ”Pitää ottaa radikalismi hieman hillitymmin. Raju kansanvalta on vaarallinen asia.”[292] Järnefeltiä tuskin siis yritti käytöksellään poistaa ihmisryhmien välisiä luokkaeroja, vaikka niinkin on väitetty.[293] Pikemmin kyseessä lienee ollut

[290] A. A. Järnefelt syntyi Tohmajärvellä 1833 ja kuoli Helsingissä 1896. Väinö Tuomaalan kirjoituksen mukaan Järnefeltin suku oli lähtöisin Etelä-Pohjanmaalta, evijärveläisestä talonpoikaissuvusta. Ks. Ilkka 6.7.1969, 11. *Järnefeltien kulttuurisuvun juuret Evijärven Norrenassa*; Rapila 1983, 109. Vertaa Kopponen 2004, 583–585.
[291] Kopponen 2004, 583–585; Rapila 1983, 69, 76.
[292] Julkunen 2000; Rommi & Pohls 1989, 104; Rapila 1983, 76.
[293] Rapila 1983, 80.

pyrkimys tehdä myönnytyksiä suomenkieliselle talonpoikaistolle ja rahvaalle. Sellaisia myönnytyksiä, jotka eivät kuitenkaan olisi olleet oikeudenmukaisessa suhteessa heiltä odotettuihin velvollisuuksiin, kuten ehdottomaan kiitollisuuteen ja kunnioitukseen esivaltaa ja eliittiä kohtaan[294].

Vaasan läänissä ennen Järnefeltiä toimineet kuvernöörit C. G. Wrede (1863–1884) ja V. R. Procopé (1884–1888) olivat kansakoulun kannattajia, mutta he eivät halunneet liiaksi puuttua koulujen perustamiseen lääninsä kunnissa. Kansakoululaitos juurtui ja kehittyi ainakin 1860- ja 1870-luvulla ja osittain vielä 1880-luvulla sangen itsenäisesti.[295] Kehitykseen vaikutti osaltaan kuvernöörien erilainen suhtautuminen kansakouluasiaan, minkä voi havaita Vaasan läänin kuvernöörien vuosikertomuksia vertailemalla. Vuonna 1886 Procopé kirjoitti vuosikertomukseensa, että maaseudulla opetusta antoivat pääasiallisesti (förnämligast) kansakoulut, mutta myös vanhemmat kotona sekä kiertokoulut. Uskontoa opettivat hänen mukaansa rippikoulut ja lukukinkerit.[296] Pari vuotta myöhemmin työnsä Vaasassa aloittanut kuvernööri Järnefelt puolestaan totesi, että maaseudulla opetusta annettiin kylä- ja pyhäkoulujen sekä kansakoulujen avulla, minkä lisäksi uskonnon opetusta tarjosi papisto lukukinkereiden ja rippikoulujen avulla[297]. Kolme eroa on havaittavissa näiden kahden vuosikertomuksen välillä. Kun Procopé korosti kansakoulujen osuutta opetukseen, Järnefelt piti kansakoulua vain yhtenä ja ilmeisen hyödyntämättömänä opetusväylänä, mutta päinvastoin kuin Procopé, jätti hän kokonaan mainitsematta vanhempien opetusvelvollisuuden. Järnefelt tosin toi mielenkiintoisesti pyhäkoulut esille irrallaan uskonnonopetuksesta, mikä taas saattaa johtua vain siitä, että pyhäkoulunopettajat olivat yleensä vapaaehtoisia maallikoita.[298] Voidaan lopulta jopa kyseenalaistaa se, miten edellä mainitut kuvernöörit edes ymmärsivät opetus -käsitteen. Tämä tosin koski kaikkia kansakoulutaisteluihin osallistuneita. Opetus, oppi, opettaja ja koulu eivät olleet käsitteinä sisällöllisesti tarkasti määriteltyjä ja ne herättivät aikalaisissa aivan erilaisia ajatuksia kuin nykypäivänä.

---

[294] Thompson 1996, eri kohdin.
[295] Rapila 1983, 78. Vilkuna 1958, 111.
[296] VMA, Kuvernöörien vuosikertomukset, Dfa:35 (1885–1888); Dfa:36 (1889–1892).
[297] VMA, Kuvernöörien vuosikertomukset, Dfa:35 (1885–1888); Dfa:36 (1889–1892).
[298] VMA, Kuvernöörien vuosikertomukset, Dfa:35 (1885–1888); Dfa:36 (1889–1892).

Eliitti saattoi tehdä eron uskonnonopetuksen ja muun opetuksen välille, mutta rahvaalle koulutus oli pitkään yhteydessä uskontoon ja opettajuus papin ammattiin. Järnefelt ei kuvernöörikaudellaan yleisesti ottaen kirjoittanut ilahduttavista edistysaskeleista kansakoulujen lukumäärän kasvaessa, kuten Procopé teki vuonna 1885. Järnefeltin vuosikertomuksista välittyi kuva kansakoulujen valitettavan vähäisestä määrästä vuodesta toiseen, kun puolestaan Procopé piti asiaa kyllä harmillisena, muttei Järnefeltin tavoin yrittänyt tehdä asialle juuri mitään. Vuonna 1885 Procopé kirjoitti:

> ”…Folkbildningen står i allmänhet ännu på jemförelsevis låg ståndpunk. I synnerhet uti de aflägsnare ödemarks bygderna förekommer ännu mycken råhet ovd okunnighet. Folkbildningen har dock år för år gjort gladjande framsteg hvartill folkskolornas ökade antal och verksamhet samt den lätt tilgängliga folklitteraturen kraftigt bidragit…”[299]

Tässä tekstissä Procopé ikään kuin ulkoisti itsensä eliitin luomasta ’ongelmasta’, kun taas Järnefelt teki itsestään siihen osaratkaisun, sillä hän matkusti näihin ”erämaakyliin” ja pyrki puheillaan vaikuttamaan ihmisten asenteisiin. Matkoillaan hän ei myöskään puhunut eikä keskustellut tulkin avulla, vaan puhui tarvittaessa sujuvasti suomea, mikä herätti positiivista huomiota. Muun toiminnan merkitystä unohtamatta, hän halusi lisäksi monipuolisesti osallistua muun muassa lääninsä yhdistystoimintaan.[300]

Kuvernöörien vuosikertomukset muuttuivat 1800-luvun lopulla, jolloin niistä tuli tarkempia ja tilastollisempia. Perusmuoto niissä säilyi kuitenkin kutakuinkin samanlaisena, sillä kertomuksissa läänin taloudelliset edellytykset mainittiin aina ennen sivistystä ja koulutusta koskevia tietoja. Todennäköisesti tämä oli tärkeysjärjestys myös eliitille, sillä ilman verotuloja ei voitu panostaa sivistykseen ja antaa siihen tarkoitukseen varoja. Osa kansasta suhtautui ainakin aluksi uusiin tilastointimenetelmiin epäillen, sillä kunnallislautakunnan tiedustelujen muun muassa vuodentulosta ja karjasta pelättiin johtavan uusiin veroihin. Vaasan Sanomissa

---

[299] VMA, Kuvernöörien vuosikertomus Dfa:35 (1885): ”…Kansanopetus on yhä verrattain matalalla tasolla. Varsinkin kaukaisissa erämaakylissä esiintyy vielä paljon raakuutta ja tietämättömyyttä. Kansanopetus on toki vuodesta toiseen tehnyt ilahduttavia edistysaskeleita, joiksi voidaan laskea kansakoulujen lisääntynyt määrä ja helposti saatavilla olevan kansankirjallisuuden voimakas myötävaikutus…”. Suomennos on tutkimuksen tekijän. KTKA, Evijärven lainakirjaston lainaluettelo ajalta 10.6.1883–31.8.1884. Luettelon mukaan lainattavia nimekkeitä oli ainakin 104 kpl, lainoja 121 kpl ja lainaajia 50. Vuonna 1887 Evijärven kuntakokouksen pöytäkirjan mukaan lainakirjastossa oli vain 67 kelvollista kirjaa. Lisäksi kunnan 3 843 asukkaasta usean sadan kerrottiin olevan kiinnostunut kirjojen lainaamisesta. EKA, kkpk. 12.4.1887.

[300] Ks. viite edellä; Rapila 1983, 81–82.

jouduttiinkin vuonna 1878 vakuuttamaan, että kuvernöörin vuosikertomuksiin tulevilla ”ilmoituksilla siitä, mitä yksityinen maanviljelijä korjaa ja kuinka monta hevosta, lehmää ja muuta karjaa hänellä on, ei ole verojen kanssa mitään tekemistä.”[301]

Kuvernöörillä oli vuosikertomuksen laadinnan lisäksi lääninhallituksen virkamiehenä monenlaisia tärkeitä tehtäviä. Hän nimitti virkoihin alueensa nimismiehet ja oli se henkilö, johon kunnan hallinto oli ennen kaikkea kosketuksissa. Kuvernööriltä haettiin vahvistus järjestyssäännöille ja muille yleisille määräyksille. Hän myös huolehti osaltaan alueen maatalouden kehittämisestä ja antoi esimerkiksi lääninagronomille matkaohjeita. Monenlaisten anomusten ja valitusten vastaanottaminen kuului myös hänen tehtäviinsä. Usein juuri hänen kauttaan anottiin muun muassa valtion (jyvä)lainaa kunnalle ja pyrittiin valituksin kumoamaan kansakoulujen perustamispäätöksiä. 1870-luvulta alkaen kuvernöörit alkoivat valvoa kuntien saamaa viinaverorahan käyttöä, ja he saattoivat, kuten yleistä olikin, esittää rahojen käyttöä kansakoulun tai esimerkiksi säästöpankin hyväksi. Ohjaustoimintaa kuvernööri hoiti läänissään kiertokirjeiden avulla. Kuntakokouksissa käsiteltiinkin 1800-luvun lopulla monia kuvernöörin kiertokirjeitä, joka saattoivat hengeltään olla suoranaisia käskykirjeitä[302]. Kiertokirjeet kulkivat kirjeessä mainituissa kunnissa ja lopulta niiden tarkoitus oli palautua takaisin kuvernöörille. Lisäksi kaikkiin kuntien kuntakokouspöytäkirjoihin ja virallisiin päätöksiin sai hakea oikaisua kuvernöörin virastolta 30 päivän kuluessa. Kuvernööri ei kuitenkaan voinut sanella kuntien päätöksiä, vaikka hänellä oli arvovaltaa tietyissä tilanteissa, etenkin, kun hän itse oli saapuvilla kuntakokouksessa tai oli itse kutsunut kuntakokouksen koolle.[303]

Järnefelt ei suinkaan ollut ainoa kuvernööri, joka puolusti kansakouluja. Esimerkiksi Hämeen sekä Oulun läänin kuvernöörit tunnettiin niin sanottuina ”koulukuvernööreinä”. Vuonna 1888 Hämeen läänin jokaisessa kunnassa oli ainakin yksi kansakoulu. Kun Järnefelt tuli Vaasan lääniin 1888, vielä 17 kuntaa oli ilman kansakoulua. Hän ryhtyi voimakkaasti toimimaan kunnallisten kansakoulujen puolesta. Hänen kantansa oli se,

---

[301] Vaasan Sanomat 29.4.1878. *Tilastollisista tiedoista*. Ei nimimerkkiä.
[302] Vilkuna 1958, 112. Vilkunan mukaan kuvernöörit pyrkivät määräämään viinaverojen käytöstä kiertokirjeiden ja maakuntakierrosten yhteydessä.
[303] Soikkanen 1966, 266–267; Rapila 1983, 78; Kuusterä 1990, 81–82.
Kokkolan Lehti 16.5.1887. ”…Lääninagronomi J. Ingmanille on kuvernööri vahvistanut seuraavan matkaohjeen täksi kesäksi: Toukokuussa 17. p. M. Pykäri Evijärvi…”.

että jokaiseen kuntaan tuli ensiksi perustaa kunnan ylläpitämä koulu.[304] Vuonna 1889 Järnefeltistä tuli vasta perustetun Suomalaisen kansakoulun ystävät -yhdistyksen perustajajäsen ja yhdistyksenkin tukemana Järnefelt ajoi Vaasan läänissä kansakouluasiaa.[305] Järnefeltin seuraajan tullessa kuvernööriksi, kunnallinen kansakoulu puuttui Vaasan läänissä enää Lestijärven, Bergön ja Raippaluodon kunnista[306].

3.4 Nimismiehet sivistysaatteiden välittäjinä

Talonpojalle kruunun palkkaama nimismies oli 1800-luvun lopulla herra ja häntä pelättiin, kunnioitettiin tai ainakin vähän arasteltiin. Nimismiehen, kuten kuvernöörinkin, valta oli virkaan liittyvää arvostusta ja pelkoa. Virka ei kuitenkaan tehnyt nimismiehestä tai kuvernööristä kansan silmissä sankaria, vaan arvostus piti ansaita omalla työllä.[307] Silti yleisempää kuin nimismiehen sankaruus oli se, että nimismies sai kokea työssään suoranaista vihamielisyyttä ja vastustusta[308]. Etelä-Pohjanmaalla nimismiehet ehtivät usein lainvalvonnan ohella vaikuttaa kansakoulujen perustamiseen, kuten esimerkiksi Kauhavalla ja Alahärmässä sekä myöhemmin Evijärvellä ja Kortesjärvellä.[309] Nimismiehiä motivoi ajatus kansakoulun sivistävästä vaikutuksesta, mikä välillisesti oli heille yhtä kuin pienempi työtaakka. Vuonna 1889 Waasan Lehteen kirjoitettiin:

> ”…Eikä murhien ja veristen tappelujen luku ole vähentynyt muissa seurakunnissa kuin niissä missä kansakoulut ovat pitemmän aikaa olleet vaikuttamassa…” [310]

---

[304] Rapila 1983, 104; Helppolainen 1957, 69–71.
[305] Rapila 1983, 74. Kansakoulun lehti 15.4.1890. Senaatti vahvisti 24.5.1889 Suomalaisen kansakoulun ystävät -yhdistyksen säännöt. Yhdistyksen tarkoitus oli *”…niillä seuduin, jossa suomenkielisen väestön vähälukuisuus tahi vähävaraisuus tahi muut epäedulliset seikat vaikeuttavat tarpeellisten koulujen syntymistä tai sivistystarpeiden tyydyttämistä, edistää suomenkielisten kansakoulujen perustamista sekä muilla sopivilla keinoilla, niin kuin, kansakirjastojen toimeenpanemisella, hyödyllisen kirjallisuuden levittämisellä, luentojen pitämisellä ym. toimia kansansivistyksen hyväksi...”.* Suomalaisen kansakoulun ystävät -yhdistys toimi vuosina 1889–1964.
[306] VMA, Kuvernöörin vuosikertomus 1894, Dfa:37.
[307] Ylikangas 1984, 259, 262, 269.
[308] Heikkilä 2001, 56.
[309] Vilkuna 1954, 225–228. Ylikangas 1984, 261–262.
[310] Waasan Lehti 12.3.1889, 2–3. *Puukon kielto Waasan läänissä*. Ei nimimerkkiä.

Tilastojen valossa näin oli eli kansakoulu ja väkivallan väheneminen korreloivat keskenään, vaikkei voidakaan väittää, että pelkästään kansakoulu vaikutti väkivallan vähenemiseen Etelä-Pohjanmaalla[311]. Jo pelkällä nimismiehen läsnäololla uskottiin olevan oma rauhoittava vaikutuksensa. Evijärveltä kirjoitettiin Vaasan Sanomiin 1881:

> ”…osasyy kuntakokousten ”kiihkoisuuteen” oli tietämättömyydessä laillisista kokouksista, osaksi nimismiehen puutteessa...”[312]

Nimismies oli Evijärvelläkin vuonna 1881, mutta Lappajärvellä asuvalla nimismies Ossian Odenwallilla oli laaja neljän kunnan muodostama piiri[313], eikä hän ehtinyt edes apureineen kaikkiin alueensa kokouksiin ja kahinoihin mukaan. Nimismiehen läsnäolon puute näkyi muun muassa siinä, että nimismiehen apuri, siltavouti ja lautamies Kaarle Forsberg[314], sai joskus kauempaa kirjeitä, joissa hänet oli ylennetty nimismies Forsbergiksi[315]. Tämä kuvaa hyvin sitä, miten ylempien valtion palkkaamien virkamiesten valtaa ikään kuin tihkui vallan keskuksesta sen reunamille – alimpien kunnan palkkaamien virkamiesten olemukseen[316].

Tutkimusalueen rauhattomat olot johtivat siihen, että vuonna 1883 senaatti ilmoitti kirjeitse kuvernööri Wredelle, että Evijärvi ja Kortesjärvi on erotettava omaksi piirikseen Lappajärven nimismiespiiristä.[317] Kuvernööri, joka oli lääninsä nimismiesten esimies, nimitti uuden piirin nimismieheksi[318] tammikuussa 1884 maakanslisti[319] Vihtori Huldénin. Hän asettui asumaan Evijärvelle, mikä ei kaikkia kortesjärveläisiä ilahduttanut. Sanomalehti Åbo Tidningiin kirjoitettiin elokuussa 1884:

---

[311] Huttunen 1958, eri kohdin. SVT, Kansanopetus 1–8 (1872–1888).
[312] Vaasan Sanomat 14.2.1881, 1–2.
[313] Lappajärven piiriin kuuluivat Lappajärvi, Evijärvi, Kortesjärvi ja Vimpeli. Koskela 1983, 555.
[314] Kaarle Forsbergistä (1846–1890) ei ole elämäkertaa *Eteläpohjalaisia elämäkertoja* teoksissa, mutta hänet mainitaan hänen poikansa Kaarlo Koskisen elämäkerrassa. Kaarle Aleksanterinpoika Forsbergin kerrotaan opettaneen lasku- ja kirjoitustaidon pojalleen Kaarlolle. Samassa yhteydessä Forsbergin todetaan olleen Evijärven silloisen kunnalliselämän näkyvin hahmo, mutta asiaa ei sen enempää selitetä. Hänen rautaisessa hautaristissään Evijärven vanhalla hautausmaalla lukee ”Kiitollisuudella muistoksi esimiehiltä”. Ala-kulju et al. 1963, 329.
[315] KTKA, Kaarlo Forsbergin kirjekokoelma. Kauppias Thure F. Malmin kirje nimismies Forsbergille. Kirje on päivätty 1.10.1887.
[316] Ylikangas 1996, 205.
[317] SSAK 1883, n:o 37. Annettu Helsingissä 20 p:nä marraskuuta 1883.
[318] Nimismiesten siirtyminen nimismiespiiristä toiseen tapahtui lähes poikkeuksetta läänin sisällä, sillä läänin kuvernööri nimitti nimismiehet virkoihinsa. Wirilander 1974, 301.
[319] Nimismiesten yleinen uran alkuvaihe liittyi lääninkanslistina tai -konttoristina toimimiseen. Wirilander 1974, 303.

> ”…Vidare har kommunen också, märkvärdigt nog, trots dess befolknings rykte för vildsinthet saknat och saknas fortfarande en egen länsman, den der vore tillhanda att taga i med hårdhandskarne, der sådant kunde behöfvas. Tills helt nyligen bildade nämligen Kortesjärvi jämte fyra andra kommuner ett egensamt länsmansdistrikt på ung 18 000 personer och huru skulle en enda länsman räcka till att vaka öfver ordningen och beifra oskick öfverallt i ett så stort område? Synnerligast måste detta blifva svårt i dess utkanter d.v.s. just här, hvarföre också allehanda gamla oseder här tämmeligen ostördt fått frodas och trifvas. Nu är distriktet så deladt, att Kortesjärvi vi halfverar lagens väktare med Evijärvi, men denne har sin bostad i Evijärvi, så är det dock naturligtvis ännu i många fall obekvämt. Bäst vore det derföre om vi småningom erhölle egen kronobetjäning, utan att behöfva dela med andra. Något dyligt bör också, om vi ej missminna oss, vara föreslaget af komiten för polisväsendet ordnande på landsbygden…”[320]

Kirjoituksessa ihmeteltiin, miksei Kortesjärvi ollut saanut omaa nimismiestä, vaikka kunnan väestön taipumus hurjuuksiin ja kuuma eteläpohjalainen veri laajalti tunnettiin. Kirjoittaja tosin myönsi hieman parannusta tapahtuneen. Entisen neljän kunnan muodostaman ja noin 18 000 asukkaan nimismiespiirin nimismiehellä Odenwallilla oli ollut aivan liikaa valvottavaa. Nimismiespiirin pienentymisestä huolimatta vaati nimimerkki ”W:s.” Kortesjärvelle omaa nimismiestä. Hänen mukaansa juuri alueen laitamilla nimismiestä tarvittiin, koska juuri siellä kaikenlaiset vanhat huonot tavat saivat suhteellisen häiriöttä rehottaa.[321]

Nimismiehen virkaa hoiti neljän kunnan muodostamalla Lappajärven piirin alueella Ossian Odenwall vuosina 1874–1883. Evijärven ja Kortesjärven uudeksi nimismieheksi valittu V. Huldén oli virassa vuoteen 1887.[322] Hänen jälkeensä nimismiehenä toimi H. Herpman vuoden 1888 loppuun, vt. nimismiehenä H. Grönroos vuoden 1889 alun, kunnes keväällä 1889 nimismieheksi saapui Bruno Wikman[323]. Hän oli perustetun Evijärven ja Kortesjärven piirin nimismiehenä pisimpään vuosina 1889–1902[324]. Edellä

---

[320] Åbo Tidning 12.8.1884. *Korresp. till Å. T.* Nimimerkki (W:s.); Suupohjan Työmies 7.2.1884. *Sanomia Vaasan kaupungista ja läänistä*. Wirilander 1974, 109, 116. Wirilanderin mukaan Suomessa myös väestönkasvu johti nimismiespiirien lisääntymiseen 1800-luvun lopulla. Ala-kulju et al. 1965, 540. Myöhemmin nimimerkki (W:s) toive näytti toteutuneen, sillä nimismies asui ainakin vuonna 1887 Kortesjärvellä.
[321] Ks. edellinen viite.
[322] Suupohjan Työmies 7.2.1884; Sanomia Vaasan kaupungista ja läänistä. *Määräyksiä*.
[323] VMA, Vaasan lääninhallituksen lääninkanslian arkisto 1852–1938. Kirjediaarit. Aab:13, Aab:16. *Kronolänsmannen i Evijärvi distrikt*. Erkki Lehtisen mukaan Bruno Botolf Wikman syntyi vuonna 1862 Lapualla, missä hän kuoli Kotiranta -nimisessä talossa 1925. Hänestä tuli nimismiesuran jälkeen vuonna 1913 kruununvouti. Tästä viranhoidosta eivät lähteet kerro juuri mitään. Lehtinen 1984, 367, 375, 377.
[324] Koskela 1983, 555; Wirilander 1974, 301.

mainituista nimismiehistä ainoastaan Ossian Odenwallista kerrotaan *Eteläpohjalaisia elämäkertoja* teoksissa. Hänen ei mainita olleen kansakoulun ystävä, mutta joutuneen nimismiehen tehtäviä toimittaessaan ja etenkin pontikkatehtaita etsiessään sekä hävittäessään usein hengenvaaraan[325]. Hänen mielenkiintonsa näytti näin kohdistuneen lähinnä työllistävään viinanvalmistuksen ja -myynnin valvomiseen eikä niinkään aatteelliseen toimintaan.

Bruno Wikman lienee sen sijaan Laihialla ollessaan joko omaksunut tai vahvistanut fennomaanisia aatteita, sillä Laihialle oli perustettu kansakoulu jo vuonna 1870[326] ja 1880-luvulla paikkakunnalla oli voimakasta suomenmielisyyttä[327]. Myöhemmin Wikmanista tuli ainakin sekä kansakoulujen että nuorisoseura-aatteen kannattaja. Hän oli mukana perustamassa sekä Kortesjärvelle että Evijärvelle kansakoulua ja nuorisoseuraa. Aatteellinen toiminta ei kuitenkaan ollut nimismiehen tehtävissä päällimmäisenä, vaikka tehtävät olivatkin moninaisia. Vaasan lääninhallituksen lääninkonttoriin lähetettyjen kirjeiden perusteella tehtävät olivat lähinnä valvovia (lain valvonta, uhkasakot) ja tiedottavia (vuodentulo, halla ja yleensäkin kuntien vuosikertomukset) sekä myös anomusasioiden hoitamista (viljalainat ja -ostot kunnalle ja yksityisille).[328] Anomusasioita hoitivat myös esimerkiksi kunnallislautakuntien esimiehet.[329]

Bruno Wikmanin nimi esiintyi käytetyssä sanomalehtiaineistossa ensimmäisiä kertoja kesäkuussa 1882, jolloin ilmoitettiin, että Vaasan läänin kuvernööri oli määrännyt ylimääräisen lääninkanslisti Bruno Wikmanin hoitamaan nimismiehen virkaa kolmeksi

---

[325] Karl Ossian Odenwall (1848–1926). Ala-kulju et. al. 1965, 540; Vaasan Sanomat 1.12.1879, 2. *Lappajärveltä 10. p. marraskuuta*. "…Viime kuluneen huhtikuun 25. päivää vastaan yöllä, talvikäräjäin aikana, puukolla raadeltiin herra kruununnimismies Odenwallin kaksi lehmää, joista toinen täytyi lopettaa, sillä olisi muutoin puukon haavoista kuollut. Epäilemättä tämä oli kostoa, kaikkein raainta ja alhaisinta, kuin olla sopii. Edellisenä päivänä sakoitettiin nimittäin muutamia viinankrouwaria..."

[326] Yksityinen kansakoulu Laihialla oli jo aikaisemmin. Kansakouluopettaja A. Tarkkaselle myönnettiin palkka-avustusta opettajan palkkaamiseksi Laihialle perustettavaan yksityiseen kansakouluun vuoden 1867 lopulla. A. Tarkkasesta tuli aktiivinen kansakoulujen puolestapuhuja. Hän liioittelematta kirjoitti elämänsä aikana sanomalehtiin satoja kirjeitä, joissa kansakoulua ja sen asemaa käsiteltiin. Sanomia Turusta 8.11.1867. Ala-kulju et al. 1965, 766–767. Esimerkki A. Tarkkasen kansakoulukirjoituksista ks. Waasan Lehti 24.7.1889. *Waasasta Heinäkuun 24 p. Waasan Lehden toimitukselle. Kumpiako tulee kuntain harrastaa, etupäässä perustaa kunnallisia kiertokouluja vai lisää kansakouluja?*

[327] Numminen 1961, 198; Ylikangas 1996, 244. Ylikankaan mukaan fennomania sai kannatusta erityisesti nimismiesten keskuudessa ja heidän opintielle lähteneiden poikiensa joukossa.

[328] VMA, Vaasan lääninhallituksen lääninkanslian arkisto 1852–1938. Kirjediaarit. Aab:14; VMA, Aaa:41, kirje n:o 90/1891; VMA, Aba: 55, kirje n:o 68/1891.

[329] VMA, Vaasan lääninhallituksen lääninkanslian arkisto 1853–1938, kirjediaarit. Lääninkanslian ja sen I osaston anomusdiaarit. Aba:55, kirje n:o 26/1892; VMA, Aba:55, kirje n:o 103/1882.

viikoksi Kälviälle.[330] Myöhemmin Wikman hoiti nimismiehen tehtäviä ainakin Laihian, Jurvan ja Nurmon alueella (1884–1889). Laihialla Wikman tuli vihatuksi mieheksi ja ilmeisesti haki osittain tämän vuoksi Alavuden nimismieheksi marraskuussa 1888, mutta koska se ei onnistunut, päätti hän ottaa vastaan nimismiehen viran Evijärven ja Kortesjärven piirin nimismiehenä. Hänellä oli ilmeisesti hyvät suhteet Vaasan läänin lääninkansliaan ja kenties myös kuvernööri A. A. Järnefeltiin, sillä kuvernööri siirsi tammikuussa 1889 Evijärven ja Kortesjärven silloisen nimismiehen H. Herpmanin Kruunupyyhyn ja jo helmikuussa Bruno Wikman määrättiin ottamaan vastaan Herpmanin entinen virka. Wikman sai kuitenkin kuvernööriltä virkavapautta, minkä vuoksi hän muutti Evijärvelle vasta keväällä 1889. Bruno Wikmanin muutettua pois Laihian seudulta, hänestä kirjoitettiin tuomitsevaan sävyyn sanomalehtiin. [331]

Wikmanin tuli vaikuttamaan vahvasti Evijärven kunnallisen kansakoulun perustamiseen. Aikaisemman tutkimuksen mukaan on luultavaa, että talokas Matti Åqvistin pyynnöstä saapui itse kuvernööri A. A. Järnefelt Evijärvellä heinäkuussa 1890 pidettyyn kuntakokoukseen, jossa kunnallisen kansakoulun perustamisesta äänestettiin. Tämä saattaa olla mahdollista, mutta todennäköisesti tähän vaikutti myös nimismies Bruno Wikman. Hän lähetti kuvernöörille kirjeen, jossa hän ilmoitti kansakoulun perustamisen tulevan keskusteltavaksi kuntakokouksessa 14.7.1890.[332] Evijärven piirin nimismiestä ja alueen kirkkoherroja C. A. Calamniusta ja K. K. Krohnia yhdisti näin vuonna 1890 kuvernöörin tukema kansakouluaate.

---

[330] Waasan Lehti 15.6.1882, 2.

[331] VMA, Vaasan lääninhallituksen lääninkonttorin ja sen I osaston kirjediaarit, Aaa:39; Suupohjan Työmies 18.12.1884; Kansan Lehti 11.11.1886; Waasan Lehti 1.12.1888; Waasan Lehti 19.11.1887; Waasan Lehti 11.6.1887. Bruno Wikman kulki 1888 Laihian ja Jurvan pitäjien käräjäkunnan nimismiehen tehtävässä ulosmittaamassa vaadittuja maksuja. Hän ehti ulosmitata lehmän 146:sta talosta, kunnes ”johtavat ukot” toivat hänelle vaaditut rahat. Lehmät palautettiin, mutta Wikman vaati vielä lakiteitse ”panttuupalkkaa”, joka oli 146*8 mk eli yhteensä 1 168 mk. Tätä pidettiin hurjana yhden päivän palkkana. Asiasta kirjoitettiin sanomalehdissä laajasti. Ks. esimerkiksi Waasan Lehti 13.10.1888; Uusi Suometar 27.4.1889; Hämäläinen 4.5.1889; Satakunta 4.5.1889; Savo-Karjala 3.5.1889; Tampereen Sanomat 1.5.1889; Lounas 30.4.1889.

[332] Kivipelto 1983, 643. VMA Vaasan lääninhallituksen lääninkonttorin arkisto, I osaston kirjediaarit, Aaa:40. Kirje päivätty 1.7.1890, n:o 58/1890.

3.5 Kansakoulua kannattavat yksityishenkilöt, yhdistykset ja seurat

Kansakouluaate tarvitsi kansakoulua suosivan eliitin lisäksi kannattajia rahvaasta. Kansakouluasetuksen senaatin käsittelyyn viimeistellyt tarkastuskomitea piti Cygnaeuksen ehdottamaa koulupakkoa mahdottomana, koska esimerkiksi Ruotsissa kansakoulujen menestys oli koulupakosta huolimatta edellyttänyt kansan tukea. Komitea halusi rakentaa Suomen kansakoululaitoksen vapaaehtoisuuden pohjalle. Kansakouluasetuksen vahvistanut senaatti tekikin komitean ehdotuksen mukaisen päätöksen, jonka mukaan kansakoulujen perustaminen tuli mahdottomaksi ilman paikallista johtokuntaa.[333]

Näihin johtokuntiin tuli kätkeytymään suuri valta ja vastuu kansakouluja perustettaessa. Tutkimusalueen kunnissa sekä niiden lähialueilla juuri tällaiset pienet ryhmittymät, johtokunnat, seurat ja puolueet tekivät suurimman työn kansakouluhankkeen edistämiseksi kunnissaan. Johtokunnilla oli kansakouluasetuksen suoma valta perustaa kansakoulu, ellei kunta siihen suostunut tai he muuten halusivat ilman kunnan osallisuutta sen perustaa. Esimerkiksi Kortesjärven naapurikunnassa vuonna 1878 noin 4 000 asukkaan Alahärmässä tiedetään aluksi olleen vain noin kymmenkunta henkilöä, jotka aluksi kannattivat kansakoulua. Sama luku esitettiin 1881 myös Evijärven kansakoulukannattajien vahvuudeksi.[334] Tosin samaisen kannattajamäärän esittäjä seuraavassa maaseutukirjeessään ilmoitti:

> ”…Viime kirjoituksessani epäilin, josko 10 todellista kansakoulun ystävää kunnastamme löytyisi, en rohjennut silloin ajatellakaan, että ainoastaan yksi sellainen ilmaantuisi. Minun mielestäni kaikista numeroista ykkönen puhuu selvintä ja merkillisintä kieltä, täällä se puhuu surettavaa, masentavaa, totuutta…”[335]

Kuitenkin kannattajia oli ainakin kolme. Tämä selviää maaseutukirjeen tarkoin lukemalla. Kirjoittaja halusi luvulla yksi korostaa koulukokouksesta poissaolleiden kannattajien ”petturuutta”, sillä useat olivat edeltä käsin ilmoittaneet hänelle kannattavansa kansakoulun perustamista. Kirjoittaja teki viittauksia rintamakarkuruuteen:

---

[333] Komiteanmietintö 1863:1. *Mietteitä ja ehdotuksia Suomen kansakoulutoimesta.* Nikander 1984, 31, 102, 107

[334] Kansakoulu. 1.4.1878, *Kansakouluehdotuksia Alahärmän pitäjään*. Vaasan Sanomat 3.1.1881, 3–4.

[335] Vaasan Sanomat 14.2.1881. *Evijärveltä tammikuulla 1881*. Nimimerkki (Kokouksessa läsnä ollut).

> ”…Mitä luuletta, hyvät ystävät, sellaisesta soturista sanottavan, joka taistelun alettua, ei tule saapuville, taikka pötkii pakoon? – Eikö häntä nimitetä pelkuriksi, jos ei vielä pahemmaksi – petturiksi?...”[336]

Lähdeaineiston perusteella Evijärven kansakoulun kannattajiin kuului 1880-luvun alkupuolella ainakin kirkkoherra Calamnius, lukkari Riippa, talokkaat Kaarle Forsberg, Matti Ågvist ja Juho Kankkonen, kauppias Julius Oskar Aspholm sekä emäntä Anna-Liisa Kirsilä.[337] He olivat kuntansa ”herrasväkeä”, vähän keksimääräistä varakkaampia sekä lähes poikkeuksetta talollisia. Heitä näyttää lähteiden pohjalta yhdistäneen myös korkeampi oppineisuus eli vähintään luku- ja kirjoitustaito[338]. Silmiinpistävää Evijärven osalta on myös se, että useimmilla mainituista kannattajista oli kouluikäisiä lapsia eli kansakoulutaistelussa heitä saattoi motivoida myös halu turvata omien lastensa koulutus. Kirkkoherra Calamniuksella oli 11-vuotias tytär Ester vuonna 1886, kun pitäjän ensimmäinen ja yksityinen kansakoulu avattiin. Vuonna 1890, kun kansakoulutoiminta noin vuoden tauon jälkeen taas alkoi, oli Calamniuksen nuorin lapsi Karl Arno 6-vuotias eli pian kansakouluikäinen. Toki on luultavaa, että näillä lapsilla oli kotiopettaja jo kotikielenä käytetyn ruotsinkielen vuoksi, mutta kyseessä saattoi silti olla halu luoda mahdollisuuksia. Ainakin Kaarle Forsbergillä ja Matti Ågvistilla oli kuitenkin selkeästi tahto vaikuttaa omien lastensa koulunkäyntimahdollisuuksiin.[339] Seuraavassa on tutkimuskirjallisuuden sekä käytettyjen asiakirjojen pohjalta luotu kertomus heidän ja muutamien muiden kannattajien taustoista.

Tehtailija ja siltavouti Johan Fredrik Aspholmin poika kauppias Julius Oskar Aspholm (1853–1924) sai käydä Jyväskylässä Cygnaeuksen kansakoulun. Menestyvän kauppaliikkeen ohella Aspholm viljeli ostamaansa osuutta Kniivilän tilasta. Aspholm saavutti ”lukeneena” miehenä merkittävän aseman Evijärven kunnan yhteisten asioiden hoitajana. Vaikka hänen perheensä kotikielenä oli ruotsi, oli Julius Aspholm innokas fennomaani. Aatteellisuus näkyi kansakoulun kannattamisena erityisesti 1880-luvun

---

[336] Vaasan Sanomat 14.2.1881. *Evijärveltä tammikuulla 1881*. Nimimerkki (Kokouksessa läsnä ollut).
[337] Ala-kulju et al. 1965, 740, 895–896. Ala-kulju et al. 1963, 329. Emäntä Anna-Liisa Kirsilästä ei ole elämäkertaa *Eteläpohjalaisia elämäkertoja* kirjasarjassa. Eikä hänestä käytetyissä lähteissäkään kerrota juuri mitään. Evijärven seurakunnan arkistosta ei ole tähän tutkimukseen etsitty hänestä eikä muistakaan tutkituista henkilöistä tietoja lukuun ottamatta Kaarle Forsbergia. Seurakunnan arkistosta olisi tosin ollut suhteellisen helposti saatavissa elinvuodet ja rippikirjojenkin tietoja.
[338] Vuodesta 1880 alkaen papisto laati tilastoja seurakuntiensa sivistyskannasta. Kallio 1988, 51–52.
[339] Naapurikunnasta Lappajärveltä kirjoitettiin vuonna 1882 Waasan Lehteen väite siitä, että kansakoulunvastustajia olivat lähinnä niitä, joilla ei ollut kouluikäisiä lapsia. Waasan Lehti 6.3.1882, 3–4. *Lappajärveltä, helmik. 20 p.* Nimimerkki (Koulua mieliwäiset J. W. ja E. R.).

lopulla, kun hän taisteli Jokikylän kansakoulun puolesta. Myöhemmin, kun kuntaan perustettiin kunnallinen kansakoulu, Aspholm oli sen vankka kannattaja. Aikaisemman tutkimuksen mukaan kauppiaiden kautta monet uudet aatteet levisivät maaseudulle. Kiertäneinä, oppineina ja usein kuntaan ulkopuolelta muuttaneina, heidän oli paikallisiin verrattuna helpompaa omaksua uusia aatteita ja välittää niitä eteenpäin.[340]

Kaarle Forsberg (1846–1890) on lähteissä mainittu olleen talonpoika, ”karjanhoitaja”, lautamies, siltavouti ja jopa erheellisesti ”nimismies”[341]. Forsberg oli mukana kunnan monissa luottamustehtävissä. Hänet valittiin vuonna 1876 ”viljamakasiinien mittariksi” eli kirjuriksi[342] yhdessä Antti Antinpoika Söderkultalahden kanssa ja myös kuntakokouksen varaesimieheksi. Kunnallislautakunnan esimiehen tehtävää hän hoiti yhteensä 11 vuotta. Vuonna 1887 Forsberg alkoi kuljettaa Evijärven ja Alajärven välillä kulkenutta postilaukkua. Ilman eri maksua Forsberg lupasi kuljettaa Kortesjärveltä nimismiehen luota saapuvan laukun ja ”kirjat” kirkkoon. Kirkko olikin luonnollinen paikka jakaa kuntalaisille saapuneet kirjeet ja sanomalehdet.[343]

Vuonna 1888 Forsberg kuljetti lisäksi Pietarsaaresta tulevaa postilaukkua kestikievarin ja pappilan välillä.[344] Postilaukkujen kuljetus oli hänestä jostain syystä niin kiinnostavaa, että hän haki ”Postin ylihallitukselta” Helsingistä postiaseman hoitoa, koska pappila oli ”viiden wirstan[345]” päässä, hän asui ”aivan tien varrella” ja oli ”kevarina[346] Evijärven pitäjässä ja kylässä Kultalahden talossa.” Alajärven postinhoitaja Ida Tolpon valittelujen perusteella sekä tutkimuskirjallisuuden mukaan Kaarle ei saanut

[340] Ala-kulju et al. 1965, 895–896. Numminen 1961, 14.
[341] KTKA, Kauppias Thure F. Malmin kirje nimismies Forsbergille. Kirje on päivätty 1.10.1887; EKA, kkpk. 12.4.1887.
[342] Viljamakasiinien hoito oli pitäjänhallintoon vaikeimpiin kuuluvia. Erityisesti tilienpito osoittautui usein ylivoimaiseksi ja monissa pitäjissä juuri epäselvyydet ja kahnaukset makasiinien hoidossa johtivat parempaan pitäjänhallintoon. Viitaniemi 1983, 215; KTKA, Laskelma Evijärven kunnan laina- ja apumakasiinin sisällä ja lainassa olevista jyvistä 10–11.11.1879.
[343] Ala-kulju et al. 1963, 329; EKA, kkpk. 25.9.1876; EKA, kkpk. 29.9.1879; Koskela 1983, 429. KTKA, Kaarle Forsbergin asiakirja-aineistot.
[344] EKA, kkpk. 30.12.1887 ja 28.12.1888. Viitaniemi 1983, 370–371. ESA, Kuolleiden ja syntyneiden luettelo 1840–1890.
[345] Virsta on vanha maantiemitta. Yksi virsta oli 1,0688 km. Vuorela 1981, 515.
[346] Kevari tarkoittaa tässä yhteydessä kievaritalon pitäjää. Usein kievaritalot olivat jokseenkin varakkaita. Matkustajia varten piti kestikievarissa olla vähintään kaksi lämpöistä huonetta, joissa varustuksena oli ainakin sangollinen raikasta vetää, pyyheliina, yöastia, tulitikut, lamppu, yöastia ja sylkykuppi. Lisäksi kievarissa tuli olla tallitilaa hevosille ja liitereitä. Viitaniemi 1983, 343.

postiasemaa hoidettavakseen.[347] Forsbergin monet tehtävät kietoutuivat toisiinsa. Perustan hänen lautamiehen tehtävilleen oli luonut jo hänen isänsä ja veljensä toimet lautamiehinä. Hänen isoisänsä Carl Fredrik Forsberg (synt. vuonna 1786) oli lisäksi ollut herastuomari[348], joka oli muuttanut ruotsinkieliseltä Teerijärveltä Evijärvelle 1800-luvun alussa mennäkseen naimisiin vuonna 1809 kuolleen Evijärven kappalaisen Gabriel Bergenströmin lesken Margareta Geddan kanssa (synt. vuonna 1793 Kaustisella)[349]. Suku velvoitti vielä 1800-luvulla. Rippikirjoista on esimerkiksi helppo huomata, kuinka samat nimet kulkivat sukupolvelta toiselle. Myöhemmin elämässä nimen lisäksi vanhemmilta oli usein saatu myös ammatti ja luottamustehtävät.

Lukkari Antti Riippa (1852–1926) muutti Kälviältä Evijärvelle vuonna 1880. Samana vuonna hänestä tuli seurakunnan lukkari sekä innokas kansakoulun kannattaja ja sivistystaistelija. Hän muun muassa lahjoitti vuonna 1889 kunnan kirjastolle 14 markan arvosta kirjoja. Hänet valittiin kunnan rokottajaksi 1888 ja kuntakokouksen varaesimieheksi 1890. Edellä mainittuna vuonna hänestä tuli myös kunnan tilintarkastaja. Kuntakokousten puheenjohtajana hän oli vuosina 1894–1906. [350] Hänen pojastaan Antti Leino Riipasta (1880–1936) tuli kansakoulun käytyään Evijärven kunnan kiertokouluopettaja vuonna 1894. Leinon valmistuttua Jyväskylän seminaarista 1903, valittiin hänet Evijärven kirkonkylän kansakouluopettajaksi, mitä virkaa hän hoiti vuoteen 1934 saakka.[351]

Matti Åqvist, ”Ookvisti”, (1844–1921) syntyi Evijärven Jokikylässä. Hänen vanhempansa olivat ahtaan körttisuuntauksen edustajia ja lapsuus kuluikin ”kurituksessa ja herran nuhteessa”. Luku- ja kirjoitustaidon Åqvist oppi eräältä ohikulkumatkalla olleelta rakennusmieheltä, joka oli tehnyt hänelle kirjoituskirjaimet. Rippikouluun mennessään Åqvist osasi jo lukea ja kirjoittaa. Ruotsinkielen ja laskutaidon hän oppi kisällisvuosinaan seppämestarin opissa naapuripitäjässä Purmolla. Taitavana kirjoitus- ja laskumiehenä Åqvist oli vuosikymmenien ajan Evijärven kunnan tilintarkastajana ja laati asiakirjoja jopa pitäjän rajojen ulkopuolella. Hänestä tuli myös

[347] KTKA, Kaarlen kirje “Postin ylihallitukselle Helsingiin. Päiväys 9.3.1889”; Postinhoitaja Ida Tolpon kirje Kaarlelle. Viitaniemen mukaan Kortesjärven postitoimiston alaista postiasemaa alkoi Evijärvellä hoitaa C. A. Calamniuksen tytät Ida Calamnius 1.7.1889. Viitaniemi 1983, 373.
[348] Herastuomari oli arvonimi, joka annettiin kauan nuhteettomasti toimineelle lautamiehelle. Vuorela 1979, 70.
[349] ESA, Syntyneiden ja kuolleiden luettelo 1800–1850.
[350] Ala-kulju et al. 1965, 643.
[351] Ala-kulju et al. 1965, 643–644.

yksi Evijärven ensimmäisen kansakoulun perustajista. Taistelun kansakoulun saamiseksi kuntaan hän aloitti vuonna 1880. Tällöin hän kuntakokouksen yhteydessä teki yhdessä Kaarle Forsbergin ja kauppias Julius Oskar Aspholmin kanssa esityksen viinaverorahojen saamisesta kansakoulun hyväksi. Asia ei edennyt, sillä kirjastoa kannattavat voittivat äänestyksen. Åqvist päätti perustaa samasta kylästä kotoisin olevan emäntä Anna-Liisa Kirsilän kanssa yksityisen kansakoulun Jokikylään.[352] Koulu sijoitettiin aluksi Åqvistin taloon ja myöhemmin Kirsilän perikunnan taloon. Koulun perustajat pitivät sitä yllä kolme vuotta. Avustusta he onnistuivat saamaan kunnan viinaverorahoista niin, että pystyivät palkkaamaan aluksi seminaarin oppilas Matti Löijan opettajaksi. Keskustelut kuntakokouksissa jatkuivat kiihkeinä. Matti Åqvist ja Anna-Liisa Kirsilä olivat fennomanian ”toisen rivin”[353] puurtajia, jotka loivat pohjaa kunnan tuleville kansakouluille.[354]

Juho Kankkosesta tuli vuonna 1890 Kaarle Forsbergin jälkeen koulukassan hoitaja. Kankkosen kerrotaan olleen valistushenkinen mies, jolla oli monia kunnan sekä seurakunnan luottamustehtäviä. Hän oli esimerkiksi kirkkoraadin jäsen. Hänen kodistaan mainitaan, että se oli 1800-luvun lopulla yksi ”hengellisen ja valistuksellisen elämän keskus” Evijärvellä. Papit, nimismiehet ja muut virkamiehet olivat isännän tuttavia ja metsästystovereita. Kankkonen antoi nuorimman poikansa Juho Surma-ahon käydä kansakoulun Kauhavalla. Oli hyvin yleistä 1800-luvun lopulla ja myöhemminkin, että perheiden nuorimpien poikien katsottiin kuuluvan opintielle, koska maatila siirtyi yleensä vanhimman pojan nimiin ja muiden lasten oli löydettävä muu ammatti tai toimeentulokeino.[355]

---

[352] Kansakouluasetuksen 11.5.1866 pykälän 119 perusteella yhdellä tai useammalla kyläkunnalla tai yksityisellä tilanomistajalla oli mahdollisuus muodostaa oma ja erillinen koulupiiri sekä perustaa yksi tai useampi ylhäisempi kansakoulu saaden samalla samat edut kuin kuntien perustamat kansakoulut.
[353] Matti Peltosen mukaan fennomanian toisen rivin puurtajat olivat niitä, jotka käytännön tasolla toteuttivat aatteen johtajien tavoitteita. Peltonen 2006, 196.
[354] Ala-kulju et al. 1965, 881–882; Kivipelto 1983, 642. EKA, Kirkonkokous Evijärven seurakunnan pappilassa 29.8.1886; Waasan Lehti 20.10.1886. *Evijärveltä 14. p. lokakuuta.* Nimimerkki (Osmo); Waasan Lehti 4.6.1887. *Evijärveltä, lokakuun lopulla 1887*. Nimimerkki (kirvesmies); KTKA, Elias Hannulan kirje Kaarle Forsbergille Amerikasta ”Nevberrystä” 12.5.1889. Kirjeessä Hannula kertoi tukkijätkän elämästä, mutta kyseli myös innokkaasti kotikylän kuulumisia. Hän halusi muun muassa tietää ”. Onko Ookvisti koko talveen meijeriään pyörittänyt ja miten sen on käynyt siinä…”.
[355] Ala-kulju et al. 1965, 740.

Suurin osa edellä mainituista henkilöistä oli muodostamassa vuoden 1889 lopulla kansakouluseuraa Evijärvelle[356]. Kansakouluseuran lisäksi kansakouluhanketta ei Evijärvellä tukenut juurikaan muu yhdistys tai seura. Ainakaan lähteet eivät anna tähän täsmällistä vastausta. Kuitenkin nuorisoseuraliikkeestä kantautui seudulle varmasti tietoja, muttei se ilmeisesti vaikuttanut tutkimusalueen ensimmäisten kunnallisten kansakoulujen perustamiseen. Waasan Lehteen ja Pohjalaiseen tosin kirjoitettiin 1880-luvulta alkaen paljon nuorisoseuraan liittyneistä asioista. Esimerkkinä on vuodelta 1889 Etelä-Pohjanmaan nuorisoseuran vuosijuhlan juhlapuhe, jonka oli laatinut ylioppilas E. E. Takala. Puheessa korostettiin nuorison merkitystä sivistyksen edistämisessä:

> ”…Me toivomme, että maamme ja etenkin meidän seutujemme opiskeleva nuoriso yhtyisi työhön kanssamme poistamaan kansalaisistamme raakuutta, tiedottomuutta…Vakuutetut olemme, että sitten vasta sivistys sivistystä on, kun se hakee voimaa, tuoreutta, tukea ja uudistusta itse kansasta…”[357]

Lisäksi Suomalaisen kansakoulun ystävät -yhdistys saattoi lähettää tutkimusalueelle kirjalahjoituksiaan, mutta laajemmasta yhdistys- tai seurapohjaisesta toiminnasta ei 1890-luvun alussa ollut suurta tukea tutkimusalueen kansakouluaatteelle. Varhaisinta fennomaanien tukemaa yhdistystoimintaa edusti raittiusliike, jollainen perustettiin Kortesjärvelle 1885. Raittiusliike toi yhdistystoiminnan muotoja maaseudulle ja niistä saatiin paljon virikkeitä esimerkiksi nuorisoseuratoimintaan, mutta Kortesjärvellä kansakoulukannatus ei lisääntynyt vuoden 1885 jälkeen raittiusliikkeen ansiosta ainakaan merkittävästi.[358]

Kortesjärvellä kansakoulun kannattajina näyttäytyi Evijärven tavoin varakkaimpia talollisia, kirkkoherran alaisuudessa olleita henkilöitä ja ainakin yksi kauppias. Talonpoika, meijerin omistaja, kirkkoväärti Juho Nuottimäki (1849–1900) toimi Kortesjärven kuntakokouksen puheenjohtajana 1895–1900, mutta vaikutti jo tätä ennen muun muassa kansakoulun perustamiseksi kuntaan. Hän luovutti pientä vuokraa vastaan kunnan ensimmäiselle koululle tonttialueen ja laati lukuisia kirjelmiä ja valituksia kuvernöörille. Isänsä puolelta Evijärven Karvosen suvusta lähtöisin ollut talonpoika Matti Palojärvi (1841–1910) oli Kortesjärven huomattavimpia kunnallismiehiä. Hän oli

---

[356] Kansakouluseura perustettiin Evijärvellä vuoden 1889 lopulla. Kuntakokous oli päättänyt antaa viinaverorahat perustettavan kouluseuran käyttöön. Asiaa käsitellään enemmän luvussa 5.1.
[357] Waasan Lehti 13.7.1889. *Waasasta Heinäkuun 13. p.*
[358] Numminen 1961, 30; Laukkonen 1966, 246.

vuodesta 1870 lähtien vuosikymmeniä kunnallislautakunnan jäsen ja huolehti yhdessä herastuomari Antti Förstin kanssa monista kunnallisista asioista. Vuonna 1882 hän ehdotti, että Rantalan kylään perustettaisiin ”korkeampi” kansakoulu ja sai muitakin Rantalan kylän asukkaita kansakoulun perustamisen puolelle. Myöhemmin hän myöntyi lopulta siihen, että koulu rakennettaisiin kirkonkylään. Kortesjärven lainakirjaston perustaminen vuonna 1881 oli osaksi hänen ansiotaan.[359]

Herastuomari Antti Försti (1824–1891) oli eräs kaikkein huomattavimmista kunnallismiehistä 1800-luvun Kortesjärvellä. Jo vuonna 1869, jolloin ensimmäiset kuntakokousten pöytäkirjamerkinnät löytyvät, toimi hän kunnallislautakunnan esimiehenä. Hän laati useita selvityksiä ja valituksia kuvernöörille, kruununvoudille ja aina senaattiin saakka. Vuonna 1881 hän yritti menestyksettä perustaa ensimmäistä kansakoulua kuntaan. Jaakko Suomelan (1846–1910) on mainittu olleen jäyhä, suorasanainen ja sanansa pitävä talonpoika sekä ”edistyksen mies”. Hän oli mukana perustamassa Kortesjärven kansakoulua ja osallistui muun muassa sen rakentamiseen.[360] Ilmari Laukkonen ja Jaakko Vainionpää mainitsevat kansakoulun kannattajana kauppias Esaias Mäen, mutta aineisto ei kerro hänestä muuta kuin sen, että hän teki 1880-luvun alkupuolella 50 markan lahjoituksen kansakoulun hyväksi. Muita kannattajia olivat ainakin Juho Lillvis, Juha, Matti ja Antti Storvis sekä Matti Vähä-Pellinen.[361]

Käytetty lähdeaineisto ei kerro tutkimusalueen muista kansakoulukannattajista mitään. Heitä todennäköisesti silti oli, mutta koska heillä ei esimerkiksi ollut kunnallisia luottamustehtäviä tai he eivät erityisesti ’menestyneet elämässä’, ei heistä ole elämäkertoja kirjoitettu. Kuitenkin aluksi kansakoulun kannattajat olivat useassa kunnassa vähemmistönä[362]. Vielä vähemmän on tutkittu kansakoulun vastustajia.

---

[359] Ala-kulju et al. 1963, 738; Ala-kulju et al. 1965, 565, 906; Laukkonen 1966, 245, 252.
[360] Ala-kulju et al. 1963, 738; Ala-kulju et al. 1965, 906.
[361] Laukkonen 1966, 245; Vainonpää 1994, 27.
[362] Kansakoulun lehti 15.5.1883, 2. *Kansakoulun asiat viime valtiopäivillä*. ”…Useassa kunnassa ovat koulut saatu toimeen joko papiston tahi jonkun yksityisen innokkaan harrastuksen kautta, tahi kumminkin kansan sivistystä harrastavan vähemmistön avulla…”

4. EVIJÄRVEN JA KORTESJÄRVEN KUNTIEN KANSAKOULUVASTAISUUS

4.1 Kansakoulun vastustajien kova tahto ja pahat tavat

Helmikuussa 1881 Vaasan Sanomiin kirjoittanut nimimerkki ”Kokouksessa läsnä ollut” antoi evijärveläisille kansakoulun vastustajille äänen:

> ”Kansakoulussa kasvatetaan varkaita, juomareita, roistoja! Kirkkoherrako uskaltaa tämmöistä kokousta pitää. Se on laiton! Se on laiton! Työ ei saa puhuakaan, ei ajatellakaan kansakoulusta! Kokousta ei saa pitää pappilassa, ne ovat meidän huoneet!”[363]

Kortesjärvellä kansakouluvastustus oli yhtä vahvaa, sillä sieltä kirjoitettiin Waasan Lehteen helmikuussa 1884: ”…ettei ikipäivänä oteta kuntaan kansakoulua, syystä että osataan ilmankin kuokkia.”[364] Sanomalehdissä kansakoulun vastustajista annettiin usein negatiivinen kuva. Heitä nimitettiin muun muassa mustan seinän puolueeksi sekä pimeyden ja oppimattomuuden yössä pysyjiksi. Kansakoulun vastustajista käytetty nimitys ”Pimeyden puolue” loi kristinuskon sisäistäneille mielikuvan Antikristuksen kannattajista. Sen sijaan sivistyksen eli muun muassa kansakoulun kannattajat saattoivat kutsua itseään ”Valon puolustajiksi”[365]. Sekaannusta tähän tilanteeseen aiheutti se, että joillekin kirkon piirissä olleille Antikristus oli löydettävissä kansakoulusta.[366] Toisaalta kansakoulua suosiva eliitti tunnusti joitakin kansakoulua koskevia ongelmia, joista vastustajat pitivät ääntä. Erityisesti opetuksen ”loma-aikoja” eli välitunteja arvosteltiin[367]. ”Kansakoulun suosijain seuran” ensimmäisessä vuosikokouksessa vuonna 1885 opettaja Hornaeus kertoi kansakoulun välitunneista pahimmillaan:

---

[363] Vaasan Sanomat 14.2.1881, 2–3. *Evijärveltä tammikuulla 1881*. Nimimerkki (Kokouksessa läsnä ollut).
[364] Waasan Lehti 16.2.1884, 2. Nimimerkki (Rajatuvan poika).
[365] Valo on metaforana kuvannut henkistä edistymistä Platonin ajoista saakka. Stark 2006, 63.
[366] Waasan Lehti 30.9.1891. Vaasan Sanomat 12.3.1878. *Lapualta 27 p. helmik*. Nimimerkki (eräs puoli ikäinen poikanulikka). Sanomia Turusta 1.9.1877, 1. *Muutamia ilmoituksia maaseurakuntiemme harrastuksesta kansakouluasiassa*. Sanomia Turusta 25.8.1877, 1–2. ”…Sotaa walkeuden ja pimeyden välillä on kestänyt maailman alusta, eikä se päätykään ennen kuin maailman loppu tulee...” Ks. myös Halila 1949b, 21.
[367] Kansakoulun lehti 15.5.1883, 1. *Opetuksen tulee olla kasvattavaa*. Ei nimimerkkiä. Kirjoittajan mukaan sivistyneemmät eivät halunneet laittaa lapsiaan kansakouluun, kun ”opetuksen loma-ajoilla” nähtiin raakaa vallattomuutta ja kuultiin riettaita puheita.

> ”…Vaan sielläpä nyt myräkkä nousee. Siellä takkia lattiassa laahataan, siellä lakkia ilmassa lentelee, siellä tomua ja pölyä, yksi parkuu, toinen kirkuu, yhdelle annetaan nyrkkiä, toiselle potkua ja kolmannelle kauniita nimiä ja kuka tietää mitä siellä saattaa tapahtua…”[368]

Alkuvuosina kansakoulut hakivat soveliaita toimintamuotoja ja opetussuunnitelmaa. Esimerkiksi edellä mainittuihin välituntiongelmiinkaan tuskin olisi osattu etukäteen kunnolla varautua. Kun Evijärven yksityisessä kansakoulussa kuoli vahingonlaukaukseen kevättalvella 1888 nuori poika, kansakoulun vastustajat saivat uutta pontta vastustukselleen. Kansakoulun kannattajien kertomana on itse tapahtumasta säilynyt tietoja:

> ”…Tällainen outo onnettomuus sekä opettajalle, että lasten vanhemmille ym. koulun ystäville on sitäkin harmillisempaa, että siitä saavat tuhmimmat koulun vastustajat ikään kuin puolustusta huudolle, että koulussa ei opita muuta kuin willitystä, ja pahuutta (– –) on tyhmäin ja pahantahtoisten ihmisten tuomio…”[369]

Vaikka kansakoulun kannattajat onnistuivat luomaan kansakoulun vastustajista ’ilkiödiskurssin’[370], eivät vastustajat olleet tyhmiä tai pahantahtoisia ainakaan siinä määrin missä kannattajat halusivat tuoda julki. Taistelu vallanjaosta ja maailmankuvasta vain johti siihen, että saavuttaakseen voiton, kansakoulun kannattajien yhdeksi keinoksi tuli mustamaalaus. Omien tarkoitusperien johdosta lehdissä annettiin kansakoulujen vastustajista tietynlainen kuva, josta tuli myöhemmin osa historiankirjoituksessakin käytettyä kuvaa[371]. ’Ilkiödiskurssi’ -käsite luotiin tässä tutkimuksessa pääasiassa

---

[368] Kansakoulun lehti 7/1885, 1. Waasan Lehdessä annettiin vuonna 1889 ohjeita koulukurin säilyttämiseksi. Kirjoituksen otsikkona oli *Ei piiskalla!* ”…opettaja ei saa hallita koulua piiskalla, vaan silmänluonnillaan…”. Waasan Lehti 4.5.1889.

[369] Waasan Lehti 2.5.1888; Oulun ilmoituslehti 16.4.1888.

[370] Sanomalehdissä kansakouluvastustajista luotu kuva oli hyvin negatiivinen. Waasan Lehti oli erityisen kärkäs arvostelemaan kansakoulun vastustajia. He kun olivat ”perinpohjaisia kansakoulun ja opin vihamiehiä.” Waasan Lehti 7.3.1888. *Waasasta, maaliskuun 7 p. Kansakoulu ja sen tarkastuksen vaikutukset.* Nimimerkki (-en). Waasan Lehti 23.4.1884, 3. Nimimerkki (Osmo). ”…nykyään löytyy täällä vielä paljon niitä arvoisia ukkoja, etteivät kärsi puhuttavankaan taidosta, sitä vähemmän koulun perustamisesta. Jokaisen luulisi ymmärtävän edes sen hyödyn, mitä hyvää on omaajallensa kirjoituksen ja luvunlaskun taidosta. Siitä huolimatta he kuitenkin väittävät, ettei koulussa opeteta muuta kuin laiskoja, varkaita ja tappelijoita. Mutta koska meidänkin kunnassa on jo ennenkin ollut semmoisia taitureita, vaikkei koulua olekaan, niin kysyn yksinkertaisesti: Mistä nämä *ilkiöt* ovat itselleen opetusta hankkineet, muista kunnistako vai maailmaltako?” Jo vuonna 1881 kansakoulun väitettiin Evijärvellä kasvattavan ”varkaita, juomareita ja roistoja”. Vaasan Sanomat 14.2.1881, 2–3. Evijärveltä tammikuulla 1881. Nimimerkki ”Kokouksessa läsnä ollut”. ’Ilkiödiskurssia’ havainnollistetaan lisää luvussa 4.2.

[371] Ks. esimerkiksi Halilan *’Suomen kansakoululaitoksen historia’* teokset. Suomen kansakoululaitoksen historian toinen osa päättyy lauseeseen: ”Kansakoulussamme, sekä sen aatteellisissa johtajissa että uskollisissa työntekijöissä, kirvoittui esiin jaloin muodoin jotakin ajan parhaimmiston kauniista sosiaalisesta eetoksesta.” Halila 1949b, 426. Sana parhaimmisto esiintyi suomenkielisissä

sanomalehtiaineiston ja Rantasen diskurssianalyysin[372] määritelmien pohjalta. Kuntakokouspöytäkirjojen mukaan on tosin pääteltävissä, että myös kansakoulun vastustajina vaikutusvaltaisimmat talolliset osasivat hyödyntää 'ilkiödiskurssia'. He eivät vain saaneet sanomalehdissä sanomaansa läpi. Kuitenkin tutkimuksessa tärkeintä on pohtia, miten tehokkaasti kansakoulun kannattajien 'ilkiödiskurssi' vaikutti kansakoulun vastustajiin. Kunnollisen sisälukutaidon on suhteellisen korkeista tilastotiedoista huolimatta arveltu olleen tutkimusalueella jopa kerrottuja numerotietoja heikompaa vielä vuonna 1890 ja myöhemminkin.[373] Vastustajat eivät näin välttämättä edes tienneet, mitä heistä sanomalehtiin kirjoitettiin. Mahdollisuus sanomalehtien lukemiseen väheni myös siksi, ettei tutkimusalueella ollut sanomalehtiä paljon saatavilla 1800-luvun lopulla. Todennäköisesti sellaisilla paatoksellisilla kirjoituksilla, joilla pyrittiin luomaan kansakoulun vastustajista negatiivinen kuva, oli toinen tärkeämpi merkitys. Ne loivat kansakoulun kannattajien keskuuteen yhteishenkeä ja pitivät toimintaa yllä. Muodostuivat 'me' ja 'ne'. Samalla saattoi käydä niin, että 'he', jotka halusivat kuulua sivistyneistöön ja eliittiin, joutuivat peittämään kansakoulua koskevat varauksensa tai epäilynsä[374]. Syytä tähän voi etsiä esimerkiksi erään lappajärveläisen kansakoulukannattajan vuonna 1886 Waasan Lehteen kirjoittamasta kansakouluvastustajia koskevasta kuvauksesta: "…Ja tuollaiset yhteiskunnan kyljestä mätänevän käävän tavoin riippuvat kunnottomat lahokannot ovat usein vielä varakkaitakin, mutta henkeen ja vereen asti myös kurjimpia itaruuksia…"[375] Kukapa suoranaisesti halusi tai haluaisi tulla verratuksi mätänevään kääpään tai lahokantoon.

Osittain sekä eliitin että rahvaan kansakoulua kohtaan tunteman varauksellisuuden syynä oli taloudellisten syiden lisäksi muun muassa pelko perinnäisten valtasuhteiden

---

asiakirjalähteissä ensimmäistä kertaa vuonna 1874. Rapola 1960, 55. Kansakoulun vastustajien ja kannattajien käymä diskurssi opetuksen organisoinnista ja vallanjaosta päättyi kansakoulun kannattajien voittoon ja hallitsevaan asemaan. Tämän jälkeen kansakouluvastustus marginalisoitiin ja kansakoulu alkoi vaikuttaa merkittävällä tavalla ihmisten arkeen ja sosiaaliseen käytökseen. Esimerkiksi kansakoulun päästötodistuksesta tuli tärkeä "haki minne haki". KTKA, äänitearkisto. Aleksi Kultalahden lapsuus, nuoruus ja miehuus. Nauhoitettu 6.12.1978. Litteroitu 17.2.2009

[372] Rantanen 1997, 16–21.

[373] Kallio 1988, 51–52. Heikkisen mukaan luku- ja kirjoitustaitoisia oli Suomessa vuonna 1900 vain noin 35 prosenttia. Eniten lukutaitoisia oli Etelä-Suomen kaupungeissa. Ero kaupunkilaisten ja maalaisväestön luku- ja kirjoitustaidossa oli suurempi kuin maalaisväestön keskinäiset alueelliset erot. Heikkinen 1983, 122.

[374] Waasan Lehti 30.10.1889. *Missä syy, että muutamat kansakoulut tulwiwat ja toiset kituwat oppilaista*. "…Missä pappi myötä, siellä koulu pian syntyy (– –) Waan onnettomuudeksi löytyy seurakuntia, joissa ei ole ainoastaan tällaisia välinpitämättömiä, waan joissa on kirkkoherroina kansakoulun salaisia jopa julkisia vastustajia…"

[375] Waasan Lehti 6.11.1886. *Lappajärveltä marraskuulla 1886*. Nimimerkki (Me.).

horjumisesta. Vielä 1880-luvulla talonpojan arkeen ei mahtunut juuri mitään muuta taloudenpidon ja uskonnon lisäksi[376]. Eliitin vanhoilliset vastustajat saattoivat todeta, että kansakoulusta pidättäytyminen seurasi Diogeneen[377] aatetta eli ihminen on sitä täydellisempi, mitä vähemmän hänellä on tarpeita[378]. Opettaja kansakouluineen toi pitäjään uuden tuntemattoman herran, johon ei aluksi osattu suhtautua. Papisto tarjosi uskonnon kautta pelastusta, mutta rahvaan saattoi olla vaikea ymmärtää, mitä tarjottavaa oli kansakouluopettajilla. Oliko kyse jopa Venäjän armeijan värväysleiristä[379] tai jostain lahko-opista?[380] Evijärvellä 1880-luvun alussa vastakkain kansakoulutaistelussa olivat erään sanomalehtikirjoituksen mukaan ennen kaikkea ”hihhulit” eli lestadiolaiset ja muut. Lestadiolaisista kerrottiin:

> ”…on heidän selvimpiä tunnusmerkkejään suvaitsemattomuus, viha ja ylenkatse valtiota, kirkkoa ja papistoa kohtaan, ja kun raakuus ja uskonvimma näin yhdistyvät, syntyy siitä aina pahaa jälkeä (– –) Tarvitaan ihmeellinen kärsivällisyys ja oikea jättiläismaltti voidakseen kuunnella ja katsella sellaisia olentoja.”[381]

Kuvaus liittyi Evijärven pappilassa tapaninpäivänä 1881 pidettyyn koulukokoukseen. Nimimerkin ”Kokouksessa läsnä ollut” mielestä vastustajien lapsellinen käytös oli todistanut tarinat hölmöläisistä tosiksi. Lestadiolaisten raakuus, ”vihaiset silmäykset”, kuntalaisten vastustusinto ja riitelemishalu olivat hänen mukaansa omiaan todistamaan kunnan oman nimismiehen tarpeen.[382] Kansakouluvastustajien ”hölmömäisyyden” syyksi hän näki huonon käytöksen ja ”uskon vimman” lisäksi sen, että he tunsivat

---

[376] Isosaari 1961, 99.

[377] Diogenes oli antiikin filosofi, joka piti hyveenä muun muassa nautinnoista kieltäytymistä ja yksinkertaista elämää. Diogenes 2003.

[378] Kansakoulu. 15.1.1880. *Käyntini kansakoulussa*. Nimerkki (-n Rm).

[379] Kansakoulun lehti 15.8.1884. *Kansakoulu-uutisia*. ”…Pohjanmaan eräässä kansakoulussa harjoitetaan, niin kuin N. P. kertoo oppilaita sotilastaidossa, joka on samaa laatua kuin asevelvollistemmekin temput. Komento tapahtuu Venäjän kielellä…”.

[380] Vaasan Sanomat 10.6.1878, 2. Vimpelissä kansakouluvastustuksen yhtenä suurimpana syynä mainittiin pelko lahko-opista. Opettaja saatettiin sekoittaa pappiin. Vaasan Sanomat 24.6.1878. *Mitä asiata lahkolaisuus edistää?* Nimimerkki (J. K.). ”…Eri lahkot saavat sielunpaimenetkin seurakunnassa heräämään penseydestänsä ja alkavat oikein tulisella innolla ja walppaudella lampaitansa kaitsemaan ja oikeaan osoittamaan, ettei heistä joku korpeen eksyisi…”.

[381] Vaasan Sanomat 14.2.1881, 2–3. *Evijärveltä tammikuulla 1881*. Nimimerkki (Kokouksessa läsnä ollut). Lestadiolaisia alettiin kutsua hihhuleiksi etenkin heidän ’hurmoksellisten’ kokoontumistensa vuoksi. Kansakoulu. 1.11.1880 ja 15.11.1880. *Hihhuleista*. ”…Tämän hihhulien uskoa valaisevan kirjoituksen olemme mielellämme ottaneet lehteemme, koska yksi ja toinenkin kansakoulun opettajakin kuuluu antautuneen lahkoon…”.

[382] Kirjoittajan halu saada Evijärvelle nimismies asettaa hänen motiivinsa lestadiolaisten esiintuomiseen kyseenalaiseksi. 1800-luvun lopulla nimismiesten tehtävä oli valvoa myös uskonlahkoja, minkä esivalta ajatteli olevan rauhallisen valtiollisen kehityksen kannalta tärkeää. Evijärvellä oli vuoden 1879 piispantarkastuksen mukaan noin 200 lestadiolaista. Saman piispantarkastuksen mukaan heidän arvioitiin tuottavan hieman häiriötä, mutta olevan hyödyllisiä siveellisen elämänsä kannalta. Holma 1983, 828–829.

”anteeksiantamattoman vähän” lain ja asetusten sisältöä.[383] Kansakouluvastaisuus nähtiin uskonnollisuuden kautta monin eri tavoin. Vastustajista esimerkiksi todettiin, että heitä on yhtä vaikea kuin juutalaisia saada luopumaan uskostaan[384].

Kun nimimerkin ”Kokouksessa läsnä ollut” kirjoituksesta etsii syitä kansakoulun vastustajien käytökseen, on syyksi löydettävissä epäily siitä, että koulukokouksessa olisi tehty kansakoulun perustamispäätös ilman kuntakokouksen hyväksyntää[385]. Mahdollisesti rahvaalla oli aikaisempia negatiivisia kokemuksia siitä, ettei heidän mielipiteitään oltu tarpeeksi hyvin kuunneltu. Ehkä joidenkin talonpoikien mielessä saattoi käydä myös ajatus kahlituksi tulemisesta, sillä kansakoulun myötä poliittisen kentän, lain ja asetusten puristusote kansasta oli vahvistumassa. Kansakoulun perustaminen kuntaan sitoutti välittömästi tai välillisesti kuntalaisia useisiin erilaisiin tehtäviin ja rooleihin tai ainakin pakotti muodostamaan suhteen kansakouluun. Näin ei voida sulkea pois sitä vaihtoehtoa, että kansakouluun kohdistuva vastustus saattoi olla myös pakoa näistä tehtävistä, rooleista ja suhteista eli yksinkertaistaen velvoitteista sekä halua keskittyä vain olennaisiin asioihin.[386] Vastustus tosin puettiin usein ennen kaikkea rahapulan muotoon konkreettiseksi ja mitattavaksi syyksi, mikä oli myös yksi eliitin hyväksymä kansakoulun vastustamisen syy.

Kansakoulu oli ”rahakullan kuivaaja”[387] ja herrojen keksimä ”herras-unelma”[388]. Sanomalehdissä esitettiin, että kansakouluvastustajille kansakoulu oli ”turmiollista turhuutta ja hirmuttavia kulunkeja”[389]. Kansakouluvastaisuus saattoi näin olla myös sitä, että haluttiin käyttää kunnan rahat muuhun kuin koulutukseen, varsinkin, kun talonpojille oli paljon tutumpaa ja tärkeämpää olla huolissaan taloudenpidostaan kuin sivistyksestään. Kun jonnekin tuli kansakoulu, oli niitäkin, yleensä rahvaan edustajia, jotka ajattelivat, että koulu tekee poikkeuksetta herran, kenties papin, lukkarin tai

---

[383] Vaasan Sanomat 14.2.1881, 2–3. *Evijärveltä tammikuulla 1881*. Nimimerkki (Kokouksessa läsnä ollut).
[384] Vaasan Sanomat 12.3.1878. *Lapualta 27 p. helmik*. Nimimerkki (eräs puoli ikäinen poikanulikka).
[385] ”…Mitä kavaluutta tää on? Myö vaadimme selkoa kokouksesta. Nyt meitä ei petetäkään kuin ennen.” Vaasan Sanomat 14.2.1881, 2–3. *Evijärveltä tammikuulla 1881*. Nimimerkki (Kokouksessa läsnä ollut).
[386] Freudin mukaan ihminen pyrkii tiedostamattaan välttämään epämiellyttäviä kokemuksia ja tavoittelemaan mielihyvää tuottavaa toimintaa. Freud 1972 [1930], 15. Usein tämä näyttäytyy muutosvastarintana. Vastustaminen voi olla myös tietoista ks. esimerkiksi Turunen 2009, 21, 175.
[387] Vaasan Sanomat 3.1.1881, 3–4.
[388] Waasan Lehti 6.11.1886. *Lappajärveltä marraskuulla 1886*. Nimimerkki (Me.).
[389] Waasan Lehti 6.11.1886. *Lappajärveltä marraskuulla 1886*. Nimimerkki (Me.).

ainakin siltavoudin. Ja jos ei tehnyt, kirjat olivat ilman muuta menneet kaivoon.[390] Eliitin yleisen mielipiteen mukaan kirjat eivät menisi kansakoulussa kaivoon, muttei koulu silti antaisi rahvaalle muuta kuin kenties hieman entistä paremman koulutuksen.[391] Papin urasta oli pelkällä kansakoulun päästötodistuksella turha edes haaveilla. Vastustajille kansakoulun turhuus näyttäytyi myös tämän kautta.

Tutkimusalueella kansakoulua pystyttiin vastustamaan tehokkaasti 1860-luvun lopulta alkaen myös sen vuoksi, että kansakoulutaistelun pitkittyessä sekä asian kannattajat että vastustajat ehtivät järjestäytyä eräänlaisiksi puolueiksi[392]. Aikaisemman tutkimuksen mukaan puolueiden synnyn taustalla oli valtiovallan lujittumista ja laajenemista, mikä sai yhteisöjen ja sukujen väliset ristiriidat polarisoitumaan esivaltaa edustavia instituutioita ja ihmisiä kohtaan.[393] Ajatus yksinkertaistaa tilannetta sikäli, että se aivan kuin osoittaa yhteisön sisäiset ongelmat vakioksi, jotka eivät voi muuttua tai laajeta kaikkialle. Tätä ajatusta on kuitenkin tuettu toteamalla, että arvostelu pikkuvirkamiehiä, ”puoliherroja” eli säätyläisten liepeillä eläjiä kohtaan yltyi 1800-luvun lopun Suomessa yltymistään ja ”esivallan säätyä” sekä ”valtion virkoja” ei nähty enää koskemattomina[394]. Valtion vahvistuminen, virkalaitoksen paisuminen, yhteiskunnan kasvu ja kehittyminen sekä jatkuva väestön lisääntyminen johtivat näin osaltaan puolueiden syntymiseen myös paikallisella tasolla[395].

Sekä Evijärven että Kortesjärven kansakouluvastustajista voi yleisesti sanoa, että heitä johti yksi tai muutama vahva talonpoikaishenkilö. Kansakouluaatteen synnyttämien puolueiden, sekä kansakoulun vastustajien että kansakoulun kannattajien johtoon, nousi tutkimusalueella talonpoikia. Kortesjärvellä talokas Jaakko Jaakonpoika Cederholmasta eli Tuhkasaaresta tuli vastustajien johtohahmo. Hän käski vuonna 1884 kuuluttaa kirkossa kansakoulun vastustajat koolle. Jo tätä ennen vuonna 1882 hän oli esittänyt kuntakokoukselle vaatimuksen olla rakentamatta kansakoulua ainakaan

---

[390] Kansakoulu. 2.2.1880. *Käyntini kansakoulussa*. Nimimerkki (-n Rm). Wirilander, 1974, 20–21.
[391] Wirilander 1974, 328.
[392] Vilkuna 1954, 219. Puolue sana esiintyi myös aikalaisten terminä kansakoulupuolueille. Waasan Lehti 2.4.1883, 2. ”…on olemassa kaksi puoluetta, wanhoilla olijat ja edistyksen harrastajat, jotka keskenänsä säntelevät kaikenmoisista asioista (– –) jälistä mainittu puolue on monena viime vuonna yrittänyt saada viinaverorahoista 500 markkaa vuoteensa tätä tarkoitusta (kansakoulua) varten, mutta wanhoilla olijain enemmistö on sen aina heti tukahuttanut…” .
[393] Huizinga 1989 [1923], 26–27.
[394] Wirilander 1974, 107, 378.
[395] Aronsson 1992, 318–325.

kolmeenkymmeneen vuoteen. Hän myös vaati kyseisessä kokouksessa pöytäkirjaan merkittävän, että ”Jos joku koulun tahtoo, saa sen rakentaa omilla varoillaan”.[396] Muiksi kortesjärveläisiksi vastustajiksi tutkimusaineisto mainitsi Lauri Mantelan ja Erkki Kontiaisen[397]. Evijärven kansakouluvastustuksen johtajina esiintyivät talokkaat Samuli Heikinpoika Mängisbacka ja Erkki Matinpoika Storkivi eli Kivijärvi[398].

Hallitsevaksi tulleen diskurssin voimaa marginalisoida ja lopulta viedä miltei unohdukseen kilpailleen diskurssin toimijoita kuvaa se, että näistä nimeltä mainituista miehistä ei tutkimuskirjallisuus kerro juuri mitään[399]. On tosin todettava, ettei kaikista niin sanotun ”sivistyspuolueen” jäsenistäkään ole jäänyt paljon tietoja[400]. Kansakoulun vastustajatkin saattoivat jäädä elämäkertojen ulkopuolelle sen vuoksi, etteivät he vain tulleet ’tarpeeksi kuuluisiksi’. Sattumallakin oli lisäksi osuutensa. Kuitenkin aluksi voimiaan mitanneille puolueille lähes kaikki näytti olevan mahdollista. Evijärvellä kansakoulun kannattajia uhkailtiin vastustajien taholta pahimmillaan pahoinpitelyllä tai jopa kuolemalla[401]. Nämä tietysti olivat ja ovat vakavia uhkauksia, mutta ei tiedetä kuinka yleisesti niitä paikkakunnalla esitettiin. Kortesjärvellä kansakouluvastaisuuteen vaikutti muun muassa voimakkaiden ja arvovaltaisten talonpoikaishenkilöiden puute, varojen puute, halu pitää lapset kotona kylvö- ja sadonkorjuuaikana ja kylien välinen kateus. Aikaisemman tutkimuksen mukaan kortesjärveläisten kansakouluvastustus osoitti päätöksenteon ja ajattelun itsenäisyyttä sekä riippumattomuutta ulkopuolisesta johdattelusta.[402] Toisaalta on kuitenkin todettava, että vastustajat olivat alttiita kunnan sekä kylien vahvojen vaikuttajien johdattelulle.

Vastustusinto ei koskenut pelkästään kansakoulua, vaan kaikkia kuluja ja rasituksia, joita kuntalaisille oltiin määräämässä.[403] Asia saattoi koskea sinänsä hyvinkin pieniä asioita, kuten esimerkiksi kaapin lahjoittamista Suomen muinaismuistoyhdistykselle.

---

[396] KKA, kkpk. 16.1.1882; Kivipelto 1983, 647; Laukkonen 1966, 245.
[397] Vainionpää 1994, 27–28.
[398] EKA, Keisarillisen Majesteetin Korkeassa Nimessä, Hänen Suomen Senaattinsa päätös siihen valitukseen, jonka Erkki Matinpoika Storkivi ynnä useat muut Evijärven kuntalaiset ovat tehneet (– –) Annettu Suomen Senaatin Talous osastossa Helsingissä, Kesäkuun 30. päivänä 1891.
[399] Ala-kulju et al. 1965, 959–971. *Nimiluettelo.*
[400] Savolainen 2008.
[401] Waasan Lehti 4.6.1887; EKA, kkpk. 30.1.1891 ja kkpk. 2.12.1891. Kansakoulun vastustajat uhkasivat kuntakokouksessa kansakoulun kannattajia jopa kirveellä, jos kuntaan ilman heidän suostumustaan perustettaisiin kansakoulu.
[402] Vainionpää 1994, 4–5.
[403] Vilkuna 1954, 217–232.

Evijärvellä jouduttiin vuonna 1881 perumaan kaapin lahjoitus kyseiselle yhdistykselle, kun kuntalaisista suuri joukko oli paikallisen ”herrasmiehen” johdolla vaatinut asian uudelleenkäsittelyä ja kirkkoherra oli siihen ”rettelöiden” välttämiseksi suostunut. Niin kutsutut ”kaapinystävät” olivat todenneet:

> ”…Myökö kaappia ilman eestä antamaan ja maksamaan vielä sen kuljetuksesta Helesinkiin ja pykäämisestä siellä – ennen myö sen poltamme!...”[404]

Tällaisen ”kaappikysymyksen” kautta muodostuu kuva itsepäisistä[405] kuntalaisista, joita myös kirkkoherran oli vallastaan huolimatta kuunneltava ja suorastaan välillä ehkä pelättäväkin. Rahapula oli tosin yksi oikea syy vastustaa kansakoulua. Kuntien köyhyys tunnustettiin myös eliitin piirissä kansakoulujen perustamista hidastavana tekijänä, mutta oli myös niitä, jotka pitivät rahanpuutetta tekosyynä. Erään sanomalehtikirjoituksen mukaan varoja kyllä löytyi hienoihin pukuihin, väkeviin juomiin ja muun ”turhuuden toimittamiseen” ja vuonna 1888 nimimerkki ”Pykärin poika” kirjoitti köyhien evijärveläisten tuhlaavan tyhmyyksissään paljon rahaa viinaan ja vielä polttavan ”salaränneissään” paljon lisää[406]. Kuntakokouspöytäkirjojen antama kuva lienee silti osuvin, sillä 1880-luvun alussa Evijärven kuntakokouspöytäkirjaan kirjoitettiin:

> ”Kun köyhyys ja ruuan puutes on hyvin suuri kunnassamme, että suurelta osalta puuttuu syötävää ja ohran siementä tänä kevänä, niin yksimielisesti tuumattiin ja päätettiin korkialta kruunulta nöyrän anomuskirjan kautta pyytää suuressa puutteessa oleville lainaksi syötäviksi ja siemeniksi 250 tynnyriä rukiita syötäviksi ja 250 tynnyriä ohria siemeniksi.”[407]

Aikaisempikin tutkimus tuo esille taloudelliset syyt kansakoulun vastustamisessa, muttei tarkemmin erittele tai selitä niitä[408]. Kokonaiskuvan luominen taloudellisista hidasteista olisi varmasti oman tutkimuksensa arvoinen, sillä köyhyys ulottui laajalle jopa niinkin, että 1880-luvun alussa kerjäläisiä lähti Evijärveltä ja lähikunnista kohti

---

[404] Vaasan Sanomat 3.1.1881. Nykyisin tämä Evijärven pappilasta peräisin oleva kaappi löytyy Kansallismuseon kokoelmista. Kirjoituksessa ”kaapin ystävien” puhe on kirjeessä jätetty muokkaamatta kirjakielelle. Tällä luotiin mielikuvaa ’oppimattomasta’ ja ’typerästä’.

[405] Waasan Lehti 6.3.1882, 3–4. *Lappajärveltä helmik. 20 p.* ”…Kun kerran kansamme luonteeseen kuuluu tuo suorapäisyys: ”Ei suomalainen usko, ennen kun koettaa”, niin eikö liene paras koettaa, että saadaan nähdäkin…” Nimimerkki (Koulua mieliväiset J. W. ja E. R.).

[406] Oulun Ilmoituslehti 17.3.1888, 2. *Evijärveltä, maaliskuussa 1888*. Sanomia Turusta 29.8.1877. Vaasan Sanomat 26.3.1878, 2. ”…Rahat ei jouda joutaviin, niillä pitää ostaa viinaa (– –) mitä oppi auttaa, kun oppineet noin törkiästi elävät (– –) Ei olutpaikoissa eikä viinapaikoissa ole raha vähissä, esittele vaan jolleki tuommoiselle sanomalehden tilaamista, niin pian näet köyhän edessäsi…”

[407] EKA, kkpk. 28.2.1881.

[408] Halila 1949b, 16.

rikkaampia rintapitäjiä, kuten Ilmajokea.[409] Köyhien kansakoulujenkaan tulevaisuus ei näyttänyt hyvältä 1870-luvun lopulla, jolloin niiden pelättiin häviävän ”saippuakuplien tavoin”. Samoihin aikoihin syntyi keskustelua jo Cygnaeuksen kansakouluehdotuksessaan mainitsemasta kansakoulupakosta. Kansakouluja tukevat piirit syyttivät kouluylihallitusta siitä, että ne olivat sallineet ”lapsista koostuville” ja ”oman etunsa hylkääville” kunnille päätösvaltaa kansakoulujen perustamisessa.[410] Jyväskylässä pidetyssä kolmannessa yleisessä kansakoulukokouksessa vuonna 1875 professori Cleve oli tosin muistuttanut kansakoulupakon kannattajia siitä, että kaikille lapsille suunnatun kansakoulun luominen oli vielä mahdottomuus.[411]

Jotta voi paremmin ymmärtää rahvaan ja viranomaisten välisiä suhteita, on ymmärrettävä näiden välillä vuosisatoja kestänyt vastakkainasettelu. Tätä kuvaa hyvin esimerkiksi vuoden 1734 lain määräys talonkatselmuksesta[412], joka velvoitti viranomaiset valvomaan talonpoikien omien rakennusten ylläpitoa. Kyseinen laki aiheutti kauan hankausta talonpoikien ja viranomaisten välille. Kun eliitti moitti rakennusten huonoa kuntoa, he samalla leimasivat talonpojat saamattomiksi ja laiskoiksi. Rahvaalle talojen jonkinlainen heitteillejättö oli puolestaan tottelemattomuutta, josta he saattoivat olla jopa ylpeitä.[413] Aika toi muutoksia lakiin, mutta vanhoista tottumuksista ei niin vaan luovuttu[414]. Evijärvellä tilannetta kuvattiin eliitin silmin 1880-luvun alussa seuraavasti:

> ”Jos rakennustapa ei olisi niin ikävä ja vanhanaikainen, jos kauneuden aistia olisi rahtuakaan löytynyt vaikuttamassa ihmistyön kanssa, löytyisi täällä vallan viehättäviäkin paikkoja. Siistiä rakennuksia, puutarhanhoitoa ja maalaustaidetta on täällä ijät ajat kammoksuttu. Isompaa ja mukavampaa vierashuonetta et löydä täältä mistään, jos ei oteta lukuun pappilaa, joka tuottaa rakentajillensa kunniaa ja on muutenkin varsin kauniilla paikalla.” [415]

---

[409] Vaasan Sanomat 7.3.1881. *Kerjäläisten liikettä*.
[410] Kansakoulu. 16.4.1877. *Kansakoulumme edistymisen esteitä.*
[411] Kansakoulu. 1.10.1875. *Kolmas yleinen kansakoulukokous.*
[412] Sveriges rikes 1984 [1734], 95–96. Bygninga Balk. XXVII. CAP. Huru husesyn skal hållas. Laki talonkaitselmuksesta koski laajasti talonpoikien asumuksia ja viljelyksiä. Talonkaitselmus kuului vuoden 1734 lain mukaan pitää joka kolmas vuosi tai useammin. Tehtävä kuului kruununvoudille tai nimismiehelle. Tarkastuskohteina olivat kaikki kruununmaalla olevat rakennukset katosta lattiaan ja lisäksi pellot, niityt ja jopa metsät. Talonpoikia sakotettiin tilojensa laiminlyönneistä.
[413] Peltonen 2006, 124–125.
[414] Esimerkiksi siltavoutilaitos oli periaatteessa lakkautettu jo 1700-luvulla, mutta vielä 1800-luvun lopulla siltavouteja oli erityisesti Etelä-Pohjanmaalla. Ylikangas 1996, 205.
[415] Vaasan Sanomat 3.1.1881. Myös Kortesjärven rakennuksia arvosteltiin. Tehtiin vertauksia naapurikuntaan Pedersöreen (ks. liitteen 6 kartta). Kirjoittajana mukaan ruotsinkielisessä Pedersöressä oli viljavia peltoja, tyylikkäitäkin rakennuksia ja maatiloja, mutta heti kuntien väliseltä rajatolpalta

Eliitin puheissa kansakoulun vastustajia ei suoranaisesti kutsuttu ”yhteiskunnan kyljessä mätäneviksi kääviksi”[416], vaan puhe oli hienotunteisempaa. Jyväskylän seminaarin johtaja Karl Gabriel Leinberg piti seminaarin vuositutkinnon päätyttyä kesäkuussa 1878 puheen, jossa hän totesi:

> ”…Hyvin tunnettu on, että kansakouluasia on maassamme usein vielä nurjan mielen ja kovan vastustuksen alaisena niiden puolelta, joiden parasta etenkin tällä toimella tarkoitetaan.”[417]

Leinberg ei kuitenkaan lähtenyt erittelemään vastustuksen syitä vedoten ajan puutteeseen sekä aiheen laajuuteen. Uusia opettajia hän kuitenkin neuvoi toimimaan sekä hyvien töiden esikuvina että vilpittömästi, jotta kansakoulujen vastustajat joutuisivat häpeämään eivätkä löytäisi opettajista pahaa sanottavaa.[418] Monet opettajat lähtivätkin suorittamaan tätä tehtävää uuden tien raivaajina, valmiina kohtaamaan kovan vastustuksen. Monissa pitäjissä opettajaa pidettiin hänen hyvinä pitämistään aikeistaan huolimatta ulkopuolisena ja epäluotettavana.[419] Joidenkin kansakoulun vastustajien mielestä etenkin miesopettajat eli seminaarin herrat olivat liian ylpeitä ihmisiä, jotka vain ”kerskuivat, juonittelivat ja sekaantuivat asioihin”[420]. Leinberg kuitenkin uskoi siihen, että kansakouluopettajat saavuttaisivat ajan mittaan luottamuksen olemalla esimerkillisiä, nöyriä ja vilpittömiä[421]. Etelä-Pohjanmaalla suurin osa kansakouluopettajista uskoi 1880-luvulla saavansa arvostusta silti ennen kaikkea papiston avulla. Kartanoiden lähes puuttuessa säätyläistöä edustivat Etelä-Pohjanmaalla lähinnä vain kirkkoherra, pappi ja nimismies. He olivat kansakouluopettajien, lukkarien ja lukutaitoisten talonpoikien lisäksi ahkerimpia sanomalehtien tilaajia ja lukijoita.[422] He kirjoittivat lisäksi usein sanomalehtiin maaseutukirjeitä[423]. Kansakoulun

---

Kortesjärvelle tultaessa tilanne muuttui. Luontokin aivan kuin tuli karummaksi, tie siirtyi kulkemaan läpi laihojen mäntymetsien ja rakennuksiakaan ei ollut rakennettu viehättäviksi eikä niitä juuri edes ollut maalattu. Åbo Tidning. *Korrespond. till Å. T. Kortesjärvi den 2 augusti*. Nimimerkki (W:s.).

[416] Waasan Lehti 6.11.1886. *Lappajärveltä marraskuulla 1886*. Nimimerkki (Me.).

[417] Kansakoulu. 1.7.1878. *Seminaarin johtaja K. G. Leinbergin puhe Jyväskylän seminaarin vuositutkinnon päätyttyä kesäkuun 15.p. 1878*

[418] Kansakoulu. 1.7.1878. *Seminaarin johtaja K. G. Leinbergin puhe Jyväskylän seminaarin vuositutkinnon päätyttyä kesäkuun 15.p. 1878.*

[419] Kansakoulu. 15.10.1878. *Ilmajoen piirikunnan kansakouluopettajain kokous*.

[420] Kansakoulu. 15.10.1878. *Toukka, joka uhkaa turmella nuorta kansakouluamme.* Kansakoulu. 20/1878. Professori von Essenin lausunto vuoden 1881 yleisessä kansakoulukokouksessa.

[421] Kansakoulu. 1.7.1878. *Seminaarin johtaja K. G. Leinbergin puhe Jyväskylän seminaarin vuositutkinnon päätyttyä kesäkuun 15.p. 1878*

[422] Kansakoulu. 15.10.1878. *Ilmajoen piirikunnan kansakouluopettajain kokous*; Tommila 1988, 286.

[423] Laamanen 2002.

vastustajista taas saatettiin sanoa, että he eivät lue sanomalehtiä, joten he eivät voi tietää kansakoulun merkitystä.[424]

4.2 Sanomalehdet ja aikakauslehdet kansakoulutaistelun areenana

> ”…Samaten ehkä melkein säntilleen jo voipi arvata, mistä määrästä sanomalehtikirjallisuutta viljellään: kumminkin saamme suuremmaksi vakuudeksi ilmoittaa, että koko 6 kappaletta ”Vaasan Sanomia” jaetaan seurakuntalaisille. Ei ainoatakaan pääkaupungin lehteä nähdä kunnassamme, jos ei lukuun oteta 1 kappaletta tänne tulevaa ”Helsingfors Dagblad’ia” ja Ruotsin pääkaupungissa ilmestyvää ”Söndag’s Risse’ä”, jotka tietysti ovat kansalle tuntemattomia suuruuksia. Muuten tänne tulee ”Åbo Underrättelser”, ”Wasabladet” ja ”Oulun Lehti”. (– –) ”Uutta Suometarta” ei täällä suosita, oppikouluja eli yleensä mitään isänmaallista yritystä täällä ei kannateta puheella eikä työllä...”[425]

Tämän Evijärveltä maltillisesti fennomaaniseen Vaasan Sanomiin lähetetyn maaseutukirjeen perusteella kuntaan tuli yksitoista sanomalehteä vuoden 1880 lopulla. Tultaessa 1880-luvulle Suomen sanomalehdistö oli kolmessa vuosikymmenessä vahvistunut määrältään kolminkertaiseksi. Sanomalehti ei näin ollut enää maaseudullakaan ”tuntematon suuruus”.[426] Waasan Lehti alkoi ilmestyä samoihin aikoihin, muttei vielä vuoden 1881 alussa ollut ehtinyt saada Evijärveltä tilaajia. Todennäköisesti pian sai, sillä esimerkiksi talokas Kaarle Forsberg ainakin aikoi lähettää joulukuussa 1882 Alavuden postilaitokselle kirjeen, jossa hän tilasi ”Suomalaisen Waasan Lehden” vuosikerran hintaan 6 markkaa ja 55 penniä. Joulukuussa 1881 hän oli jo tilannut ”Suomalaisen Wirallisen Lehden” vuosikerran hintaan yhdeksän markkaa ja kaksi penniä.[427]

Vaasan Sanomien viimeinen numero ilmestyi joulukuussa 1881. Kaksi kertaa viikossa julkaistu Waasan Lehti oli vuoden aikana ehtinyt vienyt siltä nopeasti tilaajia. Läänin ensimmäisen suomenkielisen sanomalehden lopettamisen taustalla oli päätoimittaja Erkki Almbergin terveydellisistä ja ammatillisista syistä johtunut haluttomuus jatkaa tehtävässä sekä ilmeisesti myös se arvostelu, jota suorasukaisena lehtenä pidetty Vaasan

[424] Rapila 1983, 8.
[425] Vaasan Sanomat 3.1.1881, 3–4.
[426] Landgren 1988, 341, 398, 473; Ekman–Salokangas, Aalto, Salokangas 1988a, 218–219;Vaasan Sanomat 3.1.1881, 3–4.
[427] KTKA, Kaarle Forsbergin kirjeet Alavuden postilaitokselle 12.12.1881 ja 23.12.1882.

Sanomat oli saanut osakseen.[428] Vaasan Sanomien jälkeen Waasan Lehti täytti nopeasti syntyneen kysynnän, vaikkei tarkkoja levikki- saati tilaajatietoja ole säilynyt. Näiden tietojen puuttuminen ei muidenkaan lehtien osalta ollut 1800-luvun lopulla harvinaista. Hyvästellessään lukijakuntansa Almberg esimerkiksi tyytyi lehdessään vain toteamaan, ettei kerran viikossa ilmestynyt Vaasan Sanomat ollut lukijakunnaltaan koskaan ”suuren suuri tai pienen pieni”[429].

Waasan Lehdestä tuli suomalaiskansallisesti paljon kiivaampi kuin edeltäjästään Vaasan Sanomista.[430] Kielikysymyksen puolesta sanomalehti olikin valmis taistelemaan. Waasan Lehden toimitus kertoi itsestään 16.12.1880 ilmestyneessä näytenumerossa muun muassa:

> ”…Turhaksi katsomme ruveta vanhalla-olijain kanssa kauppaa hieromaan. Milloin suomalaisuuden vastustajat tavallisia sanojaan käyttävät, estääkseen kielemme kohoamista aatteen sekä aineen aloilla siihen asemaan, jonka kansakuntamme kunnia ja etu vaativat, aiomme häikäilemättä vääryyttä vastustaa…” [431]

Ohjelmajulistus ei luvannut hyvää kansakoulun vastustajille. Toimitus tuli suhtautumaan kansakouluvastaisiin maaseutukirjeisiin ohjelmansa mukaisesti. Kohta kävikin selväksi, mitä lehden ohjelmajulistuksessa mainittu häikäilemätön vääryyden vastustaminen tarkoitti. Erittäin hyvän esimerkin tästä antoivat Waasan Lehden toimituksen kommentit kortesjärveläisen kansakouluvastustajan maaseutukirjeeseen vuodelta 1885. Waasan Lehden toimitus pyysi ennen Kortesjärveltä lähetetyn maaseutukirjeen alkua lukijakunnalta anteeksi jutun julkaisemista, mutta heti perään kertoi tekevänsä sen siksi, että:

> ”…Kirjoittaja, kuten näkyy, koettaa tehdä pilaa niistä, jotka koulua ja sivistystä puolustavat, mutta kyllä se näkyy olevan niin noloa ja tylsää sekin, sekä hänen kirjeensä niin kuiva ja hämärä, että ei ole mikään ihme, jos hän ei muitakaan asioita paremmin tajua. Ymmärrys hoi, äly älä jätä toki niitäkään, jotka aikovat sinun jättää, sillä he eivät ymmärrä mitä tekevät!..”[432]

---

[428] Ekman–Salokangas, Aalto, Salokangas 1988a, 218–219; Vaasan Sanomat 26.12.1881, 1, 4.
[429] Vaasan Sanomat 26.12.1881, 1. Erkki Almbergin kirje Vaasan Sanomien lukijoille. Leino–Kaukiainen 1988, 328–329.
[430] Leino–Kaukiainen 1988, 328–329. Vaasan Sanomilla ja Wasabladetilla oli ollut yhteinen kustantaja ja kirjapaino.
[431] Näytenumero ilmestyi 16.12.1880. Waasan Lehti 16.12.1880. Myös esimerkiksi Halila tuo esille isänmaallisuuden merkityksen kansakoulun vuoksi tehdylle ”kulttuuritaistelulle”. Halila 1949b, 425.
[432] Waasan Lehti 15.7.1885, 4.

Tällaisen reaktion toimituksessa aiheuttanut nimimerkitön kirjoitus koski ihmettelyä siitä, miksi Kortesjärvellä pitäisi lehmän ”murhan” takia ryhtyä ”parannus hommiin” ja ”kansakoulun toimeen panemisesta” keskustelemaan. Samassa kirjoituksessa kirjoittaja kertoi Kortesjärvellä 18.4.1885 pidetystä kuntakokouksesta, jossa kansakoulun perustaminen oli otettu keskusteltavaksi, mutta jossa mainittu aloite kumottiin. Kirjoittaja ei voinut peitellä tyytyväisyyttään tähän päätökseen, mutta valitti eteläpohjanmaan murretta käyttäen:

> ” …mutta (kansakoulun) tahtojat vetosivat kuvernööriin, johna on taas koitettu panna seurakunta pahaakin pahemmaksi soimauksilla ja uhkauksilla, joiren en luule hyvää vaikuttavan, mutta suokaa kunnioitettavat hyvät kynä taiturit anteeksi tyhmyytemmä. Emmä me voi tietää, jos viime valtiopäivillä olis päätetty, että lehmän murhan johrosta on näin väkipakolla ruvettava kansakouluhommiin, me luulimma muitakin rohtoja olevan sopivan käyttää siihen tautiin,…”[433]

Kirjoittaja, johon toimitus viittasi sanoilla ”miesparka” sekä ”kansakoulun ja kansansivistyksen vastustaja”, antaa yläpuolella olevassa tekstiotteessa pohdinnan aiheita. Hänen mukaansa kansakoulua ajettiin kuntaan soimausten, uhkausten ja mustamaalauksen avulla. Tällainen näkökulma puuttui tyystin kansakoulun kannattajien käyttämästä retoriikasta. Sen sijaan reaktiona miesparan kirjoitukseen toimitus totesi painokkaasti:

> ”…Mikä kurja kunta se on, jolla ei nyt jo yhdeksännellätoista vuosisadan lopulla ole edes yhtä kansakoulua!” [434]

Näin Waasan Lehden toimitus toi vahvasti esille kantansa kansakoulujen perustamiseen, mutta samalla valotti sitä, kuinka suuria näkemyksellisiä eroja oli kansakoulun kannattajien ja vastustajien välillä. Voidaan vain olettaa millaisia reaktioita edellä mainittu kirjoitus aiheutti kansakoulun vastustajien piirissä. Sen ei ainakaan tiedetä heti vähentäneen kansakouluvastustusta Kortesjärvellä, mutta toisaalta tämänkaltaisia kirjoituksia ei enää tutkimusajanjaksolta löydy Waasan Lehdestä. Vaihtoehtoja on kaksi. Ensiksikin voidaan olettaa, että vastustajat, mikäli edes lukivat kirjoituksen, eivät enää halunneet tulla pilkatuiksi lehden palstoilla. Toiseksi, ehkä jo ohjelmajulistuksenkin vuoksi, on todennäköisempänä vaihtoehtona pidettävä sitä, että

[433] Waasan Lehti 15.7.1885, 4. Suluissa tutkimuksen tekijän tekemä tarkennus.
[434] Waasan Lehti 15.7.1885, 4.

Waasan Lehti ei ainakaan tutkitulla ajanjaksolla enää julkaissut kansakoulua vastustavia kirjoituksia. Jotain kansakoulua vastustavien kirjoitusten harvinaisuudesta kertoo se, että käsitellyn kirjoituksen lisäksi suoranaisia kansakouluja vastustavia kirjoituksia ei löytynyt yhdestäkään muusta tutkitusta tutkimusajan sanomalehdestä.[435]

Waasan Lehti antoi kaiken tukensa kansakoulujen hyväksi tehtävälle työlle. Lehden toimitus ikään kuin raportoi pilkallisesti kansakoulun vastustajista, muttei puhunut suoraan heille eli ei todellakaan pyrkinyt ”hieromaan kauppaa” tai perustelemaan kansakoulun merkitystä kortesjärveläisille heidän näkökulmiaan hyödyntäen. Näin kansakoulun vastustajat sen tarkemmin perustelematta tuomittiin. Toimituksella oli monia keinoja väheksyä kirjoitusta, ja ne liittyivät muun muassa kirjoittajan käyttämään kieleen, murteeseen, sivistystasoon tai asuinpaikkaan. Toimitus ei esimerkiksi ollut toimittanut tai kääntänyt kortesjärveläisen kirjoittajan maaseutukirjettä kirjakielelle, mikä toimituksen linjaa noudattavien kirjoitusten osalta oli tapana[436], vaan arvoisalta lukijakunnalta pyydettiin anteeksi sitäkin, että lehti julkaisi Kortesjärveltä tulleen ”kunnottoman kirjeen” ja vielä ”prikusta prikkuun”. Puolustuksena tälle esitettiin, että näin lukijat saisivat nähdä millaisia mieliä ja kirjoittajia vielä näinäkin aikoina maasta löytyi.[437] Waasan Lehti saattoi silti kirjoituksellaan saada aikaan kortesjärveläisissä sellaisen reaktion, mitä se ei suinkaan ollut tarkoittanut.

Kansakoulujen kannattajat uskoivat vilpittömästi toimivansa oikein[438], mutta miten mahtoi kortesjärveläinen suhtautua kirjoituksesta saamaansa palautteeseen. Todennäköisesti hän ei ainakaan ilahtunut häneen kohdistuneesta arvostelusta. Kansakoulun vastustajia pyrittiin laajemminkin nolaamaan ja tekemään heidän näkökulmansa naurettaviksi. Tästä pyrkimyksestä tuli tavallaan julkinen salaisuus ja kansakoulun kannattajien eräs toimintapa. Asiaa ei kuitenkaan tunnustettu. Julkisemmin eliitin piirissä todettiin, kuinka maalaisväestö suhtautui kansakouluun aluksi suurella

[435] Myöskään muista päälähteinä käytetyistä sanomalehdistä ei vastustajien kirjoituksia löytynyt. Waasan Lehti ei myöskään julkaissut uskonnollisia kirjoituksista tai ainakaan niin sanottuja ’paatoksellisia’ tekstejä. Ks. esimerkiksi Waasan Lehti 26.1.1884. Lehti kommentoi erästä kirjoitusta: ”…Ette pane pahaksenne, että olemme kirjeenne lyhentäneet. – Niin pitkät hengelliset esitykset eivät sovellu lehteemme...” Maaseutukirjeen oli Waasan Lehteen lähettänyt Evijärven kuntakokouksen tuleva esimies Jaakko Söder.
[436] Tommila 1988, 201. Suomettaren toimitus korjaili kirjeiden ulkoasua alusta alkaen. Myöhemmin oikeinkirjoitukseen opastaminen tuli sanomalehdistössä yleiseksi.
[437] Waasan Lehti 15.7.1888, 4.
[438] Halila 1949b, 426.

epäluulolla, kun vanhemmat ja esivanhemmatkin olivat tulleet koulutta toimeen. Mainitsematta jäi, että tästä epäluulosta pyrittiin tekemään naurettavaa, ymmärtämättömien ja typerien ihmisten noloa ajattelua. Kun henkinen painostus alkoi tuottaa hedelmää, voitiin todeta:

> ”…perätön pelko on vähitellen väistynyt, ja vastustusta, ynnä niskoittelua maksujen suorittamisessa, tavataan ainoastaan muutamissa itsepintaisimmissa maalaiskunnissa…”.[439]

Vuoden 1890 tienoilla kansakoulun puuttuminen Kortesjärveltä herätti maakunnan sanomalehdistössä paljon keskustelua, mutta nyt vain kansakoulun kannattajat olivat liikkeellä. Eräs Oulaisista sanomalehti Pohjalaiseen lähetetty lehtikirjoitus osoittaa, että kansakoulut alkoivat kiinnostaa myös monia uusia sidosryhmiä, kuten arkkitehteja:

> ”Siis pyydän teitä, entiset tuttavani…heti seuraamaan aikaanne laitamalla kansakoulu kuntaanne. Toivotan että hankkisitte oikein asianmukaiset piirustukset…hra arkkitehti G. E. Aspilta.”[440]

Edellisen kirjoituksen kirjasinlaji oli sanomalehdessä fraktuura, joka oli 1800-luvulla yleisin suomenkielisten sanomalehtien käyttämä fontti -tyyppi. Sääty ja kieli näkyivät ajan sanoma- ja aikakauslehtien ulkoasussa. Tutkituissa suomenkielisissä sanomalehdissä vain muutamat mainokset tai yksittäiset kirjoitukset saatettiin painaa antiikvaa käyttäen. Ruotsinkieliset ja useimmiten juuri eliitin suosimat sanomalehdet painettiin antiikvalla, jossa ei fraktuuran kiemuraisia kirjaimia näkynyt. Ero johtui siitä, että kansa oli oppinut katekismuksissa ja Raamatuissaan lukemaan fraktuuraa ja säätyläiset puolestaan suosivat etenkin Englannissa ja Ranskassa yleisesti käytettyä antiikvaa.[441]

---

[439] Topelius 1898, 79.
[440] Pohjalainen 18.2.1890, 2. *Oulaisista helmikuun 10 p:nä. Kirje veli Matille Kortesjärvellä*. Nimimerkki (E. D.).
[441] Suometar 19.10.1849. *Mistä syystä latinan puukstaavit kauniimpia olisivat kuin tavalliset Suomen puukstaavit?* Nimimerkki (E. S.). Tommila 1988, 213. Mervola 1995, 55–56.

Kuva 1. Malli fraktuurasta

Mistäs syystä latinan puustawit kauniimpia olisiwat kuin tawalliset Suomen puustawit?

Lähde: Suometar 19.10.1849, 3.

Kuva 2. Malli antiikvasta

POHJALAINEN
on suosituin lehti Etelä-Pohjanmaalla, leviten 2,500 kpl. suuruisena painoksena. Hinta neljännekseltä kaikkialla maassa ainoastaan 1 mk.

Lähde: Pohjalainen 8.7.1892, 2. Vuonna 1895 Pohjalaisen levikki oli 4 300 kappaletta. Leino–Kaukiainen 1988, 451.

Tutkimukseen valitut kansakouluaiheiset aikakauslehdet oli lähes poikkeuksetta painettu antiikvalla ja muut lehdet, kuten Vaasan Sanomat, Waasan Lehti, Pohjalainen sekä Uusi Suometar pääasiassa fraktuuralla[442]. Uusi Suometar ei ollut maakuntalehti, kuten muut edellä mainitut, mutta maan suosituimpiin sanomalehtiin aikanaan kuuluneena, siitä tuli niille jonkinlainen esikuva. Tosin tutkimusalueella lehteä ei juuri luettu 1800-luvun lopulla. Uutta Suometarta julkaistiin vuodesta 1869 vuoteen 1918.[443]

Lehtien sisältökään ei ollut vapaa säätyrajoitteista. Yleisesti ottaen kaikki lehdet olivat eliitin valvonnassa, sillä sensuuri hillitsi ja valvoi kirjoittelua 1820-luvulta lähtien.[444] Waasan Lehti ei vuonna 1893 poistunut markkinoilta kuitenkaan sensuurin vuoksi, vaan siksi, että vuodesta 1889 ilmestynyt sanomalehti Pohjalainen sai vähitellen suuremman lukijakunnan. Pohjalainen oli, samoin kuin Waasan Lehti, toimituskuntansa luomana määrätietoinen fennomaaninen sanomalehti[445]. Lehden nimiön piirroskuva ei tässä suhteessa jättänyt arvailulle varaa. Kuvassa 3 oleva nimiön majakka valojuovineen edusti muun muassa tiedon valoa, joka näyttää ulottuvan kauas Pohjanmaan lakeuksille.

---

[442] Ruotsinkielinen Åbo Tidning oli painettu antiikvalla. Lehteä julkaistiin 9.12.1882–30.12.1906. Ekman–Salokangas, Aalto, Salokangas 1988a, 305–307.

[443] Kansalliskirjaston digitoidut sanomalehtiaineistot. Landgren 1988, 297, 390; Leino–Kaukiainen 1988, 457, 460–461. Ekman–Salokangas, Aalto, Salokangas 1988a, 201–204.

[444] Sensuuriasetukset tosin eivät useinkaan koskeneet koulutusasioihin liittyviä kirjoituksia, vaan ennen kaikkea valtiollisia asioita, keisariperhettä ja poliittisia aiheita koskeneita kirjoituksia. Valvonta ei kuitenkaan ollut aukotonta eikä systemaattista, koska välillä sensuurin läpi pääsi yhteiskuntakriittisiä kirjoituksia. Rantanen 1997, 137–138; Leino–Kaukiainen 1988, 455.

[445] Ekman–Salokangas, Aalto, Salokangas 1988b, 226–228.

Kuva 3. Sanomalehti Pohjalaisen nimiön piirroskuva

Lähde: Pohjalainen 8.7.1892.

Sanomalehdet ja aikakauslehdet kertoivat 1800-luvun lopulla pääasiassa suppeahkon sivistyneistön mielipiteen lehtien toimituksien ja nimimerkkikirjoittajien kautta. Vahva anonymiteetti suojeli kirjoittajia ja lehdet olivat täynnä eliitin sekä eliitin tulkitsijoiden kirjoituksia[446]. Arvid Järnefelt kuvasi vuonna 1893 ilmestyneessä kirjassaan *Isänmaa* tilannetta varsin hyvin, kun hän kertoi Vuorelan isännän sanoin eräästä kansakoulua tukevasta maaseutukirjeestä:

> ”…Olisiko (Niemelän isäntä) kovasti voinut tämän itse kirjoittaa? ajatteli Vuorela. Niemelä ei olisi toki uskaltanut, eikä sanomalehti olisi koskaan semmoisen miehen kirjoitusta painanut…”[447]

Jo tiettyyn säätyyn kuulumisen ajateltiin rajoittavan monella tapaa kirjoittelua. Jotkut maaseutukirjeen kirjoittajat vähättelivät kirjoitustaan esimerkiksi toteamalla: ”…suokaa anteeksi, jos kyhäykseni tuntuukin vähäpätöiseltä…”[448] Maaseudun rahvaan osallistuminen laajemmin lehtikirjoitteluun oli heidän puutteellisemman kirjoitustaitonsa vuosi epätodennäköisempää, mutta mikäli he noudattivat eliitin ehtoja, tulivat myös heidän kirjoituksensa julkisuuteen. Eräät tutkimusaineiston kansakoulua koskevat maaseutukirjeet laittavat tosin pohtimaan kirjoittajien motiiveja, sillä ne saattoivat yli vuodenkin välein julkaistuina olla lähes sanasta sanaan samoja ja vielä lähetetty eri kirjoittajien toimesta eri paikkakunnilta[449]. Saattoihan yhdessä maaseutukirjeessä kuvattu tilanne muutamin muutoksin tosin sopia myös toiselle paikkakunnalle, ja jos jotain kirjoituspalkkaa maksettiin, kyseessähän oli vain nerokas

[446] Norrena 1993, 256–257.
[447] Järnefelt 1991[1893], 22–23. Suluissa kirjoittajan lisäys.
[448] Waasan Lehti 4.6.1887. *Evijärveltä toukokuun lopulla 1887*. Nimimerkki (kirvesmies).
[449] Waasan Lehti 4.6.1887. *Evijärveltä toukokuun lopulla 1887*. Nimimerkki (kirvesmies). Waasan Lehti 27.10.1888. *Alajärveltä lok. 19 p. 1888*. Nimimerkki (E. T-la). Molemmat kirjoitukset käsittelivät kuntien kansakoulua.

tapa ansaita. Sitä tietenkin on mahdotonta arvioida, oliko toisen kirjeen lähes kokonaan kopioinut täysin samaa mieltä. Sanomalehdistö kuitenkin synnytti uuden diskurssiivisen yhteisön[450] eli ihmiset pystyivät seuraamaan paremmin kuin ennen alueensa tapahtumia sekä puhuntoja. Edellytyksenä oli tietysti lukutaito, joka kirjoitustaidon lisäksi vapautti ihmisen pelkästä puheeseen perustuvasta kulttuurista ja laajensi mahdollisuuksia sekä yksityiseen (kirjeenvaihto) että julkiseen (sanomalehdet)[451]. Sanomalehtien välittämään tietoon pystyttiin reagoimaan kirjoittamalla tai siis jopa kopioimalla toisten kirjeitä ja lähettämällä kirjoitukset omissa nimissä sanomalehtien toimituksille.

Eliitin kirjoitukset sanomalehdistössä, mutta etenkin aikakauslehti Kansakoulu ja Kansakoulun lehdessä toivat selvästi esiin opillisten auktoriteettien tyytymättömyyden vallinneisiin koulutusoloihin läpi tutkimusajan. Kansakoulua koskevissa kirjoituksissa pohdittiin toistuvasti eri painotuksin, miten kansakoulun toiminta vahvistuisi, laajenisi ja paranisi. Pienempiä epäkohtia kansakoulujen vastustajien taholta oltiin valmiita sietämään vain suurempien välttämiseksi[452]. Aikakauslehdistä löytyi silti muutamia kansakoulukriittisiäkin kirjoituksia. Kansakoulun lehdessä oli esimerkiksi vuonna 1885 nimimerkitön kirjoitus, jossa muun muassa todettiin: ”…Suomen patriarkaalinen koti on hävinnyt (– –) Ensimmäinen lukuopetuskin sysätään kotoa koulujen niskoille. Suomen kodit! Älkää luopuko kalleimmasta tehtävästänne…”[453]

Papiston ja kansakouluopettajien välisistä näkemyseroista käytiin lehdistössä etenkin 1880-luvun lopulla kasvavaa väittelyä. Keskustelut tarpeeksi kyvykkäistä pyhäkouluopettajista, ulkoluvun tarpeellisuudesta tai tarpeettomuudesta, ja papiston sekä kansan halu pitää kiinni vanhoista perinteistä herättivät tuona aikana mielipiteitä suuntaan jos toiseen[454]. Keskustelun kiihtyessä aikakauslehdissä ja sanomalehdistössä myös Evijärven kansakoulutaistelu alkoi kärjistyä. Vuonna 1887 Evijärveltä kirjoitettiin Waasan Lehteen maaseutukirje, jossa kirjoittaja valitteli vanhempien haluttomuutta

[450] Rantanen 1997, 137.
[451] Heikkinen 1996, 46.
[452] Kansakoulu. 15.4.1880. *Käyntini Kansakoulussa*. Nimimerkki (-n Rm).
[453] Kansakoulun lehti 6/1885. *Kansan opetus ja tulevaisuus. Koti.* Nimimerkki (K. Ks.). Kirjoitus paljastaa kuinka yksityisen ja julkisen vallan välinen rajanveto aiheutti erimielisyyksiä ei pelkästään rahvaan parissa, vaan myös eliitin keskuudessa. Vrt. Heikkinen 1996, 47.
[454] WL 18.6.1887, 1.; WL 22.6.1887, 1.; WL 29.6.1887; WL 2.7.1887, 2.; WL 30.10.1889, 1: “On olemassa seurakuntia, joissa kirkkoherroina on kansakoulun salaisia ja julkisiakin vastustajia.” Kansakoulun lehti 6/1885. *Kansan opetus ja tulevaisuus.* Nimimerkki (K. Ks.). Kansakoulun lehti 30.11.1887. *Opettajakokouksia. Seitsemäs yleinen kansakoulukokous Tammisaaressa 16, 17 ja 18 p. kesäk. 1887.* Nimimerkki (A. G. H.).

laittaa lapsensa perustettuun yksityiseen kansakouluun. Useat vanhemmat olivat nimimerkin ”kirvesmies” mukaan:

> ”…vielä niin synkkiä vanhanaikaisia jöröjä, että heistä monenkin mielestä on oppi sama kuin pahuus ja taito sama kuin tyhmyys jne. Ja mitenkäs muuten se sopisikaan olla sellaisessa paikkakunnassa, jossa todellinen kansanvalistus astuu vasta ensimmäisiä askeleitansa. Ja onhan se jo ikiajoista tunnettu vanha totuus, että joll on mieli musta itsellänsä, se luulee kaikkia muitakin mustiksi.”[455]

Talonpoikaiset kansakoulun kannattajat käyttivät todennäköisesti sanomalehdistä lukemiaan kirjoituksia myös omien kirjoitustensa malleina, osin todennäköisesti tiedostamattaan. Esimerkiksi usein kuvatusta taistelusta pimeyden ja valkeuden välillä tuli monin eri muodoin lainattu ajatus[456]. Puhunnoissa usein toistuvat vertaukset pimeyden ja valon vastakkaisuudesta osoittavat niiden diskurssianalyysin teorioidenkin mukaan olleen hegemonisen diskurssin vahvoja osia[457].

Kansakoulun vastustajat oppivat ajan oloon mukauttamaan vastustuksensa muotoja eliitin käyttämälle kielelle, eliitin toimintatapoihin. Kun sanomalehtiin oli aika lailla hyödytöntä yrittää kirjoittaa kansakoulua vastustavia kirjoituksia, tuli laki apuun. Kuvernöörille ja senaatille voitiin laatia kansankoulun perustamispäätöksiä koskevia oikaisupyyntöjä. Taitavasti muotoillen yritettiin saada koulupäätökset kumottua. Ja jos ei suoraan, niin ainakin välillisesti[458]. Oikaisupyyntöön oli turha kirjoittaa, että kansakoulua ei haluta sen veltostuttavan tai herroja tekevän ominaisuuden vuoksi, vaan argumentoinnin oli oltava rationaalista ja perusteltavissa olevaa. Kun evijärveläiset kansakouluvastustajat vetosivat vuonna 1891 koulun perustamispäätöksestä senaattiin saakka, niin he oikaisupyyntönsä suurimmaksi syyksi esittivätkin yhden koulun olevan

---

[455] Waasan Lehti 4.6.1887. *Evijärveltä toukokuun lopulla 1887*. Nimimerkki (kirvesmies).

[456] Ks. esimerkiksi Waasan Lehti 6.11.1886. *Lappajärveltä, marraskuulla 1886*. Nimimerkki ”Me.” Waasan Lehti 4.6.1887. Evijärveltä toukokuun lopulla 1887. Nimimerkki (kirvesmies).

[457] Jokinen et al. 2004, 81.

[458] Kuntakokouksen päätöksen kumoamista pyydettiin seuraavien syiden vuoksi: 1) Ainakin kolme koulua pitäisi rakentaa, jos rakentamaan ruvetaan. 2) Kuntakokouksen päätös ei määrää mihin paikkaan kunnassa koulu olisi rakennettava, 3) ei ole selvyyttä siitä olisiko koulu molemmille sukupuolille, 4) kunta on köyhä, 5) kunta on hiljattain raskautettu kalliilla rakennustöillä, 6) kansakoulu kirkonkylään sijoitettuna ei vastaisi tarkoitustaan ja tulisi hyödyttämään ainoastaan kirkonkylää ja osia Joki- ja Haapajärven kylistä, 7) kunnassa on jo kaksi hyvää kiertokoulua, jotka jakavat opetusta kunnan jokaisessa kyläkunnassa, ja koska 8) aikomuksena on vähitellen perustaa useampia kiertokouluja kuntaan. EKA, Keisarillisen Majesteetin Korkeassa Nimessä, Hänen Suomen Senaattinsa päätös siihen valitukseen, jonka talollinen Erkki Matinpoika Storkivi ynnä useat muut Evijärven kuntalaiset ovat tehneet (– –) Annettu Suomen Senaatin Talous osastossa Helsingissä, Kesäkuun 30. päivänä 1891. Ks. myös Kivipelto 1983, 643.

aivan liian vähän harvaanasutulle kunnalle. Kunnan olisi pitänyt rakentaa, jos ”perustamaan ryhdytään”, vähintään kolme koulua. Valitus tehtiin hyvin tietäen, että yhdenkin koulun perustaminen olisi kunnalle vaikeaa[459] ja velvoite kolmen koulun perustamisesta todennäköisesti lopettaisi koulupuheet kerralla. Kansakoulun lehden tulkinta tilanteesta oli lehden etusivulla vallan toinen:

> ”…Valittajain syyt ovat selvät ja mielipiteet järkevät. Köyhyydestään huolimatta ovat he valmiit uhrauksiin useammankin kansakoulun perustamiseen sillä ehdolla, että koulut asetetaan niin, että niistä on kunnalle kokonaisuudessaan hyöty…”[460]

Kansakoulun vastustajat ikään kuin loivat kansakoulun kannattajien luoman ’ilkiödiskurssin’ vastapainoksi oman, tosin eliitin vastustajista luomaa kuvaa myötäilevän, ’tietämättömyysdiskurssin’. Tällä ja tämän tutkimuksen aineiston pohjalta muodostetulla ’tietämättömyysdiskurssilla’ pyrittiin todistamaan, että eliitti, paikallinen tai laajempi, salasi osalta kuntalaisista tärkeitä asioita tai yritti johtaa heitä harhaan. Edellä esitellyssä kortesjärveläisen vastustajan kirjoituksessa oli vedottu siihen, etteivät kuntalaiset voineet tietää, että lehmän tappo merkitsi kansakoulun perustamispakkoa. Kirjeen sävy kuitenkin paljasti, että kirjoittaja varsin hyvin tunsi kuntalaisten oikeudet päättää kansakoulun perustamisesta tai perustamatta jättämisestä.[461] Evijärveläisten vastustajien ’tietämättömyysdiskurssi’ tuli maaseutukirjeiden lisäksi esille senaatille tehdyssä valituksessa vuodelta 1891. Valituksessa tuotiin esille, ettei kuntakokouksen päätös määrännyt mihin paikkaan kansakoulu olisi kunnassa rakennettava ja ei ollut selvyyttä siitäkään, olisiko koulu molemmille sukupuolille. Kokouspöytäkirjojen valossa näistä asioista silti jotain tiedettiin, sillä jo helmikuussa 1890 kansakoulun sijaintipaikaksi oli valittu kirkonkylässä sijaitseva Antin rinteen mäki. Lisäksi erillistä kansakoulua eri sukupuolille ei kuntakokouksissa pidetty edes toteuttamiskelpoisena

---

[459] Näin todella oli, sillä Evijärven kirkonkylän kansakoulu oli lopulta vuoteen 1917 ainoa kunnan ylläpitämä koulu, vaikka sivukylät yrittivät ajoittain perustaa yksityisiä kansakouluja. Niiden kunnallistaminen ei yrityksistä huolimatta onnistunut. Kivipelto 1983, 650. Kansakoulun lehteen kirjoitettiin 18.3.1891. *Pari muistutusta kansakoulupakkoehdoituksen johdosta*. ”…Jos vain olisi tarvis joka kuntaan saada edes yksi ylempi kansakoulu, jossa muodossa pakon vaatimus usein on lausuttu, niin sen toiveen perille on pian jo päästy, ilman mitään pakkokeinoja. Mutta jos on kysymys suurempiin kuntiin saada useampia kouluja, niin siinäpä on loppumattomia riitoja edessä, ja toivo, että vastustajat sentään ajan kuluessa tulisivat myöntyväisemmiksi, ei näy juuri missään toteutuvan...” Ks. myös EKA, kkpk. 13.6.1887. Pöytäkirjassa todettiin: ”…Jos tuettaisiin yhtä kansakoulua, niin pian pitäisi tukea muitakin ja tulevaisuudessa yhteisen koulun perustaminen ei onnistuisi, *jos* kunta nyt päällä olevan kirkon korjaustyön päätyttyä siihen suostuisikin…”

[460] Kansakoulun lehti. 2.3.1891. *Onko tarpeetonta asetuksen kautta järjestää koulujen perustamista ja sijoittamista kunnissa?*

[461] Waasan Lehti 15.7.1885, 4.

vaihtoehtona.[462] Ehkäpä osittain valittajien vuoksi muodostettiin marraskuussa 1891 komitea pohtimaan tulevan kansakoulun rakentamista. Viimeistään tällöin kuntakokouksessa vahvistettiin kansakoulun sijaintipaikaksi Antin rinteen mäki.[463]

Kansakoulu ja Kansakoulun lehden sivuilla ei kansakouluvastustajien 'tietämättömyysdiskurssille' annettu paljon palstatilaa. Sivut sen sijaan täyttyivät usein erilaisista opettajien kokousten pöytäkirjoista[464]. Koska lehdet oli pääasiassa suunnattu kansakouluopettajille, koulujohtokunnille[465] ja koulutarkastajille, oli tämä tietysti ymmärrettävää. Tosin myös sanomalehtiin tiedot koulukokouksista yleensä poikkeuksetta päätyivät. Tammisaaressa järjestettiin vuonna 1887 seitsemäs Suomen yleinen kansakoulukokous, jossa keskusteltiin muun muassa niistä syistä, jotka estivät kansakoulun leviämistä maaseudulle. Piiritarkastaja Oksanen mainitsi seuraavat esteet:

> "…Oppilaiden puute, joka osaksi johtuu siitä, että koulut on sijoitettu sopimattomiin paikkoihin, johtokunnissa istuu enimmäkseen talonpoikia, jotka eivät harrasta koulun edistämistä, kiertokoulut, jotka vaikuttavat siihen suuntaan, että vanhemmat pitävät jatkettua koulunkäyntiä tarpeettomana, papisto, joka ei ole aina tarpeeksi kannattanut koulua ja opettajat itse, kun ryhtyvät sivutoimiin, jotka häiritsevät hänen varsinaista tointaan…" [466]

Oksanen ei maininnut esteenä maaseudun kuntakokouksissa käytyä taistelua kansakouluista, vaikka edelleen vielä tuohon aikaan kansakoulu näytti olleen monelle "kunnan isännälle" liian kallis ja aivan turha hanke. Kuntakokouksissa käytiin tutkimusalueella kiihtyvää keskustelua kansakouluista 1880-luvun alusta alkaen.

---

[462] EKA, Kouluseuran kokous kansakoululla Kultalahden talossa 9.2.1890. Kokouksessa päätettiin rakentaa Antin niemessä olevalle kirkonmaalle kansakoulurakennus. Tutkituissa kuntakokouspöytäkirjoissa ei erillisen tyttökoulun rakentamista pidetty mahdollisena. On huomionarvoista, että myös kansakoulun vastustajat osasivat turvautua 'tietämättömyysdiskurssiin'. Tämä tapahtui vuonna 1887, kun Jokikylässä sijainneen yksityisen kansakoulun kannattajat vetosivat koulun jatkon turvaamiseksi kuvernööriin eli tekivät kuvernöörille valituksen. Kun kuvernööri pyysi kuntakokoukselta selvitystä asiasta, vetosi kuntakokous muun muassa siihen, että valittajat olivat unohtaneet saaneensa kunnalta jo Fellmanin kunnalle lahjoittaman 246,81 markan apurahan. Kuntakokous 'unohti', että Fellman oli tarkoittanutkin apurahan käytettäväksi kansakoulun hyväksi. EKA, kkpk. 13.6.1887.

[463] EKA, kkpk 15.11.1891.

[464] Kansakoulun lehdessä 1.4.1890 todettiin anonyymisti yleisistä kansakoulukokouksista Suomessa: "…Puheita on pidetty, päätöksiä on tehty, mutta ainoastaan harvoin niillä on ollut sen pitempiä käytännöllisiä merkityksiä…"

[465] Evijärven kansakoulujohtokunta tiettävästi tilasi ensimmäisen kerran Kansakoulun lehden vuodeksi 1896. EKA, Pöytäkirja tehty kansakoulujohtokunnan kokouksessa Evijärven kansakoululla 12.12.1895.

[466] Waasan Lehti. 6.7.1887. *Tammisaaren vuoden 1887 seitsemäs Suomen yleinen kansakoulukokous.*

4.3 Kansakouluasia kuntakokouksissa

Evijärveläisen papin ja kansanparantaja Mikael Forslinin mukaan usko väistämättömään ja ennalta määrättyyn kohtaloon alkoi Evijärvellä väistyä 1700-luvun lopulla[467]. Kesti kuitenkin vielä kauan ennen kuin ajatus vallan siirtymisestä papistolta rahvaalle tuli mahdolliseksi ja lopulta toteutui. Kortesjärvellä lukkari Juho Kustaa Lahtisesta ja Evijärvellä vähtäri Juho Heikki Enqvististä tuli tutkimusajanjaksolla kuntakokousten esimiesten roolien kautta merkittäviä vaikuttajia niin kunnan koulutuspolitiikkaan kuin kunnan päätöksiin yleensä. Kirkon työntekijöinä he eivät olleet kunnallisasioissa puolueettomia, ja varsinkin Evijärvellä käyty koulukeskustelu paljastaa, ettei vähtäri Enqvist ollut valmis ainakaan huonontamaan palkkaehtojaan kansakoulun hyväksi. Enqvist sai virkansa seurakunnalta, mutta kiertokouluopettajan palkka tuli kuvernöörin jakamien valtion viinaverojen[468] kautta kunnalta, minkä vuoksi Enqvistin[469] lojaalisuus jakautui näin todennäköisesti ainakin kahtaalle. Se ei näkynyt kansakoulun kannattamisena, mutta on havaittavissa omistautumisena kuntakokouksen esimiehen tehtävään.

Kortesjärvellä lukkari Lahtisesta tuli kansakoulun kannattaja etenkin 1880-luvun lopulta alkaen, mutta liekö Lahtisen kansakoulumyönteisyyteen vaikuttanut ainakin jossain määrin se, ettei kannattaminen vähentänyt hänen palkkaansa ja ruokapöytänsä antimia. Lukkarit olivat tosin yleensä myös läheisemmässä suhteessa kirkkoherraan kuin vähtärit ja sitä kautta alttiimpia kirkkoherrojen suosimille aatteille. Vaikka pappeja alkoi 1880-luvun kuluessa joka puolella Suomea jäädä pois kunnallisista luottamustehtävistä, ei se siis merkinnyt sitä, ettei heidän valtansa enää ulottuisi kuntakokoukseen.[470] Evijärven kuntakokouspöytäkirjoissa talonpoikien esiinmarssi kunnan isäntinä näkyi siinä, että vasta 1880-luvulla kuntakokouspöytäkirjoihin kirjoitettiin ensimmäistä kertaa

---

[467] http://www.saunalahti.fi/arnoldus/forslin.html. 13.3.2009.

[468] Viinaverorahat olivat 1870-luvulta alkaen suurimpia kuntiin tulleita rahasummia, joten ne luonnollisesti kiinnostivat monia kunnan isäntiä. Halilan mukaan viinaverorahoista suuri osa käytettiin ohjeiden mukaisesti juuri sivistysmenoihin. Halila 1949b, 418. Viinaverot muodostuivat viinanpolttoluvan saaneiden polttimoiden maksamista valmisteveroista. Kun polttolupa oli talonpojilta viety vuoden 1866 asetuksen nojalla, valtio siirsi hyvitykseksi määräosan tuotosta vuosittain kunnille käytettäväksi. Kuusterä 1990, 82.

[469] J. H. Enqvist ei esiinny lähteissä, esimerkiksi kuntakokouspöytäkirjoissa suoranaisesti myöskään kansakoulun vastustajana. Ks. esimerkiksi EKA, kkpk. ajalta 1876–1880 ja 1887–1890; Ala-kulju et al. 1965, 905.

[470] Österbladh 1933, 511.

talonpoikien valtaan liittyviä lauseita, kuten ”Viimeksi kysyttiin kunnan isänniltä…” ja myös maininta ”kuntakokouksesta yhdessä seurakunnan kanssa” alkoi jäädä pois.[471]

Kuntakokouskausi kesti Evijärvellä vuodesta 1867 ja Kortesjärvellä vuodesta 1868 vuoteen 1919.[472] Vaikka kuntakokousasetuksessa vuodelta 1865 mainitaan ensimmäisenä kunnalle kuuluvista tehtävistä kansakoulujen perustaminen[473], ei se ollut tutkimusalueella, kuten yleensä Suomessa, vielä kuntien perustamisvuosina tehtävistä tärkein[474]. Sama asetus määräsi kunnan harteille paljon muitakin asioita, kuten köyhäinhoidon, järjestyksen ylläpitämisen, terveyden ja sairaanhoidon, kunnantalon rakentamisen, lainamakasiinin hallinnan, petojen hävittämisen, palosuojelun, kunnan talouden hoitamisen sekä siihen tarvittavien varojen keräämisen. Suuri valta toi myös suuren vastuun, sillä asetuksen myötä päätösvalta siirtyi kuntakokoukselle.[475] Sen suurimmaksi ja haasteellisimmaksi tehtäväksi tuli kunnan taloudenpito. Seuraava taulukko antaa kuvan tutkimusalueen kuntien vuosien 1889 ja 1890 tuloista ja menoista.

Taulukko 1. Evijärven ja Kortesjärven kuntien tulot ja menot vuosina 1889–1890.

	TULOT			Mk	MENOT						mk
1889	A	B	C	Yhteensä	D	E	F	G	H	I	Yhteensä
Evijärvi	2 380,40	0	560	2 940,00	350	110	1 493	0	0	987	2 940,00
Kortesjärvi	2 761,01	80	1310	4 151,20	434	350	1 045	0	0	2 322	4 151,20
Yhteensä	**5 141,41**	**80**	**1 870**	**7 091,20**	**784**	**460**	**2 538**	**0**	**0**	**3 309**	**7 091,20**
	TULOT			Mk	MENOT						mk
1890	A	B	C	Yhteensä							Yhteensä
Evijärvi	2 380,40	0	264	2 644,11	360	300	1 540	0	0	444	2 644,11
Kortesjärvi	4 721,90	140	1 684	6 545,66	434	350	1 225	0	0	4 537	6 545,66
Yhteensä	**7 102,30**	**140**	**1 947**	**9 189,77**	**794**	**650**	**2 765**	**0**	**0**	**4 981**	**9 189,77**

A= Ulosäkseerattuja rahoja
B= Arentirahoja, korkoja, lahjoituksia
C= Muita tuloja

D= Kunnallishallinnon menoja
E= Koulutoimi
F= Kyyditykseen, kestikievariin ja maanteiden hoitoon
G=Terveys- ja sairaanhoito
H= Korkoja- ja pääoman lyhennysmaksuja
I= Muita menoja

Lähde: VMA, Dfa:36. Vaasan läänin kuvernöörin vuosikertomukset vuosilta 1889 ja 1890.

[471] EKA, kkpk. 10.11.1887.
[472] Koskela 1983, 411.
[473] Vuoden 1866 kansakouluasetuksen 117. pykälä alkaa: ”Jos kunnalla on halu perustaa ylhäisempi kansakoulu ja siihen tahtoo yleisistä varoista apua, tehköön siitä Ylihallituksessa anomuksen…”
[474] Parkkonen 2008, eri kohdin. Suomessa ei yleensä muuallakaan kuntakokousasetuksen seurauksena ensimmäisenä ryhdytty puuhaamaan kansakoulua.
[475] Jutikkala 1958, 399–400.

Kuntatalous saatiin toimimaan hyvin pienillä tuloilla, vaikka asiakirjoista ei täysin käy ilmi miten taulukon 1 laskelmat oli tehty. Epäselväksi jäi, oliko esimerkiksi kunnan lainamakasiinien viljat muutettu rahaksi ja miten se siinä tapauksessa oli tehty. Jotenkin kunnan rahatalouden tilaa havainnollistaa silti se, että vuonna 1890 Evijärven kansakouluopettajan vuotuinen palkka noin 1 000 markkaa[476] olisi muodostanut ilman valtion myöntämää palkka-avustusta ja viinaverorahoja noin 38 prosenttia kunnan menoista. Jos kansakoulu olisi pitänyt perustaa kunnan omilla varoilla, olisi se merkinnyt entiseen verrattuna huomattavia veronkorotuksia. Kortesjärvellä vastaava prosenttiluku olisi samalla palkalla ollut noin 15 prosenttia. Oli niitäkin, jotka pelkäsivät, että jossain vaiheessa kansakoulut jäävät kokonaan kuntien vastuulle. Muisto 1860-luvun nälkävuosista oli pitkään kuntalaisten mielessä ja halu varautua vaikeita vuosia varten motivoi säästämiseen.

Kuntakokouksen ohella kunnallislautakunta oli toinen keskeinen elin kunnan asioiden hoidossa. Sekä vuoden 1865 että vuoden 1898 kunnallisasetus mainitsi kunnallislautakunnan ensimmäiseksi tehtäväksi asioiden valmistelun kuntakokoukselle. Myös päätösten toimeenpano esiintyi kummassakin asetuksessa. Lisäksi lueteltiin monia erikoistehtäviä, kuten kunnan kirjeenvaihto, kunnan omaisuudesta huolehtiminen, verotuksessa tarvittavien äyriluetteloiden laatiminen, verojen kanto ja kunnallisten maksujen periminen, köyhäinhoito ja terveydenhuolto, holhoustoimi ja järjestyksen valvonta kunnassa, valtion viranomaisten avustaminen sekä lausuntojen antaminen. Kunnallislautakunnan kokoonpano oli myös määrätty. Siihen kuului esimies, varaesimies sekä vähintään viisi jäsentä ja varajäsentä.[477] Evijärvellä muodostui yleiseksi käytännöksi, että kunnallislautakuntiin valittiin jokaisesta kylästä ainakin yksi jäsen.[478]

Kunnallislautakunnan esimiehellä oli työläin tehtävä. Hänen palkkansa oli yleensä ainakin 10 tynnyriä viljaa vuodessa, kun kuntakokouksen esimies sai palkkana vain noin 3 tynnyriä viljaa vuodessa.[479] Kuntakokouskausi monine tehtävineen ja

[476] EKA, Pöytäkirja valmistavasta kansakoulukokouksessa Kultalahden talossa Evijärven seurakunnassa ja kylässä 29.12.1889.
[477] Koskela 1983, 406–414.
[478] Koskela 1983, 429.
[479] Koskela 1983, 430–432.

velvollisuuksineen aiheutti aluksi monenlaista päänvaivaa kuntalaisille. Waasan Lehteen kirjoitettiin Ylihärmästä vuonna 1883:

> ”…Kunnan hallitus tarvitsee miehiä kyvyillä ja taidoilla. Missä tilassa useanpain kuntain lasku- ja asiakirjat ovat, sen te tiedätte. Ne ovat siinä kunnossa, ettei tarkoin tutkimalla saa selvää alusta eikä lopusta…”[480]

On olemassa vahvoja todisteita siitä, että kokoustaidot kehittyivät kuntakokouksessa pikku hiljaa, ja että hyvin pitkään seurakunta muodosti kuntakokouksen tai oli osa sitä. Papiston kirjoitus- ja lukutaitoa tarvittiin erityisesti aluksi. Kuntakokoukset myös usein kuulutettiin saarnastuolista käsin, vaikkei kunnallisasetuksen mukaan kirkkoherra enää ollutkaan pitäjän itsehallinnon lainmukainen esimies eikä voinut päätöksiä saarnansa tavoin sanella[481]. Kuntakokouksen päätösvaltaa pyrittiin edelleen lisäämään, sillä 1870-luvulla määrättiin, ettei kuntaan voinut perustaa viinatehdasta eikä viinan vähittäismyyntipaikkaa ilman kunnan suostumusta. Kunta pystyi esimerkiksi kieltämään viinan vähittäismyyntipaikan perustamisen ilman viinatehtailijan minkäänlaista valitusoikeutta.[482] Kuntalaisille annettu valta alkoi näkyä siinä, että heitä oli vaikea pelotella, uhkailla, painostaa tai suostutella erilaisten laitosten, kuten kansakoulunkaan perustamiseen. Siihen ei aina pystynyt edes arvovaltainen kuvernööri.[483]

Kansakoulu oli kansakouluasetuksessa määrätty kunnalliseksi laitokseksi ja talonpojat tiesivät, mitä se käytännössä voisi tarkoittaa. Kun rahatalous oli kehittymätöntä, ja kun velvollisuus suoritettiin mieluummin työnä kuin rahana[484], koulukin rakennettaisiin todennäköisesti päivätöinä. Työnjohtaja merkitsisi listaansa kylät ja niiden talot numeroineen, manttaaleineen ja isäntineen, minkä jälkeen listaan kirjoitettaisiin sarakkeet kivet, piirut, laudat, lankut, päreet, miesten päivätyöt ja hevosten päivätyöt. Jokaisen talollisen velvollisuudeksi olisi sitten jäänyt merkintöjen saaminen jokaiseen sarakkeeseen, kun itselliset ja torpparit olisivat pääasiassa pystyneet osallistumaan vain päivätöiden avulla.[485] Näin suurin taakka kunnan yhteisistä rakennushankkeista tuli

---

[480] Waasan Lehti 11.6.1883, 1–2. *Pöytäkirja laadittu isäntäyhdistyksen kokouksessa Ylihärmän kansakoululla 11.3.1883*.
[481] Jutikkala 1958, 399–400.
[482] Halila 1949b, 33–35. Suomen suuriruhtinaanmaan Asetus-kokous 1873 N:o 22, Keisarillisen Majesteetin Armollinen Asetus paloviinan valmistuksesta, myymisestä, varastossa-pidosta ja kuljetuksesta.
[483] Soikkanen 1966, 269.
[484] Viitaniemi 1983, 185–187.
[485] KTKA, Evijärven seurakunnan tapulin päivätyöluettelo vuodelta 1872.

talonpojille. Hyöty, vaiva ja kustannukset eivät olisi jakaantuneet tasapuolisesti kuntalaisten kesken, kun kansakouluun ei kaikilla voinut olla sama matka.

Kaupunkien ja kuntien 1870-luvulta alkaen saamat viinaverorahat muuttivat tilannetta merkittävästi, sillä kyseessä oli suuret rahat, joilla voitiin ostaa talonpojilta puutavaraa ja työtä. Silti suuri ongelma jäi eli kiistat kansakoulujen sijainnista. Asetuksinkaan ei 1870-luvulla tuettu suoraan kuin vain yhtä kunnan kansakoulua, sillä palkka-apua maksettiin ilman erillistä ja monimutkaista hakemusmenettelyä vain yhdelle kansakoulun opettajalle ja opettajattarelle[486]. Viinaverojen myötä tilanne kansakoulujen rahoittamiseksi alkoi näyttää valoisammalta. Paloviinan tehtailu ja sitä kautta viinaverorahat kasvoivat huomattavasti 1870-luvulta 1880-luvulle, mutta kaupunkien ja kuntien saama osuus viinaverorahoista pysyi pitkään samana. Esimerkiksi arvio paloviinan valmistuksesta syntyneistä tuloista oli vuonna 1873 yhteensä 3 000 000 markkaa (3 000 000 kannua), kun se vuonna 1882 oli jo 4 225 000 markkaa (3 500 000 kannua). Tästä huolimatta koko tämän ajan viinaveroja jaettiin maalais- ja kaupunkikunnille yhteensä noin 400 000 markkaa vuosittain. Tarkkaa ja toteutunutta rahojen jakoa kuntien ja kaupunkien kesken ei ole tässä yhteydessä selvitetty, mutta mikäli olisi noudatettu tasajakoa, jokaiselle kunnalle ja kaupungille olisi tullut vuonna 1882 noin 921 markkaa, koska kuntia oli tuona vuonna 434 kappaletta.[487] Aimo Halilan mukaan viinavero-osuudet olivat huomattavia ja tärkeitä rahoja, sillä suurin osa niistä käytettiin ohjeiden mukaisesti kunnan sivistysmenoihin[488]. Juuri ne lopulta mahdollistivat useassa kunnan kansakoulun perustamisen[489], mutta niillä oli myös kansakoulun perustamista hidastaneita vaikutuksia, joita ei ole paljon tutkittu.

Kuntakokouksista säilyneiden pöytäkirjojen ja sanomalehtiaineiston avulla voidaan päätellä, että 1880-luvulla ja 1890-luvun alussa Evijärven ja Kortesjärven kuntalaisten enemmistö oli haluton antamaan viinaverorahoja kansakoulun käyttöön, koska niitä oli lainattu pääasiassa talonpojille. Ennen pankkitoiminnan alkua monessa kunnassa

[486] SSAK 1873 N:o 10, Keisarillisen Majesteetin Armollinen Julistus eräistä vaariin-ottamisista kansakoulu-rahamääräyksistä suostuntarahoista annettaissa.
[487] SSAK 1879. N:o 33 Keisarillisen Majesteetin Armollinen julistus sen veron käyttämisestä ja jakamisesta, joka viinanvalmistuksesta Suomessa vuosina 1878–1882 sisään tulee.
[488] Halila 1949b, 418.
[489] Parkkonen 2008.

harjoitettiin runsaasti yksityistä antolainausta ja etenkin Vaasan läänin sisäosissa[490]. Seuraavassa taulukossa on koulukassan velkakirjaluettelo vuodelta 1882:

Taulukko 2. Koulukassan velkakirjaluettelo[491]

Vuosi	kuukausi	päivä	Velan omistajat	Velka
1882	3	23	Talokas Antti Antinpoika Söderkultalahti	170,00
			Samalle	152,00
			Kirkkoherra C. Alfr. Calamnius	150,00
			Talokas Heikki Kustaanpoika Söderkultalahti	34,20
			Talokas Antti Matinp. Pitkäjärvi	32,80
			Uusista vaivaiskassasta on saatava	14,13
			Summa	**552,41**

Lähde: KTKA, Koulukassan velkakirjaluettelo vuodelta 1882. Velan korko oli 5 %

Velkakirjaluettelosta voi nähdä, että lainat olivat suhteessa suuriakin, ja että henkilökohtaiset suhteet saattoivat vaikuttaa lainan antoon. Talokas Antti Antinpoika Söderkultalahti toimi muun muassa koulukassan hoitaja Kaarle Forsbergin kanssa 1870-luvun puolivälistä alkaen lainamakasiinin kirjurina ja kirkonkylän järjestysmiehenä sekä lainakirjaston hoitajana ja nevaviljelysten tilintarkastajana[492]. Kirkkoherralla lienee puolestaan ollut itseoikeutettu mahdollisuus lainaan. Näin pieniin summiin ei luonnollisesti voinut liittyä kovin suuria mahdollisuuksia väärinkäytöksiin, joita todennäköisesti vähensi myös kuvernöörille tehty pakollinen selvitys rahojen käytöstä[493]. Tosin vaikutusvaltaiset omaa lainatoimintaansa harjoittaneet henkilöt saattoivat siirtää suuria riskejä sisältäneitä velkakirjojaan ”pankkien” kassoihin ja eri kassojen korkotuloja saatettiin siirtää suoraan kunnan tarpeisiin. Velan ottajan kannalta velkakirjaan liittyi sellainen riski, että velkasummaa saatettiin vaatia takaisin milloin tahansa.[494] Kuva 4 on malliesimerkki velkakirjasta, josta tämä käy ilmi.

[490] Kuusterä 1990, 95–96.
[491] KTKA, Koulukassan velkakirjaluettelo. Tämä on yksi harvoja säilyneitä tietoja koulukassasta annetuista lainoista arkistossa. Koulukassasta annettiin lainoja ainakin vuodesta 1878 alkaen. Ks. liite 2 velkakirja n:o 9.
[492] EKA, kkpk. 21.12.1874; kkpk. 12.12.1877; kkpk. 30.12.1878.
[493] VMA, Kirjediaarit: Aaa:39. Kirje n:o 154/1889. *Selvitys viinaverojen käytöstä*.
[494] Kuusterä 1990, 81.

Kuva 4. Kaarle Forsbergin velkakirja vuodelta 1879

Talokkaalle Konstantin Melenderille Evijärven kunnan varoista, maksaa allekirjoittanut vaatiessa kaksikymmentä /20/ Suomen markkaa ja kasvoa kuus penniä markalle vuodessa, täys on saatu, jolla täten vakuutetaan Evijärvellä Maaliskuun 3. päivänä 1879.

Velka on /20/ markkaa
ja kasvoa 6 penniä markalle

Kaarle Aleksanterin poika
Kultalahti Forsberg

omakätisesti

Edellistä velkaa menee allekirjoittanut täyteen takaukseen ja maksoon niin kuin omaa velkaansa. Aika ja paikka kuin edellä.

Johan Henrik Enqvist
vähtäri omakätisesti

Lähde: KTKA, Kaarle Forsbergin asiakirja-aineisto.

Kun varat viinaverokassassa kasvoivat, kasvoi myös kiinnostus niiden käyttöön. Tämä on selkeästi havaittavissa Evijärven kuntakokouspöytäkirjoista vuosilta 1874–1887[495]. Koulukassa oli 1880-luvulla Evijärvellä edelleen kiertokoulukassa. Kiertokoulukassan varoja käytettiin kuitenkin vuonna 1887 huomattavasti enemmän lainakirjaston kirjahankintoihin kuin aikaisemmin. Evijärvellä itse asiassa kaikki vuoden 1887 viinaverorahat, yhteensä 440 markkaa ja 86 penniä, määrättiin käytettäväksi kirkkoherra C. A. Calamniuksen tekemiin lainakirjaston kirjahankintoihin. Tämä sinänsä sivistysteolta vaikuttava päätös sisälsi kuitenkin kuntakokouksen kiivaan halun olla laittamatta penniäkään syksyllä 1886 perustettuun yksityiseen kansakouluun[496].

Evijärven ensimmäinen yksityinen kansakoulu oli perustettu Evijärven Jokikylään eli sivukylään. Tämä poikkesi perinteisestä kehityksestä eli siitä, että yleensä ensimmäinen kansakoulu perustettiin aina kirkonkylään.[497] Evijärven kuntakokous myös kieltäytyi kaikesta yhteistyöstä Matti Ågvstin ja Anna-Liisa Kirsilän perustaman yksityisen kansakoulun kanssa eikä halunnut tietää, mihin yksityinen kansakoulu oli saamiaan Jakob Fellmanin lahjoitusvaroja käyttänyt. ”Kunnan isännät” myös päättivät, etteivät antaisi koulukassasta pyydettyä 300 markkaa saati mitään Jokikylän yksityiselle

[495] Ks. liite 4. Liitteestä löytyy Evijärven viinaverokassan rahojen käyttökohteita vuosina 1874–1887.
[496] Uusi Suometar 10.7.1886. ”Kansakoulu kuuluu tulewan toimeen yksityisten kansansivistyksen harrastajain toimesta Evijärven kuntaan ensi syksystä alkain. Waltion apua opettajan palkkaamiseksi on pyydetty aluksi yhdeksi vuodeksi.” Uusi Suometar 25.8.1886. ”Kansakouluopettajan paikka Evijärvellä avoinna. Palkka 800 markkaa, vapaa asunto, lämpö ja valo noin 100 markkaa, sisäänkirjautumisrahaa ym. Johtokunnan puolesta C. Alfr. Calamnius.”
[497] Halila 1949b, 29.

kansakoululle. Tästä kokouksesta laadittiin pian sanomalehteen runo, joka on paljon kuntakokouspöytäkirjoja kuvaavampi.[498]

Kuntakokouksen päätös vuodelta 1887 toi kansakoulun kannattajat esiin, sillä päätökseen tyytymättömät lähettivät Vaasan läänin kuvernöörille asiasta valituksen[499], tosin huonoin tuloksin. Kuvernöörin poissa ollessa päätöksen teki kuvernöörin viraston puolesta Bruno Levonius, joka katsoi, ettei voi velvoittaa Evijärven kuntaa maksamaan yhteisistä varoista tukea muutamien yksityisten kuntalaisten perustamalle kansakoululle. Kansakoulua tuki vuonna 1887 ainakin 29 kuntalaista[500], kun vuonna 1881 kansakoulun ystäviä sanottiin Evijärvellä olleen korkeintaan kymmenen.[501] Tukijoukkoa tarkasteltaessa on huomattava, että se koostui pääasiassa jokikyläläisistä ja niistä, joiden omia lapsia oli joko ollut tai oli parhaillaan yksityisessä kansakoulussa. Jokikylän kansakoulu jatkoi toimintaansa vielä vuosina 1887 ja 1888.[502] Huhtikuussa 1888 Jokikylässä tapahtui ampumavälikohtaus, joka huomioitiin sanomalehdistössä. Ampumavälikohtauksessa kuoli 13-vuotias Herman Erkinpoika Karvonen. Onnettomuus sai aikaan arvostelua kansakoulua kohtaan, koska sen osapuolina oli kaksi kansakoulupoikaa.[503] Myös vuosina 1887–1888 korjattu ja maalattu Evijärven kirkko sai vastustajat väittämään, että kuntalaisia oli jo tarpeeksi ”raskautettu” kunnan toimilla.[504]

Kansakouluasian edistämiseksi tapahtui tutkimusalueella vuosina 1888–1889 muutama huomattava muutos. Ensinnäkin vuonna 1888 Vaasan läänin kuvernööriksi tuli A. A. Järnefelt ja toiseksi sekä Evijärven että Kortesjärven yhteiseksi nimismieheksi tuli vuonna 1889 kansakoulun ystävänä tunnettu Bruno Wikman. Kuvernööri A. A.

---

[498] EKA, kkpt. 24.1.1887. ”…Vaan ei kunnan isännät luvanneet antaa mitään kassasta sanotulle yksityisten kansakoululle Jokelan kylässä…”; kkpt. 21.2.1887; kkpt. 12.4.1887.
[499] VMA, Åtsk. n:o 72/1887 SD I.
[500] EKA, Vaasan lääninkanslian päätös 9.7.1887. Luettu Evijärven kirkossa 17.7.1887. Kansakoulun kannattajia päätöksen perusteella olivat: Antti ja Matti Antinpojat ja Jaakko Matinpoika Lassila, Heikki Matinpoika, Erkki Antinpoika, Matti Jaakonpoika, Edla Jaakontytär ja Jaakko Erkinpoika Åby, Maria Jaakontytär Vähälassila, Matti Antinpoika Kupila, Elias Juhonpoika ja Matti Erkinpoika Keto, Aukusti ja Matti Juhonpojat Kupila, Antti Juhonpoika ja Anna Liisa Antintytär Kirsilä, Matti Eliaksenpoika Autio, Jaakko Erkinpoika Hanhikoski, Jaakko Matinpoika Ranta-aho, Juho Jaakonpoika Pietilä, Matti Kustaanpoika Laurila, Aleksanteri Antinpoika Mustajärvi, Kaarle Marjanen, Antti Juhonpoika Kultalahti, Matti Ågvist, Kaarle Forsberg, Erkki Heikinpoika Lahti, Juho Ågren ja kirkkoherra C. A. Calamnius.
[501] Vaasan Sanomat 3.1.1881, 3–4.
[502] Suomen Wirallinen Lehti 10.8.1887. ”Opettajaksi Evijärven kansakouluun on johtokunta valinnut opettajakokelas August Korhosen Kaustiselta.”
[503] Oulun Ilmoituslehti 25.2.1888.
[504] Waasan Lehti 12.5.1888.

Järnefeltin kiertokirjeen johdosta Evijärven kuntakokouksen kirjuri kirjoitti 16.12.1889 ensimmäistä kertaa sanan kansakoulu hyväksyvässä hengessä kuntakokouksen pöytäkirjaan. Näin oli kulunut 20 vuotta siitä, kun kansakoulu oli ensimmäisen kerran otettu esille kuntakokouksessa, mutta vasta nyt tilanne oli kääntymässä kansakoulun perustamista ajavien kannalta hieman myönteisemmäksi. Kuntakokouksen päätös kuitenkin vaati pöytäkirjaan tehdyn tarkennuksen siitä, että ”kaikki ne kunnan isännät, jotka eivät kirjoituta nimeänsä eivätkä sido itseänsä koulun johtokuntaan, ovat ikuisesti vapaita kaikista koulun kustannuksista ja maksuista.” Vieläkin siis enemmistön mielestä kansakoulun tuli olla yksityinen, jos sellainen oli pakko kuntaan perustaa.[505] Kortesjärvellä kansakouluasiaa käsiteltiin kuntakokouksessa 1880-luvun aikana neljä kertaa ja Evijärvellä ainakin kuusi kertaa[506].

[505] EKA, kkpk. 16.12.1889; VMA. Aaa:38, kirje n:o 84/1888.
[506] Vilkuna 1954, 223.

5. KUNNAN KANSAKOULUJEN TULO TUTKIMUSALUEELLE

5.1 Evijärven kansakoulu syntyy kansakouluseuran tukemana

Evijärven kouluseuran jäsenistä nimetty kansakoulujohtokunta[507] sai 16.12.1889 pidetyn kuntakokouksen päätöksen mukaan vuodesta 1890 alkaen käytettäväkseen kaikki viinaverorahoista muodostuneet ”entiset ja tulevat koulukassat”, mutta vasta sen jälkeen, kun niistä oli ensin vähennetty kiertokouluopettajien vuosipalkat, yhteensä 310 markkaa[508]. Tämä muutos näkyy myös Vaasan läänin kuvernöörin vuosikertomuksissa. Niiden mukaan Evijärvellä oli vuonna 1889 viinaverokassa (brännvinsskattefonden), kun vuotta myöhemmin sama kassa mainittiin kertomuksessa nimellä viinaverokassa kansakoulun hyväksi (brännvinsskattefonden för folkskola).[509]

Kunnallista kansakoulua ei vuonna 1890 edelleenkään haluttu, vaan kansakouluseuran tehtäväksi jäi perustaa vuonna 1888 lakkautetun tilalle uusi yksityinen kansakoulu. Tarkoituksena oli ryhtyä ”yhdessä tuumaamaan mitä mainituilla viinaverorahoilla on tehtävä”. Vuoden 1890 alusta alkaen yksityistä kansakoulua, tai kuten sitä on joskus myöhemmin nimitetty, ”väliaikaista kansakoulua”[510], ryhdyttiin pitämään vuokrahuoneissa kirkonkylässä siltavouti Kaarle Forsbergin omistamassa Söderkultalahden talossa. Yksi kansakoulun oppilaista oli Kaarlen oma poika Kaarlo ”Meijän Kalle”, kuten Kaarle häntä lainakirjaston lainaluettelossa kutsui.[511] Kaarlen tavoitteena oli antaa pojalleen hyvä koulutus. Aikaisemmin Matti Ågvistin poika oli saanut käydä isänsä ja Anna-Liisa Kirsilän perustamaa yksityistä kansakoulua

---

[507] Kansakoulujohtokunta muodostettiin kouluseuraan liittyneistä. Johtokuntaa valittiin kunnan vaikutusvaltaisimpia henkilöitä; puheenjohtajaksi rovasti C. A. Calamnius, varapuheenjohtajaksi nimismies Bruno Wikman, rahastonhoitajaksi Kaarle Forsberg, jäseniksi talokas Matti Eliaksenpoika Kankkonen, lukkari Antti Riippa, kauppias J. O. Aspholm, talokkaat Matti Åqvist ja Antti Söderkultalahti. EKA, Pöytäkirja valmistavassa kansakoulukokouksessa Kultalahden talossa Evijärven seurakunnassa ja kylässä 29.12.1889.

[508] Ks. liite 1. EKA, kkpk. 16.12.1889.

[509] VMA, Vaasan lääninhallituksen lääninkanslian 1852–1938 arkisto. Dfa:36. Maaherran vuosikertomukset tilastollisine yhteenvetoineen 1889–1892.

[510] Rapila 1983, 85.

[511] Ala-kulju et al. 1965, 329. KTKA, Evijärven lainakirjaston lainaluettelo ajalta 10.6.1883–31.8.1884. ”Meijän Kalle” sai lainaluettelon mukaan lainata joulun aikaan muutaman kirjan. Kirjat olivat *Nuorisolle*, *Isänmaan pompuissa*, *Oma tupa, oma lupa* ja *Suomalaisia kansansatuja*.

Jokikylässä, ja nyt Kaarle, tarjottuaan kansakoululle vuokrahuoneen[512] sai pojallensa koulun Evijärven kylässä sijaitsevaan kotiinsa. Todennäköisesti koulu jatkoi toimintaansa näissä tiloissa aina siihen saakka, kunnes ensimmäinen kansakoulurakennus oli rakennettu Antinrinteen mäelle kylän keskustaan 1892. Omaa kansakoulurakennusta ryhdyttiin tosin suunnittelemaan koulujohtokunnan toimesta jo uuden opettajan J. P. Kyllösen ensimmäisenä työpäivänä 29.1.1890.[513]

Kansakouluseuran synnyn taustalla oli pettymys Evijärven ensimmäisen yksityisen kansakoulun lopettamispäätökseen. Jokikylässä toiminutta yksityistä kansakoulua oli varojen puutteessa pyritty kunnallistamaan, jotta koulua olisi voitu jatkossa rahoittaa kunnan viinaverorahoilla, mutta tähän kunta ei ollut suostunut. Kieltäytymisen syiksi mainittiin muun muassa koulun syrjäinen sijainti. Kansakoulutoiminta siirrettiin ehkä osittain tästä syystä kirkonkylään, jotta kansakoulun vastustajat eivät olisi enää pystyneet vetoamaan syrjäiseen sijaintiin. Uuteen yksityiseen kansakouluun kirjoittautui kansakoulutarkastaja K. W. Forsmanin mukaan vuoden 1890 kevätlukukaudella 22 oppilasta ja syyslukukaudella 25 oppilasta. Opettajaksi saapunut nimismies Bruno Wikmanin valitsema Kyllönen sai kouluseuralta lukukausittain syyslukukauden 1892 loppuun saakka 100 markkaa säädetyn 800 markan vuosittaisen valtionpalkan lisäksi[514]. Näin vuosipalkka oli yhteensä 1 000 markkaa, minkä lisäksi opettajalle tulivat oppilaiden sisäänkirjautumismaksut. Ne eivät kuitenkaan tuoneet suurta lisää palkkaan, sillä Kyllösen vastaanottamat kirjautumismaksut vuosilta 1890–1892 olivat yhteensä 53,70 markkaa.[515]

---

[512] Kouluhuoneista kouluseura lupasi maksaa Forsbergille vuokraa 40 markkaa lukukaudessa. Uuden koulun sijoittaminen aluksi vuokrahuoneisiin oli hyvin yleinen tapa Suomessa ja yleistyi 1890-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa. Menettelytapaa tuki kansakouluasetus ja se, että useita kouluja perustettiin valitusteitse. Usein myös sekä kuvernööri että senaatti tukivat tällaista etenemistä kansakoulua perustettaessa. Aminoff 1914, 36. VMA, Dfa:36. Vaasan läänin kuvernöörin vuosikertomukset 1889–1892. EKA, Pöytäkirja valmistavassa kansakoulukokouksessa Kultalahden talossa Evijärven seurakunnassa ja kylässä 29.12.1889.

[513] EKA, Pöytäkirja pidetty kansakoulujohtokunnan kokouksessa Kultalahden talossa Evijärven pitäjässä ja kylässä 29.1.1890. Myöhemmin päätös vahvistettiin kouluseuran kokouksessa 9.2.1890. EKA, Kouluseuran kokous kansakoululla Kultalahden talossa 9.2.1890. Kivipelto 1983, 642.

[514] EKA, Kertomus Evijärven kansakoulun talouskaluista, opetuksen välikappaleista ja kirjoista sekä opettajan käytettävinä olleista varoista tammikuun 29 päivästä 1890 kesäkuun 5 päivään 1892. EKA, Pöytäkirja valmistavassa kansakoulukokouksessa Kultalahden talossa Evijärven seurakunnassa ja kylässä 29.12.1889. Ks. myös liite 1.

[515] EKA, Pöytäkirja valmistavassa kansakoulukokouksessa Kultalahden talossa Evijärven seurakunnassa ja kylässä 29.12.1889. Evijärven kansakoulun talouskaluista, opetuksen välikappaleista ja kirjoista sekä opettajan käytettävinä olleista varoista tammikuun 29 päivästä 1890 kesäkuun 5 päivään 1892.

Kansakouluseuraan liittyi joulukuussa 1889 pidetyssä kuntakokouksessa läsnäolijoista nimismies Bruno Wikman, lukkari Antti Riippa, siltavouti Kaarle Forsberg sekä talonpojat Matti Ågvist ja Juha Juhonpoika Kankkonen. Helmikuuhun 1890 mennessä koossa oli seuraavat jäsenet:

Taulukko 3. Evijärven kouluseuran jäsenet 1889–1890

1. Kauppias J. O. Aspholm
2. Kirkkoherra C. A. Calamnius
3. Kirkkoväärti Hans Jakob Vattuaho
4. Lautamies Matti Pesonen
5. Lukkari Antti Riippa
6. Mylläri Juho Maijanpoika Kupila[516]
7. Nimismies Bruno Wikman
8. Siltavouti Kaarle Forsberg
9. Talokas Aleksi Pesonen
10. Talokas Antti Antinpoika Söderkultalahti
11. Talokas Antti Jaakonpoika Kultalahti
12. Talokas Elias Eliaksenpoika Söderkultalahti
13. Talokas Erkki Tuomaanpoika Karvonen eli Pahkakangas
14. Talokas Jaakko Heikinpoika Hannula
15. Talokas Juha Juhonpoika Kankkonen
16. Talokas Juho Heikki Juhonpoika Söderkultalahti
17. Talokas Juho Jaakonpoika Norrkniivilä
18. Talokas Matti Eliaksenpoika Kankkonen
19. Talokas Matti Eliaksenpoika Pykäri
20. Talokas Matti Jaakonpoika Kankkonen eli Järvelä
21. Talokas Matti Åqvist
22. Tehtailija J. F. Aspholm
YHTEENSÄ 22 JÄSENTÄ

Lähde: EKA, kkpk. 16.12.1890; EKA, Pöytäkirja valmistavassa kansakoulukokouksessa Kultalahden talossa Evijärven seurakunnassa ja kylässä 29.12.1889. EKA, Kansakouluseuran kokouspöytäkirja 9.2.1890. Lihavoidut nimet olivat kouluseuran ensimmäisiä jäseniä.

[516] Juho Maijanpoika Kupila oli Evijärven kansakirjaston ahkerin lainaaja ajalla 10.6.1883–31.8.1884 yhteensä 20 lainallaan, kun eri ihmisten ottamien kirjalainojen keskiarvo kyseisenä aikana oli noin 2,5 kirjaa (50 lainaajaa ja 121 lainaa, kirjoja kirjastossa noin 100 kpl). Toiseksi ahkerin lainaaja oli Jaakko Antinpoika Söderkultalahti 15 lainallaan, kolmantena Hermanni Antinpoika Söderkultalahti kuudella lainallaan. KTKA, Evijärven kansakirjaston lainaluettelo ajalta 10.6.1883–31.8.1884. Kirjastonhoitajana oli tuolloin Kaarle Forsberg, joten hän ja Juho Maijanpoika tunsivat hyvin toisensa. Kirjastotoiminnalla oli todennäköisesti vaikutusta kansakoulukannattajien järjestäytymiseen Evijärvellä.

Kun taulukon 3 nimiä vertaa vuoden 1887 kannattajalistaan[517], jokikyläläisten osuus on huomattavasti vähentynyt. Poissa ovat muun muassa sukunimet Åby, Vähälassila, Keto, Kirsilä, Autio, Hanhikoski, Ranta-aho ja Pietilä[518]. Syyksi on nähtävä se, että kansakoulu ei vuonna 1889 ollut enää Jokikylässä vaan kirkonkylässä, eivätkä jokikyläläiset kokeneet enää hyötyvänsä samalla tavalla kansakoulusta.

Kansakoulua kannatti vuonna 1890 kuusi henkilöä vähemmän kuin noin kolme vuotta aikaisemmin, mutta se ei välttämättä kerro kansakoulun kannatuksen laskemisesta[519]. Uusi sijainti merkitsi vain uusien kannattajien ilmaantumista ja entisten häviämistä. Kansakouluseuran jäsenistä enemmistö eli 13 henkilöä oli joko peräisin *Evijärven kirkonkylässä* sijaitsevista kantataloista tai niistä eriytyneistä taloista (Söderkultalahti, Norrkultalahti eli Kultalahti, Söderkniivilä eli Kniivilä, Norrkniivilä, Vattuaho ja Hannula). Myös Wikman, Riippa, Forsberg, Aspholmit ja Calamnius asuivat kirkonkylässä. Vähemmistön muodosti yhdeksän muuta henkilöä, joista Åqvist ja Kupila olivat *Jokikylästä*[520], Karvonen ja Kankkoset *Kerttuankylästä*[521] ja Pesoset ja Pykäri *Särkijärven kylästä*[522]. Kokonaan ilman edustusta kouluseurassa jäi muun muassa *Kivijärvenkylä*, jonka sukuja olivat muun muassa Storkivi, Lillkivi eli Pietiläinen, Pietilä, Kieliniemi, Paalanen, Sauna-aho, Mängisbacka ja Ruuhinen. Kouluseuraan ei liittynyt kannattajia *Inan kylästäkään*, jonka sukuja olivat muun muassa Söderena, Norrena, Kurvi, Joutsen, Aho ja Dahlbacka. *Haapajärvenkylä* jäi kansakouluseurassa myös ilman edustusta. Kylän sukuja olivat muun muassa Sironen, Vertanen, Kautiainen, Lassila, Laurila, Mustajärvi ja Kuivasniemi. Myöskään *Sydänmaankylästä* kouluseura ei saanut yhtään kannattajaa. *Sydänmaan kylän* sukuja olivat muun muassa Stenbacka, Björkbacka ja Elgbacka.[523]

---

[517] EKA, Vaasan lääninkanslian päätös 9.7.1887. Ks. nimiluettelo alaviitteestä 500 sivulta 111.
[518] Rantatupa 1983, 607–608.
[519] EKA, Vaasan lääninkanslian päätös 9.7.1887. Luettu Evijärven kirkossa 17.7.1887; EKA, Pöytäkirja valmistavassa kansakoulukokouksessa Kultalahden talossa Evijärven seurakunnassa ja kylässä 29.12.1889; EKA, Kansakouluseuran kokouspöytäkirja 9.2.1890.
[520] Jokikylän sukuja olivat muun muassa *Kirsilä, Kupila, Lassila, Vähälassila, Uusitalo, Åby, Koski, Keto, Autio, Hanhikoski, Ranta-aho, Ranta-ahonkangas ja Puodinkangas*. Rantatupa 1983, 607–609.
[521] Kerttuankylän sukuja olivat muun muassa *Kankkonen, Karvonen, Ahola, Pahkakangas, Anttikoski ja Lahti.* Rantatupa 1983, 605–606.
[522] Särkijärven kylän sukuja olivat muun muassa *Pykäri, Pesonen, Särkijärvi, Jospetnääs eli Nääs, Mäkitalo, Visti, Vähäsärkijärvi, Pitkäkangas, Pitkäsalo, Kivikangas ja Tervakangas*. Rantatupa 1983, 609–610.
[523] Rantatupa 1983, 602–610.

Kansakoulun perustamistehtävä ei ollut helppoa isonjaon[524] jälkeen kyläkuntiin järjestäytyneen Evijärven osalta. Näin oli muuallakin Suomessa ja asiasta kirjoitettiin Kansakoulun lehteen 1891:

> ”…Helposti käsitettävistä syistä voivat kunnan keskustassa, kirkon ympäristössä asuvat mukavasti saada jonkinlaisen enemmistön kuntakokouksessa. Tämän käytettävänä on sitten tuo ylistetty vapaus. Ja ne käyttävät sitä sitten omaksi edukseen, sivukyläläisten sorroksi…”[525]

Kouluseura oli Evijärvellä kirkonkyläläisten miehittämä 1890, mutta kuntakokouksen osalta asia ei ollut niin yksiselitteinen, sillä päätöksiin ja äänestyksiin pystyivät osallistumaan kaikki kunnan äänivaltaiset jäsenet. Asiaa havainnollistaa osaltaan sekin, että kyläkunnilla oli yleensä omat johtohahmot, jotka edustivat kyläänsä kunnallislautakunnassa. Vuonna 1890 tällaisia johtohahmoja oli kirkonkylän J. H. Enqvist, Inan kylän Antti Norrena, Haapajärven kylän Matti Erkinpoika Lassila, Jokikylän talokas Matti Ågvist, Kivijärven kylän Matti Heikinpoika Mängisbacka, Kerttuankylän talokas Matti Matinpoika Lahti, Lahdenkylän lautamies Heikki Sulkakoski, Sydänmaankylän talokas Antti Matinpoika Björkbacka ja Särkijärven kylän talokas Samuli Matinpoika Pykäri.[526]

Edellä mainitut kunnallislautakunnan jäsenet kutsuttiin heinäkuussa 1890 keskustelemaan ja päättämään kunnallisen kansakoulun perustamisesta. Yhdeksästä kunnallislautakunnan jäsenestä kuusi kannatti kansakoulun perustamista ja kolme vastusti. Pöytäkirja ei kerro keitä nämä vastustajat saati kannattajat olivat. Myöhemmin kuntakokouksessa kansakoulun perustamispäätös vahvistettiin ja kansakoulun vastustajat hävisivät äänin 637 5/6–530 1/6. Kyseessä ei ollut ylivoimainen voitto, mikä näkyikin pian, kun Matti Kivijärvi yli 60 henkilön tukemana laati valituksen asiasta ensin kuvernöörille ja myöhemmin senaattiin asti.[527]

---

[524] Isojako suoritettiin vaiheittain Evijärvellä 1797–1848. Isojaon tehtävänä oli korjata maanomistusolojen sekavuutta, metsien epäselviä rajoja ja käyttöoikeuksia. Vasta metsien isonjaon jälkeen noin vuonna 1848 hahmottuivat Evijärvellä uudet kylärajat. Rantatupa 1983, 792–802.
[525] Kansakoulun lehti. 18.3.1891. *Pari muistutusta kansakoulupakkoehdoituksen edessä.*
[526] EKA, kkpk. 14.7.1890.
[527] Uusi Suometar 26.7.1890, 3. *Uutisia maaseudulta*; EKA, kkpk. 14.7.1890; Kivipelto 1983, 643; Rapila 1983, 86; EKA, Keisarillisen Majesteetin Korkeassa Nimessä, Hänen Suomen Senaattinsa päätös siihen valitukseen, jonka Erkki Matinpoika Storkivi ynnä useat muut Evijärven kuntalaiset ovat tehneet (– –) Annettu Suomen Senaatin Talous osastossa Helsingissä, Kesäkuun 30. päivänä 1891. ”…Niin olkoon kaikkien asianomaisten alamaisesti noudattaminen…”.

Heinäkuun perustamispäätöksen jälkeen nyt kunnallisen kansakoulun johtokunnalla oli monia vaikeuksia voitettavanaan ennen kuin he saivat koulukassan raha-asiat selvitettyä. Kansakoulukassan varoja oli lainattu kuntalaisille 4 700 markkaa[528]. Koulujohtokunnan rahastonhoitaja Kaarle Forsberg määrättiin perimään kouluseuran saatavia kuntalaisilta. Maaliskuun 16. päivänä 1890 kansakoulujohtokunta antoi rahojen lainaajille kolme kuukautta aikaa maksaa takaisin lainaamansa rahat ennen perimistoimia. Voidaan ajatella, että juuri kevät ja alkukesä olivat vaikeinta aikaa maksaa velka takaisin, koska silloin kylvettiin ja sato, josta myyntituloja pääasiassa saatiin, oli valmis vasta syksyllä. Tilanne oli vaikea, ellei rahaa sitten tullut esimerkiksi puukaupoista tai maidon myynnistä. Kaarle Forsbergistä tuli todennäköisesti koulukassan rahojen perimistoimien vuoksi vihattu mies, mitä hän tosin oli ilmeisesti ollut jo 1880-luvulla toimiessaan nimismiehen apurina siltavoutina ja lautamiehenä.[529] Forsbergiltä on säilynyt kuvernöörille osoitettu kirje, jossa hän kirjoittaa:

> ”Waasan läänin Herra Kuvernöörille. Herra Kuvernööri täten saan nöyrimmästi anova, että jos Kuvernööri myöntäs minulle polisin uunivormun sekä sapelia, minun henkeni varjelukseks kuin minuva on näinä viimeisiä vuosia varsinki uuhattu tappaa, ja on tapettu eläimiä nimittäin. Vuonna 1879 lokakuun 30 päivänä vasten yöllä lyötiin puukolla 2 hevosta, 3 lypsävää lehmää, 1 härkää, eli yhdensä 6 yhtenä yönä, joista kuoli 1 hevoinen, 2 lypsävää lehmää ja muut sairasti puoli vuotta. Vuonna 1880 kesäkuu 29. päivää vasten yöllä poltettiin tervasruuki. Vuonna 1881 syyskuun 15 päivää vasten yöllä lyötiin kirveellä kaksi haavaa yhdeen hevoiseen joka kuoli kolmen päivän perästä. Vuonna 1884 elokuun 30. päivää vasten yöllä lyötiin 2 hevoista puukolla van ei ne kuollu. Vuonna 1888 syyskuun 21. päivää vasten poltettiin[530] Kniivilän meijeri jonka olin ostanut. Ja myötä seuraavain todistusten nojalla, rohkenen minä allekirjoitettu nöyrimmästi pyytää Herra Kuvernöörin lausuntova ja päätöstä minun hakemukseni.”[531]

[528] EKA, Pöytäkirja pidetty kansakoulujohtokunnan kokouksessa Kultalahden talossa 16.3.1890.
[529] Ylikankaan mukaan siltavoutilaitos oli lakkautettu jo 1700-luvun lopulla, mutta Etelä-Pohjanmaalla vanha käytäntö siltavoutilaitoksesta eli pitkään. Ylikangas 1996, 205. Lautamies tehtävä oli käräjillä olla paikallisen asiantuntijan roolissa. Ylikangas 1984, 269.
[530] Nimismies H. Herpman ilmoitti kirjeitse kuvernöörille, että ”lautamies Kaarle Forsbergin meijeri on poroksi palanut. Kirje päivätty 27.9.1888. VMA, Aab:16. Kirje n:o 111/1888.
[531] KTKA, Kaarle Forsbergin kirje Vaasan läänin kuvernöörille. Päiväämätön ja allekirjoittamaton.

Päiväyksen puuttuessa kirje on voitu kirjoittaa 22.9.1888–27.8.1890[532], jolloin maalaispoliisiasia[533] oli hyvin ajankohtainen. Kirje tuskin on sepitetty, sillä ainakin vuoden 1879 puukotuksista[534] sekä meijerin palosta kirjoitettiin sanomalehtiin ja näin myös lehdistössä siltavoudin ahdinko huomioitiin[535]. Useat yön turvin tehdyt rikokset olivat hyvin vakavia, koska ne vaikuttivat suoraan toimeentuloon ja toistuessaan ne osoittavat, että kyseessä ei ollut sarja sattumia, vaan mitä todennäköisimmin juuri Forsbergin asemaan liittyviä suunnitelmallisia tekoja. Nimismieskään ei ollut täysin turvassa, mutta vihan saivat päälleen erityisesti nimismiesten apurit[536]. Tällä tavalla saatettiin taistella eliitin aiheuttamia uhkakuvia vastaan uhraamalla jopa samaan säätyyn kuuluvan hyvinvointi ulkopuolisen silmin järjettömällä tavalla. Vuonna 1890 kirjoitettiinkin puukkotaisteluista, etteivät ne aina olleet merkkejä ”hetken tulisuudesta, kuten usein luullaan”, vaan niiden taustalla oli usein löydettävissä ”vanha katkera viha.”[537] Tämän voinee jossain määrin liittää myös edellä oleviin eläinten puukottamisiin.

Evijärven ja Kortesjärven osalta kansakouluvastaisuuden taustalta on löydettävissä historioitsija E. P. Thompsonin erittelemät kolme kansanomaisen toiminnan piirrettä, jotka kohdistuvat eliittiä tai ennen kaikkea eliitin hanketta vastaan. Vastarinta kansakoulua kohtaan ilmeni *anonyymin tradition* kautta, joka tutkimusalueella näkyi muun muassa uhkauksin, karjan vahingoittamisena tai tappamisena, nimimerkittömien

---

[532] Kaarle Forsberg kuoli 27.8.1890. Samana päivänä kuoli myös hänen vaimonsa Maria. Evijärvellä lähti heidän kuolemansa jälkeen liikkeelle huhuja itsemurhasta. Maria olisi kuollut luonnollisen kuoleman ja Kaarle olisi kovien vastoinkäymisten takia tehnyt itsemurhan. Toinen huhu osasi kertoa, että heidät oli myrkytetty joillakin kutsuilla, koska he sairastuivat heti eräiden kutsujen jälkeen. Kuolinilmoituksessa lukee, että he kuolivat kolme viikkoa kestäneen kuumetaudin seurauksena. Pohjalainen 5.9.1890. *Kuolinilmoitus*, 1.

[533] Vuosina 1889–1890 käytiin kiivasta keskustelua poliisiasetuksesta. Koskela 1983, 555.

[534] Vaasan Sanomat 1.12.1879, 2. *Lappajärveltä 10. p. marraskuuta*. ”…Viime lokakuun 30 päivää vastaan yöllä, syyskäräjäin aikana, puukolla raadeltiin lautamiehen Evijärveltä K. Forsbergin kaksi hevoista, kolme lehmää ja yksi härkä, joista yksi hevonen ja kaksi lehmää jo on kuollut…Tämäkin varmaan kostonpyynnöstä tapahtui, sen tähden, että Forsberg oli haastanut todistajia viinan myymisestä…”

[535] Tampereen Sanomat 23.6.1886. *Ylimääräisiä kruununnimismiehiä*. Vuonna 1886 senaatti hyväksyi yhdessä kuvernöörin kanssa tehdyn ehdotuksen, joka salli kuvernöörin maksaa viinaverorahoista siltavouti Forsbergille korvausta ”yksityisen kostonhimon tuottamista vahingoista” 300 markkaa.

[536] Viha saattoi purkautua myös muulla tavoin, kuten kirjoittamalla sanomalehtiin vihjaavia uutisia. Waasan Lehteen kirjoitettiin 23.3.1889 nimeä mainitsematta eräästä Evijärven meijerin omistajasta, jonka hevonen katosi meijerin pihasta reessään kuusi täyttä meijeriastiaa. Hevosta ei yrityksistä huolimatta löydetty 21 vuorokauteen. Tätä kommentoi kirjoittaja seuraavasti: ”Lieneekö tähänkin syynä ollut viina, niin omistaja sen kautta oli huoleton hevosestaan?” Vaikka kirjoittaja ei mainitse nimeä, paikalliset asukkaat varmasti tiesivät ketä kirjoittaja tarkoitti. Forsberg se ei välttämättä ollut, koska hänen meijerinsä oli palanut noin puoli vuotta aikaisemmin, mutta sekään ei ole mahdotonta. 1800-luvun lopulla juoppous tahrasi maineen yhä helpommin. Ylikangas 1984, eri kohdin.

[537] Maamme 22.11.1890.

sanomalehtikirjoitusten kautta, ja jopa tuhopolttona. Lisäksi *vastateatterin* avulla rahvas osoitti läsnäolonsa uhkailun tai kansankiihotuksen keinoin. Myös *lyhytaikaista suoraa toimintaa* käytettiin, koska oli helpompi pysytellä tuntemattomana suuressa joukossa, kuten Evijärven pappilaan vuonna 1881 tehty ryntäys osoitti.[538]

Taulukko 4 antaa kuvan tilanteesta, jossa varoja ryhdyttiin kokoamaan koulun rakentamista varten. Edellä on mainittu, että kun maaliskuussa 1890 päätettiin periä lainatut viinaverorahat takaisin kolmen kuukauden maksuajalla, kuntalaisille lainattu summa oli koulukokouksen mukaan yhteensä 4 700 markkaa[539]. Kuvernöörin vuosikertomusten pohjalta tehdyssä taulukossa näkyy, että vuoden 1890 lopussa viinaverorahoja oli lainattuna enää 1 293,15 markkaa. Suurella todennäköisyydellä mainittujen lainasummien välinen ero johtui siitä, että suurin osa velallisista oli maksanut velkansa loppuvuoteen 1890 mennessä. Osa ei kuitenkaan ollut tähän kyennyt, kuten liitteessä 2 oleva velkakirjaluettelo todistaa. Taulukon mukaan Kortesjärvellä koulukassan lähes kaikki varat olivat samaan aikaan lainassa. Kuntien viinaverokassojen hoitajat olivat näin eräänlaisia pankkiireja.

Taulukko 4. Viinaverorahastojen pääomavarat Evijärvellä ja Kortesjärvellä 1889–1891

EVIJÄRVI	Pääomavaroja	Lainattuna	Pankkitalletuksina	Käteisenä	Yht.
Vuosi 1889	5 241,08	5 241,08	0	0	5 241,08
Vuosi 1890	4 238,49	**1 293,15**	2900	45,34	4 238,49
Vuosi 1891	4 796,36	968	2606	1222,36	4 796,36
KORTESJÄRVI					
Vuosi 1889	6 158,03	5 829,78	0	328,25	6 158,03
Vuosi 1890	6 795,61	6 703,17	0	92,44	6 795,61
Vuosi 1891	7 688,45	7 658	0	30,45	7 688,45

Lähde: VMA. Vaasan lääninhallituksen lääninkanslian 1852–1938 arkisto. Dfa:36 Maaherran vuosikertomukset tilastollisine yhteenvetoineen 1889–1892. Vertaa tummennettua summaa liitteen 2 velkaluettelon yhteissummaan.

[538] Thompson 1996, 67–72. Vaasan Sanomat 14.2.1881, 2–3. *Evijärveltä tammikuulla 1881*. Nimimerkki (Kokouksessa läsnä ollut).
[539] EKA, Pöytäkirja kouluseuran kokouksessa Kultalahden talossa 10.2.1890.

Vuonna 1892 Evijärven koulukassassa oli ”koulukartanon” rakentamisen jälkeen enää 397,12 markkaa, mutta Kortesjärvellä viinaverorahoja oli 8 418,88 markkaa, jotka olivat kaikki lainassa kuntalaisilla.[540] Jos rahat olisi myönnetty täysimääräisenä kansakoululle, olisi ne siinä tapauksessa pitänyt periä talonpojilta, ja se olisi mahdollisesti saattanut monet talonpojat maksuvaikeuksiin.[541] Viinaverorahoja oli Evijärvellä käytetty myös pappilan ja kirkon korjaukseen, mutta rahat ”asetusten vastaisina” myöhemmin hyvitettiin koulukassaan.[542] Vasta sitten, kun viinaverorahoista muodostettiin koulukassa, sen käyttötarkoitus selkiytyi ainakin paperilla. Eri asia oli, mihin varoja tietynlaisesta korvamerkinnästä huolimatta käytettiin. On todisteita siitä, että rahat kyllä laitettiin koulukassaan, mutta varat tai osa varoista lainattiin kunnan kassaan ja sieltä taas moniin kunnan menoihin.[543]

Vuonna 1889 kunta sijoitti koulutoimeen Evijärvellä 110 markkaa ja Kortesjärvellä 350 markkaa. Pari vuotta myöhemmin summat olivat tasoittuneet. Kortesjärven panostus oli pysynyt samana ja Evijärven kunnan koulutoimi vei rahaa 300 markkaa. Sairaanhoitoon ei sen sijaan edellä mainittujen kuntien rahoja noina vuosina käytetty markkaakaan, mikä johtui lähinnä siitä, että sekä seurakunnat että jokainen kylä huolehti omista huono-osaisistaan.[544]

5.2 Kortesjärven kansakoulun synty

Kortesjärvellä avattiin kansakoulu vuonna 1894. Samana vuonna julkaistiin kirja *Kansakoulu joka kylään eli kysymys koulu- ja opetusvelvollisuudesta*[545]. Teos kertoi ajan suhteesta kansakouluihin seuraavasti:

> ”…Voinee sanoa, että Suomen kansa yleensä on nuoreen kansakoululaitokseen tyytyväinen. Kun emme ota lukuun muutamia yksinäisiä pian jo rauenneita ääniä, on siitä, sekä yksityisesti että julkisesti puhuttu kunnioittaen, jopa ylpeillenkin...”[546]

---

[540] VMA. Vaasan lääninhallituksen lääninkanslian 1852–1938 arkisto. Dfa:36 Maaherran vuosikertomukset tilastollisine yhteenvetoineen 1889–1892.
[541] EKA, kkpk. 22.3.1880.
[542] EKA, kkpk. 4.10.1875; EKA, kkpk. 28.9.1878. Ks. liite 4. Evijärven viinaverokassan rahojen käyttökohteista vuosina 1874–1887.
[543] EKA, kkpk. 22.3.1880.
[544] VMA, Maaherran vuosikertomukset, Dfa:36 (1889–1891). Ks. myös taulukko 1. sivulla 105.
[545] Soininen 1894.
[546] Soininen 1894, 3.

Kirjoittaja käytti argumentoinnissaan taitavasti hyväksi yleistä vakuuttamisen keinoa kvantifiointia[547] eli hän painotti kansakouluvastustuksen pienuutta, lähes sammumista ja näin siirtää kansakoulujen vastustajat pieneen vähemmistöön. Tutkimusalueen kunnissa kansakouluvastaisuus kuitenkin kesti pitkälle 1920-luvulle. Sen taustalla on nähtävä pitkään kestäneet kansakoulutaistelut, jotka jättivät osapuolten mieliin voimakkaita tunteita ja muistoja. Vielä vuonna 1918 Evijärven kirkkoherra Rurik Calamnius totesi kunnassa olevan ”isäntiä, jotka eivät osaa edes nimeään kirjoittaa ja puumerkin piirtäminen on monelle ylivoimainen ponnistus, joka miltei tuskan hien kasvoille nostaa…”[548] Näin siitä huolimatta, että viinaveroilla oli tuettu koulutusta 1870-luvulta alkaen.

Kortesjärvellä viinaverorahoja kerättiin Evijärven tavoin koulukassaan 1870-luvulta alkaen, mutta halu käyttää rahoja muihin kuin koulutustarkoituksiin oli heillä evijärveläisten tavoin suuri. Tämän osoittaa vuonna 1890 Vaasan läänin lääninkonttoriin lähetetty anomuskirje, jossa pyydettiin kuntakokouksen puheenjohtajan johdolla oikeutta käyttää viinaverorahoja kunnan postilaitoksen hyväksi.[549] Kortesjärven useat kirkkoherrat, kuten Gustaf von Essen, K. K. Krohn ja J. A. Snellman yrittivät kauan saada kuntalaisten enemmistöä kansakoulun puolelle, mutta turhaan. 1880-luvun alussa Jaakko Jaakonpoika Cederholman (Tuhkasaari) johdolla kansakoulualoitteet hylättiin. Vielä noin kymmenen vuotta myöhemmin Erkki Kontiainen ehdotti kuntakokouksen tekevän sellaisen päätöksen, ettei kansakoulua perusteta ennen kuin ”pakko tulisi”[550]. Jälkimmäinen toive piti todennäköisesti sisällään jo oletuksen, että kansakoulu on ennemmin tai myöhemmin perustettava. Kun vuonna 1877 kirkkoherra von Essen kuntaan muuttonsa jälkeen esitti kiertokoulun perustamista, vetosivat kuntalaiset tuleviin kansakouluihin[551]. Kansakoulut olivat siis kansakouluvastustajien mukaan ”tulossa”, mutta mahdollisesti vasta vuosikymmenten päästä, jos silloinkaan. Tällaiset ehdotukset paljastavat rahvaan tietynlaisen uskon paikallisten ja alueellisten voimasuhteiden pysyvyyteen. Ehdotuksia tuskin olisi edes tehty ilman, jos ne eivät olisi olleet kuulijoista uskottavia ja mahdollisia.

---

[547] Jokinen et al. 1999, 146.
[548] Järviseutu 10/1943, 3. *Poimintoja Evijärven seurakunnan historiasta*
[549] VMA, Kirjediaarit. Aaa:42, Kommunalstyrelserna n:o: 22.
[550] KKA, kkpk. 1.1.1882 ja kkpk. 2.6.1892.
[551] Ala-kulju et al. 1965, 565; Holma 1983, 805–806.

Joulukuussa 1883 von Essenin aloitteesta otettiin kansakoulun perustaminen uudelleen esille. Essen lupasi perustettavalle kansakoululle 100 markkaa ja myöhemmin kauppias Esaias Mäki 50 markkaa, mutta edistystä asiassa ei tapahtunut. Seuraavan kerran kansakoulua käsiteltiin kuntakokouksessa huhtikuussa 1885, mutta kansakoulu jäi perustamatta. Riitaa aiheutti kysymys kansakoulun sijainnista, mutta tärkeimpänä syynä oli koko kansakouluhankkeen kalleus. Kansakoulun vastustajat totesivat kirkkoherraansa von Esseniä arvostellen: ”Emme siis uskoisi täällä raakuuden vallitsevan, koska meillä on kiertokoulu ollut jo useamman vuoden. Vaikuttaa siltä kuin kirkkoherran haluaisi kaataa seurakuntaa.”[552] Kansakouluhankkeen kannattajat valittivat kuvernöörille ja saivatkin Vaasan läänin kuvernööri V. R. Procopélta ymmärrystä hankkeelle. Kuvernööri Procopé kehotti kortesjärveläisiä perustamaan kansakoulun, mutta kun kuvernöörin syyskuussa antamaa päätöstä käsiteltiin kuntakokouksessa, 7.11.1885, pysyivät kansakoulun vastustajat vahvasti kannassaan eivätkä halunneet perustaa kansakoulua. Syiksi mainittiin muun muassa, että kuntalaisten oli täytynyt lahjoittaa puutavaraa rautateiden rakentamiseen, kunta oli köyhä sekä velkainen[553] ja että kirkkokin olisi korjattava.[554]

Keskustelu kansakoulusta tyrehtyi Kortesjärven kuntakokouksissa vuoden 1885 jälkeen pidemmäksi ajaksi. Kun seuraavan kerran asia nostettiin kuntakokouksessa esille, A. A. Järnefelt oli jo läänin kuvernööri. Hän kävi virkamatkallaan kesäkuussa 1890 Kortesjärvellä ja neuvotteli ”kunnan isäntien kanssa” muun muassa koulutilanteesta. Kortesjärveläisten mielipide asiasta ei viiden vuoden aikana ollut muuttunut ja kuntakokouksessa 5.7.1890 käsitelty kansakoulun perustamisasia sai jyrkän tuomion: ”koulua ei perusteta, koska on pelko, että se veltostuttaa ja vierottaa työnteosta ja on ylen kallis kunnalle”. Kansakoulun vastustajat voittivat äänin 987–107. Kuvernöörin kuultua Kortesjärven kuntakokouksen päätöksestä, katsoi hän parhaimmaksi vaihtoehdoksi kuntakokouksen koolle kutsumisen. Hän päätti lähteä pitämään itse kokousta.[555]

---

[552] KKA, kkpk. 20.8.1885.
[553] Tämä viittaa todennäköisesti juuri siihen, että lähes kaikki tai kaikki viinaverorahat olivat lainassa kuntalaisilla tai kunnalla.
[554] KKA, kkpk. 7.11.1885; Lappeenrannan uutiset. 5.11.1886. *Toinen yleinen kirkolliskokous Suomenmaassa (jatkoa viime n:roon.)*; Peltonen 2006, 155; Laukkonen 1966, 245–252.
[555] KKA, kkpk. 5.7.1890; Laukkonen 1966, 245–252.

Vuonna 1892 Järnefelt kirjoitti kunnallislautakunnan esimiehelle ja pyysi järjestämään ylimääräisen kuntakokouksen. Kokous pidettiin kesäkuun 20. päivänä 1892 Finsjön talossa, jonne oli kokoontunut paljon kuntalaisia. Kuvernööri Järnefelt oli saapunut paikalle, samoin kirkkoherra Karl Troberg ja nimismies Bruno Wikman, jotka kaikki olivat Kortesjärvellä aikaisemminkin yrittäneet puhua kansakoulun puolesta. Kunnallislautakunnan esimies lukkari J. K. Lahtinen selvitteli kokouksen aluksi tilannetta omalta osaltaan:

> ”…Eikä kansakoulu ole rasittanut köyhempiäkään kuntia; siis meille on suureksi häpeäksi se, kun olemme ilman koulua, koska ei enää muita kouluja olekaan näin takapajulla. Varoja koulua varten on jo 7 569 markkaa ja Keisari Aleksanteri II:n muistoksi perustettu kauravarasto 190 tynnyriä… ”[556]

Lahtisen puheenvuoron jälkeen kuvernööri painotti kuntalaisille kansakoulun yhteiskunnallista arvoa. Hän myös yritti hieman painostaa kuntalaisia koulun puolelle toteamalla, että ellei tähän nyt ryhdytä, joudutaan koulu myöhemmin pakon edessä rakentamaan yksinomaan kuntalaisten rahoilla. Rakennustöihin oli kuvernöörin mukaan mahdollista saada valtiolta apurahaakin, mikä myöhemmin toimittaessa olisi epävarmaa. Tämän jälkeen ennen varsinaista keskustelua vielä kirkkoherra Troberg toi kansakoulun etuja esille. Hän vetosi muun muassa kuntalaisten heikkoon lukutaitoon. Kuntalaisilla oli useita mielipiteitä kansakoulusta. Keskustelusta kävi ilmi eri kylien välinen riita koulun paikasta. Matti Palojärvi piti nyt kirkonkylää sopivimpana paikkana ensimmäiselle kansakoululle, mutta seuraava olisi perustettava Rantalaan ja kolmas Ylikylään. Riitoja kansakoulun sijainnista oli käyty myös Evijärvellä ja lähikunnissa, kuten muun muassa Alahärmässä, Lappajärvellä ja Kauhavalla.[557]

Tärkeimmäksi vastustuksen syyksi nousi silti jälleen kustannusten pelko. Toisessa puheenvuorossaan kokouksen lopuksi kuvernööri vielä huomautti, että pitäjään tulleet viinaverorahat on käytettävä, ja että ne eivät ”saaneet maata koskemattomina”. Sama vaatimus koski keisarin muistoksi perustettua kauravarastoa. Puheenvuorosta herää kysymys, miksi kuvernööri, joka ainakin kuvernöörin vuosikertomusten mukaan tiesi viinaverorahojen olevan lainassa, sanoi rahojen ”makaavan koskemattomina”. Nehän

[556] KKA, kkpk. 20.6.1892; Vainionpää 1994 26–30; Kivipelto 1983, 645–647; Laukkonen 1966, 246–247.
[557] Ks. edellinen viite.

olivat monelle kuntalaiselle hyvin tärkeitä lainarahoja. Kuvernööri päätti viimeiseksi vedota vielä auktoriteettiin ja sanoi: ” Joka nyt äänestää vastaan, hän häpäisee keisarin muistoa ja sen tähden pyydän, että niiden nimet pannaan eri listaan ja jätetään minulle.” Äänestystulos oli voitto kansakoulun vastustajille äänin 1612–638. Kuvernöörin arvovalta koki kolauksen, mutta lain mukaan oli toimittu oikein[558]. Edellisen kerran kuvernööri Järnefeltin kansakouluehdotukset oli kuntakokouksen toimesta hylätty Rääkkylässä keväällä 1887[559].

Kuvernöörin käskystä kutsuttiin kuntakokous käsittelemään kouluasiaa vielä saman vuoden joulukuussa. Tässä kokouksessa nimismies Wikman puhui vetoavasti koulun puolesta, mutta hanke kumottiin ylivoimaisella äänten enemmistöllä. Se, että Evijärvelle oli perustettu kunnallinen kansakoulu, ei näyttänyt saavan naapurikuntalaisia yhtään myötämielisimmiksi kansakoulua kohtaan. 1880-luvun lopulla *Kansakoulun lehdessä* kirjoitettiin, että asiaan perehtyneet voivat huomata kaksi kansakoulujen perustamiseen merkittävästi vaikuttavaa tekijää, joista ensimmäinen on kuntien halu pysyä samalla edistystasolla toisten kuntien kanssa ja toisena viinaverorahat. Kirjoittaja totesi:

> ”…ja totuus vaatii myöskin tunnustamaan, että jos kunnilla ei olisi ollut kansakoulukustannuksiin käytettävinä säästettyjä viinaverorahoja, joita ei paljon muuhun ole saanut luvallisesti käyttää, niin tuskin olisi meillä maaseuduillamme puoletkaan nykyisistä kansakouluista käymässä…” [560].

Eräänlaista uuvutustaktiikkaa käytettiin. Kuvernööri oli ehdottanut katovuoden avuksi kansakoulun rakentamista hätäaputyönä ja myös kirkkoherra Troberg yritti saada kuntalaisia ryhtymään toteuttamaan kansakouluhanketta. Hän vielä ehdotti, että kunta jaettaisiin kolmeen koulupiiriin, jotta eri puolilla asuvat kuntalaiset voisivat päästä nauttimaan tulevien kansakoulujen eduista[561]. Ilmari Laukkosen mukaan ”tosiasiain painosta” kansakoulun kannattajat pääsivät lopulta voitolle. Ratkaiseva äänestys pidettiin sunnuntaina 29.1.1893 heti jumalanpalveluksen päätyttyä. Koulun kannattajat voittivat äänin 1385–788. Näin kansakoulun perustamisen kynnyskysymykseksi oli muodostunut köyhyyden voittaminen. Kansakoulu saatiin Kortesjärvelle tarjoamalla

---

[558] KKA, kkpk. 20.6.1892. Vainionpää 1994, 26–30. Kivipelto 1983, 645–647; Laukkonen 1966, 246–247.
[559] Rapila 1983, 75.
[560] Kansakoulun lehti 4/1888. *Kansakouluasiat 1888 vuoden valtiopäivillä II, Kuntien velvollisuudesta perustaa ja ylläpitää ainakin yhden ylemmän kansakoulun*. Ks. sivun 120 taulukko 4. Evijärven ja Kortesjärven viinaverorahastojen pääomavarat 1889–1891.
[561] KKA, kkpk. 29.1.1893.

kuntalaisille töitä. Kokouksen päätöksestä ei enää valitettu kuvernöörille tai senaattiin.[562]

Mielenkiintoinen huomio, jonka kolmesta viimeisestä kokouksesta voi tehdä, on se, että ne menivät aina vain lähemmäksi kuntalaisia. Ensin kokouksen kutsui koolle kuvernööri, sitten kuvernöörin kehotuksesta nimismies ja viimeiseksi kirkkoherra. Ja kun ratkaiseva kokous oli heti sunnuntain jumalanpalveluksen jälkeen, saattoivat kansakoulun kannattajat hyötyä ehkä suotuisammasta ilmapiiristä kuin jossain jonkun isännän, kenties vihatun kansakoulun kannattajan, kotona. Kirkko oli jollain tavalla puolueeton maaperä ristiriitojen repimälle kuntakokoukselle. Kuitenkin todisteen siitä, että viinaverorahat olivat syy vastustaa kansakoulua, antoi lukkari Lahtinen myönteisen kansakoulupäätöksen jälkeen sanomalehti Pohjalaisessa 3.2.1893. Hän kirjoitti:

> ”…Kuitenkaan koulun rakentaminen tänä vuonna ei voi tulla kysymykseen, koska rakennuskassan kaikki varat ovat kuntalaisilla lainassa ja köyhä aika kun on, eivät nämä voi velkaansa suorittaa…”[563]

Vuonna 1893 muutettiin kansakouluasetuksen pykälää 139, joka vastedes salli ylemmän kansakoulun oppilaiden jäädä kiireisinä maatalouden työaikoina syksyllä ja keväällä kotiin. Kyseisinä aikoina ryhdyttiin pitämään usein pikkulasten koulua, joka valmisti tulevia oppilaita ylhäisempään kansakouluun.[564] Näin kansakoululaitoskin oli tehnyt myönnytyksiä maaseutukuntien talonpojille. Tuli kansakoulun vuoro voittaa, mikä näkyi myös sen kautta, että Kortesjärvellä keskusteltiin samana vuonna myös uuden kiertokoulun perustamisesta. Seurakunnan menoja ei kuitenkaan haluttu enää kasvattaa, vaikka tuomiokapitulin uusi kiertokoulujen ohjesääntö olisi siihen velvoittanut.[565]

Elämäntyönsä pääasiassa Etelä-Pohjanmaan suomenkielisellä alueella tehnyt kirkkoherra ja lääninrovasti Anders Oskar Törnudd oli pappissäädyn jäsen kaikilla säätyvaltiopäivillä vuosina 1872–1897. Hänen mielipiteensä kansakoulupakosta oli seuraavanlainen: ”…kansa ei rakasta pakkoa siinäkään, missä se tarkoittaa hyvää…”[566] Hänellä oli tästä omakohtaista kokemusta, sillä hän oli ollut Evijärven ja Kortesjärven

---

[562] KKA, kkpk. 29.1.1893. Laukkonen 1966, 246–247.
[563] Pohjalainen. 3.2.1893, 2. *Vihdoinkin kansakoulu Kortesjärvelle.* Nimimerkki (J. K. L.).
[564] SSAK, Keisarillisen Majesteetin Armollinen Asetus kansakoulutoimen järjestämisestä Suomen Suuriruhtinaanmaassa 11.5.1866.
[565] KKA, kkpk 23.7.1893; Vainionpää 1994, 30; Laukkonen 1966, 247–248.
[566] Ala-kulju et al. 1965, 806–808.

lähikunnan Vimpelin kappalaisena vuosina 1863–1873, ja joutunut todistamaan kuinka kuntalaiset ajoivat kansakouluopettajansa pois.[567]

5.3 Kansakouluvastustajien lopullinen häviö

Ensimmäiset kunnalliset kansakoulut eivät lopettaneet kansakouluvastaisuutta tutkimusalueella. Useimmiten näin kävi niillä alueilla, joihin kansakoulu juurtui myöhään, kuten juuri Evijärvellä ja Kortesjärvellä[568]. Suomen kansakoulujen tilannetta kuvattiin 1890-luvun alussa:

> ”…Näin ollen näyttää siltä, että kuin koulu olisi jätetty oman onnensa nojaan, kunhan se vaan on tullut perustetuksi tullut. Kuntakokous ei tiedä millaisia miehiä on valittava, valitaan vaan kansanopetusta harrastamattomia tai sellaisia, jotka osaavat hyvin riippua pennin laidassa kiinni! Totta on, että paikalliset olot ja rahallisetkin seikat ehkäisevät monesti johtokunnan parhaitakin aikeita, jossa tapauksessa tyydyttäköön oleviin oloihin ja odotettakoon parempia aikoja. Kouluylihallituksen tulisi määrätä johtokunnille ohjesäännöt ja määrätä kaikki kiertokirjeet luettaviksi...”[569]

Kirjoituksesta huokuu pettymys kansakoulujen verkkaiseen leviämiseen ja laimeaan suosioon. Tilastoista on löydettävissä tukea nimimerkin ”J. W.” ajatuksille. Taulukko 5 osoittaa kansakoulua käyneiden vähäisen määrän Suomessa 1880-luvun lopulla, jolloin kansakouluasetuksen antamisesta oli kulunut yli 20 vuotta. Vaasan läänissä kansakoulua kävi lukuvuonna 1888–1889 kaikista kouluikäisistä lapsista vain noin 13,9 %. Kansakouluille parempi aika alkoi tutkimusalueella vasta 1910-luvulla ja erityisesti 1920-luvun alussa.

---

[567] Kivipelto 1983, 637–639.
[568] Kivipelto 1983, 655.
[569] Kansakoulun lehti. 3.6.1892. *Miten maalaiskoulujen johtokunnat täyttävät velvollisuutensa*. Nimimerkki (J. W.).

Taulukko 5. Kansakoulussa käyvät lapset Suomessa lukuvuonna 1888–1889.[570]

	Kansakouluikäisiä lapsia	Heistä kansakouluissa
Uudenmaan lääni	14 117	4 202 eli 29,8 %
Turun ja Porin lääni	31 065	4 501 eli 14,5 %
Hämeen lääni	20 857	3 921 eli 18,3 %
Viipurin lääni	23 233	4 367 eli 18,3 %
Mikkelin lääni	13 432	1 992 eli 14,8 %
Kuopion lääni	24 494	3 262 eli 13,3 %
Vaasan lääni	38 140	5 317 eli 13,9 %
Oulun lääni	20 401	2 242 eli 11,3 %
Yhteensä	**185 739**	**29 816 eli 16 %**

Seuraavilla sivuilla on taulukoitu ja kuvattu Vaasan läänin sekä tutkimusalueen kansakoulun käyntiä lukuvuosina 1886–1903. Taulukon 7 mukaan lukuvuosina 1886–1903 Evijärvellä kansakoulun päästötodistuksen sai kaikista tuona aikana kansakoulua käyneistä (1 021) noin 7 prosenttia (71), kun vastaava prosenttiluku Kortesjärven osalta oli noin 10,2 (37). Kortesjärvellä kansakoulua kävi lukuvuosina 1886–1903 yhteensä 364 koululaista. Taulukon 6 mukaan Vaasan läänissä kyseisenä ajanjaksona kansakoulun päästötodistuksen sai käteensä 16 406 oppilasta eli kaikista kansakoulua käyneistä (157 842) vain noin 10,4 prosenttia.

Kuviot 1 ja 2 puolestaan hahmottavat kansakoulujen oppilasmäärien kehitystä niin Vaasan läänissä kuin tutkimusalueella. Tutkimusalueen kuvio osoittaa, että Vaasan läänissä paikkakunnittaiset vaihtelut kansakoulujen oppilasmäärissä saattoivat eri lukuvuosina vaihdella melkoisesti, vaikka trendi läänin oppilasmäärissä olikin yleisesti kasvava. Molemmissa kuvioissa tyttöjen osuus kansakoulua käyneistä kasvoi ainakin 1800-luvun lopulle saakka, vaikka poikien osuus Vaasan läänin kansakouluoppilaista lukuvuosina 1886–1903 oli yhteensä noin 59 prosenttia (93 598) ja tyttöjen noin 41 prosenttia (64 244). Tutkimusalueella kyseisenä aikana vastaavat luvut olivat tasaisemmat. Poikien osuus oli noin 54 prosenttia ja tyttöjen noin 46 prosenttia.

[570] Tilasto on Kansakoulun lehden numerosta 3 vuodelta 1891. Taulukko perustui lehden mukaan saatavissa oleviin tilastotietoihin niistä lapsista, jotka lukuvuonna 1888–1889 olivat syyslukukauden alussa siinä iässä, että olisivat voineet olla ylemmässä kansakoulussa eli 8–12-vuotiaita. Lehden mukaan kansakouluikäisten lasten luku ei varmaankaan ollut taulukossa liian suuri, mutta sen sijaan kansakoulun oppilaiden lukumäärät olivat suhteellisesti suurempia, sillä kansakoulussa oli vanhempiakin oppilaita kuin 12-vuotiaita (vaan ei nuorempia kuin 8-vuotiaita). Näin ollen todelliset luvut ja prosentit kansakoulua käyneistä ikäluokassa 8–12 olivat ainakin jonkin verran alhaisemmat kuin kyseinen tilasto osoittaa.

Taulukko 6. Vaasan läänin kansakoululaisten koulunkäynti lukuvuosina 1886–1903

LUKUVUOSI	VAASAN LÄÄNI			A	B	C	D	E
	Tytöt	Pojat	Yht.					
1886–1887	1 924	3 135	5 059					
1887–1888	1 934	3 175	5 109					
1888–1889	2 032	3 285	5 317	606	543	450	3 718	438
1889–1890	2 201	3 625	5 826	804	521	476	4 025	492
1890–1891	2 491	4 068	6 559	918	526	486	4 629	547
1891–1892	2 784	4 307	7 091	1 025	628	615	4 823	560
1892–1893	2 727	4 330	7 057	853	659	596	4 949	599
1893–1894	3 313	4 765	8 078	829	766	543	5 940	780
1894–1895	3 756	5 348	9 104	898	676	614	6 916	835
1895–1896	4 071	5 982	10 053	1 059	792	581	7 621	982
1896–1897	4 600	6 576	11 176	1 069	754	658	8 695	1 171
1897–1898	5 101	7 227	12 328	1 075	806	847	9 600	1 284
1898–1899	5 194	7 519	12 713	1 073	662	981	9 997	1 473
1899–1900	5 303	7 517	12 820	1 110	644	766	10 300	1 676
1900–1901	5 660	7 712	13 372	903	645	735	11 089	1 763
1901–1902	5 884	7 947	13 831	915	661	624	11 631	2 011
1902–1903	5 269	7 080	12 349	734	741	680	10 194	1 795
YHTEENSÄ	**64 244**	**93 598**	**157 842**	**13 871**	**10 024**	**9 652**	**114 127**	**16 406**

A= enintään 90 päivää, **B**= 91–120 päivää, **C**= 120–150 päivää, **D**= yli 150 päivää, **E**= Päästötodistuksen saaneiden lukumäärä

Lähde: SVT X. Tilastolliset vuosikatsaukset (9–36) Suomen kansanopetukseen lukuvuosina 1886–1903.

Kuvio 1. Vaasan läänin kansakoululaisten lukumäärämuutokset lukuvuosina 1886–1903

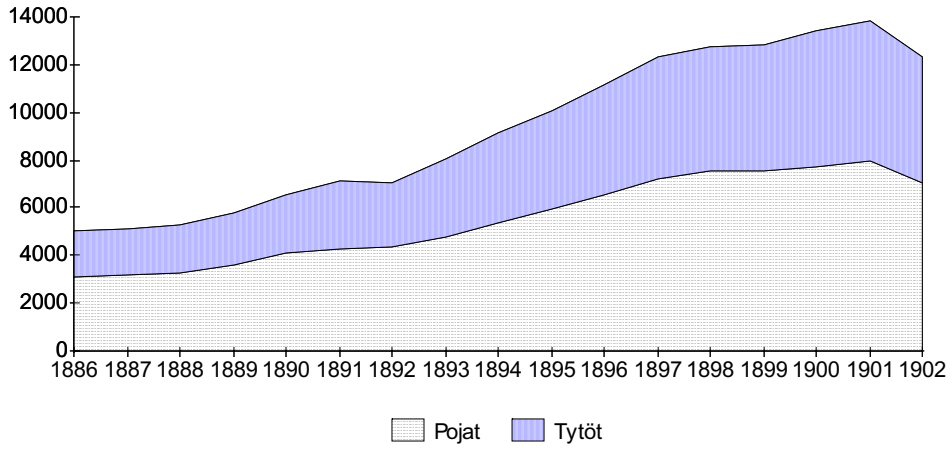

Lähde: SVT X. Tilastolliset vuosikatsaukset (9–36) Suomen kansanopetukseen lukuvuosina 1886–1903. Kaaviokuvassa ei ole huomioitu ikäluokkien suhteellisia muutoksia, minkä vuoksi kuvio antaa vain suuntaviivoja kehityksestä.

Taulukko 7. Evijärven ja Kortesjärven kansakoululaisten koulunkäynti lukuvuosina 1886–1903

LUKUVUOSI	EVIJÄRVI			A	B	C	D	E	KORTESJÄRVI			A	B	C	D	E
	Tytöt	Pojat	Yht.						Tytöt	Pojat	Yht.					
1886–1887	27	32	59													
1887–1888	17	22	39													
1888–1889	0	0	0													
1889–1890	21	17	38	19	19	0	0	0								
1890–1891	14	23	37	8	3	9	17	0								
1891–1892	14	13	27	11	3	5	8	0								
1892–1893	15	33	48	14	10	8	16	2								
1893–1894	10	19	29	4	0	0	25	3								
1894–1895	28	34	62	3	20	4	35	3	20	39	59	11	4	6	38	0
1895–1896	24	29	53	13	5	1	34	6	15	37	52	6	2	5	39	3
1896–1897	70	64	134	34	12	13	75	6	20	32	52	23	5	4	20	6
1897–1898	50	62	112	45	8	10	49	6	15	22	37	9	3	2	23	6
1898–1899	42	43	85	19	8	9	49	11	11	13	24	7	0	3	14	2
1899–1900	47	45	92	5	9	7	71	6	15	16	31	7	3	2	19	7
1900–1901	52	47	99	26	6	5	62	14	17	22	39	10	1	2	26	4
1901–1902	36	30	66	9	2	6	49	6	21	20	41	8	6	3	24	4
1902–1903	26	15	41	7	3	7	24	8	13	16	29	2	4	7	16	5
YHTEENSÄ	**493**	**528**	**1021**	**217**	**108**	**84**	**514**	**71**	**147**	**217**	**364**	**83**	**28**	**34**	**219**	**37**

A= enintään 90 päivää, **B**= 91–120 päivää, **C**= 120–150 päivää, **D**= yli 150 päivää, **E**= Päästötodistuksen saaneiden lukumäärä

Lähde: SVT X. Tilastolliset vuosikatsaukset (9–36) Suomen kansanopetukseen lukuvuosina 1886–1903. Evijärvellä oli lukuvuosina 1896–1902 kolme kansakoulua; kaksi yksityistä (toinen Inan- ja toinen Lahdenkylässä) sekä yksi kunnallinen kirkonkylässä. Seuraavana vuonna Inan koulu lakkautettiin joksikin aikaa. Kortesjärvellä tehtiin päätös kunnallisesta kansakoulusta 1893 ja koulu aloitti toimintansa 1.10.1894. Ks. myös esimerkiksi Vainionpää 1994, 174–175 ja Kivipelto 1983, 643, 647, 649–658.

Kuvio 2. Evijärven ja Kortesjärven kansakoululaisten lukumäärämuutokset lukuvuosina 1886–1903

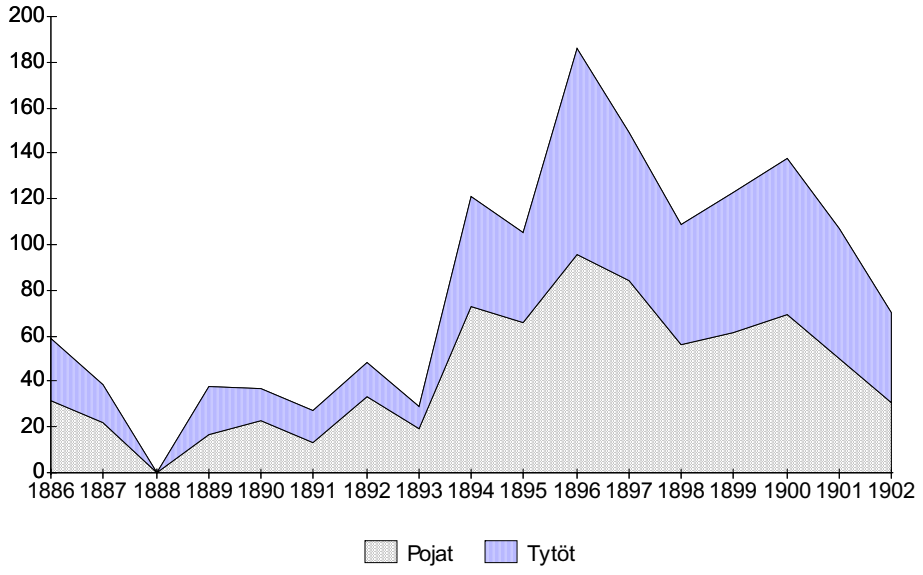

Lähde: SVT X. Tilastolliset vuosikatsaukset (9–36) Suomen kansanopetukseen lukuvuosina 1886–1903. Kaaviokuvassa ei ole huomioitu ikäluokkien suhteellisia muutoksia, minkä vuoksi kuvio antaa vain suuntaviivoja kehityksestä.

Taulukko 7 ja kuvio 2 havainnollistavat lisäksi sitä, kuinka epäsäännöllistä tutkimusalueen koulunkäynti oli vielä 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa. Erilaiset tilastot muuttuivat 1800-luvun lopulla modernisaation myötä yhä tärkeämmiksi, sillä moderni yhteiskunta tarvitsi ennustettavuutta[571]. Vuonna 1899 Evijärven kirkkoherran apulainen Ludvig Wikman teki luettelon, jonka mukaan Evijärvellä oli kansakouluiässä yhteensä 510 talollisten lasta, 99 torpparin lasta, 41 mäkitupalaisten lasta ja 153 itsellisten lasta eli yhteensä 802 lasta[572]. Näin ollen taulukon 7 perusteella lukuvuonna 1899–1900 Evijärven kouluiässä olleista lapsista noin 11,5 prosenttia kävi kansakoulua. Vielä kuvaavampaa on se, että kansakoulun päästötodistuksen heistä sai vuonna 1899 noin 0,75 prosenttia. Etenkin Vaasan läänin tilanne nähtiin tässä suhteessa yleensäkin 1900-luvun alussa huolestuttavaksi. Kansakoulutarkastajien kokouksessa asiaa sivuttiin esittämällä kysymys:

> ”Mihin toimiin olisi ryhdyttävä, että kaikki asianomaiset vanhemmat ja huoltajat saataisiin mikäli mahdollista antamaan lastensa ja kasvattiensa käydä kansakoulussa koko sille säädetyn opetusajan?”[573]

Tällä kysymyksellä kansakoulutarkastaja H. Appelberg kertoi tarkoittavansa sitä, että olisi tärkeää löytää keino siihen, miten lapset saadaan käymään kaikki kansakoulun neljä osastoa. Useimmat oppilaat Appelbergin mukaan erosivat jo toiselta tai kolmannelta luokalta ja jotkut jopa ensimmäiseltä. Vielä huonompana ja yleisempänä tapana hän piti sitä, että kansakouluun tultiin syksyllä myöhässä ja keväällä koulu lopetettiin aivan liian aikaisin.[574] Appelberg näki keinoiksi ”saarnaamisen” kansakoulun kasvatuksen ja opetuksen ”hyödystä ja siunauksesta”. Hän uskoi, että kansa ennen pitkään sivistyisi ja että ”oikea käsitys kansanopetuksen hyödyllisyydestä pääsisi

[571] Tuomaala 2006, 268. Tilastot auttoivat hahmottamaan kokonaisuutta ja yhdenmukaistamaan yhteiskunnan eri sektoreita. Tilastojen avulla pystyttiin esimerkiksi vertailemaan eri alueiden kansakoulujen kehitystä ja osoittamaan varoja sinne, missä kansakoululaitos ei ollut vahvimmillaan. Yhdenmukaistaminen oli osa modernisoituvan yhteiskunnan etua, joka ennustettavuuden lisäksi merkitsi muutoksen tärkeyden korostamista, kollektiivisen edun nimissä.

[572] EKA, Yhteenveto kouluikäisistä lapsista Evijärven kunnassa 1889. Luettelon laatija kirkkoherran apulainen Ludvig Wikman 27.3.1899.

[573] Kansakoulun tarkastajien kokous 4–5. 1899–1904. Viidennen piiritarkastajakokouksen pöytäkirja 1904. Kysymys 11. Alustus H. Appelberg.

[574] Kansakoulun tarkastajien kokous 4–5. 1899–1904. Viidennen piiritarkastajakokouksen pöytäkirja 1904. Kysymys 11. Alustus H. Appelberg.

vallalle”.[575] Aleksi Kultalahti (1903–1983) on muistellut eräällä nauhoitteella omaan lapsuuttaan Evijärvellä 1910-luvulla[576]:

> ”…Kaarlolla (veljellä) oli kohta lapsuudessa tuollaisia kirjallisia harrastuksia, josta isämme ei vähääkään pitänyt. Mutta siitä huolimatta hän jo nuorena, verrattain nuorena, hakeutui pois muihin töihin ja siten näin kasvoi ja kehittyi omalle alleen. Minun mieleni teki kansakouluun, mutta sinne minä en päässyt. Kaarlo oli lapsuudessaan jonkun päivän ollut, mutta siellä hän ei isämme mielestä mitään oppinut, jotenka koulun käynti hänen mielestään kuului vain laiskoille ja herroille. Yritin kerran karata kansakouluun. Olimme savia nuijimassa, siis savet oli hajotettu tuonne niityllen. (– –) Ja kun minä näin, kun tuolta maantietä pitkin kruunujoen sillalta tänne Kultalahteen päin meni poikajoukko, siinä oli muun muassa Puntolan Janne, jonka parhaiten vielä muistan, minä lähdin juoksemaan. Ja kun olin tuon maantienaidan päällä ja piti hypätä tiellen, niin sillon isäni kiroten huusi sieltä pitkiltä saroilta, että: ”Palaakko saatana takasi!” Se oli ku nuijan isku minun takaraivooni ja minä niin palasin takasin ja itkien jatkoin sitte noiden savikokkareiden nuijimista...”[577]

Ennen pitkää kansakoulun arvostus kasvoi, mutta rinnalla eli vielä monia luterilaisia yhtenäiskulttuurin luomia ajatusmalleja, kuten suuri työn arvostus. Aleksi Kultalahden muistelut lapsuudestaan antavat kuvan työn arvostamisesta, mitä 1910-luvun kirjallisuuskin usein korosti: ”Näitä peltoja hän kylväköot, ja kasvattakoon ne hänen leipänsä. Tämän talon väen seurassa hän oppikoon tuntemaan oman kansansa ja säätynsä elämän.”[578] Aleksi Kultalahti kertoi työn arvostamisesta:

> ”…Nyt sitten meen vielä siihen kansakouluun. Minua kiusas tavattoman paljon, Evijärven Alapäässä ei silloin vielä ollut kansakoulua. Siellä olivat Järvelän kolme tytärtä, Jaakon se oli Em..ei Emmi kun siellä oli Selma, Miina ja Aili. Aili vielä elää Sulkakosken Leanderin vaimona. Jotka kävivät täällä kirkonkylän kansakoulua, ja sillon minuun kaikkein kipeimmin otti, kun toiset saman ikäiset saivat käydä koulua enkä minä. Mutta minun piti olla kaiken aikaa kakuulipoikana[579], kun ajettiin rapaa tuosta suosta tunkioihin tänne ja minä olin tuossa ajajana. Luomamies

[575] Ks. viite edellä.
[576] Starkin mukaan omaelämäkerrat antavat tietoa menneisyyteen liittyvistä kokemuksista, vaikka ne eivät olisikaan tosiasiallisesti tarkkoja. Stark 2006, 51.
[577] KTKA, äänitearkisto. Aleksi Kultalahden lapsuus, nuoruus ja miehuus. Nauhoitettu 6.12.1978. Litteroitu 17.2.2009. Suluissa tutkielman tekijän tarkennus.
[578] Moilanen 2008, 64. Juhannuskoivu, 224. Selma Anttila. Teoksessa Ristiriitoja. Novelleja. Otava. Helsinki 1912.
[579] Kakuulipoika nimitys tulee kakkulavaljaista, joissa aisan niskaan sidottiin puukoukku; kakkulakeppi, oli kahtaanne väärä keppi, jolla kakkulain vitsalenkki yhdistettiin reen jukoon. Piirroskuvin selitetty ks. Vuorela 1981, 127.

> kakuloi ja sitte minä vain ajoin tuota mäkeä ylös ja isä oli täällä mäen päällä sitte kaatamassa ja tasottamassa tunkioa…”[580]

Kansakoulun lopullinen hyväksymien kesti ehkäpä pitempään kuin edes kansakoulutarkastaja H. Appelberg saati moni muu eliitin edustaja oli ajatellut. Aleksi Kultalahti edusti 1910-luvun alkupuolella jo sitä sukupolvea, jolle kansakoulu alkoi olla jo välttämätön edellytys tulevaisuuden turvaamiseksi, varsinkin, jos halusi tulla esimerkiksi opettajaksi. Monia kansakoulun käyneitä alkoi kiehtoa juuri ajatus opettajuudesta, kuten Kultalahteakin:

> ”…Minussa heräs voimakas opin halu. Minä kävin…päätin suorittaa kansakoulukurssin, koska kansakoulun päästötodistus oli välttämätön. Tämä kansakoulun päästötodistuksen välttämättömyys… haki minne haki ja ensimmäisen talven minä kulin Haapajärvenkylässä. Siellä oli opettajattarena väliaikainen...väli…opettajana (– –). Hän antoi aina läksyt…luin aina samat…ää.. numeron taikka saman läksyn lävitte. Luin terveysopin, luin historian ja aina kun historia alotettiin, se meni loppuun saakka. Ja sitten kun ei ollu aikaa lukea, niin ajoimme tuolta pesämaasta rankoja, kun oli aina tuo koulukirja povilakkarissa niin, taikka haettiin ku väämosa, keltnevalta heiniä, niin minä sitte siellä reen päällä olinko ran…rankakuorman päällä taikka heinäkuorman päällä niin luin noita läksyjä ja muistelin niitä vuosilukuja, mitä milloinkin on tapahtunut ja mihinkä vuosisadalle mikin asian sitten noin niinku ulottuu...”[581]

Ehkäpä kansakoulutarkastaja H. Appelberg olisi viimeistään tämän kuultuaan luopunut saarnaamishalustaan ja alkanut miettiä muita keinoa siihen, miten saada lapset käymään kansakoulua säännöllisesti. Jotain todella tapahtui 1910-luvulla ja uusia kansakouluja ja kansakoulupiirejä perustettiin Evijärvelläkin. Kuitenkin epäsäännöllinen koulunkäynti oli Evijärvellä tavallista, vaikka kansakoulu oli nykypäivän alakouluihin verrattuna jopa joustavampi:

> ”Kun opettajatar neiti Niemi oli sen jälkeen niin Haapajärveltä mennessään myöskin Alapäässä Alanpään koululla opettajana, ja se kuolikin ihan pian, niin kansakoulun loppututkinnon minä olen suorittanut kirkonkylän kansakouluopettaja A. L. Riipan johdolla yksityisoppilaana. (– –) Mutta mikä oli alunperäinen tarkoitus. Kun tulin Suomen nuoriso-opistosta minä ajattelin niin kuin monet muutkin mennä seminaariin.”[582]

---

[580] KTKA, äänitearkisto. Aleksi Kultalahden lapsuus, nuoruus ja miehuus. Nauhoitettu 6.12.1978. Litteroitu 17.2.2009.
[581] KTKA, äänitearkisto. Aleksi Kultalahden lapsuus, nuoruus ja miehuus. Nauhoitettu 6.12.1978. Litteroitu 17.2.2009. Vaasan Sanomat 14.2.1881, 2–3. *Evijärveltä tammikuulla 1881*. Nimimerkki (Kokouksessa läsnä ollut).
[582] Ks. viite edellä.

Kansakoulun opettajan ammatti alkoi kiehtoa nuorisoa 1800-luvun lopulta alkaen. Nykypäivän opettajakoulutuksen suosio perustuu pitkään historialliseen traditioon. Kansakoulutaistelut kääntyivät kansakoulun kannattajien voitoksi. Ilman taistelua kansakoulusta ei todennäköisesti olisi tullut yhtä vahva instituutio Suomessa.[583]

[583] Ilkka 27.2.2009, 12. *Opettajakoulutus kiinnostaa Suomessa.* ” Suomi on raportin mukaan ainoa pohjoismaa, jossa opiskelijoiden houkutteleminen opettajakoulutukseen ei tuota ongelmia.” Helsingin yliopiston soveltavan kasvatustieteen professori Jukka Husun mukaan Suomen kansallinen identiteetti rakentuu koulutuksen varaan ja tämä traditio on onnekkaasti säilynyt näihin päiviin.

6. PÄÄTÄNTÖ

Historiantutkimuksessa kansakoulu on ollut tutkimuksen keskiössä etenkin niinä aikoina, jolloin kansallinen identiteetti on ollut murroksen keskellä tai tätä identiteettiä on haluttu vahvistaa. Koska 1800-luvun nationalismi vaikutti merkittävästi kansakoululaitoksen syntyyn ja kansakoulu yhteiskuntaan, on kansakoulu sekä ajan ilmiönä että aihepiirinä kiehtonut historioitsijoita. Kansakoulu ja koulutus ovat tutkituimpia aiheita suomalaisen tieteen kentällä. Aiheita on tutkittu monesta eri näkökulmasta ja monen eri tieteen lähtökohdista käsin. Tutkijan tavoitteet ja tutkimusote ovat lopulta määritelleet, minkälaisia tuloksia on saatu. Kansakoulua koskeva tutkimus ei kuitenkaan viime vuosikymmeninä ole etsinyt kokonaisnäkemystä kansakoululaitoksen menneisyyteen, vaan tutkimus on ennen kaikkea ollut kansakoululaitoksen piirteiden ja vaikutusten tutkimista joko paikallisesti tai alueellisesti. Tosin uutta kokonaiskuvaa kansakoululaitoksen historiasta luodaan parhaillaan ja tämä kolmiosaiseksi suunniteltu Suomen Historiallisen Seuran kirjahanke valmistunee vuosina 2009–2011.

Tässä olen selvittänyt kansakoululaitoksen paikallisia piirteitä. Tutkimuksen Etelä-Pohjanmaalla sijaitseva Evijärven ja Kortesjärven kuntien muodostama tutkimusalue muodostui monen tekijän summana. Aiheen pariin vei aluksi edesmenneen evijärveläisen isoisäni Aleksi Kultalahden muistelmaäänite vuodelta 1978. Hänen kertomuksensa kansakoulusta ja 1900-luvun alkupuolella kokemansa vaikeudet kansakouluun pääsemisessä sekä koulun päästötodistuksen saamisessa, herätti mielenkiintoni paikallisiin kansakoulutaisteluihin. Kävi ilmi, ettei kansakoulu ollut 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa monessakaan kunnassa erityisen toivottu laitos. Käsite kansakoulutaistelu syntyi vasta taustatutkimuksen yhteydessä, kun havaitsin aikaisemman tutkimuksen usein käyttämän kulttuuritaistelu -käsitteen sopimattomuuden nykypäivän kansakoulututkimukseen. Yllättävää oli huomata, ettei käsitettä kansakoulutaistelu ole aikaisemmin tutkimuksissa laajemmin käytetty. Kulttuuri jo käsitteenä herättää monia sivistysmyönteisiä ajatuksia ja arvoja, joita etenkään kansakoulun vastustajat eivät välttämättä nykymerkityksessä tunteneet. Heille kulttuurikin saattoi olla täysin tuntematon sana.

Aikaisempi tutkimus vaikutti tutkimuksen lähestymistapaan muutenkin merkittävästi. Jo tutkimuksen varhaisessa vaiheessa heräsi mielenkiinto tutkia diskurssianalyysin avulla kansakoulutaisteluihin osallistuneiden ihmisten diskursseja tekstien välityksellä, sillä kansakoulutaistelujen puhunnoista löytyi vain vähän tutkimustietoa. Miten ihmiset ilmaisivat itseään kansakoulutaisteluissa? Tutkimusmenetelmiksi valikoitui uuden sosiaalihistorian (mikrohistorian eli ihminen pienyhteisössään) näkökulmat, mutta tutkimuksen eräänlaiseksi viitekehykseksi muodostui diskurssianalyysi. Diskurssianalyysin toteuttamiseen ei ole annettu tarkkoja ohjeita[584]. Puhuntojen tutkiminen on kuitenkin ihmisen hahmottamista osana perinteen, kielen, kulttuurin ja persoonallisten käyttäytymismallien kokonaisuutta. Tutkimuksen rajauksella ja tutkimuskysymyksillä on mahdollista rajata puhuntojen analyysiä työekonomisesti mahdolliseksi tutkimustehtäväksi. Tutkimuksessa ensimmäisenä (1.) lähdettiin selvittämään sitä, miten ja millaisilla näkemyksillä ja ajatuksilla tutkimusalueen kansakoulun vastustajat osallistuivat kansakoulua koskevaan julkiseen keskusteluun. Toisena (2.) kysymysalueena oli tutkia, miten näitä näkemyksiä määriteltiin tai yritettiin muuttaa kansakoulua suosivan eliitin taholta. Kolmas (3.) kysymysalue liittyi sen tutkimiseen, mitä kansakouluvastaisuudelle tapahtui heti ensimmäisten kunnallisten kansakoulujen perustamisen jälkeen. Työn tutkimustehtävä sisälsi näin kolme kysymysaluetta ja lähdeaineisto muodostui niiden pohjalta.

Tutkimuksessa hyödynnettiin monenlaista lähdeaineistoa. Sanomalehdet, kuntakokousten pöytäkirjat, kuvernöörien vuosikertomukset ja Vaasan lääninhallituksen arkiston kirjediaarit, Suomen viralliset tilastot (SVT), Kultalahden talon kotiarkiston aineisto ja Aleksi Kultalahden muistelmaäänite auttoivat luomaan sekä tutkimuskirjallisuuden että tutkimustehtävän kera työn punaisen langan. Kysymysalueiden vuoksi keinotekoista tarkkaa aikarajausta ei haluttu tehdä, vaan tutkittavaksi ajanjaksoksi valittiin 1800-luvun loppupuoli, jolloin tutkimusalueen kansakoulutaistelut kärjistyivät. Taistelujen vaikutusten pohdinnassa oli mentävä 1900-luvun puolelle.

[584] Tekstianalyysin tärkeyden vuoksi on tutkielmassa käytetty diskurssianalyysiä ennen kaikkea Päivi Rantasen (1997) muotoilemin määritelmin. Myös Jokisen (et al. 1999 ja 2004) käsityksiä hyödynnettiin. Kuitenkin juuri Rantasen Michel Foucaultin tutkimusten pohjalta tekemä jaottelu muodostui tekijälle selventävimmäksi malliksi diskurssianalyysistä ja sen käyttömahdollisuuksista.

Tutkimuksen tuloksena syntyi näkemys siitä, että kansakouluvastustus ei ollut toimintaa pelkästään alhaalta ylös, vaikka usein tähän yleistykseen sanomalehdissä sorruttiin. Todellisuudessa kysymyksessä oli monimutkainen verkosto, joka sai tukensa eri säätyjen taholta. Myös eliitin edustajista löytyi kansakoulun salaisia ja julkisia vastustajia. Kansakoulutaistelujen luonne muuttui 1890-luvulla. Tuli yhä vaikeammaksi löytää perusteluja sille, ettei kansakoulu olisi kunnalle hyödyllinen. Viinaverorahoista muodostetuissa koulukassoissa alkoi olla koossa varoja, joilla kansakoulurakennus oli mahdollista rakentaa. Lisäksi kuntien yksityisten ja yksityisten jäsenten mahdollisuus valittaa perustettavista kansakouluista vaikeutui merkittävästi etenkin piirijakoasetuksen tultua voimaan 1898. Kuntakokoukset olivat tuolloin laajemmin kääntymässä kansakoulujen puolustajiksi. Lainsäädäntökin pyrki yhä enenevässä määrin antamaan kunnille päätösvaltaa kansakoulujen perustamiseksi. Käytännössä tämä näkyi siten, että yksityishenkilöiden tuli mahdottomaksi saada kuntakokous perumaan kansakoulun perustamispäätös. Valittaminen alkoi olla turhaa, mikäli kunta ja kuvernööri olivat samalla puolella. Evijärveläiset kansakoulun vastustajat yrittivät vielä vuosina 1890–1891 valittaa kuvernöörille ja senaattiin, mutta kortesjärveläiset eivät sitä tehneet vuoden 1893 myönteisen kansakoulupäätöksen jälkeen.

Kansakoulutaisteluja käytiin tutkimusalueella eri intensiteeteillä 1860-luvun lopulta alkaen. Sekä Evijärvellä että Kortesjärvellä taistelu kansakoulusta alkoi kärjistyä 1880-luvun lopulla ja 1890-luvun alussa. Kansakouluvastustajien voima perustui lakiin, sillä vuoden 1866 kansakouluasetuksen mukaan kansakoulun perustaminen oli kunnille vapaaehtoista. Tämä johti kuntalaisten jakautumiseen kansakoulun puolustajiin ja vastustajiin. Jakautuminen tapahtui pitkän ajan kuluessa. Aluksi etenkin maaseudulla harva edes tiesi kyseisen asetuksen olemassaolosta mitään. Silti jo aikalaiset näkivät kansakoulun kannattajat ja vastustajat puolueina. Tutkimusaineiston mukaan kansakoulu herätti vahvoja tunteita ja mielipiteitä, jotka lisäsivät kommunikointia, ja kun sanat eivät riittäneet, niin nyrkkejäkin käytettiin. Aikaisempi tutkimus on todennut, että niin kauan kuin kansakoulu ei sopinut kansan sosiaaliseen ja taloudelliseen järjestelmään; se oli ulkopuolinen ja tarpeeton tekijä. Tutkimuksiin on usein suodattunut voittajien historia eli kansakoulun vastustajat on tavalla tai toisella jätetty marginaaliin. Ei ole kyseenalaistettu sitä, olisiko kansakoulun edes tarvinnut sopia sen vastustajien sosiaaliseen ja taloudelliseen järjestelmään.

Diskurssianalyysin avulla tutkitusta sanomalehtiaineistosta löytyi kaksi kansakoulutaisteluissa vallanjaosta ja maailmankuvasta kamppaillutta diskurssia. Kansakoulun kannattajat loivat kansakoulun vastustajista 'ilkiödiskurssin'. Pöytäkirja- ja sanomalehtiaineiston pohjalta on pääteltävissä, että kansakoulun vastustajat käyttivät vastustuksessaan 'tietämättömyysdiskurssia'. Kansakoulun kannattajien 'ilkiödiskurssin' tarkoitus oli lähinnä luoda yhteishenkeä kannattajien keskuuteen. Kansakoulun vastustajia haukuttiin muun muassa lahokannosta yhteiskunnan kyljessä mätänevään kääpään tai heitä kutsuttiin esimerkiksi mustan seinän puolueeksi. Evijärven osalta saattoi käydä niinkin, että kansakoulun vastustajia kuvattiin ilkiöiksi, "hihhuleiksi" ja uhkaaviksi, jotta kuntaan olisi saatu oma nimismies. Kansakoulun vastustajien käyttämä 'tietämättömyysdiskurssi' pohjautui sille ajatukselle, että kuntakokous tai kansakoulua suosiva eliitti olisi salannut vastustajilta joitakin tärkeitä tietoja tai yrittänyt tarkoituksellisesti johtaa heitä harhaan.

Kansakoulun vastustajat olivat jo lähtökohdiltaan heikommassa asemassa kansakoulun kannattajiin nähden, koska tutkitut sanomalehdet eivät antaneet heille tukeaan. Sanomalehdet olivat eliitin hallussa ja eliitti pääasiassa kannatti kansakoulua. Esimerkiksi "sivistyspuolueen jäsenen" Waasan Lehden toimituksen julkaisema ohjelmajulistus vuodelta 1880 ei jättänyt tässä suhteessa epäilylle sijaa, varsinkin, kun se käytännössä tuli näkymään lehden sivuilla vuoteen 1893 saakka, jolloin lehden julkaiseminen päättyi. Ohjelmajulistuksen mukaan Waasan Lehden toimitus oli valmis häikäilemättä vastustamaan suomalaisuuden vastustajia. Fennomaanien suosima kansakouluaate oli lehden sivuilla esillä myönteiseen sävyyn. Poikkeus löytyi. Erityisen arvokkaaksi kansakouluvastaisuuden kuvaukseksi muodostui Waasan Lehden julkaisema ja kommentoima kortesjärveläisen kansakouluvastustajan kirjoitus vuodelta 1885. Tämän maaseutukirjeen löytyminen oli tutkimukselle eräänlainen käännekohta. Varmistui, että eliitin tuottamaa aineistoa tutkimalla, jotain mykkinä näyttäytyvistä ihmisistä on todella löydettävissä. Maaseutukirjeen aitoutta on Kortesjärven kuntakokouspöytäkirjoihin ja toimituksen kommentteihin verrattuna vaikea epäillä.

Uusi Suometar ei aineistona muodostunut tutkimukselle läheskään niin tärkeäksi kuin maakuntalehdet Vaasan Sanomat, Waasan Lehti ja Pohjalainen, joihin useammin kirjoitettiin tutkimusalueelta maaseutukirjeitä. Uusi Suometar usein vain kopioi Vaasan lääniä koskevia uutisia maakuntalehdistä; tätä työtapaa tosin harjoitettiin puolin ja

toisin. Kansakoulua koskevia kirjoituksia laadittiin toisten samankaltaisten kirjoitusten pohjalta. Vaikka maaseutukirjeet vain harvoin olivat toistensa suoria kopioita, samankaltaisia merkkejä ja käsitteitä käytettiin. Esimerkiksi sanat ”pimeyden puolue” ja ”valon kannattajat” ja ”vanhoilla olijat” olivat sanoja, joihin oli ladattu aikaisemmissa merkityksenantotapahtumissa paljon sanomaa ja odotuksia. Niistä tuli hallitsevan diskurssin osia. Tutkimuksen taulukot 6 ja 7 osoittavat eliitin, niin sanomalehdissä kuin kansakouluaiheisissa aikakauslehdissä, julkituomat valitukset kansakoulujen hitaasta etenemisestä ja ennen kaikkea oppilaiden epäsäännöllisestä koulunkäynnistä olleen totta. Esimerkiksi vuonna 1899 Evijärvellä oli 803 kouluikäistä lasta, joista kansakoulua kävi lukuvuonna 1899–1900 yhteensä 92 lasta eli vain 11,5 prosenttia. Kansakouluvastaisuus ei loppunut siihen, kun ensimmäinen kunnallinen kansakoulu perustettiin Evijärvelle vuonna 1892 ja Kortesjärvelle vuonna 1894. Taustalla vaikuttivat monet luterilaisen yhtenäiskulttuurin muodot, joihin liittyi vuosisatoja jatkuneita perinteitä. Vastustus ei lopulta enää käynyt ilmi muuten kuin siten, että kansakoulun vastustajat äänestivät jaloillaan. Käytännössä siis vanhemmat kielsivät lapsensa kouluunmenon, kuten Aleksi Kultalahden muistelmaäänite taulukon 6 lisäksi osoittaa. Läheskään kaikki eivät päässeet kansakouluun tai kävivät sitä vain muutaman lukuvuoden ajan. Kouluun menoa ei tosin estänyt pelkästään kouluvastaisuus, vaan etenkin se, että koulumatkat muodostuivat osalle aivan liian pitkiksi. Aleksi Kultalahden koulumatka olisi tosin ollut noin kilometrin verran.

Jotta tutkimusalueen kansakoulutaisteluja voisi paremmin ymmärtää, on tutkimuksessa huomioitu kirkon opetusmuodot, tutkimusalueen kirkkoherrojen, kuvernöörien ja nimismiesten osuus kansakoulutaisteluihin sekä esivallan motiivit tehostaa kansanopetusta. Tutkimus ei kuitenkaan edes pyrkinyt tältä osin olemaan kattava selvitys aiheesta, sillä niin työekonomisista syistä kuin tutkimustehtävienkään kannalta tutkimuksen laajempi makrotasolle vieminen ei olisi tuonut työlle merkittävää lisäarvoa. Tällä tarkoitetaan sitä, että tutkimuksen laajentaminen niin ajallisesti kuin alueellisesti olisi todennäköisesti tehnyt työstä vain pintapuolisemman sekä lisännyt yleistämisen vaaraa. Modernisaatio käsite kulki tutkimuksessa kansakoulutaistelu -käsitteen rinnalla, mutta eräänlaisena yläkäsitteenä. Modernisaation monisyisten vaikutusten tuominen laajemmin kansakoulutaisteluihin ja sosiaalisiin yhteisöihin sekä yksilöiden elämään olisi jo uuden tutkimuksen arvoinen, sillä modernisaatio alkoi näkyä monin eri tavoin tutkimusalueella etenkin 1880-luvulta alkaen. Yhteiskunnan tarve ennustettavuuteen

näkyi muun muassa kuvernöörien vuosikertomusten tilastojen sekä Suomen virallisten tilastojen tarkentumisena ja monipuolistumisena. Tilastot olivat eräänlaisia modernisaation tuotteita puhumattakaan muun muassa rautateistä, lennättimistä ja sanomalehdistä. Modernisaation yhteydessä valtion ote kansalaisiin tehostui 1800-luvun lopulla myös lainsäädännön kautta. Kansakoulu ja Kansakoulun lehdessä eliitin pyrkimykset saada kansakoulu pakolliseksi koulutusmuodoksi näkyi selkeästi 1870-luvun puolivälistä alkaen.

Työn tärkeimmäksi pyrkimykseksi tuli kuitenkin pitää tutkijan katse kiinni mikrotason toimijoissa ja heidän tavoitteissaan, joista tutkitut lähteet välittivät tietoja. Monista kansakoulun vastustajista ja kannattajista olisi todennäköisesti ollut mahdollista löytää lisätietoa seurakuntien arkistoista, mutta jo varsin laajan aineiston vuoksi jotain oli jätettävä pois. Vain siltavouti Kaarle Forsbergin osalta käytettiin Evijärven seurakunnan arkistoa, koska Kultalahden talon kotiarkiston aineisto pohjautuu suurimmaksi osalta häneltä jääneeseen aineistoon, ja koska kuntakokouspöytäkirjojen perusteella hän oli merkittävässä määrin mukana kansakoulutaisteluissa. Uudenlaisia tuloksia ja sävyjä olisi kuitenkin hyvin todennäköisesti löydettävissä täydennetyllä tutkimusaineistolla. Seurakuntien arkistoista löytyy yleensä esimerkiksi kirjoitus- ja lukutaitoon liittyviä tietoja 1880-luvulta alkaen – kirkonkirjojen tarjoamista monipuolisista tiedoista puhumattakaan. Myös kouluhallituksen arkistosta on todennäköisesti löydettävissä muun muassa tutkimusalueen kansakoulujen vuosikertomuksia.

Merkittävimmät tutkimustulokset diskurssianalyysin avulla muodostettujen ’ilkiödiskurssin’ ja ’tietämättömyysdiskurssin’ lisäksi oli kansakoulutaistelujen liittyminen viinaverokassan lainoihin. Tähän aikaisempi tutkimus ei ainakaan tutkimusalueella ole kiinnittänyt huomiota. Kansakoulu kyllä sopi hyvin ainakin kunnan taloudelliseen järjestelmään, kunhan sitä ei vain tarvinnut käytännössä toteuttaa. Kunnat ottivat mielellään koulutukseen tarkoitetut viinaverorahat vastaan, mutta aluksi vain kiertokouluja kannatettiin. Ne tulivat paljon halvemmiksi. Kun kassojen varat lisääntyivät ja niistä myönnetyt lainasummat yksityisille kasvoivat, kansakouluvastaisuus sai siitä voimaa. Aineiston perusteella on pääteltävissä, että tällaista pankkitoimintaa ei haluttu kansakoulun vuoksi lopettaa. Säästöpankkeja ei vielä tuolloin ollut tutkimusalueella. Kansakoulujen perustamispäätökset merkitsivät sekä Evijärvellä että Kortesjärvellä sitä, että lainatut viinaverorahat piti nopeasti saada

kuntalaisilta takaisin. Pidemmällä aikavälillä tarkastellen, viinaverorahat kuitenkin mahdollistivat kansakoulujen perustamisen myös tutkimusalueella.

Kansakoulua pidettiin rahvaan piirissä kauan ”herrojen puuhasteluna”, ”herras-unelmana” ja eliitin pyrkimyksenä hallita kansaa. Kansakouluvastustajien mielestä kansakoulussa menisi myös kirjat kaivoon, sillä kansakoulun päästötodistuksella ei päässyt mihinkään tiettyyn ammattiin. Miksi siis olisi pitänyt opiskella? ”Osattiin sitä ilmankin kuokkia”, kuten eräs kortesjärveläinen kansakouluvastustaja totesi. Uusia asioita oli toki helpompi pelätä ja vastustaa, koska niistä ei ollut kertynyt kokemuksia. Kansakoulun rakentamista verrattiin aikaisempiin kokemuksiin kirkon rakentamisesta. Koska se oli ollut niin raskasta, niin olisi varmasti kansakoulun rakentaminenkin.

Kiertokoulu ja rippikoulu säilyttivät 1900-luvun alkupuolelle saakka asemansa tutkimusalueen tärkeimpinä koulutusmuotoina. Maatalous vaati kauan koko perheen työpanosta ja etenkin kevät ja loppukesä olivat kiireistä aikaa. Talonpojat paikoitellen perustelivat kansakouluvastaisuuttaan sillä, että kansakoulu vieroittaa ihmisen todellisesta työnteosta. Tämä syy esiintyi myös Kortesjärven ja Evijärven kansakouluvastustajien kantana. ”Kansakoulun isä” Uno Cygnaeus ei kuitenkaan ollut tarkoittanut tätä vaan hänen mukaansa kansakoulussa opittaisiin työllä työntekoon. Todellisuudessa kansakoulusta tuli teoriapainotteinen.

Cygnaeuksella oli muitakin näkemyksiä, jotka eivät jälkeenpäin tarkastellen vastanneet vallitsevia tai sopineet vallitseviin oloihin. Hänen mukaansa kansakoulujohtokunnan itseoikeutetun puheenjohtajan tuli olla kirkkoherra, sillä ellei kirkkoherra olisi puheenjohtaja tai edes jäsen veisi tilanne helposti ”ikäviin rettelöihin”. Tässä Cygnaeus oli Evijärven osalta myöhemmin tapahtuneiden asioiden valossa väärässä. Evijärvellä kunnallisen kansakoulun kiihkeimmässä perustamisvaiheessa 1889–1891 rettelöintiä ilmeni siitä huolimatta, vaikka kansakoulujohtokunnan puheenjohtajana oli kirkkoherra C. A. Calamnius. Tosin aikakin oli erilainen, sillä Cygnaeus oli esittänyt johtokuntaa koskevan käsityksensä jo 1860-luvun lopulla. Etelä-Pohjanmaan talonpojat alkoivat juuri 1800-luvun lopulla mitoittaa oikeuksiaan niin kirkon vallan kuin myös valtion suuntaan. Näin nimismiehet apureineen ja papit joutuivat rahvaan ’tulilinjalle’. Sen koki nahoissaan tutkitun aineiston mukaan esimerkiksi siltavouti Kaarle Forsberg.

Kaarle Forsberg ei tokikaan yksin kannattanut kansakoulun perustamista, mutta häneltä jääneiden kirjeiden ja kuulutusten ynnä muiden asiakirjojen kautta monet mykkinä näkymättöminäkin pidetyt ihmiset paljastuivat. Kuntakokouspöytäkirjat ja sanomalehtiaineisto sekä tutkimuskirjallisuus sidottuna Forsbergin aineistoihin toivat uutta tietoa etenkin Evijärven kunnan kansakoulutaisteluihin. Paljon menneestä jää silti aina pimentoon ja täydellistä selvitystä asioiden oikeista suhteista ei kukaan pysty jälkikäteen luomaan. Tämäkin tutkielma on näin ollen vain yksi ehdotelma menneeksi todellisuudeksi. Uskon kuitenkin kyenneeni tuomaan kansakoulutaisteluja uudella tavalla esille, mikä osittain on työssä käytetyn monipuolisen aineiston ansiota.

Kansakouluriidat peittivät alleen valtion tiukentuvan otteen myös kunnista. Samalla kun kyläläiset ja suvut riitelivät keskenään koulun sijainnista, kouluun tarvittavista rahoista ja koulun tarpeellisuudesta yleensä, heiltä saattoi jäädä tämä otteen tiukkeneminen huomaamatta. Valtio tuki opettajien palkkausta ja koulurakennuksen hankintaa. Erilaisia ohjeita koulujen perustamisesta kulkeutui kiertokirjeinä kuntakokouksiin. Valtion vastuunotto vakiinnutti kansakoulun yhteiskuntaan ja samalla valtion määräys- ja valvontamahdollisuus kunnissa kasvoi. Perustettiin muun muassa valtion taholta kansakoulutarkastajien virat. Tutkimusalueella kansakoulun vastustajilta jäänyt materiaali paljastaa silti vain epäluulot paikallisiin toimijoihin ja heidän pyrkimyksiinsä. Toki virkavaltaisuuden kasvua osattiin pelätä, mutta sitä ei selkeästi ainakaan Evijärveltä ja Kortesjärveltä säilyneiden lähteiden pohjalta osattu pukea sanoiksi. Pelko kuitenkin paljastui osittain toiminnan kautta. Kansakoulujen kautta kunnasta oli 1800-luvun lopulla tulossa toimija, jonka velvollisuus oli toimia lainsäädännön puitteissa.

Kansakoulujohtokunnan miehet huomasivat, että he pystyivät vaikuttamaan kunnan asioihin. Myös kansakoulun vastustajat huomasivat, että he pystyivät hidastamaan, vaikeuttamaan ellei jopa estämään koulupäätöksiä. Kunnallislaki vuodelta 1865 mainitsi ensimmäisenä kunnan tehtävänä kansakoulujen perustaminen, vaikkei se monien muiden tehtävien ohella aluksi ollutkaan monelle kunnalle ensisijainen. Sekä Evijärvellä että Kortesjärvellä kansakoulujen perustaminen sain kylät vuoropuheluun, taisteluihinkin, joiden tuloksena syntyivät vahvemmat kunnat ja ammattitaitoisemmat kunnallismiehet. Sekä kansakoulun kannattajat että vastustajat tiesivät, ettei kohtaloon tarvitse enää tyytyä. Siltikin voidaan pohtia oliko tutkimusalueiden kansakoulutaistelut eräänlaisia lannistumistarinoita. Aivan kuten *Seitsemän veljeksen* Jukolan pojat oppivat

lopulta yhteiskunnan tavoille korvessa oltuaan, kävi kansakoulun vastustajille tavallaan samoin. Heidät vedettiin yhteiskunnan muutokseen ja modernisaatioon mukaan.

Kansakoulujen vastustaminen sai paikallistasolla monenlaista väriä henkilösuhteiden tai sukujen ristiriitojen kautta. Kansakouluvastaisuus ei kaiken kaikkiaan ollut niin pientä ja vaatimatonta kuin usein esitettiin tai haluttiin ymmärtää. Kiivas kansakoulun vastustaja saattoi toimillaan herättää esimerkiksi omalla kylällään suurta innostusta yhteiseen taistoon. Kansakoulun vakiinnuttua laajemmin Suomessa, taistelu sitä vastaan vaikeutui. Oppivelvollisuuslaki vuonna 1921 sinetöi valtion ja kunnan vallan koulutuskysymyksissä, kun lakisääteistä valtion apua ei myönnetty enää kirkollisille kouluille vaan ainoastaan lain ehdot täyttäneille kunnallisille kouluille. Näin tuntemattoman kirjoittajan toive vuodelta 1881 oli toteutunut:

> ”…Sananen vielä kuntamme henkisistä riennoista, mutta mistä aloittaa? Kansakoulustako? Miksi ei. Kansakouluhan on tärkein ja ensimmäinen ehto kansamme eteenpäin rientämiseen valon ja sivistyksen tiellä, se on se elonkeskus, josta vähitellen virtaa elähyttävä, siunaava vaikutus edistykseen elämän kaikilla aloilla, – se on se laitos, josta jokaisen kunnan, joka sellaisen on perustanut, sopii kerskata ja iloita, sillä sen tulevaisuuden toivo on siihen kiinnitetty: tulevaisuuden toivo on nuorisossa nousevassa, joka kansakoulussa kasvatetaan…”[585]

[585] Vaasan Sanoma 3.1.1881, 3–4. Evijärveltä marraskuun lopulla. Ei nimimerkkiä.

LIITE 1.

Tili siltavouti Kaarle Forsberg vainajan hallussa olleista Evijärven kouluseuran viinaverorahoista.

1890	**Wastattava**	Mk	p
Tammikuun 1.	Kunnan valitsemain tarkastajain hyväksymän tilin mukaan oli säästössä	3 764,84	
	5 % kasvu syyskuu 1 päivään	185,50	
	Yhteensä	**3 890,34**	
1890	**Wastattavaa**		
Tammikuun 29.	Koulukirjoista maksettu C. Facen kirjakauppaan kuitin no 1 mukaan	62,95	
	Samoin no 2 mukaan	14,95	
Maaliskuun 25.	Postirahaa kuitin no 3 mukaan	,45	
	Virsikirjasta J. O. Aspholmille	1,80	
	Seinäpapereista C. J. Häggblom'lle kuitin no 4 mukaan	2,40	
Maaliskuun 28.	Siiloista samalle kuitin no 5 mukaan	2,65	
	Ostettu kynttilöitä 1,30, 2 kannua lamppuöljyä 1,20 ja kattolampun lasi 30 p	2,80	
	Piiritarkastaja Forsmanille käsityömalleista	6,00	
Huhtikuun 15.	Ostettu liimaa 25 p, sahan viila 40 p	,65	
Maaliskuun 13.	Kiertokouluopettaja palkkaa J. H. Engvistille kuitin no 6 mukaan	110,00	
Toukokuun 16.	Samoin Ida Kniperille kuitin no 7 mukaan	125,00	
Kesäkuun 9.	Ostettu tuvan kehä Juho Ågrenilta	460,00	
Kesäkuun 20.	Opettajan palkka J. P. Kyllöselle kuitin mukaan no 8	100,00	
Kesäkuun 26.	Samoin samalle	50,00	
Syyskuun 16.	Koulutarpeitten hankkimiseksi opettaja J. P. Kyllöselle kuitin no 9 mukaan	101,00	
	Kouluhuoneen korjauksesta Heikki Kuld'ille kuitin no 10 mukaan	3,00	
Lokakuun 9.	Kouluharmoonion y. m. ostoon J. P. Kyllöselle kuitin no 11 mukaan	325,00	
	Kouluhuoneen vuokria Forsberg vainajalle	40,00	
	Velkakirjoja tämän muassa Antti Forsbergille	138,70	
	Aleksanteri Jaakonpoika Söderkultalahden velkakirja korkoineen	64,00	
	Kassan saatava pesästä, jonka vakuudeksi on pesän velkakirjoja jätetty 1 293 markkan ja 15 pennin edestä Nimismies Wikmanille uloshaettavaksi, jonka tulee kassaan jättää rahat sen jälkeen kun niitä sisään keräytyy, lopusta annettu rahassa 985 markan ja 84 pennin vekseli.		
	Yhteensä	**3 890,34**	

Evijärvi, Lokakuun 21 pnä 1890
Bruno Wikman
Toimitusmies

1890 Lokakuun 29 pnä vastaanottanut yhdeksänsataa kahdeksankymmentäviisi /985/ markkaa 84 penniä ja Marraskuun 16 päivänä kolmesataa /300/ markkaa, tunnustan täten.

Matti Ågvist Juho Kankkonen

Kolmesataa markkaa kuitataan. Evijärvi, Toukokuun 4 päivänä 1891. Juho Kankkonen

LIITE 2.

Welkakirjat Lautamies K. Forsbergin ja vaimo vainajan kuolinpesässä:
(Koulukassan rahat)

Velkakirja No	Velkakirjan ulosanto päivä	Velallisten nimet	Yhteensä Korkoineen 1/9.90 Markkaa penniä
1.	13.1.1883	Tal. Antti Forsbergin perillisiltä	67,37
2.	2.11.1884	Tal. Jaakko Matinpoika Lassila	67,50
3.	2.1.1885	Tal. Juho Heikki Ågren	96,60[586]
4.	19.1.1885	Tal. vaimo Anna Liisa Kirsilä	110,20[587]
5.	30.4.1885	Tal. Aleksanteri Söderkultalahti	64,00[588]
6.	1.5.1885	Tehtailija J. F. Aspholm	133,15
7.	20.4.1885	Tal. Heikki Juhonpoika Söderkultalahti	85,68
8.	5.2.1887	Torpp. Matti Matinpoika Dahlbacka	76,95
9.	27.6.1878[589]	Tal. Liisa Matintytär Rantala	9,05
10.	31.12.1889	Tal. Elias Matinpoika Puotinen	92,56
11.	10.2.1890	Tal. Liisa Eliaksentytär Autio	10,33
12.	2.4.1890	Tal. Matti Heikinpoika Kultalahti	11,91[590]
13.	27.1.1887	Tal. Aleksi Antinpoika Mustajärvi	182,35[591]
14.	16.5.1887	Sama	129,33[592]
15.	16.11.1887	Tal. Miina Heikintytär Lassila	37,80[593]
16.	20.10.1890	Tal. Matti Erkinpoika Ågvist	50,00
17.	17.10.1890	Tal. Anna Joosentytär Kultalahti	18,00
18.	14.7,1890	Wähtäri J. H. Engvist	50,37

Yhteensä 1 293,15

Evijärvi, Lokakuun 21 pnä 1890

Bruno Wikman

Yllä olevat velkakirjat olen tänään vastaanottanut asianomaisilta uloskannettaviksi sillä välipuheella, että sisään kerättävät varat ovat, sen jälkeen kun niitä kokoontuu, jätettävät viinaverokassan nykyiselle rahastonhoitajalle Talokas Juho Juhonpoika Kankkoselle, tunnustan täten. Evijärvi, Lokakuun 21 pnä 1890.

Bruno Wikman

[586] Alkuperäisessä asiakirjassa myös merkintä: maks. 21/10 1890. 97 mk 70 p
[587] maks. 23/3 1891, 100 p+ 2 v, 1 ⅔ k % = 112 mk 83 p
[588] maks. 4/11 1890, 50 p+ % (merkintä loppuu tähän)
[589] Kirjoittajan huomautus: velkakirjan päiväys on selvästi vuosi 1878.
[590] 10:39+2 v 11 k %/ 81
[591] maks 7/10 1890 183 mk 27 p
[592] maks 16/12 1891 139 mk 32 p
[593] merkintä maks.

LIITE 3. Vaasan Sanomat 3.1.1881. Maaseutukirje Evijärveltä

Vaasan Sanomat 3.1.1881 nro 1. 3–4.
Kirjoittaja tuntematon. Ks. myös Vaasan Sanomat 13.12.1880: ”Evijärveltä lähettäjälle! Kiitos kirjeestänne, jonka piakkoin julkaisemme!”

” – Evijärveltä marraskuun lopulta. Useimmat kunnioitettavista sanomalehden lukijoista ehkä arvelevat, ettei sivistyneessä Suomessamme enää 19:n vuosisadan loppupuolella löydy kuntaa sellaista, josta ei koskaan olisi sanomalehdessä mitään luettu. – arvelevat, että ainakin joskus joku vähänkään merkillinen tapahtuma saattaa tuon tuostakin julkisuuteen sellaisenkin seutujen nimiä, jotka muuten ovat suuremmalle yleisölle outoja, jos ei kokonaan tuntemattomia. – Näin arvelin minäkin allekirjoittanut ennen, mutta nyt rohkenen minä julkisesti väittää – ainakin siihen asti, kun väitökseni näytetään perättömäksi, josta minä taas suomalaisena ja isänmaani ystävänä suuresti iloitsisin – että löytyy ainakin yksi sellainen kunta keskellä Vaasan vanhaa lääniä, jonka oloista ja riennoista ei ainakaan tällä vuosisadalla ole julkisen sanan saattajissa mitään näkynyt, jos ei oteta lukuun kuvernöörin kertomuksia, joissa ehkä täällä tapahtuneista tapaturmista, murhista y.m. on kerrottu. Mitä tuollaiseen kuolemanhiljaisuuteen on syynä, saapi arvoisa lukija ainakin osaksi selville, jos viitsii lukea loppuun tämän kyhäyksen, joka on kuvaus kuntamme olevista oloista.

Jos, kuten sanoimme, seutumme sanomalehtiyleisölle onkin vieras, outo maa, ei se maantieteellisesti ole mikään tuntematoin erämaa, sillä ken vähänkään Suomen vesistöjä tuntee, tietää, että Evijärvi on suurenlainen järvi, jonka Ähtävän joki yhdeltä puolen yhdistää mereen, toiselta puolen Lappa- ja Alajärveen. Sopinee siis otaksua, että kuntamme ”nimi” pitemmittä selityksittä on useimmille tuttu. Minkätähden ja mistä järvemme on tuon nimen saanut, on ainakin allekirjoittaneelle salaisuus. Kumminkin olen joskus mietiskellyt, että jos nimi on johtunut – joka otaksuminen lienee liian epätieteellinen – ruotsalaisesta sanasta ”evig” (=ijankaikkinen), olisi se ehkä joku synkkä ennustus siitä, että kuntamme ijäti tulee pysymään samalla sivistysasteella, joka meidän päiviimme saakka on ihmeellisen tarkasti toteutunutkin. Se seikka sillään.

Mainitaksemme ensin jotakin kuntamme ulkonäöstä, on meidän tunnustaminen, että siinä suhteessa löytyy maastamme paljo huonompiakin seutuja. Tuosta yksitoikkoisesta Pohjanmaan tasangosta ei täällä juuri tiedä mitään. Useimmat kylät ovat kauniilla paikoilla, osaksi itse Evijärven ja Ähtävänjoen, osaksi näitten lähellä löytyvien pienempäin järvien rannoilla. Jos rakennustapa ei olisi niin ikävä ja vanhanaikainen, jos kauneuden aistia olisi rahtukaan löytynyt vaikuttamassa ihmistyön kanssa, löytyisi täällä vallan viehättäviäkin paikkoja. Siistiä rakennuksia, puutarhanhoitoa ja maalaustaidetta on täällä ijät päivät kammoksuttu. Isompaa ja mukavampaa vierashuonetta et löydä täältä mistään, jos ei oteta lukuun pappilaa, joka tuottaa rakentajillensa kunniaa ja on muuten varsin kauniilla paikalla. Myöskään emme saata jättää mainitsematta, että eräs talonpoika omasta halustaan on laittanut itsellensä sievän, pienen puutarhan, joka kaunis esimerkki kyllin ansaitsisi seuraamista. Koska mainitsimme jotain pappilasta, saamme samassa ilmoittaa, että täällä löytyy kirkkokin. Tavallisesti on kirkko jonkinlaisena todisteena seurakuntansa edistyskannasta, ainakin sen varallisesta asemasta. Jos niin on, ei kirkkomme juuri korkealle kuntaamme kohoita. Se on vanha rappeutunut ristikirkko, rakennettu puusta jo toista sataa vuotta sitten eräälle korkealle järven niemekkeelle, ja on jotensakin ”keskellä kylää”. Voipi huomata vieläkin, että ”punamultaa” on jolloinkin maailmassa kirkkomme seinien ulkopuoliseksi

kaunistamiseksi käytetty, sisäpuolelta on ehkä jotenkin ”valkaistu”, penkit ovat kokonaan maalaamattomat. Kellotapulia, joka tavallisuuden mukaan on lähellä kirkkoa, on sitä vastoin maalattu niin monen väriseksi kuin mahdollista. Näitä julkisia huoneita ympäröi melkein perkaamatoin kivikkokangas kantoineen, katajineen, ja hautausmaata suojelemaan on jonkinlainen kiviaita rakennettu. Jos vielä mainitsemme, että hautapatsaat kaikki ovat puisia, mitä yksinkertaisimpia ja toinen toisensa muotoisia, on kirkkokankaan yksitoikkoinen kuva valmis. Tämän kaiken voisi tietysti muuttaa aivan toisen muotoiseksi: luonto ei siihen ensinkään pane voittamattomia esteitä; - jonkunmoisia uhrauksia vain ja hyvää aistia vaadittaisiin. Itse kirkon paikassa on jotain suurenmoista. Jos vaan lähinnä ympärillään olevat, jo mainitut esineet voipi unohtaa, kannattaa kyllä hetkeksi heittää silmänsä pitkin Evijärven sinisiä selkiä, läikkyviä lahtiloita, joita on monta ja monenmuotoista. Voisi sanoa, ettei Evijärvestä löydykään muuta kuin lahtia ja salmia: niin se on täynnä karia ja saariloita. Siinä kyllin kuntamme kuoresta.

Epäilemättä kuuluvat evijärveläiset tuohon kuuluisaan pohjalaiseen ”puukkojunkkari”-sukuun. Täällä vielä löytyy tuota sukua, vaan ei pohjoisempana. Jo Tervajärvestä, Ylivetelistä ja Kaustisissa ja niin poispäin pohjoiseen pidetään suurena häpeänä puolustaa itseänsä puukolla, ja aivan tavatointa on kantaa sitä muassa, varsinkin juhlatiloissa tai yleisissä kokouspaikoissa. Vaan täällä on se välttämätöin kapine kaikilla miehenpuolilla, poikanulikasta aina harmaapää-ukkoon saakka. Ei ainoasti tappeluissa, vaan joka paikassa, niin kirkossa kuin muuallakin, on puukko eriämättömänä toverina: enimmästi säilytetään sitä tupessa, toisinaan irtanaisenakin lakkarissa. Minkälaista inhoa ja kauhua nuo julmat, suuret puukot yleensä oudoissa herättävät, on helppo arvata. Varsinkin kun muistaa, kuinka vähästäkin syystä niitä usein käytetään. Jos kieltämätöintä onkin, että puukko ennen muinoin täälläkin oli vaarallisempi kapine, on epäilemätöin tosiasia, ettei sen kamala käyttäminen vieläkään ole unhoittunut. Todisteena siihen voimme mainita että eräissä ”irtonaisviikolla” pidetyissä ”viinahäissä” viittä miestä haavoitettiin puukolla, kahta kovinkin vaarallisesti. – Ei ainoastaan puukostaan, vaan vaateparrestaankin tunnetaan seurakuntalaisemme kaukana ulkopuolella oman pitäjän piiriä. Paulapieksut (paljo käytetään jo saappaitakin), harmaa sarkanuttu talvella, kesällä hurstiröijy kuuluvat tavallisesti miesten pukuun, jonka mallissa muutenkin on jotakin sellaista, jota ainoasti räätälit täällä ja tästä vähän etelään voivat aikaan saada.

Ihmeellistä on, etteivät naapuriseurakunnat ole voineet vaikuttaa juuri minkäänlaista muutosta täkäläisissä oloissa, yhdessä tai toisessa suhteessa. Ikään kuin joku näkymätöin ”Kiinan muuri” ympäröisi tätä kuntaa joka puolella paitsi Kortesjärveen ja Lappajärveen päin, jotka ovat rajapitäjiä etelässä, ja joilla on paljon yhteistä evijärveläisten kanssa. Ja kumminkaan ei ole kuntamme millään luonnollisella tavalla eroitettu naapureistaan. Joka haaralle ulos avaraan maailmaan vie täältä oivallinen, selvä syynitie. Kahteen, kolmeen kaupunkiin rantakaupunkiin päästään ja kuljetaan täältä usein, mutta silti ei ole täällä yhtään ainoaa kaupunkitapaa eli ”herrastyyliä”. Pääasiallinen tavara, jonka kuntalainen kaupungista tuo, on viina, suolat, tupakka ja rauta, eikä uudet ”tyylit”.

Sananen vielä kuntamme henkisistä riennoista, mutta mistä aloittaa? Kansakoulustako? Miksi ei. Kansakouluhan on tärkein ja ensimmäinen ehto kansamme eteenpäin rientämiseen valon ja sivistyksen tiellä, se on se elonkeskus, josta vähitellen virtaa elähyttävä, siunaava vaikutus edistykseen elämän kaikilla aloilla, - se on se laitos, josta

jokaisen kunnan, joka sellaisen on perustanut, sopii kerskata ja iloita, sillä sen tulevaisuuden toivo on siihen kiinnitetty: tulevaisuuden toivo on nuorisossa nousevassa, joka kansakoulussa kasvatetaan. Evijärvelläkö kansakoulu?! - Sittenhän tämä ei olisikaan mikään ”Kiina”! – Ihmetellä sopii, jos kuntalaisistamme, joita on joku sata yli 3000, löytyisi 10 (sanoo kymmenen) kansakoulun todellista ystävää. On joskus ollut kysymys kansakoulun perustamisesta, vaan silloin on aina noussut myrsky sellainen, josta on paennut ken on ennättänyt, ja kansakoulun kallis asia on niin auttamattomasti joutunut haaksirikkoon. Viime maaliskuun 2:na päivänä, jolloin täällä kuten muuallakin vietettiin Keisarimme riemujuhlaa, esitteli seurakunnan kunnioitettava kirkkoherra taaskin kansakoulun perustettavaksi niillä varoilla, joita kunta juhlallisen päivän muistoksi oli jotakin hyvää tarkoitusta varten määrännyt. Ei tarvinne mainita, että myrsky nousi: myöskin jätämme sikseen nuot kansakoulun vastustajain syyt, jotka on kuultu ja kumottu ympäri maamme lukemattomia kertoja, ja joiden perättömyys, suora järjettömyys on todeksi näyttämättäkin jokaiselle vähänkään valistuneelle päivän selvä. Tahdomme vain sanoa, että kansakoulua vastustavat yleensä sellaiset, jotka eivät tiedä mitä kansakoulu oikeastaan on ja vaikuttaa, ja täällä löytyy sellaisiakin vastustajia, jotka eivät edes ennen ole kuulleetkaan, että sellaista laitosta maailmassa on olemassakaan, vielä vähemmin voivat he käsittää sen tarkoitusta.

Nyt kun asevelvollisuus on ihan ovemme edessä ja täälläkin ehkä tiedetään, että kansakoulun läpi käynyt pääsee sotapalveluksesta vuotta vähemmällä kuin kokonaan oppimaton, sopisi luulla, että kansakoulun harrastuksen enentyneen, mutta niin ei ole laita. Surullinen totuus on, etteivät vanhemmat voi käsittää, mitä hyötyä sivistys siinäkin kohden tuottaisi, he eivät voi käsittää, että ryöstävät lapsiltaan suurimman – monesti ainoan perinnön, kun eivät hanki heille kristillistä sivistystä.

Jos kansakoulua olisi varsin vaikea eli mahdotoin perustaa, ei sen vastustaminen olisi niin kummallista, mutta nyt kun tänne, kuten muuallekin, tulee joka ikinen vuosi kaunis summa viinaverorahoja, (joita, kuten tiedetään, paraasta päästä vaan saadaankin koulujen perustamiseen käyttää) – olisi varsin helppoa sellaisella kantarahastolla perustaa ja ylläpitää kansakoulu. Tähän lisäksi tulisi yhtä ja toista: yksityisten lahjoituksia, maaliskuun 2 päivän muistorahat, entisten kiertokoulu-opettajain palkkaa y.m. y. m. Täältä ei puutu mitään muuta kuin hyvää tahtoa. On kuultu, millä innolla Hämeen läänin kuvernööri on kansakoulun asiaa ajanut; äskettäin luimme myöskin kuinka Oulun läänin kuvernöri on tehnyt hallitukselle esityksen kansakoulupakon tarpeellisuudesta, ja jotakin sellaista täälläkin tarvittaisiin. – Syynä kansakoulun vastustajain paljouteen täällä lienee sekin, ettei juuri minkäänlaista lainakirjastoa ole ollut eikä ole vaikuttamassa. Sillä nimellä löytynee tosiaan muutamia nidoksia, esim. joukko lainopin käsikirjoja – mutta tämän ”kirjaston” hyödystä ei sovi mainitakaan.

Joku voisi luulla, ettei täällä löydykään minkäänlaista koulua, vaan se on erhetyö. Kokonaista kaksi kiertokoulua on täällä vaikuttamassa, mutta mitä hyvää ne muuta tuottavat, kuin vähän sisälu’un taitoa lisäävät, voipi arvoisa lukija hyvin itse jo sanotusta päättää. Samaten ehkä melkein säntilleen jo voipi arvata, mistä määrästä sanomalehtikirjallisuutta viljellään: kumminkin saamme suuremmaksi vakuudeksi ilmoittaa, että koko 6 kappaletta ”Vaasan Sanomia” jaetaan seurakuntalaisille. Ei ainoatakaan pääkaupungin lehteä nähdä kunnassamme, jos ei lukuun oteta 1 kappaletta tänne tulevaa ”Helsingfors Dagblad’ia” ja Ruotsin pääkaupungissa ilmestyvää ”Söndag’s Risse’ä”, jotka tietysti ovat kansalle tuntemattomia suuruuksia. Muuten tänne tulee ”Åbo Underrättelser”, ”Wasabladet” ja ”Oulun Lehti”.

Että svekomanialla on edustajansa täälläkin, näkee kyllin sanomalehtien luettelosta; huonommasti on laita suomitietoisuuden. Siltä puuttuu kokonaan puolustajia – ainakin itsetietoisia. Sanaa ”suomitietoisuus” ei kansa täällä edes ole kuullut, sitä vähemmin ymmärtää se sen sisältöä, jos ei joku jung- eli ultra-fennomani satu näille seuduille, jää kuntamme, kuka tiesi kuinka kauaksi, kaikessa sovussa kulkemaan tuota ”Dagblad'in” kultaista keskitietä. Ja kummallista on, että täällä Pohjanmaan sydämessä löytyy tällainen ruotsikiihkoisten ”ideaali-kunta”, mitä kansallisiin harrastuksiin ja yleensä edistymiseen tulee. ”Uutta Suometarta” ei täällä suosita, oppikouluja eli yleensä mitään isänmaallista yritystä täällä ei kannateta puheella eikä työllä. Vaasan suomalaisen lyseon hyväksi ei tietääksein mitään muuta ole tehty kuin – asiamies valittu; tämä kaikki ansaitsisi mielestämme jonkunlaista ”huomiota” ja myötätuntoisuutta Dagbladilaisten puolelta.

Kuten sanottu, saadaan tänne sanomalehtiä varsin vähä ja siihen lisäksi ainoasti kerta viikossa. Evijärven postikonttori on, näetten, aina Alavudella, kyllä kymmenen peninkulman päässä. Tämä tekee, että naapuriseurakunnistakin lähetetyt kirjeet, kulkien aina Vaasan kautta, viipyvät viikkoja välillä, enemmänkin, jos vaillinainen osoite vie ne vielä Oulun läänin Evijärveen, kuten usein käykin; varsinkin on tukalaa, kun on tekemisessä vakuutettuin kirjetten ja pakettien kanssa. Tämä on epäkohta, joka kaikin mokomin pitäisi saataman poistetuksi. Jos Lappajärvelle asetettaisiin postilaitos, olisi asia autettu. Tuosta lienee kerta hommaa ollutkin, vaan, kuten kerrotaan, asia raukesi silloin tyhjään asianomaisten Lappajärvellä välinpitämättömyyden tähden.

Tahdomme vielä mainita erään seikan, joka myöskin tavallaan valaisee täkäläisiä oloja. Se oli eräs kaappikysymys, joka pari kuukautta sitten herätti täällä huomiota. Asia oli seuraava. Noin sata vuotta sitten tuotiin Evijärven pappilaan, kertomusten mukaan Ruotsista, kummallisilla puuveistoskuvilla koristettu tamminen kaappi, jonka omistaja, eräs papin leski, lopuksi lahjoitti seurakuntamme pappilaan. Niin se on vuosikymmeniä ollut melkein unhoituksissa, kun seurakuntamme kirkkoherra viime kesänä sai tohtori Aspelin'ilta kirjeen, jossa tämä tiedustelee, josko kysymyksessä olevaa kaappia, jolla vanhana taidekaluna ja muinaismuistona on arvonsa, jollakin tavoin voisi saada Helsinkiin. Kirkonkokous kuulutettiin laillisessa järjestyksessä ja lyhyen keskustelun perästä päätettiin yksimielisesti lahjoittaa kaappi Suomen muinaismuisto-yhtiölle. Mutta annas ollakaan, - jo seuraavana päivänä päätöksen jälkeen jätti joukko kuntalaisia, eräs kuntamme herrasmiehiä etunenässä, juhlallisesti kirkkoherralle kirjoitelman, jossa ”kaappikysymys” uudestaan vaaditaan keskusteltavaksi. Vaikka ei valittajilla tietysti ollut mitään laillista eikä järjellistä syytä valitukselleen, kutsui arvoisa kirkkoherramme kumminkin, estääksensä tukalia ja sopimattomia rettelöitä, seurakunnan uudestaan asiaa miettimään. Ja nyt tuli melkoinen joukko hartaita ”kaapinystäviä” saapuville. Hävyttömiä syytöksiä satoi kokouksen puheenjohtajaa vastaan, joka muka oli syypää siihen, että kaappi juuri oli ollut Evijärveltä lähtemäisillään. ”Myökö kaappia ilman eestä antamaan ja maksamaan vielä sen kuljetuksesta Helesinkiin ja pykäämisestä siellä, - ennen myö sen poltamme” – arvelivat arvoisat ukot, ja näin tuomittiin kaappi parka, jonka sallimus on saattanut evijärveläisten kynsiin, vaan joka varmaan olisi paremman kohtalon ansainnut, vastaiseksikin vanhenemaan ja rappeutumaan pappilan tallin ylisille, jossa tuskin ”kaapin ystävätkään” käyvät sitä ihailemassa, ihmettelemässä. Uskallatko arvoisa lukijani vielä väittää, ettei kuntamme kunnialla ota osaa isänmaamme yhteisiin rientoihin tiedon ja valistuksen hyväksi? Eikö unkarilainen tohtori ollut oikeassa lausuessaan: ”hatut päästä hyvät herrat, - kunnioitusta Suomen

talonpojille!” Kaappikysymykseen saamme lisätä vielä sen, että Suomen yleisen taideteollisuusnäyttelön johtokunta äskettäin tiedusteli, josko se omalla kustannuksellaan saisi kuljettaa kaapin Helsinkiin jo mainittuun näyttelöön. Asiassa ei ole vielä seurakuntalaisten ajatusta kuulusteltu, mutta edeltä käsin voipi jo arvata, etteivät he rakasta kaappiaan uskalla talvipakkasella niin pitkälle ja vaaralliselle matkalle päästää”

Tietysti olisi vielä yhtä ja toista kuntamme oloista juteltavana, mutta kirjoitelmamme lienee jo kyllin pitkä koettelemaan kunnioitettavan lukijainsa kärsimystä. Sentähden heitämme tuon tavallisen” vuodentulo-kertomuksen” julkaisematta, samaten emme puhu ilmasta mitään; sanomme vain, että jyvät ovat hyvässä hinnassa ja talvi täydessä voimassa; - susia eikä karhuja ei ole kuultu, ei nähty miesmuistiin; ainoat petoeläimet täällä ovat kettu ja jänis, joita oikein ”miehissä” koetetaan hävittää. Enemmän toisten, jos eletään.”

Vaasan Sanomissa julkaistiin hyvin pian kirjoittajan toinen kirje. Vaasan Sanomat 14.2.1881, 2–3. Evijärveltä tammikuulla 1881. Nimimerkki ”Kokouksessa läsnä ollut”.

LIITE 4. Evijärven viinaverokassan rahojen käyttökohteita vuosina 1874–1887

VUOSI	SUMMA/mk	KÄYTTÖKOHDE	ASIAKIRJA
1874	283,66	**EI TIETOJA**	EKA, kkpk.26.7.1874.
1875	447,70	Opettajien palkkoihin 200 markkaa ja loput pappilan huoneitten rakentamiseen.	EKA, kkpk. 4.10.1875.
1876	450,60	Kiertokouluopettajien palkkoihin 200 markkaa ja 50 markkaa kirjahankintoihin: Uusia Testamentteja, katekismuksia ja aapiskirjoja köyhille perheille jaettavaksi. Kirjaston kaapin teettämiseen 180,66 markkaa. Kunnanhallitukselle ostetaan kaksi Slvanjungin lakikirjaa ja muita haavakirjoja ja myöskin hengellisiä kirjoja.	EKA, kkpk. 25.9.1876.
1877	430,27	Kiertokouluopettajien palkkoihin 220 markkaa. 50 markalla Uusia Testamentteja ja lastenaapisia jaettavaksi kinkereillä köyhille perheille. 80,27 markkaa lainakirjastoon ja 100 markkaa kirkon rakennuskassaan.	EKA, kkpk. 29.9.1877.
1878	1229,11	Summa aiottiin laittaa ensin pappilan saliradin jatkamiseen. Se todettiin laittomaksi ja koko summa siirrettiin kiertokoulukassaan.	EKA, kkpk. 4.11.1878.
1879	447,76	Koko summa kiertokoulukassaan	EKA, kkpk. 30.6.1879.
1880–1885		**EI TIETOJA**	
1886	440,86	Koulukassan tiliä ei hyväksytty vuodelta 1886, kun ei tiedetty mihin varat pitäisi käyttää. Toisessa kokouksessa päätettiin laittaa koko summa lainakirjastoon ja jättää kirjojen ostaminen kirkkoherra C. A. Calamniuksen huoleksi. Rahoja ei haluttu laittaa Jokikylässä sijaitsevan yksityisen kansakoulun kassaan.	EKA, kkpk. 24.1.1887. EKA, kkpk. 21.2.1887.
1887	439,63	Yksimielisesti päätettiin antaa koko raha C. A. Calamniuksen haltuun käytettäväksi lainakirjaston kirjahankintoihin.	EKA, kkpk. 10.11.887. EKA, kkpk. 13.6.1887.

LIITE 5. Sanomalehti Pohjalaisessa 3.2.1893 julkaistu maaseutukirje Kortesjärveltä

— 189 —

— **Wihdoinkin kansakoulu Kortesjärwelle.** Niinkuin yleisö ehkä on tullut huomanneeksi Kortesjärwen kunta on Waasan läänissä ollut yhä wielä niitä muutamia, joissa ei ole kansakoulua. Waan nyt kuulun aiwan mutta: on wihon wiimein Kortesjärwenkin ukkojen jäykkyys murtunut ja koulun tarpeellisuus saanut kannatusta. Wiime sunnuntaina tammik. 29 p:nä kirkonmenon jälkeen oli kirkkoherran y. m. pyynnöstä kuulutettu kunnankokous, jossa keskusteltiin ryhdyttäisiinkö toimeen perustamaan yhteistä kansakoulua kuntaan. Äänestyksessä nousi koulua tahtowien äänet 1,385:een ja wastaansanojien ainoastaan 788 ääneen. Edellä äänestyksen puhui kirkkoherra K. A. Troberg ehdotuksenaan että kunta jaettaisiin kolmeen koulupiiriin nimittäin: 1:nen Kirkonkylän, 2:nen Rantalan ja Purmojärwen kylän sekä 3:s Ylikylän koulupiiri. Kuitenkin nyt ensin rakennetaan kirkonkylään koulu ja sitten toisiin kun kyläläiset katsowat sen tarpeelliseksi.

Kuitenkaan koulun rakentaminen tänä wuonna ei woi tulla kysymykseenkään kunnan omilla waroilla, kun rakennuskassat owat kaikki kuntalaisilla lainassa ja köyhä aika kun on, eiwät woi welkaansa suorittaa. Sen tähden walittiin edusmiehet tekemään alammaista anomusta, etiä saataisiin waltiolta rakennusapua ja niin iso laina jotta woitaisiin heti ryhtyä koulun rakennustoimeen, sen parempi jota pikemmin. Kouluhuoneiden rakentaminen tulisi niinmuodoin kuwernöörin piiämässääu kokouksessa täällä ehdottelemaksi hätäaputyöksi köyhälle työkansalle. Onnea aikomiselle!

J. K. L.

— **Waltiokirkko.** Jalasjärwen kirkkoherran- ja kansalaismirkoihin owat

Lähde: Pohjalainen 3.2.1893, 2. *Vihdoinkin kansakoulu Kortesjärvelle.* Nimimerkki (J. K. L.) eli Lukkari Juho Kustaa Lahtinen.

LIITE 6. Kartta Järviseudun kunnista. Karttaan merkitty sekä ensimmäiset yksityiset että kunnalliset kansakoulut tällä alueella.

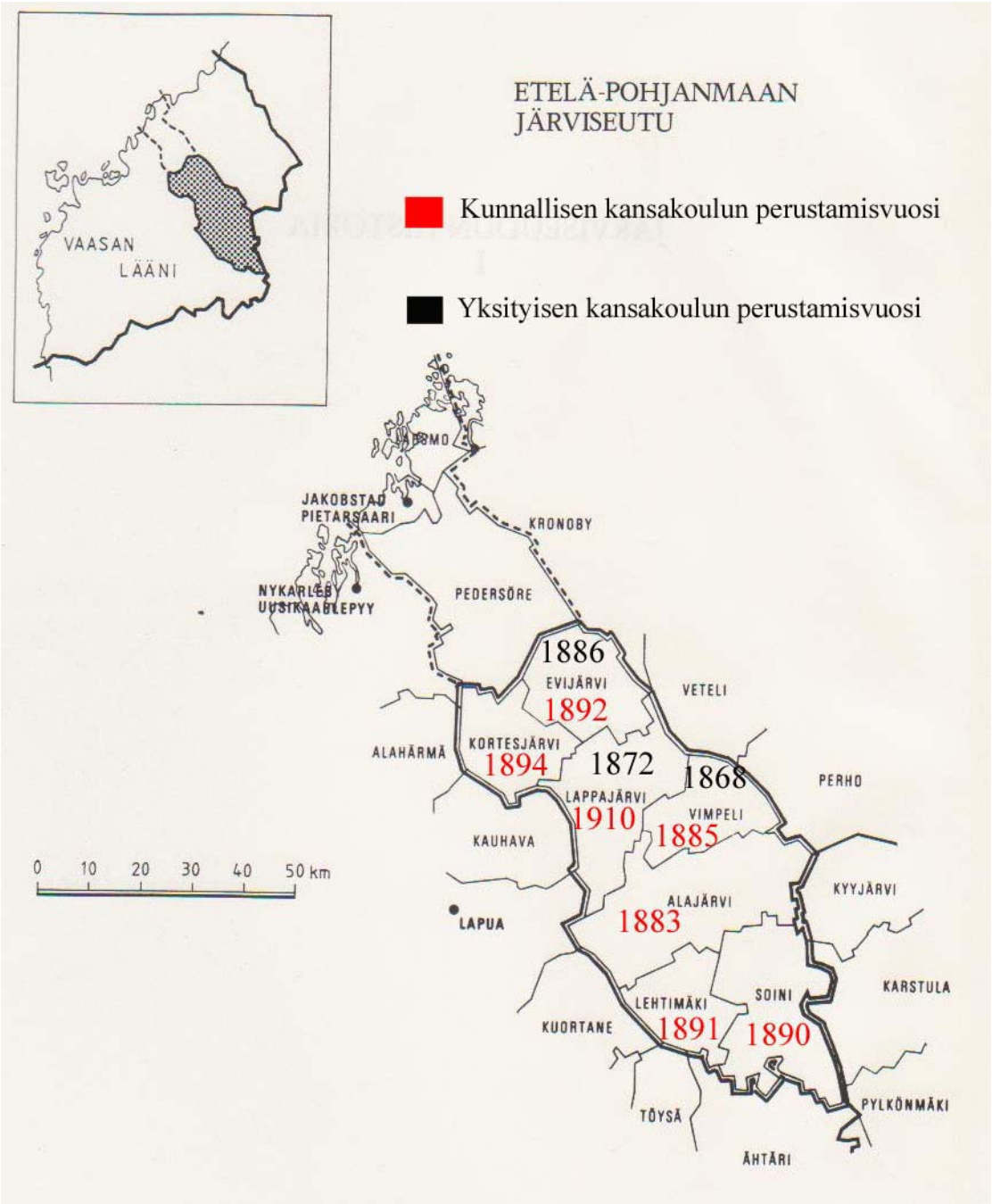

Lähde: *Järviseudun historia I*, 2. Kivipelto 1983, 637–649.

LÄHDELUETTELO JA KIRJALLISUUS

Arkistolähteet

Vaasan maakunta-arkisto (VMA)
Vaasan läänin kanslian 1852–1938 arkisto. Toisteet. Maaherran vuosikertomukset tilastollisine yhteenvetoineen (1880–1894).
Vaasan lääninhallituksen arkisto. Kirjediaarit (1880–1894)
Vaasan lääninhallituksen ja sen I osaston kirjediaarit (1880–1894)
Vaasan lääninhallituksen lääninkonttorin arkiston I osaston kirjediaarit (1880–1894)
VMA, Åtsk. no 72/1887 SD I

Evijärven seurakunnan arkisto (ESA)
MF: Kuolleiden ja syntyneiden luettelo 1840–1890

Evijärven kunnanarkisto (EKA)
Kuntakokouspöytäkirjat 1869–1880 ja 1887–1903
Evijärven kirkonkylän kansakoulun päiväkirja I. ajalta 9.1.1894–25.2.1897

Kortesjärven kunnan arkisto (KKA)
Kuntakokouksen pöytäkirjat 1870–1894

Kultalahden talon kotiarkisto (KTKA) Järjestämätön
Laskelma Evijärven kunnan laina- ja apumakasiinin sisällä ja lainassa olevista jyvistä 10–11. 11. 1879.
Kaarle Forsbergin kirjeet Alavuden postilaitokselle 12.12.1881 ja 23.12.1882
Lainakirjaston lainaluettelo 10.6.1883–31.8.1884
Lautamies Kaarle Forsbergin käräjämuistiinpanot vuosilta 1888–1889
Elias Hannulan kirje Kaarle Forsbergille Amerikasta ”Nevberrystä” Kirjeen päiväys 12.5.1889.
Kaarlen päiväämätön kirje Vaasan läänin kuvernöörille.
Äänitearkisto, Aleksi Kultalahden (1903–1983) lapsuus, nuoruus, miehuus. Äänitetty 6.12.1878. Litteroitu 17.2.2009
Kauppias Thure F. Malmin kirje nimismies Forsbergille. Kirje on päivätty 1.10.1887.

Virallisjulkaisut

Sveriges Rikes Lag. Gillad och antagen på Riksdagen åhr 1734. Utgiven i facsimile 1984. Stockholm 1984.
Kansakoulun tarkastajien kokous 4–5, 1899–1904. Viidennen piiritarkastajakokouksen pöytäkirja 1904. Helsinki 1904.
SVT VI, Suomen väestötilastot 1750–1890
SVT X, Tilastolliset vuosikatsaukset (1–36) Suomen kansanopetukseen lukuvuosina 1872–1906
SSAK, Asetus kansanopetuksen järjestämisestä Suomessa 19.4.1858
SSAK, Kunnallisasetus 6.12.1865
SSAK, Kansakouluasetus 11.5.1866
SSAK, No 10/1873. Asetus kansakoulurahamääräyksistä suostuntavaroista annettaessa

SSAK, No 22/1873 Asetus paloviinan valmistuksesta, myymisestä, varastossa pidosta ja kuljetuksesta
SSAK, Asetus elinkeinovapaudesta 31.3.1879
Kircko-Laki ja Ordningi 1986 [1686]. Näköispainos ja uudelleen ladottu laitos vuoden 1686 kirkkolain suomennoksesta. SKS. Helsinki 1986
Komiteanmietintö 1863:1. Mietteitä ja ehdotuksia Suomen kansakoulutoimesta

Painamaton opinnäyte

HEIKKILÄ 2001: Heikkilä, Juhani. ”Lukuisia salapolttimoita on löydetty ja hävitetty”. Luvaton paloviinanvalmistus ja -myynti Ilmajoen, Kauhajoen ja Jalasjärven pitäjien käräjäkunnassa vuosina 1863–1872. Jyväskylän yliopisto. Historian laitos. Pro gradu -tutkielma.
HELPPOLAINEN 1957: Helppolainen, Pirkko. Kansakouluaatteen vastaanotto Pohjois-Hämeen alueella. Helsingin yliopisto. Historian laitos. Pro gradu -tutkielma.
HOLMA 1975: Holma, Elisa, Jacob Fellman 1875–1877. Jyväskylän yliopisto. Historian laitos. Pro gradu -tutkielma.
KIVIPELTO 1962: Kivipelto, Toivo. Kansanopetuksen siirtyminen seurakunnalta kunnan huostaan Alajärvellä. Jyväskylän yliopisto. Historian laitos. Pro gradu -tutkielma.
KOTTONEN 1975: Kottonen, Raija. Kansanopetuksen siirtyminen seurakunnalta kunnalle 1800-luvulla Helsingin pitäjässä. Suomen ja Skandinavian historian laitos. Pro gradu -tutkielma.
JULKUNEN 2000: Julkunen, Jutta. Pikkukaupungin parempi väki. Elisabet Järnefeltin ja sivistyneistönaisten sosiaaliset verkostot Kuopiossa 1884–1888. Helsingin yliopisto. Suomen ja Skandinavian historian laitos. Pro gradu -tutkielma.
NIKANDER 1984: Nikander, Esko. Kansakoulun paikallishallinnon synty vuosina 1856–1866. Helsingin yliopisto. Suomen ja Skandinavian historian laitos. Pro gradu -tutkielma.
PARKKONEN 2008: Parkkonen, Tero. Kansakoululaitoksen perustaminen 1800-luvun puolivälistä 1900-luvun loppuun. Kuntakokouksen suhtautuminen kansakoulukysymykseen tasa-arvon ja alueellisuuden kannalta. Jyväskylän yliopisto. Historian ja etnologian laitos. Pro gradu -tutkielma.

Sanomalehdet

Kansalliskirjaston digitoidut sanomalehdet. www.kansalliskirjasto.fi

Uusi Suometar (1870–1894)
Vaasan Sanomat (1878–1881)
Waasan Lehti (1881–1893)
Pohjalainen (1889–1894)

Muut sanomalehdet:

Aamulehti, 14.11.1891
Hämäläinen, 1.3.1884; 4.5.1889
Ilkka 6.7.1969; 27.2.2009
Järviseutu, 7/1943;10/1943; 12/1943; 34/1943

Kansan Lehti, 11.11.1886
Kokkolan Lehti, 16.5.1887
Lappeenrannan uutiset, 5.11.1886
Lounas 30.4.1889
Maamme, 22.11.1890
Maamiehen ystävä, 17.8.1844
Oulun Ilmoituslehti, 17.8.1887; 17.3.1888; 16.4.1888; 12.5.1888; 25.2.1888; 15.3.1890
Pohjan-Tähti, 10.10.1866
Satakunta, 4.5.1889
Savo-Karjala, 3.5.1889
Sanomia Turusta, 8.11.1867; 26.5.1886; 25.8.1877; 29.8.1877; 1.9.1877
Suomen Wirallinen Lehti, 10.8.1887; 8.10.1887; 27.6.1891
Suometar, 19.10.1849
Suupohjan Työmies, 7.2.1884; 18.12.1884; 22.9.1885
Tampereen Sanomat, 1.5.1889; 23.6.1886
Åbo Tidning, 12.8.1884

Aikakauslehdet

Kansakoulu: kasvatusopillinen sanomalehti (1875–1881). Jyväskylä: Weilin ja Göös.
Kansakoulun lehti: kasvatusopillinen aikakauskirja kodille ja koululle (1883–1924). Helsinki: Koulutarpeiden keskusliike.

Internet-lähteet

http://www.nivalaseura.finivalaisia_murrsenaoja/. 9.3.2009. Sanan lipilaari selitys.
http://mangusti.com/Katekismus/Katekismus?main=Svebelius&sub=open&title=Svebelius. 13.3.2009.
http://www.jurvansuu.net/stenius_jeremias_stenius1707.htm. 13.3.2009. Tietoja kirkkoherra Calamniuksen suvusta
http://saunalahti.fi/arnoldus/forslin.html. 13.3.2009. Tietoja evijärveläisestä papista ja kansanparantaja Mikael Forslinista.
http://matrikkeli.helsinki.fi/ylioppilasmatrikkeli. 1.4.2009. Gustaf Adolf Cajanus (1820–1873)
http://granum.uta.fi/granum/kirjanTiedot.php?tuote_id=8193. 27.3.2009. Tietoja Arvid Järnefeltin kirjasta *Isänmaa*
http://www.kasvatus-ja-aika.fi/site/?page_id=65. 16.4.2009.

Julkaisematon kirjallisuus

JOKELA – KORVENKANGAS – LEHTO – PELTOKANGAS – PERTTULA 1986: Jokela, Unto – Korvenkangas, Anrit – Lehto, Lauri – Peltokangas, Pauli – Perttula, Veli. Evijärven kunnan koululaitos 1886–1986. Historiatoimikunta. Evijärvi 20.4.1986.

Kirjallisuus

AHO 1974: Aho, Erkki. Koulutusjärjestelmä ja yhteiskunta, s. 173–200. Teoksessa Sata suomalaisen kulttuurin vuotta 1870-luvulta nykyaikaan. Kansanvalistusseuran satavuotisjuhlakirja. WSOY. Porvoo–Helsinki 1974.
AHONEN 2002: Ahonen, Sirkka. Koulu ja opintie. Kouluolot sääty-yhteiskunnan loppukaudella, s. 267–275. Teoksessa Suomen kulttuurihistoria. 2. tunne ja tieto. Knapas–Forsgård (toim.). Tammi. Helsinki 2002.
AHTIAINEN – TERVONEN 1990: Ahtiainen, Pekka – Tervonen, Jukka. Historiatiede oman aikansa tulkkina. Katsaus suomalaisen historiankirjoituksen vaiheisiin viimeisen sadan vuoden ajalta, s. 11–38. Historia nyt. Näkemyksiä suomalaisesta historiantutkimuksesta. Toim. Pekka Ahtiainen et. al. WSOY. Porvoo 1990.
ALA-KULJU et al. 1963: Ala-kulju, Reino, Lahdensuo, Jalo, Laukkonen, Ilmari, Toivonen Anna-Leena, Vuorinen, Viljo, Rantaoja, Waldemar, Leinonen, Artturi, Tuomaala, Väinö. Eteläpohjalaisia elämäkertoja A–L. Etelä-Pohjanmaan maakuntaliitto. Seinäjoki 1963.
ALA-KULJU et al. 1963: Ala-kulju, Reino, Lahdensuo, Jalo, Laukkonen, Ilmari, Toivonen Anna-Leena, Vuorinen, Viljo, Rantaoja, Waldemar, Leinonen, Artturi, Tuomaala, Väinö. Eteläpohjalaisia elämäkertoja M–Ö. Etelä-Pohjanmaan maakuntaliitto. Seinäjoki 1965.
ANTIKAINEN 1991: Antikainen, A. Koulutuksen merkitystä etsimässä, s. 297–320. Teoksessa Jatkuva koulutus ja elinikäinen oppiminen XII. Kasvatustieteen päivät Tampereella 22.–24.11.1990. Raivola, R. & Ropo, E. (toim.). Tampereen yliopisto. Tampere 1991.
ANTTILA 2005: Anttila, Anu-Hanna. Yleistettävyyden ongelmat historiallisen sosiologian tutkimuksessa, s. 201–218. Teoksessa Tutkimus menetelmien pyörteissä. Toim. Räsänen, Pekka, Anttila, Anu–Hanna ja Melin, Harri. PS-kustannus. Jyväskylä 2005.
ALAPURO 1980: Alapuro, Risto. Finland: an periphery interface. Helsingin yliopisto. Helsinki 1980.
ALAPURO 1988: Alapuro, Risto. State and revolution in Finland. Berkeley (Calif.). University of California Press. California 1988.
AMBRJÖRNSSON 1980: Ambjörnsson, Ronny. Från slott till koja, s. 134–166. Teoksessa 17 Uppsatser i svensk idé- och lärdomshistoria. Bokförlaget Carmina. Uppsala 1980.
AMINOFF 1914: Aminoff, K. G. Kansakouluasiain tietokirja. Sisältää voimassa olevat asetukset, kiertokirjeet ym., ennakkopäätöksiä, selityksiä ynnä kaavoja. Valistus. Helsinki 1914.
ARONSSON 1992: Aronsson, Peter. Bönder gör politik. Det lokala självstyret som social arena i tre smålandssocknar, 1680–1850. Bibliotheca historica Lundensis 72. Lund University Press. Lund 1992.
ARWIDSSON 1931 [1821]: Suomen kansalliskirjallisuus, VII. Toim. E. N. Setälä, V. Tarkiainen ja Vihtori Laurila. Helsinki 1931.
BARTHES 1993 [1967]: Barthes, Roland. Historian diskurssi. Tekijän kuolema, tekstin syntymä. Vastapaino. Tampere 1993.
BURKE 1992: Burke, Peter. New perspectives on historical writing. Pennsylvania State University Press. Pennsylvania 1992.
DIOGENES 2003. Diogenes, Laertius. Merkittävien filosofien elämät ja opit / Diogenes Laertios. Summa. Helsinki 2003.

EINONEN – KARONEN 2002: Einonen, Pia – Karonen, Petri (toim). Arjen valta. Suomalaisen yhteiskunnan patriarkaalisesta järjestyksestä myöhäiskeskiajalta teollistumisen kynnykselle (v.1450–1860). Historiallinen arkisto; 116. SKS. Helsinki 2002.
EKMAN–SALOKANGAS et al. 1988a: Ekman-Salokangas, Ulla – Aalto, Eeva–Liisa – Salokangas, Raimo. Suomen sanomalehdistön historia. Sanoma ja paikallislehdistö 1771–1985. Osa 7, Hakuteos Savonlinna–Övermarkstidning. Tommila, Päiviö (päätoim.). Sanomalehtien liitto ry, Paikallislehtien liitto ry, Kustannuskiila. Kuopio 1988.
EKMAN–SALOKANGAS et al. 1988b: Ekman-Salokangas, Ulla – Aalto, Eeva–Liisa – Salokangas, Raimo. Suomen sanomalehdistön historia. Sanoma ja paikallislehdistö 1771–1985. Osa 6, Hakuteos Kotokulma–Savonlehti. Tommila, Päiviö (päätoim.). Sanomalehtien liitto ry, Paikallislehtien liitto ry, Kustannuskiila. Kuopio 1988.
FOUCAULT 2005a: Foucault, Michel. Tarkkailla ja rangaista. Otava. Helsinki 2005.
FOUCAULT 2005b: Foucault, Michel. Tiedon arkeologia. Vastapaino. Tampere 2005.
FREUD 1972: Ahdistava nykykulttuurimme. Weilin + Göös. Helsinki 1972.
HAATAJA – KALLIO 1994: Haataja, Lauri – Kallio, Pekka. Suomalainen sisu – hakkaa päälle. WSOY. Porvoo 1994.
HAATANEN 1968: Haatanen, Pekka. Suomen maalaisköyhälistö tutkimuksen ja kaunokirjallisuuden valossa. WSOY. Porvoo 1968.
HALILA 1949a: Halila, Aimo. Suomen kansakoululaitoksen historia. Ensimmäinen osa. Kansanopetus ennen kansakoulua ja kansakoululaitoksen synty. WSOY. Porvoo–Helsinki 1949.
HALILA 1949b: Halila, Aimo. Suomen kansakoululaitoksen historia. Toinen osa. Kansakouluasetuksesta piirijakoon. WSOY. Porvoo–Helsinki 1949.
HARJU 1988: Harju, Aaro. Maalaiskansakoulujen tarkastustoimi vuosina 1861–1921. Studia Historica Jyväskyläensia 38. Jyväskylän yliopisto. Jyväskylä 1988.
HÄKLI 1955: Häkli, Pekka. Arvid Järnefelt ja hänen lähimaailmansa. Porvoo 1955.
HEIKKINEN 1983: Heikkinen, Antero. Perinneyhteisöstä kansalaisyhteiskuntaa. Koulutuksen historia Suomessa esihistorialliselta ajalta itsenäisyyden aikaan. Gaudeamus. Helsinki 1983.
HEIKKINEN 1993: Heikkinen, Antero. Ihminen historian rakenteissa. Yliopistopaino Helsinki 1993.
HEIKKINEN 1996: Heikkinen, Antero. Menneisyyttä rakentamassa. Antero Heikkinen ja yliopistopaino. Helsinki 1996.
HEPORAUTA 1945: Heporauta, F. A. Suomen kansakoululaitoksen historia. Toinen, uudistettu painos. Otava. Helsinki 1945.
HIRSJÄRVI – REMES – SAJAVAARA 2001: Hirsjärvi, Sirkka – Remes, Pirkko – Sajavaara, Paula. Tutki ja kirjoita. 6.–7.painos. Tammi. Helsinki 2001.
HOBSBAWM 1994: Hobsbawm, Eric. J. Nationalismi. Vastapaino. Tampere 1994.
HOLMA 1980: Holma, Elisa. Arkkipiispa Gustaf Johanssonin piispantarkastuksista Järviseudulla, s. 21–22. Järviseudun Joulu 1980. Järviseutu-Seura ry. Lappajärvi 1980.
HOLMA 1983: Holma, Elisa. Kirkko ja seurakuntalaiset, s. 722–836. Teoksessa Järviseudun historia, II. Nygård (toim.). Järviseudun historia toimikunta. Evijärvi 1983.
HUIZINGA 1989 [1923]: Huizinga, Johan. Keskiajan syksy: elämän- ja hengenmuotoja Ranskassa ja alankomaissa 14. ja 15.vuosisadalla. WSOY. Porvoo; Helsinki; Juva. 1989.
HUTTUNEN 1958: Huttunen, Lassi. Etelä-Pohjanmaan henkirikollisuudesta v. 1749–1900. Historiallinen arkisto 56. Helsinki 1958.

HYRKKÄNEN 2002: Hyrkkänen, Markku. Aatehistorian mieli. Vastapaino. Tampere 2002.
HÄRKÖNEN 1982: Härkönen, Mirja. Kouluylihallituksen ensimmäisen päällikön Casimir von Kothenin koulutuspolitiikka: taustaa, tavoitteita, tuloksia. Historiallisia tutkimuksia 119. Suomen Historiallinen Seura. Helsinki 1982.
ISOLAURI 1973: Isolauri, Heikki. Kansakoulukäynti Etelä-Pohjanmaalla 1875–1921: koululaitosopillinen tutkimus. Helsingin yliopiston kasvatustieteen laitos. Tutkimuksia; 27. Helsingin yliopisto. Helsinki 1973.
ISOSAARI 1961: Jyväskylän seminaarin kasvatus- ja opetusopin opetus vuosina 1865–1901. Jyväskylän kasvatusopillisen korkeakoulun julkaisuja XXV. Jyväskylän yliopisto. Jyväskylä 1961.
JOKINEN – JUHILA – SUONINEN 1999: Jokinen, Arja – Juhila, Kirsi – Suoninen, Eero. Diskurssianalyysi liikkeessä. Vastapaino. Tampere 1999.
JOKINEN – JUHILA – SUONINEN 2004: Jokinen, Arja – Juhila, Kirsi – Suoninen, Eero. Diskurssianalyysin aakkoset. Vastapaino. Tampere 2004.
JUSSILA 1989: Jussila, Osmo. Suomalaisuusliike Venäjän paineessa vuosina 1890–1917, s. 123–176. Teoksessa Herää Suomi. Tommila (toim.). Kustannuskiila oy. Kuopio 1989.
JUSSILA 2004: Jussila, Osmo. Suomen suuriruhtinaskunta 1809–1917. WSOY. Helsinki 2004.
JUTIKKALA 1958: Jutikkala, Eino. Suomen talonpojan historia. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 257. Turku 1958.
JÄRNEFELT 1991 [1893]: Järnefelt, Arvid. Isänmaa. Gummerus. Jyväskylä 1991.
JÄRNEFELT 1998 [1928–1930]: Järnefelt, Arvid. Vanhempieni romaani. WSOY. Porvoo; Helsinki; Juva 1998.
KALLIO 1988: Kallio, Reino. Uuden sivistyksen nousu, s. 5–225. Teoksessa Etelä-Pohjanmaan historia V. Autonomian kausi 1809–1917. Etelä-Pohjanmaan maakuntaliitto. Seinäjoki 1988.
KILPI 1987: Kilpi Esko. Kirkon antama alkuopetus Turun hiippakunnassa 1866–1921. Suomen historiallinen seura. Helsinki 1987.
KIVI 1953: Kivi, Aleksis. Seitsemän veljestä. WSOY. Porvoo 1953.
KIVIPELTO 1983: Kivipelto, Toivo. Sivistyslaitokset ja aatteellinen kansalaistoiminta, s. 629–721. Teoksessa Järviseudun historia II. Nygård (toim.). Järviseudun historia toimikunta. Evijärvi 1983.
KLINGE 2002: Klinge, Matti. Suuriruhtinaskunta, uusi Suomi. Suuriruhtinaskunnan aateilmasto. Fennomania, s. 255–258. Teoksessa Suomen Kulttuurihistoria. 2. tunne ja tieto. Knapas–Forsgård (toim.). Tammi. Helsinki 2002.
KOPPONEN 2004: Kopponen, Tapio. Järnefelt, Arvid (1861–1932) kirjailija, s. 586–590. Teoksessa Suomen kansallisbiografia 4. Hirviluoto–Karjalainen. Klinge (toim.). SKS. Helsinki 2004.
KOPPONEN 2004: Kopponen, Tapio. Järnefelt, Alexander (1833–1896) kirjailija, s. 583–585. Teoksessa Suomen kansallisbiografia 4. Hirviluoto–Karjalainen. Klinge (toim.). SKS. Helsinki 2004.
KORHONEN 1933 [1831]: Korhonen, Paavo. Talonpojille. Suomen kansalliskirjallisuus, XII. Toim. E. N. Setälä, V. Tarkiainen ja Vihtori Laurila. Helsinki 1933.
KORPELA 1956. Korpela, T. J. Pohjanmaan sanomalehdistön vaiheita, s. 167–175. Kytösavut VII. Etelä-Pohjanmaan maakuntaliiton julkaisu. Seinäjoki 1956.
KOSKELA 1983: Koskela, Esko. Kunta ja kuntalaiset, s. 406–558. Teoksessa Järviseudun historia, II. Nygård (toim.). Järviseudun historia toimikunta. Evijärvi 1983.

KUIKKA 2005: Kuikka, Martti T. J. V. Snellmanin mietteet kansakoulusta 1840-luvulla, s. 17–34. Teoksessa J. V. Snellmanin mietteitä koulutuksen kehittämiseen. Suomen kouluhistoriallisen seuran vuosikirja 2005 XLIII. Helsinki 2005.
KOSKIMIES 1974: Koskimies, Rafael. Aleksis Kivi: henkilö ja runous. Helsinki 1974.
KUUSTERÄ 1990: Kuusterä, Antti. Kansantapa ja uudenaikainen rationaalisuus. Säästöpankkitoiminnan yhdenmukaistaminen 1800-luvun lopulla, s. 77–103. Teoksessa Arki ja murros. Tutkielmia keisariajan lopun Suomesta. (toim.).Kaukiainen, Y., Mauranen F., Peltonen, M., Schybergson, P. Suomen Historiallinen Seura. Helsinki 1990.
LAAMANEN 2002: Laamanen, Hilkka. Kenen koulu sen kansa. Lehdistökeskustelu kansakoulun muodosta ja sisällöstä kansakouluasetuksesta piirijakoasetukseen (1866–1898). Suomen kouluhistoriallisen seuran julkaisu. Helsinki 2002.
LAMPOLA 1937: Lampola, Viljo. Lappajärven seurakunta 1637–1937. Kirjapaino oy Lause. Helsinki 1937.
LANDGREN 1988: Landgren, Lars. Kieli ja aate – Politisoituva sanomalehdistö 1860–1889, s. 267–414. Teoksessa Suomen lehdistön historia 1. Sanomalehdistön vaiheet vuoteen 1905. Tommila (toim.). Kustannuskiila oy. Kuopio 1988.
LAUKKONEN 1966: Laukkonen, Ilmari. Kortesjärven historia. Kortesjärvi 1966.
LAUKKONEN et al. 1994: Laukkonen, Ilmari, Ketola, Toivo J., Luoma, Vesa, Manninen, Arvo, Ruismäki, Liisa, Vuorisalmi, Lauri, Ahlberg, Einar. Eteläpohjalaisia elämäkertoja, III. Täydennysosa A–Ö. Etelä-Pohjanmaan maakuntaliitto. Seinäjoki 1994.
LAURILA 1944: Laurila, Vihtori. Ilmari Kianto. Kirjailijakuvan piirteitä. Helsinki 1944.
LAURILA 1956: Laurila, Vihtori. Suomen rahvaan runoniekat sääty-yhteiskunnan aikana. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 248. SKS. Helsinki 1956.
LEHTINEN 1984: Lehtinen, Erkki. Lapuan historia II. Suomen sodasta pitäjänkauden loppuun. Lapuan kaupunki. Lapua 1984.
LEINO–KAUKIAINEN 1988: Kaukiainen, Pirkko. Kasvava sanomalehdistö sensuurin kahleissa 1890–1905, 421–629. Teoksessa Suomen lehdistön historia 1. Sanomalehdistön vaiheet vuoteen 1905. Tommila (toim.). Kustannuskiila oy. Kuopio 1988.
LIPPONEN 2006: Lipponen, Päivi. Kansakouluhanke valtion, kunnan ja kyläyhteisöjen vallanjaon haasteena. Kansakoulujen perustaminen Kuopion maalaiskunnassa vuoteen 1907 mennessä. Helsingin yliopisto; tutkimuksia; 264. Helsinki 2006.
LUUKKANEN 2003: Luukkanen, Tarja–Liisa. Cygnaeus, Uno (1810–1888) kansakoulujen ylitarkastaja, pappi, s. 310–314. Teoksessa Suomen kansallisbiografia 2. Bruhn–Fordell. Klinge (toim.). SKS. Helsinki 2003.
LYYTIKÄINEN 2003: Lyytikäinen, Pirjo. Kirjallisuus tienhaarassa – suomalaisuus ja nykyajan haasteet, s. 294–305. Teoksessa Suomen kulttuurihistoria. 3. oma maa ja maailma. Nevanlinna–Kolbe (toim.). Tammi. Helsinki 2003.
MERVOLA 1995: Mervola, Pekka. Kirja, kirjavampi, sanomalehti. Ulkoasukierre ja suomalaisten sanomalehtien ulkoasu 1771–1994. Suomen Historiallinen Seura ja Jyväskylän yliopisto. Helsinki–Jyväskylä 1995.
MOILANEN 2008: Moilanen, Laura-Kristiina. Talonpoikaisuus, säädyllisyys ja suomalaisuus 1800- ja 1900-lukujen vaihteen suomenkielisen proosan kertomana. Jyväskylä studies in humanities 105. Jyväskylän yliopisto. Jyväskylä 2008.
MURTORINNE 2002: Murtorinne, Eino. Kirkko ja maallistuva kulttuuri. Herätysliikkeet s. 290–298. Teoksessa Suomen kulttuurihistoria. 2. tunne ja tieto. Knapas–Forsgård (toim.). Tammi. Helsinki 2002.

NEOVIUS 1898: Neovius, Adof. Suomen evankelis-luterilaisen kirkon matrikkeli. Kuopio 1898.
NEVALA 2005: Nevala, Maria–Liisa. Ilmari Kianto (1874–1970) kirjailija, s. 129–131. Teoksessa Suomen kansallisbiografia 5. Karl–Lehtokoski. Klinge (toim.). SKS. Helsinki 2005.
NORRENA 1993: Norrena, Leevi. Talonpoika, pohjalainen – ja punainen. Tutkimus Järviseudun työväenliikkeestä vuoteen 1939. Suomen Historiallinen Seura. Historiallisia tutkimuksia; 178. Helsinki 1993.
NYGÅRD 1983: Nygård, Toivo. Asutus, väestö ja yhteiskunta, s. 19–170. Teoksessa Järviseudun historia, II. Nygård (toim.). Järviseudun historia toimikunta. Evijärvi 1983.
NUMMINEN 1961: Numminen, Jaakko. Suomen nuorisoseuraliikkeen historia I. Vuodet 1881–1905. Historian ystäväin liitto. Helsinki 1961.
OJA 1939: Oja, Aulis. Kirkkopitäjä ja hallintopitäjä. Historian Aitta 9. Helsinki 1939.
PELTONEN 1992: Peltonen, Matti. Matala katse. Kirjoituksia mentaliteettien historiasta. Hanki ja jää. Helsinki 1992.
PELTONEN 1990: Peltonen, Matti. Arki ja murros: Tutkielmia Keisariajan lopun Suomesta. Teoksessa Kaukiainen et. al. (toim.). Suomen Historiallinen Seura. Helsinki 1990.
PELTONEN 1997: Peltonen, Matti. Kerta kiellon päälle. Suomalainen kieltolakimentaliteetti. Vuoden 1733 juopumusasetuksesta kieltolain kumoamiseen 1932. Tammi. Helsinki 1997.
PELTONEN 2006: Peltonen, Matti. Lukkari Saxbergin rikos ja herännäisyyden etiikka: mikrohistoriallinen tutkimus 1800-luvun puolivälin Keuruulta. Gaudeamus. Helsinki 2006.
RANTANEN 1997: Rantanen, Päivi. Suolatut säkeet: Suomen ja suomalaisten diskursiivinen muotoutuminen 1600-luvulta Topeliukseen. SKS. Helsinki 1997.
RAPILA 1983: Rapila, Alpo K. Kuvernööri A. A. Järnefeltin toiminta kansakoulujen perustamisessa Vaasan läänissä 1890–1894, s. 68–113. Koulu ja menneisyys. Suomen kouluhistoriallinen seura. Helsinki 1983.
RAPOLA 1960: Rapola, Martti. Sanojemme ensiesiintymiä Agricolasta Yrjö Koskiseen. SKS. Helsinki 1960.
RINNE 1966: Rinne, Matti. Suomen kansakoululehdistö, s. 187–196. Teoksessa Kansakoulu 1866–1966. Valtasaari – Henttonen – Järvi – Nurmi (toim.). Otava. Helsinki 1966.
ROKKAN – URWIN 1983: Rokkan, Stein – Urwin, D. Economy, Territory, Identity politics of West European peripheries. Sage. London 1983.
ROMMI – POHLS 1989: Rommi, Pirjo – Pohls, Maritta. Poliittisen fennomanian synty ja nousu, s. 69–122. Teoksessa Herää Suomi. Tommila (toim.). Kustannuskiila oy. Kuopio 1989.
RYTKÖNEN 1978: Rytkönen, Raili. Suur-Iin historia 1700–1870. Haukiputaan kunta ja seurakunta. Haukipudas 1978.
SAINIO 1953. Sainio, Matti A. Kasvatuksen ongelma 1800-luvun suomalaisessa teologiassa. Jyväskylän kasvatusopillisen korkeakoulun julkaisuja VII. Jyväskylä: Jyväskylän yliopistoyhdistys. Jyväskylän kasvatusopillisenn korkeakoulun julkaisuja; 7. Jyväskylä 1953.
SAVOLAINEN 2008: Savolainen, Aino–Maria. Carl Henrik Ståhlberg 1799–1878. Omakustanne 2008.
SOININEN 1894: Soininen, Mikael. Kansakoulu joka kylään eli kysymys koulu- ja opetusvelvollisuudesta. Helsinki 1894.

SOIKKANEN 1966: Soikkanen, Hannu. Kunnallinen itsehallinto kansanvallan perusta: maalaiskuntien itsehallinnon historia. Maalaiskuntien liitto. Helsinki 1966.
STARK 2006: Stark, Laura. Kansallinen herääminen ja sosiaalinen nousu maaseudulla. Tuskaa ja toivoa varhaisissa omaelämäkerroissa, s. 47–110. Teoksessa Modernisaatio ja kansan kokemus Suomessa 1860–1960. Toim. Helsti, Hilkka – Stark, Laura ja Tuomaala, Saara. SKS. Helsinki 2006.
SUOLAHTI 1919: Suolahti, Gunnar. Suomen papisto 1600- ja 1700-luvuilla. WSOY. Porvoo 1919.
THOMPSON 1996: Thompson, E. P. Herrojen valta ja rahvaan kulttuuri. Valta, kulttuuri ja perinnäistavat 1700–1800-luvun Englannissa. Gaudeamus. Helsinki 1996.
TUOMAALA 2006: Tuomaala, Saara. Kinoksia ja kivikkokankaita. Koulutie suomalaisen modernisaation kokemuksena ja metaforana, s. 241–276. Teoksessa Modernisaatio ja kansan kokemus Suomessa 1860–1960. Toim. Helsti, Hilkka – Stark, Laura ja Tuomaala, Saara. SKS. Helsinki 2006.
TURUNEN 2009: Turunen, Ari. Ei onnistu! Vastustamisen kulttuurihistoriaa. Atena kustannus oy. Jyväskylä 2009.
TAIPALE 1980: Taipale, Matti. Rippikoulun syntyvaiheet Turun hiippakunnassa vuosina 1627–1763. Suomen kirkkohistoriallinen seura. Helsinki 1980.
TOMMILA 1982: Tommila, Päiviö. Paikallishistoriallinen tutkimus Suomessa. Historiallinen Aikakauskirja 80. Suomen historiallinen seura. Helsinki 1982.
TOMMILA 1984a: Tommila, Päiviö. Oulun Wiikko-Sanomia 1829–1879. Oulun lehdistön alkutaival. Kaleva. Oulu 1984.
TOMMILA 1984b: Tommila, Päiviö. Sanomalehtien taitto ja ulkoasu vuoteen 1860. Kuva ja ulkoasu. SSLH julkaisuja 23. Helsinki 1984.
TOMMILA 1988: Tommila, Päiviö. Suomen sanomalehdistön alkuvaiheet, s. 23–76 Teoksessa Suomen lehdistön historia 1. Sanomalehdistön vaiheet vuoteen 1905. Tommila (toim.). Kustannuskiila oy. Kuopio 1988.
TOPELIUS 1898: Topelius, Zacharias. Kirkko, koulu, taikausko. Teoksessa Suomi 19:nnellä vuosisadalla. Suomalaisten kirjailijain ja taiteilijain esittämä sanoin ja kuvin. C. G. Estlander et al. (toim.). Helsinki 1898.
VAINIONPÄÄ 1994: Vainionpää, Jaakko. Kortesjärven kirkonkylän koulu 1894–1994. Kortesjärvi 1994.
VAPAAVUORI 2002: Vapaavuori, Hannu. Kirkko ja maallistuva kulttuuri. Herätysliikkeet. Suomalainen virsikirja, s. 297–299. Teoksessa Suomen kulttuurihistoria. 2. tunne ja tieto. Knapas–Forsgård (toim.). Tammi. Helsinki 2002.
VARPIO 2002: Varpio, Yrjö. Kirjallistuminen. Kirjallisuus. Kansa ja kulttuuri, s. 390–403. Teoksessa Suomen kulttuurihistoria. 2. tunne ja tieto. Knapas–Forsgård (toim.). Tammi. Helsinki 2002.
WALLIN 1883: Wallin, Olai. Kansakoulun yleinen kasvatus- ja opetusoppi. Jyväskylä 1883.
VIITANIEMI 1983: Viitaniemi, Matti. Elinkeinot, s. 171–405. Teoksessa Järviseudun historia, II. Nygård (toim.). Järviseudun historia toimikunta. Evijärvi 1983.
VILKUNA 1954: Vilkuna, Irma. Kansakouluaatteen toteuttaminen suomalaisella Etelä-Pohjanmaalla. Kytösavut VI, s. 217–232. Etelä-Pohjanmaan maakuntaliiton julkaisu. Seinäjoki 1954.
VILKUNA 1958: Vilkuna, Irma. Kuvernöörien osuus kansakoulutaistelussa Etelä-Pohjanmaalla. Kytösavut VIII, s. 111–125. Etelä-Pohjanmaan maakuntaliiton julkaisu. Seinäjoki 1958.
VILKUNA 2005: Vilkuna, Kustaa H. J. Viha. Perikato, katkeruus ja kertomus isosta vihasta. SKS. Helsinki 2005.

WIRILANDER 1974: Wirilander, Kaarlo. Herrasväkeä. Suomen säätyläistö 1721–1870. Historiallisia tutkimuksia 93. Suomen historiallinen seura. Helsinki 1974.
VON BECKER 1932: von Becker, Reinhold. Suomen kansalliskirjallisuus, XI, Toim. E. N. Setälä, V. Tarkiainen ja Vihtori Laurila. Helsinki 1932.
VUORELA 1981: Vuorela, Toivo. Kansanperinteen sanakirja. WSOY. Porvoo 1981.
YLIKANGAS 1976: Ylikangas, Heikki. Puukkojunkkareitten esiinmarssi. Väkivaltarikollisuus Etelä-Pohjanmaalla 1790–1825. Otava. Helsinki 1976.
YLIKANGAS 1984: Ylikangas, Heikki. Murtuva säätyvalta. WSOY. Porvoo 1984.
YLIKANGAS 1987: Ylikangas, Heikki. Käännekohdat Suomen historiassa. Pohdiskeluja kehityslinjoista ja niiden muutoksista uudella ajalla. WSOY. Juva 1987.
YLIKANGAS 1996: Ylikangas, Heikki. Wallesmanni. Kuusi vuosisataa kansan ja esivallan välissä. Suomen nimismiesyhdistys. Kauhava 1996.
YLÖNEN 2001: Ylönen, Marja. Pilahistoria. Suomi poliittisissa pilapiirroksissa 1800-luvulta 2000-luvulle. SKS. Helsinki 2001.
ÖSTERBLADH 1933: Österbladh, Kaarlo. Pappissääty Suomen valtiopäivillä 1809–1906. 1. osa 1809–1885. Suomen kirkkohistoriallinen seura. Turku 1933.
ÖSTERBLADH 1934: Österbladh, Kaarlo. Pappissääty Suomen valtiopäivillä 1809–1906. 2. osa 1885–1906. Suomen kirkkohistoriallinen seura. Turku 1934.